

ŠIME STARČEVIĆ I HRVATSKA KULTURA U 19. STOLJEĆU

NAKLADNIK:
Sveučilište u Zadru
Odjel za nastavničke studije u Gospiću

ZA NAKLADNIKA:
Ante Uglešić, rektor

POVJERENSTVO ZA IZDAVAČKU DJELATNOST:
Josip Faričić, predsjednik

UREDнице:
Sanja Vrcić-Mataija, Vesna Grahovac-Pražić

JEZIČNA REDAKCIJA:
autorska

RECENZENTI ZBORNIKA:
Ljiljana Kolenić, Franjo Šanjek

LIKOVNO OBLIKOVANJE NASLOVNICE:
Ana Vivoda

PRIJEVOD SAŽETAKA NA ENGLJSKI JEZIK:
autori i Katica Balenović

UDK OSTRUČAVANJE:
Dubravka Čanić

GRAFIČKA PRIPREMA ZA TISAK:
Grafikart d.o.o.

TISAK
??

NAKLADA
300 primjeraka

ISBN

*Odlukom Senata Sveučilišta u Zadru (Klasa:
Urbroj:) odobrava se objavljivanje Zbornika
sa znanstvenog skupa Šime Starčević i hrvatska
kultura u 19. stoljeću*

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Znanstvena knjižnica Zadar
UDK

SVEUČILIŠTE U ZADRU
Odjel za nastavničke studije u Gospiću

ŠIME STARČEVIĆ I HRVATSKA KULTURA U 19. STOLJEĆU

Zbornik radova sa znanstvenog skupa
održanog u Gospiću 7. i 8. prosinca 2012.

Gospić, 2014.

Sadržaj:

Robert Bacalja, Katarina Ivon, Slavica Vrsaljko Šime Starčević od <i>Zore</i> do <i>Glasnika</i>	9
Ante Bežen Šime Starčević i identitet hrvatskoga jezika	25
Mile Bogović Crkvene prilike u biskupijama Senjskoj i Modruškoj u Starčevićevo vrijeme	45
Ivan Bošković O nekim stilskim osobinama <i>Homilija</i> Šime Starčevića	55
Jasminka Brala-Mudrovčić Kulturne prilike otočkoga područja (zapadni dio Like) u 19. stoljeću	65
Ante Bralić Politički stavovi Šime Starčevića – drukčiji pogled na hrvatski narodni preporod	87
Vjekoslav Ćosić Tko je preveo <i>Kratki nauk chiudoredni</i> ?	97
Helena Delaš Naglasak u <i>Novoj ričoslovici iliričkoj</i> Šime Starčevića	109
Loretana Farkaš Brekalo, Tena Babić Sesar Šime Starčević u kontekstu jezičnih i slovopisnih polemika 19. stoljeća	127
Vesna Grahovac-Pražić Udžbenički diskurs u rukopisnoj ostavštini Šime Starčevića	137
Sanja Holjevac Jezične značajke Starčevićevih djela objavljenih u riječkoj tiskari Karletzky	153

Vlatka Leskovic, Marko Rimac Šime Starčević i ostali svećenici Ličke pukovnije kao Kukuljevićevi anketari 1850. godine	169
Josip Lisac Šime Starčević i novoštokavski ikavski dijalekt	177
Ivica Mataija, Sanja Vrcić-Mataija Antroponimija Velikog Žitnika u drugoj polovici 19. stoljeća	183
Borana Morić – Mohorovičić Bilješke o redu riječi Šime Starčevića	197
Mirko Peti Dopune glagolima u <i>Ričoslovici</i> Šime Starčevića	205
Zvezdana Rados „Poslanice ličke pastirice“ Šime Starčevića	213
Ante Selak Apologija antivukologije ili: Šime Starčević i <i>Bečki književni dogovor</i>	229
Mario Soljačić Starčevićeve <i>Homelie</i>	239
Diana Stolac Jezikoslovni prinosi u rukopisnoj ostavštini Šime Starčevića	257
Branka Tafra Jezikoslovna svestremenost <i>Ričoslovice</i> Šime Starčevića	271
Anastazija Vlastelić O sintaktičkoj kategoriji atributu u Šime Starčevića	287

Predgovor

Svijest o hrvatskom nacionalnom identitetu neodvojiva je od jezika, kao što je povijest hrvatskog jezika neraskidiva od kršćanstva i djelovanja svećenstva. Povijesni razvoj hrvatskoga jezika obilježilo je niz značajnih osoba, godina, djela, događaja od kojih su mnogi znanstveno valorizirani, dok su drugi iz različitih razloga ostali na margini znanstvene i stručne javnosti. Takva je povijesna sudbina zadesila i svećenika Šimu Starčevića čiji se jezikoslovni, religiozni, književni, publicistički rad intenzivnije propituje u posljednjih nekoliko godina u namjeri određenja Starčevićeva pripadajućeg mjesta u povijesti hrvatske kulture.

Život skromnog svećenika rođenog u Lici, u Žitniku, postojanog na pozicijama očuvanja štokavske ikavice, bio je iznad svega obilježen dušobrižništvom i pisanjem jezikoslovnih, vjersko-poučnih djela te nizom oštih polemika objavljivanih u različitim onodobnim publikacijama. Po nizu je ljudskih, duhovnih i znanstvenih vrijednosti Šime Starčević bio osebujna pojava: objavio je dvije gramatike iste godine u, kako sam kaže, *nezrilom viku od dvadeset i sedam ne svarshenih godinah*, potom nekoliko vjerskih djela, a s današnjih pozicija utvrđujemo postojanje obilne rukopisne ostavštine kojoj tek slijedi znanstvena valorizacija. Zagovornik štokavske ikavice, grafije bez dijakritičkih znakova i oštar polemičar, po mnogo je čemu bio prvi u hrvatskoj jezikoslovnoj i političkoj povijesti: opisu naglasnog sustava, promišljanju o pridjevima i nesklonosti preuzimanjima jezičnih rješenja iz drugih jezika, uvođenju francuskog jezika u naše prostore. Starčevićeva *Nova ricsoslovica iliricska* (1812.) prva je gramatika hrvatskoga jezika u (dotadašnja) dva stoljeća hrvatske gramatičke tradicije pisana hrvatskim jezikom kojoj je metajezik hrvatski jezik. Druga Starčevićeva gramatika, objavljena iste 1812. godine, francusko-hrvatska gramatika, prerada je Mozinove gramatike francuskoga jezika napisane na njemačkom jeziku te svjedoči o izgrađenosti hrvatskoga jezika kojim se opisuje drugi jezik i uvodi hrvatski u jezike koji se mogu po istim modelima učiti u Europi. Unatoč tomu što sociolingvističke prilike nisu bile naklonjene Starčeviću i što su se procesi standardizacije odvijali u drugom smjeru, pojava ovih gramatika i 1812. godina svakako je obilježila povijest našeg jezika.

Upravo dvjestota obljetnica tiskanja Starčevićevih gramatika: *Nova ricsoslovica iliricska* i *Nova ricsoslovica iliricko-francezka* bila je neposrednim povodom organiziranju dvodnevnog znanstvenog skupa *Šime Starčević i hrvatska kultura u 19. stoljeću*, održanom 7. i 8. prosinca 2012. godine u Gospiću, na Odjelu za nastavničke studije Sveučilišta u Zadru. Uspješnost održanog skupa o Šimi Starčeviću, obilježena širokom raspravom o njegovu životu i djelu istraženom iz različitih znanstvenih motrišta, u konačnici je ostvarena objavom radova u Zborniku koji bi trebao postati poticajan izvor svakom budućem istraživačkom radu Starčevića.

U Zborniku su, abecednim redom, objavljena 22 znanstvena rada koja s različitim stajališta propituju značaj Starčevićeve uloge u povijesti hrvatskoga jezika, kulture, nacionalnog identiteta. Većina je radova izložena na dvodnevnom skupu, dok su dva rada (rad Vlatke Leskovic i Marka Rimca te rad Mirka Petija) uvrštena u Zbornik naknadno, pod istim recenzentskim uvjetima. Riječ je o dosad neobjavljenim radovima izloženima na znanstvenom skupu povodom 150. godišnjice Starčevićeve smrti: Šime Starčević: suvremeni pogled na njegov život i djelo, održanom u Gospiću 22. i 23. svibnja 2009. u organizaciji Područnog centra Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, s kojim Odjel za nastavničke studije u Gospiću njeuguje poticajnu suradnju.

Svi radovi objavljeni u Zborniku predstavljaju značajan prinos u pokušaju redefiniranja povijesnog položaja Šime Starčevića, osvjetljajući spoznaju o važnosti njegove jezikoslovne, religiozno-prosvjetiteljske, književne, političke i kulturne djelatnosti. Polazeći od navedenih područja Starčevićeva djelovanja, radovi propituju njegova jezična, prije svega slovopisna, akcentološka, potom gramatička, dijalektološka, standardološka pitanja kao i pitanje nacionalnog identiteta temeljenog na jeziku kao jednom od osnovnih odrednica identiteta uopće. Dio se radova bavi uočavanjem stilskih vrijednosti Starčevićevih djela, dio proučava njegov književni, religijski i prosvjetiteljski prinos onodobnim glasilima, uz njihovu književno-povijesnu kontekstualizaciju i istraženu recepciju. Smješten u širi kulturološki obzor, značaj se Starčevićeve povijesne uloge osvjetljava i u kontekstu njegovih političkih stavova, svećeničkog djelovanja, crkvenih, kulturnih, onomastičkih pitanja iz 19. stoljeća pridonoseći interdisciplinarnosti Zbornika. Većina se radova koristila izvornom arhivskom građom što mu daje dodatnu vrijednost.

Neprocjenjivo otkriće izloženo u Zborniku jest spomenuta jezikoslovna i vjersko-katehetska rukopisna ostavština Šime Starčevića pronađena u *Arhivu Hrvatske provincije Družbe Isusove* u Zagrebu, u čijoj se građi analizira njen prosvjetiteljsko-didaktički karakter te otkriva jezikoslovna vrijednost.

Svjesne posljedica globalizacijskog vremena koje sa sobom donosi prevrednovanje sustava društvenih, kulturnih vrijednosti kao i nerijetko niveliranje nacionalnih identiteta, uvjerenja smo da je određivanje pripadajućeg povijesnog značaja Šime Starčevića u hrvatskoj kulturnoj baštini iznimna nacionalna vrijednost, čemu su pridonijeli svi radovi objavljeni u Zborniku. Zahvalne autorima, recenzentima, tijelima lokalne zajednice i Sveučilištu u Zadru koje je potpomoglo, kako održavanje znanstvenog skupa, tako i objavljivanje radova, uvjerenja smo da će Zbornik steći zasluženo mjesto u hrvatskoj znanosti i pronaći put do široke kulturne javnosti.

Urednice:

Sanja Vrcić-Mataija
Vesna Grahovac-Pražić

ŠIME STARČEVIĆ OD ZORE DO GLASNIKA

Robert Bacalja

Katarina Ivon

Slavica Vrsaljko

Sveučilište u Zadru

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja

811.163.42(046)“18“

930.85(497.5 Dalmacija)“18“

811.163.42-05Starčević, Š.

prethodno priopćenje

Sažetak

Zora dalmatinska i Glasnik dalmatinski, zadarski su periodici koji su zasigurno obilježili kulturni život Zadra, ali i Dalmacije, tijekom 19. stoljeća. Fokusiramo li se na same sadržaje objavljivane u promatranim glasilima, u pozadini nailazimo na predan i iznimno plodan rad istaknutog jezikoslovca i kulturnog djelatnika Šime Starčevića. Poznato je kako u navedenim listovima izlaze njegove najznačajnije rasprave o jeziku, a upravo tekstovi objavljeni u Zori i Glasniku predstavljaju odraz njegove potpune jezikoslovne zrelosti. Proučavajući Starčevićeve priloge u navedenim glasilima daju se naslutiti tri tematska aspekta u središtu njegova interesa. Osim očekivano jezičnog i religiozno-prosvjetiteljskog, tadašnja društveno-politička situacija Dalmacije kod Starčevića budi jak i vrlo žestok interes. U radu će se ograničiti na analizu jezične i religiozno-prosvjetiteljske tematike. Pokušat će se naznačiti sličnosti i eventualne različitosti u pristupu navedenim problemskim aspektima.

KLJUČNE RIJEČI: Šime Starčević, Zora dalmatinska, Glasnik dalmatinski, jezični članci, religiozno-prosvjetiteljski članci

Uvod

Ocijeniti u kojem je segmentu svoga djelovanja Šime Starčević imao veći ili značajniji udio, onom jezikoslovnom ili religiozno-prosvjetiteljskom, iznimno je težak posao. Uzme li se u obzir broj objavljenih djela, o Starčeviću možemo prije svega govoriti kao o jezikoslovcu.¹ Nerado je izdavao zato što nije prihvaćao tiskanje na tada predloženom pravopisu Ljudevita Gaja kojemu se oštro suprotstavljao. Godine 1812. »trudom i nastojanjem Šime Starčevića, župnika od Novoga«, svjetlo

¹ Napisao je *Nova ricsoslovica iliricska: vojnicsoj mladosti krajicsoj poklonjena/trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici*, Trst, 1812. (pretisak, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.), *Nova ricsoslovica iliricsko-francezka: na potribovanje vojnicsoj mladosti iliricskih darxavah / Mozin*, Trst, 1812., *Homelie iliti Tumačenje svetog evengjelja za sve nedilje: od Došastja Gospodinova do posljednje nedilje po Duhovih*, Zadar, 1850., među kojima i *Ričoslovnica gramatika hrvatskoga jezika*.

dana ugledala je *Nova ričoslovica ilirička*.² Gramatika je napisana morfonološkim pravopisom. O Starčevićевой gramatici pisali su mnogi. Uz pregled gramatike ona se opisuje i kao borben kulturno-politički spis, polemičan, kojemu je cilj stvoriti jedinstven hrvatski književni jezik kao temelj zajedničkog duhovnog stvaranja, upirući na čist narodni govor hrvatske Like, koji seže još u predtursko vrijeme u umjetnosti i znanosti. Vladimir Anić ocjenjujući jezikoslovni rad Šime Starčevića, ističe kako je njegova gramatika, gramatika književnoga jezika, a ne gramatika ličkoga govora ili linearan opis dijalekatske građe. Za Starčevića su govori prostih Primoraca, Kotarana, Bošnjaka i Slavonaca pravi temelj za opći hrvatski književni jezik i osim toga zalaže se i za ikavštinu, a protiv je dubrovačke ijekavštine. Jasno ističe kako želi sačuvati kontinuitet jezika hrvatske štokavske ikavske književnosti.

Branka Tafra uspoređujući Starčevićevu gramatiku s ostalim hrvatskim gramatikama uočava kako je upravo on prvi opisao novoštokavski četveronaglasni sustav, i to prije Alojzija Torkvata Brlića i Antuna Mažuranića. (Tafra 2002.)

Iz njegova jezikoslovnog djelovanja iznimno je značajna faza objavljivanja u *Zori dalmatinskoj*, a kasnije i u *Glasniku dalmatinskom*, zadarskom časopisu 19. stoljeća, u kojem je od br. 34, 1849. do br. 57, 1850. objavljivao *Ričoslovje*. Obradujući gramatička pitanja u *Ričoslovju*, poziva se na svoju *Ričoslovicu* iz 1812. U *Glasniku* će, uz *Ričoslovje*, objavljivati i niz jezičnih članaka u kojima će se također pozivati na spomenutu *Ričoslovicu* o čemu ćemo govoriti u poglavljima koja slijede. Treba istaknuti da je 190 godina nakon izlaska objavljen pretisak Starčevićeve *Ričoslovice* u nakladi Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 2002. godine. U svom pogovoru gramatici, Branka Tafra ističe višestruko značenje pretiska koji bi trebao olakšati rad budućim istraživačima *Ričoslovnice*. »Pokazatelj da sadašnje generacije cijene svoju baštinu i da u njoj pronalaze istinske vrijednosti. Znatiželjnik će moći vidjeti da je hrvatski književni jezik davno, davno bio izgrađen, opisan i normiran.« (Tafra 2002: 127)

Zora i Glasnik – zadarska glasila 19. stoljeća

Više od tri desetljeća nakon prestanka izlaženja *Kraljskog Dalmatina* pojavljuje se prvi preporoditeljski list izvan Zagreba *Zora dalmatinska*. Četrdesetih godina intenzitet književne produkcije na hrvatskom jeziku je kontinuiran, a počet-

ci narodnog buđenja polako, ali sigurno jačaju. Objavljivanje *Zore*, nakon dvije godine čekanja (jer je zahtjev za izdavanjem predan u kolovozu 1842.) snažno je odjeknuo na krilima Preradovićeve prigodnice *Zora puca* (prvi broj *Zore* izlazi 1. siječnja 1844).³ Urednici *Zore dalmatinske* bili su: Ante Kuzmanić, August Ivan Kaznačić (1845), Nikola Valentić (1846) i kratko braća Battara. Hrvatska filologija prvenstveno ističe *Zorin* značaj kao smotre zadarske filološke škole. (Maštrović 2001:66). Spomenuti urednik, Ante Kuzmanić, sa svojom se *Zorom dalmatinskom* 40-ih godina 19. st. prije svega zalagao za hrvatsko nacionalno jedinstvo i potom za političko i teritorijalno ujedinjenje svih hrvatskih zemalja. (Maštrović 1995)

Svojim upornim i načelnim stajalištem glede grafije Šime Starčević znatno je utjecao na grafiju *Zore*, osobito u vrijeme Kuzmanićeva uredništva jer je upravo on bio njegov istomišljenik u mnogim bitnim pogledima na hrvatski jezik i pravopis. Zato u *Zori* uvijek prevladava slavonsko-dalmatinska grafija kad na nju presudno utječu Kuzmanić i Starčević, a ilirska grafija kad su drugi urednici. Njih dvojica i drugi *Zorini* suradnici bili su za hrvatsku slogu, jedino je bilo sporno hoće li prevladati centripetalna sila Zagreba ili će Dalmatinci, uz neke istaknute Slavonce (primjerice Brlić) biti hrvatski kulturno-jezični i politički stožer. (Derossi 1995)

Osim spomenutog utjecaja i angažmana Šime Starčevića, svoje su priloge u *Zori* objavljivali najugledniji hrvatski književnici i kulturni djelatnici kao: Andrija Torkvat Brlić, Ignjat Alojzije Brlić, Mirko Bogović, Janko Drašković, Ante Starčević, Ivan Trnski, Stanko Vraz, Ljudevit Vukotinović, Stjepan Ivičević, Paško Antun Kazali, Ivan August Kaznačić, Medo Pucić, Ana Vidović. *Zora* je dakle bila svehrvatska smotra, te su joj suradnici bili iz Banske Hrvatske i Dalmacije. (Maštrović 2001: 69), upravo na taj način zalaže se možda za najznačajniji preporoditeljski cilj, a to je ujedinjenje svih hrvatskih zemalja.

S druge strane izlaženje *Glasnika dalmatinskog*, većim svojim dijelom, poklapa se s razdobljem Bachova apsolutizma. Osnovna je karakteristika navedenog razdoblja književna stagnacija koja je zahvatila cijelu Hrvatsku, a osobito se snažno odrazila u Dalmaciji. Razdoblje Bachova apsolutizma metaforički opisuje Vinko Kisić u svojoj knjizi *Osvit u Dalmaciji*: »Godine 1851. – zaslugom ministra Bacha – proglašen je apsolutizam i time je pao debeli snieg na narodni pokret u Dalmaciji. Ali sjeme je bilo duboko u zemlju usadjeno i klijalo je pod mrazom crnih Bachovih vremena. Godina 1848. posijala je dobro sjeme, ona je bila prvo praskozorje, osvjet narodnog preporoda Dalmacije.« (Kisić 1909: 47)

Upravo pedesete godine označavaju vrlo važno razdoblje, (doduše onaj optimizam i polet u politici i književnosti tridesetih i četrdesetih se ugasio, mnogi hrvatski javni i kulturni djelatnici povlače se iz javnosti) jer se formiraju jeziko-

² Nòvá ricsòslovica iliricska, tiskana u Trstu, 1812., povijesno je iznimno značajna po tome što je to prva gramatika hrvatskoga jezika pisana hrvatskim jezikom (prethodne su pisane latinskim, talijanskim i njemačkim). Za povijest hrvatskoga jezika osobito je važna i po tome što je pisana ikavicom, što je u njoj predložen hrvatski slovopis kao u zapadnim jezicima, različit od kasnije usvojenog Gajeva slovopisa sa znakovima iz češkog jezika (č, ć, š, ž), što se dalekovidnim pokazuje baš u naše vrijeme. Iste te godine objavljuje i Mozin Nòva ricsòslovica iliricsko-francèzka.

³ Detaljnije usp. Vjekoslav Maštrović, Pripreme za izdanje *Zore Dalmatinske* u Zadru god. 1842. i 1843. *Radovi instituta JAZU u Zadru*, IV-V, 85-116, Zagreb, 1959.

slovne škole koje donose i otvorenost prema novim mogućnostima razvoja jezičnih koncepcija. *Glasnik dalmatinski* izlazio je punih osamnaest godina od 1849. do 1866. U tome su razdoblju *Glasnik* uređivala četiri urednika. Od njegova pokretanja do 1855. uređivao ga je Ante Kuzmanić, od 1855. do 1859. uređivao ga je Antun Kazali, godišta 1860. i 1861. uređuje Jovan Sundečić, a od 1861. do 1864. Stipan Ivičević. Zadnje dvije godine izlaženja *Glasnika*, uređivačku palicu ponovno preuzima Ante Kuzmanić. Jezična i uređivačka politika *Glasnika dalmatinskog* će se vremenom mijenjati tako da će on izlaziti i jekavski, međutim za vrijeme ponovnog uređivanja Ante Kuzmanića od 1864. do 1866. opet postaje ikavski. (Maštrović 1954)

U prvom broju Ante Kuzmanić u članku Opomena piše: »Evo nam novog Lista za nauk i napridak naše hrvatske ruke u Dalmaciji. U njemu bit će objavljeni i opisani nesamo najglavniji događaji, koji se za ovoga našega vremena po svitu događaju, nego će kad više kad manje zauzeti članakah o različitim strukama nauka ljudskoga, da iz njih mogu cerpati korist na nasladu književnik, župnik, zanatlia i težak...« (Kuzmanić 1849: 2) Kao što se vidi, Kuzmanić se ni u *Glasniku* ne odriče ikavice. *Glasnik* je imao tri rubrike: službeni dio lista, zatim neslužbeni dio u kojemu su se objavljivala vijesti iz različitih zemalja i na kraju književna strana u kojoj su se objavljivali članci iz različitih društvenih djelatnosti te kratke priče, pjesme, poslovice itd. Izlazio je dva put tjedno. (Maštrović 1954)

Sagleda li se razdoblje koje je prethodilo, ali i slijedilo izlaženju *Glasnika*, bit će jasnije zašto su upravo jezične rasprave jedan od najzanimljivijih dijelova *Glasnika dalmatinskog* u cjelini, a u kojima je vrlo srčano sudjelovao i Šime Starčević. Cijelo 19. stoljeće u Dalmaciji obilježeno je htijenjem za političkim ujedinjenjem s Banškom Hrvatskom. S druge strane generacija narodnjaka 60-ih godina želi sačuvati dalmatinsku posebnost, kulturnu i gospodarsku autonomnost Dalmacije unutar većeg nacionalnog udruživanja, dok osamdesete godine obilježavaju pravaši s vrlo jasnim i odlučnim stavom o priključenju Dalmacije sjevernoj Hrvatskoj.

Pripadnici zadarskoga kulturnog kruga pozdravili su preporodna gibanja 30-ih u sjevernoj Hrvatskoj premda je među dalmatinskim intelektualcima postojala i misao da je pretenciozno Dalmaciju pretvoriti u Hrvatsku, ističući kako Dalmacija ima svoju bogatu kulturu i književnost. U kasnijim desetljećima, tj. 40-ih i 50-ih godina ta ista misao u pojedinim pripadnika intelektualnih elita u Dalmaciji još uvijek jasno živi, odnosno kako bi Dalmacija mogla biti oblikovanje moderne hrvatske nacije⁴, a time su zaokupljeni i Šime Starčević i pripadnici zadarskoga

jezično-kulturnog kruga. Tek nakon Bachova apsolutizma sazrijeva vrijeme odustajanja od tih mogućnosti. Isto tako 50-ih godina postoji u hrvatskoj javnosti više nedoumica: »Trebalo li i dalje stvarati zajednički književni ilirski jezik za sve južne Slavene; treba li se ograničiti na jedan književni jezik za Srbe i Hrvate ili se možda treba obazirati tek na oblikovanje hrvatskog književnog jezika, bez obzira na srpski?« (Vince 2002: 394)

Sve su dvojbe svoje mjesto našle na stranicama *Zore i Glasnika* na kojima su se vodile žučne rasprave sa zagrebačkim *Narodnim novinama*, sukobljavajući dva stajališta o književnom jeziku. Ono koje su zastupali ilirci, a reflektiralo se u *Narodnim novinama* o jedinstvenom južnoslavenskom jeziku i ono koje su zastupali Ante Kuzmanić, Šime Starčević i pripadnici zadarskog jezičnog kruga, a temeljilo se na potrebi oblikovanja hrvatskog književnog jezika na osnovi štokavske ikavice, obazirući se na stare hrvatske pisce štokavske ikavce u Dalmaciji, Lici, Bosni i Hercegovini i Slavoniji. I nakon prestanka izlaženja navedenih glasila 50-ih godina u hrvatskoj javnosti i dalje ostaje više nedoumica: »(...) treba li i dalje stvarati zajednički književni ilirski jezik za sve južne Slavene; treba li se ograničiti na jedan književni jezik za Srbe i Hrvate, ili se možda treba obazirati tek na oblikovanje hrvatskog književnog jezika, bez obzira na srpski.« (Vince 2002: 394).

Starčevićeva ključna jezična pitanja u *Zori i Glasniku*

Zlatko Vince u knjizi *Putovima hrvatskoga književnog jezika* određuje dva temeljna razdoblja jezičnog djelovanja Šime Starčevića: »doba Napoleonove Ilirije i doba četrdesetih i pedesetih godina, kada sudjeluje u *Zori dalmatinskoj* i u *Glasniku dalmatinskom*«. (Vince 2002: 418)

Jezični članci objavljivani u oba glasila s obzirom na karakter mogu biti argumenti na (ne)uvođenje zagrebačkoga pravopisa ili jezično-savjetodavnoga karakter te kritički osvrt na sadržaj Bečkog dogovora.

Svoja će jasna jezična, odnosno pravopisna opredjeljenja dati već u prvom objavljivanju u *Zori* 1844. godine ističući: »Nikoji Hervati, nikoji desnodunavski slavjani u svojem novom verstopisu smišno pogrđuju plemenita i milovidna slova latinska, kada im po glavi rogove sade i u mozak šiljke zabadaj. Dosadanji Hervati pisali su čistim i milovidnim slovima latinskim, jeronimskim i cirilskim bez svakih šiljakah i rogovah.« Bit će to ujedno misao vodilja koju nastavlja već iz svoje *Ričoslovice* iz 1812. Osim toga cilj je *Zore*, ističe Starčević prosvjetliti narod i to temeljitim poznavanjem jezika jer: » (...) koi ne zna pravo stiti, pisati, i govoriti, oni jezika pravo, i podpuno nepoznaje.« (Starčević 1847: 4) Osim jasnog izricanja svoga stava o prosvjetiteljskoj ulozi jezika, zanimljivo je istaknuti kako se Starčevićev stil pisanja uvijek svodi na postavljanje polemičkih pitanja na koje daje argumentirane odgovore.

⁴ Moderna je nacija više ili manje centralistički formirana državna organizacija na pretežno jednojezičnom teritoriju s tradicijom o teritorijalno-političkom povijesnom zajedništvu. Detaljnije vidi u: Tereza Ganza Aras, »Zašto Matica dalmatinska a ne Matica hrvatska u Dalmaciji«, *Zadarska smotra*, Zadar, 1994, str. 13.

Stoga postavlja pet pitanja u cilju davanja odgovora o tome što je *Pravopis Zagrebački*, kad je izišao, zašto se zove *Organički*, je li *obchinski* i na kraju treba li ga prihvatiti ili odbaciti? Odmah se oštro obara na sam izgled slova toga pravopisa koji pridaje važnost izgledu samih slova, a ne i funkciji.

Naime, jasno se vidi njegovo protivljenje da: »...latinska slova c, e, s, z postaju nakaze, i nespodobe; jerbo moraju biti krabonosice ć, č, ě, š, ž (...) Organički Pravopis nagerdjuje slova.« (Starčević 1847: 4)

Jasno argumentira kako te glasove nemaju *Kranjci* i *Hervati Sutlosavodravci*. Tim se pristupom, ističe Starčević očito stavlja smutnja među narod iako je *Zora dalmatinska* za mir i prosvjetljenje i neka se: »sluxi s' čistim slovima Latinskim.«

Žustro raspravlja i o pitanju jata, protivi se rogatome ě jer zanemaruje sve ostale moguće izgovore, npr.: » (...) ja izgovaram sime, slime, vrime, dite, a Organički. Pravopis ove moje riči postavlja: sĕme, slĕme, vrĕme, dĕte.« (Starčević 1847: 4) Taj pristup je nejasan dok je po njemu puno jasniji princip: »Tko ima u govoru i neka pise i, tko ima e, neka pise e.« Sasvim je jasno da se tim pristupom negira hrvatska pismena tradicija, točnije glagoljica. Dotiče se i izgovora glasovnih skupova komentirajući njihovo pravilo po kojemu ona slova koja ne mogu stajati na početku riječi, ne mogu ni u sredini. Međutim, naglašava kako imamo u jeziku riječi poput *skoda*, *skare* ili riječi kojima u *petom sklonu* umjesto *momče*, *junače*, *momke!* *junake!*. Takav se pristup svakako kosi s *bililom Zore*.

U drugom dijelu članka daje odgovor kako je nastao taj zagrebački pravopis. Naime, Nijemci su ta slova preuzeli od Čeha *to jest Pemci*, pa od *pemacah primise Poljaci*. I tako češka, a kasnije poljska slova *donesena* su u Zagreb 1835.

Treće pitanje o tome zašto se pravopis zove »Organički« naime, u »Danici se imenuju Diakritički, a drugda Organički«. O nazivu dijakritički govori s dozom ironije jer kaže: »Moxe biti, da je bio koi učeni Poljak, za koga do sada nismo znali, koi se je zvao Diakrič.« (Starčević 1847: 10) S druge strane podrijetlo riječi *Organički* navodi kako je: »rič Pemska od korena Latinskoga organum, civnik, orgule, oruđe.« što po njemu nema nikakve veze s pravopisom. Ono što uvijek iznova ističe jest pozivanje na glagoljičku i ćiriljičku pisanu tradiciju koja se nikako ne vezuje uz *Pemski pravopis* iako je hvale vrijedno poznavanje jezika. Četvrto se pitanje odnosi na to »Jeli rogati Pravopis Zagrebački Obchinski.« Ističe kako se ne može ilirski narod uzimati kao *općinu* jer bi se ovim ponudnim pravopisom trebalo služiti u »Primorju Hervatskom, u trima Xupuniam, i u osam Regimentah«. Naime, u navedenom području, a i šire ovaj pravopis nije nikome poznat. Međutim poziva se na odluku *Zore dalmatinske*, a u cilju sveopće sloge »kusati, bi li smila s'ovim Verstopisom prid puk izichi.« (Starčević 1847: 11) Međutim, bilo je jasno da se *puk Dalmatinski* tome oštro protivio te da je taj pravopis primjenjiv samo oko Zagreba.

Posljednje se pitanje odnosilo na to treba li prihvatiti ili odbaciti zagrebački pravopis. I u ovome dijelu, kako bi argumentirao svoje protivljenje prihvaća-

nju zagrebačkog pravopisa, osvrće se na hrvatsku pisanu tradiciju od glagoljskih glosara, preko dubrovačke pisane tradicije 14. stoljeća do Jambrešićeva rječnika s »dosta bogati Ričnik u Latinskim slovima«. Upravo pravopisna rješenja, koja nudi, jedini su put, ističe Starčević, koji može ujediniti sve hrvatske zemlje. Opet naglašava kako imamo: »Staru Glagolicu, Chirulicn, i lipa slova Latinska.« Upravo ta latinska slova nemaju uza se nikakve *rogove*, niti dijakritičke znakove jer nudi »čisto sastavljene suglasnike: ch, cs, dj, gj, lj, nj, sh.«. Time svi Ilirci mogu jasno u skladu sa svojim govorom »svaku rič čisto, i pravo pisati«. Sastavljenim bi se suglasnicima uskladili s europskim zemljama poput Njemačke, Francuske i Italije. Opsežan članak završava stupcima u kojima: » (...)na nikojim mistim iz ustah prostoga puka čuju, za tim kako su počeli Zgrebci pisati, i najposlije kako pisuoni, koji su u poznanju jezika, i pisanju bolje ugledjeni. « (Starčević 1847: 12)

Neokresano.Organičko.Ugledjeno.

Ded, died, d-jed, gjeddĕddid

Primjere preuzima iz članka objavljenog u *Karlobagu 21 Studena 1846*.

I u *Glasniku* se Starčević nastavlja baviti istom jezičnom problematikom. Objavljuje članak sličan navedenom u *Zori dalmatinskoj* pod naslovom »Pet slova rogatihć, č, ě, š, ž« i dalje se oštro protiveći zagrebačkim pravopisnim rješenjima. Između ostalog u *Glasniku* ukazuje na izjavu nekog novog ilirca učenika »Zagrebačkih Novarah« ističući: »Što je stalo Dalmaciji za pet slova, bila ona šušasta, ali rogata? Jesu li pismena zlamenja, mogu li se s' njima riči bilitiži?« (Starčević 1850: 51) Njegov argument jest da su slova, kao i sve drugo, od Boga dana i ne može se tom problemu besmisleno pristupati.⁵

Neslaganje s uvođenjem ovih pet grafema, Starčević izriče već u samom naslovu jer ih podrugljivo naziva rogatim.⁶ Zalaže se za ugledanje na francuske i

⁵ Ljudevit Gaj je sastavio grafiju po uzoru na češku. Svoje je ideje iznio u knjižici *Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisa, poleg mudrolubneh narodneh i prigospodarneh temelov i zrokov od L.o.G.* – Kurzer Entwurf einer kroatischen Orthographie nach philosophischen, nationälen und ökonischen Grundsätzen, u kojoj predlaže znakove č, đ, ě, ņ, š, ž umjesto digrama. Razloge takvih jezičnih rješenja pronalazi u činjenici da bi na taj način hrvatske knjige čitali Česi i Poljaci. U kasnijim člancima odstupa od takvih rješenja s prevelikim brojem »kvačica« pa ostavlja samo znakove č, ž, š s dijakritičkim znakom. Pišući o Šimi Starčeviću, njegov rođak dr. Mile Starčević jasno kaže kako je: »Starčevićev verstopis (ortografija) hrvaćenje latinskog pisma bilo nešto drugačije od onog Gajeva, zapravo češkog, koje smo mi nasliedili i naučili. Polazeći sa stajališta, da latinsko slovo ne smije promijeniti i svoju narav, on je č pisao cs, ž sa x. š sa sh, ć sa ch.« Usp. Mile STARČEVIĆ, »Tragom popa Šime. Pop Šime Starčević i zagrebački knjižar Župan«, *Hrvatska revija* 2:9, 1942, str. 20–26. O svojim neprihvaćanjima Gajeva grafijskog rješenja svjedoči i opsežan polemički članak Pet slova rogatih.

⁶ U pismu koje je pop Šime Starčević pisao zagrebačkom knjižaru Franji Županu osim rogata, slova s dijakritičkim znakovima, naziva i *csepurasta*.

talijanske grafeme, a ne na pemski,⁷ ruski, poljski i staroslavjanski. Kada je riječ o jezičnim savjetima, osjeća se težnja za jezičnom čistoćom. Starčević i u svojoj *Riscoslovi* pokazuje da je hrvatski jezik na početku 19. st. potpuno izgrađen jer se njime može napisati stručni tekst bez posuđenica. U već spomenutom članku »Pet slova rogatih č, ć, ě, š, ž« svjestan je činjenice da ruski, češki i poljski imaju mnoštvo sličnosti s našim jezikom, ali značenja pojedinih riječi nisu usklađena s našim jezikom jer znače nešto posve različito u odnosu na naš jezik ili njihov, navodi nekoliko primjera s kojima potkrepljuje navedenu tvrdnju »n.p. strast jest potpuno rič Ruska, ona zlamenuje u našem jeziku stradanje to jest terpljenje i podnošenje muke, i nevolje 2. zlamenuje smert.« (Starčević 1849: 60) U daljnjem objašnjenju ističe kako naši novinari tu riječ uzimaju sa sebi svojstvenim značenjima koja oni, kako kaže Starčević, koriste i sami sebe razumiju. Isto tako ne prihvaća riječi koje su od »drobnih kovačah sačinjene«, tako mu smeta tvorenica *strahopočitanie*, jer smatra da se te dvije riječi sastavljene od riječi »bogoštovje i mudroznanstvo; ove dvi riči posljednje riči razumi svaki gradjanin, selajnin, orač«. Značenje tih dviju riječi je lakše otkriti, nego li značenje navedene tvorenice koja je »zbiena«. (Starčević 1849: 60)

Posljednji dio članka o *rogatim* slovima naslovljen je: »Jedna naprošnji s Pemskim, Ruskim, Poljskim, i Staroslavjanskim ričima napunjena torbica« u kojemu također govori o tome da bi svima trebalo biti znano kako se hrvatski govori: »s desne strane Kupe, i Save po svoj Hervatskoj, po Slavoniji, po Bosni, po Hercegovini po Albanii, po ciloj Dalmaciji govore«, o čemu svjedoče knjige kojima se *dičimo*, stoga je sasvim nepotrebno rabiti »inostrane riči« jer u područjima u kojima imamo »znanje riči vlastite nemanjkaju«.

Ukazuje na značenje »vlastite riči Hervatske voditi, izvoditi, navoditi, provoditi« itd. ili dalje »izvoditi – zlamenuje iznutra van voditi« i dalje navodi cijeli niz izvedenica od korijena riječi zavod u članku naslovljenu »Što je zavod?«. Ali ukazuje kako »naši Rovari i Novari najviše narod s puta zavode«⁸ jer je njima zavod *rič* koja na lat. znači »Institutum orpfnarum« ili na hrvatskom »sirotište«. (Starčević 1850: 48)

U članku »Priateljska opomena« objavljenom u *Zori dalmatinskoj* navodi kako je opomena upućena svima, a posebno onima koji: »terse razrusiti, stoje bilo pravo sagrađeno, i dobro uzdignuto, ona udara uprav na one, kojisuprot

istini vojuju, i na javi buncaju«. Naravno da oni koji buncaju zapravo su oni koji derxe, da je Zagrebački rogati, novi verstopis pravoga imena Ilirski Pravopis.« (Starčević 1847: 114) Osvrće se na članak objavljen u »Novinama Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske tekuche godine brojem 8 na strain 31 prikazuju«. Naime, u spomenutom se članku osvrće na kritiku koju, autor, čije ime ne navodi, upućuje njemu Šimi Starčeviću. Naime, Starčević smatra kako autor članka živi jer njegova teorija nije prihvatljiva. Kako bi to i argumentirao, navodi primjer kako je Ignacijo Alojzije Brlić iako ljubitelj ilirske književnosti bio primoran tiskati svoju *Garmatiku iliti Riçoslovje* na rogom pravopisu, ne zato što negira našu jezičnu tradiciju, »nego za neimati pravde s' onima koji su xelili«. U drugom dijelu istoimenoga članka spominje konkretno Vjekoslava Babukića. Također se obara i na konkretne jezične postavke autora članka i na njegove jezične prijedloge, npr.: »dobiti chemo učeno drustvoza koi dan potvrđeno od milostive vlade, na skoro.« (Starčević 1847: 118) Posebno se osvrće na konstrukciju »za koi dan« uzimajući kako nije jasno precizirana te bi bilo preciznije reći »na skoro« i do »malo danah«. Stoga zaključuje kako je potrebno oformiti novi pravopis kako bi se moglo napredovati, između ostaloga i u znanosti. Stoga bi bilo prihvatljivije da se prihvati: »čisti Dalmatinsko-Ilirski jezik, u kojem su Sutlosavodravci Hervati, i Zagrebački novi Ilirci zavergli List od Novinah i List od Danice, i otvorili su novo učiliste za učiti ovaj isti čisti jezik Ilirski, s' kojim Dalmatinci jurve govore.« (Starčević 1847:119) Jasno naglašava kako Dalmacija ima svoju dugu učilišnu tradiciju te da ni u čemu ne zaostaje za ostalim područjima. Članak završava opomenom: »Ne dao Bog! da bi Dalmatinci morali novi jezik Zagrebački učiti; i ne dao Bog! da bi se takovo učeno Društvo zaverglo, koje bi imalo samo za koi dan potvrđeno biti.« (Starčević 1847: 119)

Osim detaljnoga osvrta na pravopis i moguće prihvaćanje zagrebačkoga, Starčević u *Zori* objavljuje članak jezično-savjetodavnoga karaktera naslovljenoga »Jezikonauk« u kojemu navodi razliku među »vrimenoričim Trajateljnim i Sversiteljnim«.

Trajateljne su one koje pokazuju »stanje, i činjenje od podloge brez svakog obzira na početak, i sversetak stanja.« S druge strane »Sversiteljne vrimenoriči jesu one, koje s' jednim mahom sverseno činjenje izgovaraju.« (Starčević 1847: 120) Kao primjer navodi različitu sklonidbu nekolicine glagola.

Sličnoga je karaktera članak objavljen u *Glasniku* naslovljen »Kako stoje novice iz Bukovice? u člankah 8« prigovara Gospodinu -a-, neadekvatnu upotrebu glagola »sumnjiti i dvojiti«. Starčević tumači: »Sumnjimo kada se bojimo, da se čini ono, što mi nebi rada, da se čini, ali pravoga razloga neimamo za moći tako misliti, a dvojimo kada imamo jake razloge za, i suprot.« Zapravo je samo obrazložio kako Gospodin -a- nije pravilno napisao »Ne ima sumnje«, nego »Neima dvojnosti«. (Starčević 1850: 46)

⁷ Misli se na češki jezik.

⁸ U članku pod naslovom »Dalmatinci na oprezu!!Rovar i Novar« objavljenom u *Glasniku dalmatinskom* 1849. godine Starčević objašnjava pojmove iz naslova. *Rovari* njegova vremena pod imenom »bratstva, slobode i jednakosti«, kako navodi Starčević, žele ukinuti svaku vjeru, iskorišteniti svećenstvo, zakon te ukinuti bilo kakve razlike među staležima. Upravo takve parole šire na sve strane Europe. S druge strane, prema Starčeviću, *novari*, pritom aludirajući na ilirce, »hoće da puku daju novi nauk, da mu se govori u novom jeziku, i da se piše na nov način«. Navodi kako *novari* svoje pristalice imaju i u Dalmaciji (Starčević 1849)

Starčevićovo viđenje tzv. Bečkog dogovora⁹

U prethodnom smo dijelu ukazali na vrlo slične tematske aspekte u oba glasila. Međutim, problematiziranje o polazišnim strategijama moguće standardizacije hrvatskog književnog jezika dane su u tzv. Bečkom dogovoru na što se Starčević u *Glasniku* i kritički osvrće iako je povijest hrvatskog standarda išla drugim smjerom.

Starčević se u *Glasniku* u godini 1850., u nekoliko brojeva osvrće na odredbe tzv. Književnog dogovora, priznaje tek odluku kako se miješanjem narječja ne može graditi novi jezik: » (...) da nevalja mišajući naričja graditi novo, kojega u narodu nema, nego da je bolje od narodnih naričja izabrati da to bude književni jezik.« (Selak 2009: 157) Naime, postavlja se pitanje što Starčević podrazumijeva pod »naričje« odnosno što njime želi izraziti. Selak navodi da je Starčević bio svjestan teškoće uvođenja jednog narječja za sve, te da bi takvo što bilo moguće, samo onda, kada bi se u pučka učilišta i temeljne knjige uveo isti jezik i s istim pravilima, međutim taj bi proces bio dugotrajan. (Selak 2009: 157)

Oštro se obara na točku u kojoj se govori o prihvaćanju jekavskoga govora, predlažući da osnova književnoga jezika za sve Hrvate bude ikavski govor jer se: »svi katolici s'desne strane Kupe i Save s njima isti Turci Hèrvati, ravno tako Bosanci, Hercegovci i Dalmatinci« služe upravo tim govorom. U rječitim nastojanjima za afirmaciju svojeg jezičnog rješenja, odnosno da dokaže opravdanost uvođenja ikavštine, u literaturi ga se nazivalo »prgavi filolog, fanatik ikavštine«. (Jelčić 1993: 49) Uz činjenicu da veliki broj Hrvata govori ikavski, Starčević ističe važnost hrvatske književne tradiciju pisane ikavskom inačicom jer je duboko svjestan važnosti dubrovačke književnosti za hrvatski jezik i kulturu. Znao je da Dubrovnik ima najviše učenih knjiga u kojima pronalazimo *ije* i *je*, ali razlog takva pisanja pronalazi u činjenici kako je taj isti grad bio opkoljen susjedima koji tako pišu, stoga i nisu mogli pisati drugačije. Djelomično prihvaća treću točku *Dogovora* koja govori da bi trebalo pisati glas *h* gdje mu je po etimologiji mjesto, ali negoduje što se prihvaća ijekavski govor kao književni, koji je po upotrebi glasa *h* najsiromašniji.

Protivi se i četvrtoj točki *Dogovora* koja ne prihvaća pisanje glasa *h* u genitivu (*vodah*, *ženah*), smatra kako bi se pisanjem toga glasa u genitivu lakše

razlikovao nominativ jednine od genitiva množine u imenica sklonidbe *e*. Ne prihvaća ni petu točku kojom se traži da se slogotvorno /r/ ne piše dvoslovima *er* ili *ar*, smatrajući kako se ti popratni glasovi »na polak« ipak čuju. Pitanja pisanja grafema *h* i slogotvornoga /r/ problemi su koji su se provlačili dugi niz godina kroz hrvatsko jezikoslovlje.

Starčevićovo inzistiranje na purističkim jezičnim rješenjima vidljivo u njegovu neprihvatanju Vukove jezične koncepcije, starocrkvenoslavenizma i rusizma te njegovu oštru suprotstavljanju potiskivanju i marginaliziranju ikavštine te smjer kojim je išao razvoj hrvatskog standarda rezultiralo je određenim zanemarivanjem i zaboravom njegova jezikoslovna djelovanja.

Religiozno-prosvjetiteljski članci u *Zori* i *Glasniku*

Istaknuli smo Starčevićeva uporna i dosljedna zalaganja za moguća pravopisna rješenja. Međutim, ništa manje značajan nije ni njegov svećenički poziv koji dolazi do izražaja u velikome broju članaka religiozno-prosvjetiteljske prirode objavljenima u *Zori* i *Glasniku*. Gotovo u svim člancima pokušava približiti biblijsku tematiku naglašavajući arhetipsku problematiku pitanja biti ljudskoga postojanja i onozemaljskoga života. Tako će već u *Zori* u 36. broju iz 1844. godine objaviti članak »Vrime« u kojemu govori o važnosti življenja u skladu s Božjim zakonima. Slične je tematike članak koji izlazi u nekoliko brojeva naslovljenog »Hodanje po grobju« govoreći o problematici zagrobnoga života, opet naglašavajući sveopću ljudsku prolaznost na ovome svijetu: »Nase xivljenje na zemlji nije drugo, nego jedno nepritegnuto minjanje vlastite naše sobstvenosti iz ove u onu.« (Starčević 1844: 25) U drugom dijelu istoimenoga članka u vidu dijaloga između *Zimoljuba* i *Ja* (mислеći na sebe), *Zimoljub* postavlja pitanja neprolaznosti života na koja mu ovaj odgovara kako će sunce za nas uvijek izlaziti kao zalag za našu *neumrlost*, odnosno besmrtnost.

Među prve članke navedene tematike u *Zori dalmatinskoj* spadaju članak »Kerstjanska Abecedia« (A.B.C) objavljen u broju 50. iz 1844. te članak »Kerstjanstvo A jest pokora, s kojom se Bogu vrachamo, B, jest Isus Kerst, C, jest novo xivljenje.« objavljen u istom broju. U seriji članaka s naslovom »Poznavanje duha« iskazuje svoju duboku duhovnu predanost i temeljito poznavanje Biblije odnosno Evandjelja. Ističe citat iz poslanice Hebrejima kako je: »Narav čistih Duhovah jest mnogo uzvisenja i plemenita, nego je narav čovičanska. Ljudi imaju izbor postati oholi i zvati se oholim Dusima ili biti u milosti i biti dobri Dusi. Bog che preko Angela koji su daleko od nas, kazati, sto u nama biva.« (Starčević 1847: 201) I u drugom dijelu članka nastavlja o značenju i djelovanju arhandela: *Mikaela*, *Gabriela*, i *Rafaela*.

I *Glasniku* će nastaviti u religijskim člancima kao »Bogoslovje (Gdi je Bog 1)« na poučan i prosvjetiteljski način ukazati da Bog postoji. Članak je »prinešen iz Talianskoga«, a objavljen u broju 48. i 49. 1849. godine. Na sličan način autor pre-

⁹ Sklopljen u Beču 28. ožujka 1850. godine (potpisnici: Ivan Kukuljević, Dimitrije Demetar, Ivan Mažuranić, Vuk Stefanović Karadžić, Vinko Pacel, Franjo Miklošič, Stjepan Pejaković i Đuro Daničić), prvi put objavljen u *Narodnim novinama* (br.76, 1850), ikaviziranu verziju dopunjenu Starčevićovim komentarima *Glasnik dalmatinski* donosi u tri broja: Š. Starčević: *Književni dogovor I.*, GD, br. 44, Zadar, 31. svibnja 1850., str.175-176; *Književni dogovor II.*, GD, br. 46. Zadar, lipnja 1850., str.184; *Odgovor na Književni dogovor II.*, GD, br.48, Zadar, 14. lipnja 1850., str. 192; *Književni dogovor III.*, *Književni dogovor IV.*, *Književni dogovor V.*, GD, br.51, Zadar, 25. lipnja 1850., str. 201-202. (Starčević, priredio i pogovorom popratio Ante Selak, bilješka 34, 2009:156.)

nosi religiozne misli i istine, o Bogu, o odnosu ljudi prema Bogu, o grijehu: »Nas je stid prid drugima grišiti, i mi se toliko više strašimo, koliko je svetii, razumnii, ali starii od nas onaj, koi bi nas mogao viditi (...) ali se ti bojiš više nego groma, da te nevidi oko tvoga gospodara, tvoga redovnika, tvoga otca, tvoje matere, tvoga muža, tvoje žene; evo ti se bojiš oka čovičanskoga, koje se može i privariti, a nebojiš se Boga.« (Starčević 1849: 98)

U drugoj fazi svoga stvaralaštva, osim jezikoslovnih, Starčević u *Glasniku* objavljuje i nabožne tekstove od kojih su najpoznatije Homelie ili tumačenja *Sv. Evangjelja* (1850). Osim Homilia, objavljuje i još nekoliko djela religiozne tematike kao *Put križa Isukârstova* (1813), *Katolicsansko pitalo* (1849), *Svagdanja pobožnost i prava izpovid kèrstjanska* (1854) i *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marie koje se csini na gori Kalvarii u Karlobagu* (1855). Osim objavljenih gramatika, Starčević nikad ne zaboravlja kako je prije svega svećenik koji i većinu objavljenih djela vezuje uz religijsku tematiku.

U oba će glasila objavljivati i tzv. »Molitvice za dicu«. U nekim će člancima prepričavati priče iz Biblije, kao npr. u članku objavljenom u *Glasniku* »Jedno poučenje za dicu« u kojem kroz priču o maloj »diklici Terezi«, djevojčici od pet godina koja od svog »ćaće« traži da joj pokaže postoji li Bog, provlači pouke namijenjene djeci od kojih se traži da slijede Božje zakone. (Starčević 1850: 170) Citira pojedine značajne misli iz Biblije, kao npr.: »Činite ljudima sve, što bi vi hotili, da oni vama učine« (Starčević 1850: 68) čija značenja pojašnjava djeci. Na kraju i sam priznaje kako je on »višekrat jurve kušao i spoznao kako je dobro po ovim naukam život«. (Starčević 1850: 69)

U oba će glasila objaviti članak »Chudorednost« koji izlazi u nekoliko brojeva¹⁰, a u kojima spominje crtice iz života svetaca. U prvome u nizu podnaslova »Što radi, i kako se vlada pametna Xena, i prava Mater« govori o Svetoj Moniki kao primjeru žene mučenice iznoseći detalje njena života sve do vremena kada je 1430. godine njezino tijelo doneseno u Rim, i to u vrijeme vladavine Pape Martina V. U seriji istoimenoga članka u *Glasniku* podnaslova »Što ima čovik činiti, kad je u muki, i u nevolji«, a objavljenom u 37. broju iz 1850. godine, kroz zanimljivu biblijsku priču o Jakovu i Ivanu i njihovoj vjernosti Isusu daje savjete i podršku vjernicima, te članak završava: »Isus, za iskušati ljubav svojih dvaju učenikah postavi njima ovo pitanje: Možete li vi piti čašu, koju ja pijem? I nama se ovo pitanje postavlja, i naša ljubav kao zlato u ognju mora biti iskušena, kako je bila iskušena ljubav onizuih dvaju učenikah. Koi nemože s'Isukerstom oliti gorkost, nemože ni u njegovom kraljevstvu dila od slave imati (...)« (Starčević 1850: 76)

U *Zori* objavljuje tri članka tematski povezana »Otačbenost (Patriotismus)« (članak je objavljen u 49. broju 1847. godine), »Što zlamenuje ime otačbenost« (objavljen u 51. broju iste godine) i »Što je prava otačbenost« (objavljen u 52. broju iste godine), a govori o poštivanju mjesta gdje se rodiš, o pravoj ljubavi prema domovini koja se ne krije u veličinama već u: »kriposti dok je pravi otačbenik (patriota) onaj koji virno izpuni ono misto, koje mu je u Domovini od Boga kazano«. (Starčević 1847: 257.) U navedenim člancima nastoji spojiti povijesnu tematiku onodobne Europe, aktualno društveno-političko stanje te vlastiti duhovni poziv. Ta tri segmenta jasno argumentira evocirajući na biblijska vremena, ali i političku situaciju. Osim religijsko-prosvjetiteljskih članaka, u broju 54. i 56. *Glasnika dalmatinskog* u formi pitanja i odgovora Starčević objavljuje zanimljiv članak »Razgovor čudoredni«. Poslovično intonirani članak daje vrlo zanimljiva pitanja i odgovore iz različitih životnih područja i različite tematike, od religiozne do svjetovne, npr:

Pitanje: Od koga slavodobitje nikad neodstupa?

Odg. Od onoga, koi joj krila odsica, da nemože drugom odletiti. (Starčević 1849: 108)

Starčević ne samo da je slijedio Božje zakone, promicao ih i širio, već se zalagao i za slobodu *cerkve*¹¹. *Te i slične ideje iznosi u članku »Sloboda cerkve«* objavljenom u 43. broju (1850). Nadovezuje se na uredbu od 4. ožujka 1849. koja je objavljena u jednom austrijskim novinama, a koja govori da cerkva u Austriji treba biti slobodna.

1. »Jurve po slobodi Cerkve mi nerazumimo Slobodu suprot Cerkvi«. Dalje tumači kako se ta sloboda ne bi očitovala činjenicom da svatko može raditi i govoriti štogod hoće pogotovo ako je to u suprotnosti s naukom Crkve.

2. »Nadalje po slobodi Cerkve mi nerazumimo Slobodu izvan Cerkve« To tumači kako ljudi žele biti vjerni i odani »Cesaru« u svemu i u onom što nije »stvar od vire i nauka«. Također ne zahtijeva da crkva bude pošteđena plaćanja poreza i danka. On ističe kako katolici žele samo slobodu unutar crkve koja je neograničena. Napokon, Starčević zahtijeva »gradjansku slobodu Crkve«, »... da ona kao i svaka druga tilesnost sama sebe ispuniti, nadoknaditi, i škodljiva svoja uda razlučiti, i pod potribitom zakona pridvidnostju svoja dobra slobodno nastojati može brez deržavnoga Upraviteljstva, i njegovih knjigah.« (Starčević 1850: 86)

¹¹ Objavljujući djela religiozne tematike, molitve i slično, trudio se ostaviti ih u duhu katoličke vjere pa u pismu koje upućuje Zagrebačkom župniku ističe: »Ova je knjiga molitvena ona se sa svim naslanja samo na objavljenu rics Boxiu, i na Odluke i Naredbe svete Stolice; zato se s njom ne moxe postupati kao s jednim Romanom.« Usp. Mile STARČEVIĆ., 1942 str. 22.

¹⁰ U *Zori dalmatinskoj* izlazi u sljedećim brojevima: br.14, god. 1848., str. 58.; br.16., god.1848., str. 63.; br.17., god.1848., str. 63; br.18., god.1848., str. 71.)

Potom raspravlja o Placetu¹² koji je, po pisanju nekih listova u Austriji, ukinut. Naime oduvijek su biskupi imali pravo izdavanjem listova, pisanih priopćenja, pismenih odluka opomenuti, poučiti pripadnike svoje Crkve. Zabrana takva obraćanja vjernicima uslijedila je kroz 18. stoljeće u Njemačkoj i Austriji, kada se nisu mogle pisati poslanice, odredbe itd, a upravo Uredba od 4. ožujka 1849., ponovno Crkvi vraća tu mogućnost. Protivnici crkve govore kako: »(...) se uznešenja Svojstva prama Cerkvi jedna stvar koja na Deržavni sabor spada, i tako da se ova stvar ima kroz Sabor raspraviti, i odlučiti« (Starčević 1850: 86) Starčević ističe da »svako dete može slobodno svoje bezstidno, i otrovno pismo brez »Placet« u puk baciti, samo biskup neima imati prava, njemu neima biti slobodno prosto i pismeno govoriti svojem puku, kako bi ga mogao pokripi, opomenuti od pogibeli, podučiti i putem istine voditi.« (Starčević 1850: 87)

Poziva i opominje sve »katolike Austrijanske« na opasnost nemogućnosti širenja vjere ako se Placet ne ukine.

Zaključak

Cijelo 19. stoljeće u Dalmaciji obilježeno je odnosom prema Banskoj Hrvatskoj. Ante Kuzmanić sa svojom *Zorom dalmatinskom* 40-ih godina 19. stoljeća gajio je nadu kako će upravo Dalmacija biti središnje područje cjelokupnog hrvatstva. Starčević će u oba glasila jasno i oštro isticati svoje mišljenje o Vjekoslavu Babukiću i Zagrebačkoj filološkoj školi: »Je li gospodin Babukich derxi, i brani svoje, ali dugje dobro? Na prvo pitanje, akad odgovor dobie ona, koja smo u Novinam Ilirskim jurve godine 1835 štili, bili che usilovan rechi, da Babukich toliko putah spomenute rogali mora derxati, i braniti, jere perlabuch nemoxe, da svoju robu necini, i ciganin nemoxe, da svoju kobilu nehvali.« (Starčević 1847: 117)

U razdoblju svoje suradnje u *Zori i Glasniku* Starčević je dosljedno branio i promovao svoje jezične poglede, zajedno s Antom Kuzmanićem, sukobljavajući se s Gajevim ilircima i oko jezika i oko grafije. Čak i kada ilirska grafija biva općenito prihvaćena 1849., kada je i zapisnik Hrvatskog sabora prvi put pisan prema normama zagrebačke filološke škole, te *Zora dalmatinska* s Kuzmanićem kao urednikom prihvaća gajicu, Starčević i dalje ne popušta – ne odriče se ikavice. U *Glasniku* koji samo nastavlja jezičnu politiku *Zore dalmatinske* oštro se obara na »pet slovah rogatih«. Zadnji broj *Zore dalmatinske* izlazi 25. lipnja 1849., te iste godine Kuzmanić pokreće *Glasnik dalmatinski*, upravno-političke novine s književnim

prilogom. Šime Starčević je u *Glasniku dalmatinskom* surađivao 1849. i 1850. Godine te se u tom razdoblju javlja nizom zanimljivih priloga. I u ovoj njegovoj stvaralačkoj fazi jasno se može postaviti dvojba svećenik ili jezikoslovac? Stoga se u radu ograničilo upravo na dvije tematske cjeline: jezičnu i religiozno-prosvjetiteljsku. Međutim treba istaknuti da se one međusobno ne isključuju već prožimaju i nadopunjuju, jer Starčević pišući o jezičnim problemima vješto provlači svoju religiozno-prosvjetiteljsku nit vodilju. Zanimljivo je spomenuti kako je njegova polemička oštrica okrenuta i samom *Glasniku dalmatinskom* i Anti Kuzmaniću. I u *Zori i Glasniku* ostaje dosljedan svojim jezikoslovnim opredjeljenjima, oštar i britak na jeziku i kao jezikoslovac i kao svećenik. Svim promatranim problemskim aspektima pristupa vrlo temeljito i sustavno ne odričući se prvobitnih ideja od prvoga članka objavljenog u *Zori* do posljednjega u *Glasniku*. Riječ je o neiscrpoj problematici 19 st. i o figuri koja je svjesno ili nesvjesno zanemarena u hrvatskoj jezičnoj tradiciji.

IZVORI

Zora dalmatinska, godišta 1844., 1847., 1848.
Glasnik dalmatinski, godišta 1849. i 1850.

LITERATURA

- BACALJA, Robert; IVON, Katarina; VRSALJKO, Slavica, »Šime Starčević i Glasnik dalmatinski«, *Croatica Cristiana Periodica*, 71(2013), str. 129-144.
- BINIČKI, Fran, »Autobiografija popa Šime Starčevića«, *Hrvatska prosvjeta* 5, 1918, 95-97.
- DEROSI, Julije, »Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević«, *Senjski zbornik* 24, 1997, 141-150.
- DEROSI, Julije, »Pop Šime Starčević i Zora dalmatinska«, *Zadarska smotra* 3-4, 1995, 87-94.
- GANZA Aras, Tereza, »Zašto Matica dalmatinska a ne Matica hrvatska u Dalmaciji«, *Zadarska smotra* XLIII 5-6, 1994, 13-23.
- HAM, Sanda, *Jezič zagrebačke filološke škole*, Osijek, Matica hrvatska, 1998.
- JELČIĆ, Dubravko, *Preporod književnosti i književnost preporoda*, Zagreb, Matica hrvatska, 1993, 153 str.
- KISIĆ, Vinko, *Osvit u Dalmaciji*, Zadar, Brzotisak »Narodnog lista«, 1909, 22 str.
- MAŠTROVIĆ, Tihomil, »Kroatizam Ante Kuzmanića, i Zora dalmatinske, Zora dalmatinska (1844-1849)«, Zadar, Matica hrvatska, 1995., str. 62-63.
- MAŠTROVIĆ, Tihomil, *Nad jabukama vile hrvaticice. Kroatističke studije*, Zagreb, Hrvatski studiji, 2001, 371 str.
- MAŠTROVIĆ, Vjekoslav, *Jadertina Croatica. II dio. Časopisi i novine*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1954, 450 str.

¹² Placet (lat: dopušta se). U državno-crkvenom pravu, nekoć pravo zemaljskih vladara da odobre ili zabrane izvršenje odluke ili naredbe crkvenih poglavara (osobito pape) na svom području. Usp. *Opći religijski leksikon*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, 2002, str. 718.

12. MIMICA, Bože, *Dalmacija u moru svjetlosti. Povijest Dalmacije od antike do kraja XX. stoljeća, 2. dio*, Rijeka, Dušević&Kršovnik, 2004, 363 str.
13. SELAK, Ante, *Šime Starčević Ričoslovje*, Zagreb, Pergamena, 2009, 179 str.
14. STARČEVIĆ, Mile, »Tragom popa Šime. Pop Šime Starčević i zagrebački knjižar Župan«, *Hrvatska revija* 2:9,1942, 20–26.
15. STOLAC, Diana, *Riječki filološki portreti*, Rijeka: Filozofski fakultet., 2006.
16. TAFRA, Branka, »Jezikoslovac Šime Starčević«, u knj. *Šime Starčević: Nova ricsoslovića iliriska (preisak)*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2002., 127–177.
17. TAFRA, Branka, »Starčevićeva ričoslovica – 150 godina poslije«, *Jezik5*, 2002, 165–175.
18. VINCE, Zlatko, »Zadar kao sjedište raspravljanja o književnom jeziku u prvoj polovini XIX. stoljeća u Dalmaciji«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 11-12, 1965, 405–460.
19. VINCE, Zlatko, »Zasluge Šime Starčević za hrvatski književni jezik«, *Filologija* 7, 1973, 157–201.
20. VINCE, Zlatko, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, Matica hrvatska, 2002, 781 str.
21. VRANDEČIĆ, Josip, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*. Zagreb, Dom i svijet, 2002, 331 str.

ŠIME STARČEVIĆ – FROM ZORA TO GLASNIK

Summary

Zora dalmatinska and Glasnik dalmatinski were periodicals that definitely marked the cultural life of Zadar and Dalmatia in the 19th century. If we focus only on the contents published in the aforementioned periodicals, we can observe a dedicated and extremely fruitful work of a well-known linguist and cultural worker Šime Starčević. His most important discussions on the language were published in these periodicals, and the texts published in Glasnik dalmatinski reflected his complete linguistic maturity. Analyses of Starčević's works published in Zora and Glasnik indicate there were three thematic aspects in the focus of his interest. Beside the obvious linguistic and religious-enlightenment interests, the socio-political situation in Dalmatia provoked strong and very "fierce" interest. The aim of this paper is to define and interpret the three aforementioned aspects in the 19th century cultural environment. The focus is also in indicating the similarities and possible differences in the author's approach to the discussed issues, their presence and their analysis in the context of the time in which they originated. It is interesting to confirm that exactly through those contributions Šime Starčević proved to be a skilled analyst and a strong critic of the actualities of that time.

KEY WORDS: *Šime Starčević, Zora dalmatinska, Glasnik dalmatinski, 19th century cultural context, linguistic articles, religious-enlightenment articles, socio-political aspect of the 19th century*

ŠIME STARČEVIĆ I IDENTITET HRVATSKOGA JEZIKA (Skica tipologije hrvatskoga jezičnog identiteta)

Ante Bežen
Sveučilište u Zagrebu
Učiteljski fakultet

811.163.42-05 Starčević, Š.
izvorni znanstveni članak

Sažetak

Rasprave o identitetu hrvatskoga jezika nužno moraju aktualizirati i povijesne temelje identiteta, među kojima je vrlo značajan i sustav identitetskih obilježja koja je u svojim djelima početkom 19. stoljeća postavio Šime Starčević, pisac prve gramatike hrvatskoga jezika na hrvatskom jeziku. Starčevićeva rješenja nisu zaživjela, nego su prihvaćena rješenja Ljudevita Gaja i Vuka Stefanovića Karadžića, no kasniji razvoj jezika pokazao je da to nije bio izvorni hrvatski nego politički uvjetovani i dvojni hrvatsko-srpski identitet standardnog jezika koji u glavnim elementima, ali i u novim uvjetima, funkcionira i danas. Analiza pokazuje da su se od 19. stoljeća, kad je štokavski prevladao kao osnova standardnog hrvatskog jezika, oblikovala tri tipa hrvatskoga jezičnog identiteta: starčevićevski ili izvorni hrvatski, ilirsko-karadžićevski ili balkanski, a stjecanjem državne neovisnosti započelo je oblikovanje trećeg identitetskog tipa – poslijejugoslavenskog ili europskog.

KLJUČNE RIJEČI: *identitet hrvatskoga jezika, starčevićevski identitet, ilirsko-karadžićevski identitet, poslijejugoslavenski identitet.*

Uvod

Naše je vrijeme bogato raspravama o problemu identiteta raznih vrsta. Globalizacijski procesi u svijetu na područjima gospodarstva, politike, obrane, kulture, komunikacija itd. nametnuli su osobito rasprave o identitetima pojedinih naroda jer su ti procesi nadnacionalni, a usmjereni su na smanjivanje razlika među narodima, odnosno na izbljeđivanje ili potpuno brisanje granica među njihovim pojedinim identitetskim obilježjima. Globalizacijskim su procesima suprotni gotovo jednako snažni individualizacijski procesi koji pak potiču isticanje i njegovanje identiteta jer je u prirodi etnosa, a i svakog drugog entiteta, da čuva svoja obilježja usprkos svim mirnim i nasilnim nastojanjima da se obilježja jednog izgube u korist drugog. Postoje uži i širi identiteti, a kad se govori o identitetu naroda, obično se podrazumijevaju sljedeći (uži) identiteti: etnički (narod i domovina), politički (nacija i država), prostorni (geografski smještaj, prirodna baština, pokrajine), jezični (standardni jezik, narječja, dijalekti, mjesni govori), kulturni (umjetnost, znanost, obrazovanje i šport) te vjerski identitet (dominantna i ostale vjere u narodu). Jezik je dakle bitno obilježje identiteta svakog naroda, tj. pojedini se narodi u svjetskoj zajednici prepoznaju, među ostalim, i po svome jeziku. Štoviše, jezik je

tijekom povijesti, uz pripadajuće kulturno stvaralaštvo, bio glavno sredstvo čuvanja narodne posebnosti, osobito kod naroda bez vlastite države. Štoviše, očuvanje vlastitog jezika bilo je među glavnim motivima političkih pokreta i oslobodilačkih ratova što su ih pojedini narodi vodili protiv svojih okupatora. Povijest, a i sadašnjost, prepune su takvih primjera, a tako će biti i u budućnosti.

Hrvatski narod pripada skupini naroda koji su tijekom dugih stoljeća nastojali očuvati vlastitu samobitnost upravo očuvanjem svoga jezika. No, to nije bio linearan proces, štoviše u njemu je bilo brojnih odmakata i stranputica koje nisu vodile očuvanju, nego prije gubitku jezičnog identiteta. Ti su procesi posljedica povijesnih okolnosti čiji utjecaj na hrvatski jezik nije nestao ni u današnje vrijeme kada Hrvati imaju svoju državu koja je hrvatskom jeziku i formalno potvrdila politički identitet i slobodu. Rasprave o identitetu hrvatskoga jezika i dalje traju, štoviše, kvantitativno su intenzivnije možda više nego u bilo kojem dosadašnjem razdoblju hrvatske jezične povijesti¹.

Danas postoji naglašena potreba za razmatranjem teme identiteta hrvatskoga jezika jer se protuidentitetski pritisci na nj postizanjem nezavisnosti hrvatske države nisu smanjili, nego su poprimili nove oblike, sadržaje i smjerove. Osobito postoji potreba za identifikacijom onih povijesnih procesa i ličnosti čije je djelovanje bilo usmjereno na očuvanje i učvršćivanje identiteta hrvatskoga jezika, ali i onih koji su išli suprotnim smjerom, kako bi se jasnije razlikovala izgradnja jezičnog identiteta od njegove destrukcije i tako bolje razumjelo njegovo današnje stanje i problemi. Jedna od neosporno najistaknutijih osobnosti hrvatske jezične povijesti, zaslužnih za ideju identitetske prepoznatljivosti hrvatskoga jezika, svakako je svećenik i jezikoslovac iz Like Šime Starčević². Iako njegova koncepcija identiteta

hrvatskoga jezika nije zaživjela, nego je danas tek činjenica hrvatske jezične povijesti, njegovo djelo neodoljivo potiče na preispitivanje ne samo njegove uloge, nego i uloge svih ostalih hrvatskih jezikoslovaca, u izgradnji hrvatske jezične i povijesne samobitnosti.

Što je identitet (hrvatskoga) jezika?

Rasprava o identitetu nekog jezika počinje pitanjem po čemu se taj jezik razlikuje od drugih jezika te među jezicima predstavlja posebni entitet sa svojim specifičnim obilježjima koja nemaju drugi jezici. U odgovoru dakako treba poći od općeg filozofskog pitanja o tome što je to identitet uopće, odnosno kada je neki entitet (u ovom je slučaju entitet pojedini jezik) isti ili jednak s nekim drugim, odnosno kada su dva ili više entiteta različiti. Drugim riječima, da bismo mogli tvrditi razlikuje li se neki jezik od drugih jezika, tj. ima li on svoj identitet kao poseban jezik, nužno je utvrditi kriterije međusobnog razlikovanja jezika na razini identiteta. Apsolutni kriteriji razlikovanja jezika kao entiteta, po kojima bismo mogli utvrditi je li neki jezični entitet (idiom) samostalan jezik ili je samo dio nekog drugog jezika, u znanosti još nisu uspostavljeni. O tome jasno govori činjenica da u jezikoslovnoj znanosti još nema suglasja o tome koliko na svijetu ima jezika (broj varira od pet do šest tisuća), što je posljedica nepostojanja jedinstvenih kriterija po kojima se neki idiom može smatrati posebnim jezikom, a ne samo dijelom (dijalektom) nekog šireg jezičnog sustava. Takvi kriteriji ne postoje zato što do sada nije pronađen apsolutno prihvatljiv model po kojemu bi bili napravljeni. Štoviše, u vezi s tim pitanjem često su suprotstavljene genetska lingvistika i sociolingvistika i to tako što po kriterijima genetske lingvistike dva jezična entiteta ne mogu biti posebni jezici, a po sociolingvističkim kriterijima mogu. Primjer za to upravo je hrvatski jezik u odnosu na srodne jezike uspostavljene u novije doba – srpski, crnogorski i bosanski za koje neki jezikoslovci tvrde da su posebni jezici, a neki da su inačice istoga jezika.

Što o kriterijima jezičnog identiteta i identitetu hrvatskoga jezika misli suvremena kroatistika, pokazat ćemo s nekoliko odabranih stajališta.

¹ Hrvatski nacionalni identitet i njegova uža područja tematika su brojnih aktualnih studija. Navodim tek izbor značajnijih knjiga, objavljenih u nas u posljednjih desetak godina, o raznim aspektima identiteta, samo kao ilustraciju te tvrdnje. Božo Skoko (2004): *Hrvatka – identitet, image, promocija*. Zagreb: Školska knjiga; Robert Greenberg (2005) *Jezik i identitet na Balkanu – raspad srpskohrvatskoga*, Zagreb: Srednja Europa; *Jezik i identiteti* (2007). Zagreb-Split: HDPL (zbornik); Anita Peti – Stantić (2008) *Jezik naš i/ili njihov*. Zagreb: Srednja Europa; *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti* (2009). Zagreb: Disput (zbornik); Božo Skoko (2009) *Hrvatska kao brend – upravljanje nacionalnim identitetom*. Zagreb: Matica hrvatska; Leopold Auburger (2009) *Hrvatski jezik i serbokroatizam*. Rijeka: Maveda i HFDR; Artur R. Bagdasarov (2010), *Hrvatski književni jezik i njegova norma*. Rijeka: Maveda i HFDR; Snježana Kordić (2010). *Jezik i nacionalizam* Zagreb: Durieux; *Hrvatski identitet* (2011). Zagreb: Matica hrvatska (zbornik); Mate Kapović (2011) *Čiji je jezik?* Zagreb: Algoritam; Tihomir Maštrović i Lobel Machala: *Međunarodno priznanje hrvatskoga jezika* (2011). Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu; Ante Bežen, Milan Bošnjak (2012) *Hrvatska nastava u inozemstvu*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Anita Peti – Stantić, Keith Langston (2013): *Hrvatsko jezično pitanje danas – identiteti i ideologije*. Zagreb: Srednja Europa; Ante Bičanić (ur.) (2009, 2011): *Povijest hrvatskoga jezika 1, 2*. Zagreb: Croatica

² Za potrebe ovog rada o Šimi Starčeviću navodim samo ove nužne biografske podatke. Rođen je

u Žitniku pokraj Gospića 18. travnja 1784., a umro u Karlobagu 14. svibnja 1859. Školovao se u Varaždinu, Grazu i Zagrebu, a teologiju je završio u Senju. Bio je svećenik na Udbinu, u Gospiću, Ličkom Novom te, dokraja života, u Karlobagu. Za francuske vlasti pozvan je za urednika službenog glasila Ilirskih provincija u Ljubljani jer je dobro govorio francuski, ali i latinski, talijanski i njemački te slavenske jezike. God 1812. Izdao je u Trstu dvije knjige važne za povijest hrvatskoga jezika: *Nova ricsoslovica iliriska* i *Nova ricsoslovica ilirisko-francezka*. Bio je protivnik Gajeve i Karadžićeve jezične reforme i ilirske ideje povezivanja hrvatskog i srpskog jezika, zbog čega je posve marginaliziran u povijesnim razmatranjima te se za njega, osim među ekspertima, i nije znalo sve do osamostaljenja hrvatske države.

Radoslav Katičić (Katičić, 1986, 41-64)³ smatra da se klasifikacija jezika s obzirom na identitet ne može uspješno uspostaviti i opisati po jedinstvenom (univerzalnom) jezičnom identitetu te je za tu svrhu puno prikladnije prihvatiti složeni jezični identitet koji čine tri pojedinačna identiteta – tipološki, rodoslovni i vrijednosni. Tipološki se odnosi na strukturu jezika, rodoslovni na njegovu genezu (podrijetlo), a treći na njegovu prihvaćenost kod govornika. Pojedini jezici imaju samo neke od tih identiteta, a za identitetsko prepoznavanje jezika ključan je vrijednosni identitet, tj. da skupina govornika (narod) neki jezik smatra svojim te ga obično naziva i svojim imenom, bez obzira na to u kojoj se mjeri taj jezik genetski i strukturalno razlikuje od jednog ili više drugih jezika. Katičić se zaustavlja na načelnim pitanjima jezičnog identiteta i ne primjenjuje ih na hrvatski jezik, no iz njegova razmatranja ipak proizlazi da vrijednosnom (tj. sociolingvističkom) kriteriju daje prednost u odnosu na ostale, što je važno upravo za hrvatski jezik.

Ivo Pranjković (Pranjković, 2007) u pokušaju određenja identiteta hrvatskoga jezika navodi da su njegove sastavnice sljedeće: 1. tronarječnost i regionalizam, 2. tropismenost – grafijski aspekt (glagoljica, ćirilica - bosančica, latinica), 3. purizam, 4. odnos prema drugim jezicima (njemački, talijanski, mađarski, turski, srpski / bošnjački / crnogorski, engleski), 5. politizacija i mitologizacija jezičnih pitanja, 6. hrvatski materinski idiomi izvan RH. To je primjer određivanja ključnih „unutarnjih“ obilježja hrvatskoga jezika bez usporedbe s drugim jezicima. Navedeni elementi identiteta mogu se naime, kao kategorije, naći i kod drugih jezika, tj. nisu specifično hrvatski (više narječja, više pisama, purizam, odnos tj. povezanost s drugim jezicima, politizacija jezičnih pitanja i problem materinskog jezika među drugim jezicima). Ti su kriteriji pretežno genetskolingvistički i očito ne daju razlikovne rezultate u smislu hrvatskoga jezika kao posebnog entiteta, odnosno identiteta.

Dileme oko identiteta hrvatskoga jezika u odnosu na srpski dobro su iskazane u sljedećem stavu Branke Tafre i Petre Košutar (2008): „Čini se ipak da između dvaju, na prvi pogled nepomirljivih stajališta postoji nešto zajedničko, a to je da je riječ o dvome, samo je razlika u tumačenju njihova identiteta. Gotovo se svi slažu da je riječ o jednom jeziku u genetskom smislu, ali jedni smatraju da su iz

njega izgrađeni različiti standardni jezici, a drugi da je izgrađen jedan standardni jezik s nekoliko varijanata. U svakom slučaju jedinstveno je stajalište da je riječ o dvama standardnim varijantama/jezicima. Svi priznaju postojanje jednakosti i različitosti, a gdje ima jednakosti i različitosti, nema istosti. “Ova modelska analiza jezičnog identiteta s obzirom na istost, jednakost i različitost jezika očito daje prednost sociolingvističkom kriteriju.

Te su dileme oko kriterija jezičnog identiteta, posebno kad je u pitanju hrvatski jezik, jasno raščistili Anita Peti – Stantić i Keith Langston (2013, 85) potkrijepljenom tvrdnjom da su „hrvatski lingvisti u pravu kad tvrde da sociolingvistički čimbenici trebaju biti odlučujući prilikom određivanja statusa standardnoga varijeteta kao posebnog jezika. Standardni je jezik očito proizvod svjesnih ljudskih izbora, tako da i odluka o tome da se neki jezični varijetet proglasi posebnim standardnim jezikom jednostavno predstavlja jedan od tih izbora. Činjenica da je taj varijetet strukturno sličan, tijesno genetski povezan ili da se na njemu može sporazumijevati s govornicima drugog standardnog jezika, u biti je irelevantna.“ Prema tome, za identitet hrvatskoga jezika nije toliko bitna njegova tipološka i rodoslovna pripadnost, kao ni stupanj njegove strukturne i leksičke autonomije (što zastupaju pobornici jedinstvenog srpskohrvatskoga jezika), koliko činjenica da su dva jezika, hrvatski i srpski „rezultat različitih izbora tijekom dugih razdoblja“ (isto, 85).

Pitanje je li riječ o više standardnih jezika – hrvatskom, srpskom, bosanskom i crnogorskom, ili je riječ o jednom standardnom jeziku nedogovorena naziva (umjesto nekadašnjeg srpskohrvatskog sada se govori o bosansko/crnogorsko/hrvatsko/srpskom jeziku) s nekoliko inačica (hrvatska, srpska, bosanska, crnogorska) razriješila je povijesna situacija nakon raspada Jugoslavije 1991. Novonastale neovisne države te su jezike kao jedine standarde stavile u svoje ustave te se oni danas sociolingvistički (politički) smatraju posebnim standardnim jezicima, što je bitno za identitet svakog od njih. K tome, hrvatski je jezik kao poseban jezik priznala i Europska unija uključivanjem Hrvatske u tu političku asocijaciju 2013. godine. Tu činjenicu ne mogu osporiti ni aktualna osporavanja identiteta hrvatskoga jezika iako dolaze iz ideološki inspiriranog gledanja na to pitanje. To je praktična potvrda presudnosti sociolingvističkog kriterija u utvrđivanju identiteta nekog jezika.

Iz navedenog se da zaključiti da se problem identiteta hrvatskoga jezika može kao istraživačka tema promatrati na dva glavna načina. Prvi je utemeljen na genetskoj i strukturnoj lingvistici i po njemu u okvir jezičnog identiteta ulaze sva obilježja i sva djela koja govore o hrvatskom jeziku kao posebnom jezičnom entitetu uključujući i ona koja se odnose na tezu o hrvatskom kao inačici srpskohrvatskoga jezika. To znači da bi sastavnice identiteta trebalo utvrđivati, po određenim pokazateljima, u svim gramatikama, rječnicima i pravopisima hrvatskoga jezika te u studijama o njegovoj strukturi i razvoju, što podrazumijeva vrlo opširan posao jer se odnosi na svu njegovu prošlost i sadašnjost te na narječja (dijalekte) i druge idiome. Tako bismo dobili „osobnost“ ili *unutarnji identitet hrvatskoga jezi-*

³ Katičić daje primjer funkcioniranja složenog identiteta na njemačkom i nizozemskom jeziku te jidišu (jidiš je mješavina gornjonjemačkog sa semitskim, romanskim i slavenskim elementima kojim govori dio Židova i na kojemu postoji i pisana književnost). Tipološki, bliski su donjonjemački i nizozemski koji imaju jedinstveni rodoslovni donjonjemački identitet te gornjonjemački i jidiš koji imaju jedinstven gornjonjemački identitet. Po vrijednosnom identitetu pak, po kojemu se jezici prepoznaju u širokoj javnosti, postoje samo njemački, nizozemski i jidiš, bez obzira na veličinu tipoloških i rodoslovnih razlika unutar njih. Drugim riječima, donjonjemački (ima status dijalekta) i nizozemski (ima status jezika) strukturno i komunikacijski su znatno bliži nego gornjonjemački (ima status dijalekta) i jidiš (ima status jezika) koji su pak bliski međusobno, odnosno bliži su nizozemski i donjonjemački nego donjonjemački i gornjonjemački, makar donjonjemački i gornjonjemački vrijednosno čine isti, njemački jezik, dok je nizozemski poseban jezik bez obzira na svoju blisku srodnost s donjonjemačkim i različitost od gornjonjemačkog (Katičić, isto).

ka. Takvu dubinsku analizu identiteta svakako treba napraviti, no to će biti moguće tek nakon više ciljanih studija tog problema. Drugi se pristup ograničava samo na elemente identiteta po kojima se hrvatski jezik razlikuje od drugih jezika i koji se opisuju komparativno, u odnosu na iste elemente srodnih jezika, osobito onih koji su u „identitetskom sporu“ s hrvatskim. Taj se vid može nazvati *vanjskim identitetom hrvatskoga jezika*. Kako se o identitetu kao jezičnom problemu počelo govoriti tek u novije doba, to bi se odnosilo na samo ona istraživanja, literaturu i izvore koji govore baš o jezičnom identitetu u današnjem smislu, tj. o posebnostima i prepoznatljivosti u odnosu na druge jezike kao protuteži globalizaciji. Pritom je potrebno postaviti kriterije i elemente za određivanje vanjskog identiteta pa u odnosu na njih identificirati sastavnice identiteta hrvatskoga jezika u prošlosti i sadašnjosti. Ovaj rad pristupa identitetu hrvatskoga jezika na ovaj drugi način.

Međutim, za rasprave o identitetu hrvatskoga jezika tijekom povijesti nisu bile toliko važne sastavnice njegova unutarnjeg identiteta, koliko one sastavnice koje ga čine bliskim sa srodnim jezicima, ponajprije sa srpskim, a u novije doba i novouspostavljenim jezicima bosanskim i crnogorskim. Priča o hrvatskom identitetu cijelo je vrijeme istodobno genetskolingvistička i sociolingvistička (politička). Genetskolingvistička je po tome što se govornici hrvatskoga i srpskoga (te bosanskoga i crnogorskoga) doista razumiju u svakodnevnoj komunikaciji te im za glavninu jezičnih sadržaja ne treba ni prevoditelja niti tumača. To bi značilo da ti jezici imaju isto podrijetlo i razvoj iako se ne mogu smatrati jednakima, tj. jednim već dvama jezičnim entitetima. Oni genetski i tipološki pripadaju istom sustavu slavenskih, odnosno južnoslavenskih jezika, a njihova je posebnost što pripadaju i istom dijasistemu (jezičnoj strukturi) koji je u znanosti nazvan srednjojužnoslavenskim dijasistemom, no koji sociolingvistički nije jedinstven nego su na njemu nastala današnja četiri standardna jezika – hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski. Iz činjenice o istom genetskom podrijetlu i malim razlikama u razgovornom jeziku u prošlosti je izvedena politička strategija okupljanja svih pripadnika srednjojužnoslavenskoga dijasistema u jednoj, srpskoj naciji s tim da se hrvatski kajkavci svrstaju u Slovence, a Hrvatima se smatraju samo čakavci. Dakako, ta strategija se pokazala promašenom - nije vodila računa da se dio štokavaca oduvijek smatrao Hrvatima, odnosno svoj jezik nazivao hrvatskim ili nekim drugim imenom (ilirski, slavonski, dalmatinski i dr.), ali ne i srpskim, kao što nije mogla spriječiti da se dio štokavaca danas smatra Crnogorcima, a dio Bošnjacima te da svoje jezike nazivaju svojim nacionalnim imenom. Nejasnoće oko stvarnog statusa srednjojužnoslavenskoga dijasistema kao jezika te interesi velikosrpskog imperijalizma da jezičnom politikom proširi srpsko ime, jezik i naciju i na one koji se nisu smatrali Srbima, dovele su do negiranja identiteta hrvatskoga jezika ne samo u prošlosti nego i danas. Tu su pomogli i neki hrvatski političari i jezikoslovci koji su se tijekom povijesti priklonili političkom konceptu jugoslavenstva kao nadnacije, a onda i srpskohrvatskoga kao nadjezika, o čemu će dalje biti riječi.

Indikatori (hrvatskog) jezičnog identiteta u svjetlu jezičnih pogleda Šime Starčevića

U utvrđivanju vanjskog identiteta hrvatskoga jezika povijesno su, kao što rekosmo, bitne njegove razlike prema srpskom jeziku jer se sva povijest borbe za identitet hrvatskog zapravo iscrpljuje u dokazivanju njegovih razlika (odnosno sličnosti) sa srpskim zbog već spomenute ideološke velikosrpske strategije oduzimanja identiteta hrvatskom jeziku i narodu. Stoga je to utvrđivanje identiteta najbolje provesti po sastavnicama koje su se tijekom povijesti pokazale kao temeljni indikatori vanjskog identiteta. To su ove sastavnice:

- etnička (nacionalna) utemeljenost jezika
- naziv jezika
- pismo
- standardni jezik
 - dijalektalna osnova standardnog jezika
 - slovopis
 - pravopis
- međunarodni položaj standardnog jezika.

Pokazat ćemo ukratko značenje tih sastavnica u njihovu povijesnom kretanju te njihovo značenje za sadašnju sliku identiteta hrvatskog jezika. U to ćemo uključiti i ulogu Šime Starčevića u formuliranju pojedinih sastavnica te sudbinu njegovih formulacija u razvitku hrvatskoga jezika nakon njega.

Etnička (nacionalna) utemeljenost. Neosporno je da u svjetskoj zajednici naroda postoji posebni hrvatski narod čiji se jezik također naziva hrvatskim te da taj narod danas ima i svoju međunarodno priznatu državu koja je naziv svoga službenog jezika zapisala i u svoj ustav. Nema jezika bez naroda koji njime govori. Istina, postoje tzv. mrtvi jezici, kojima danas ne govori nijedan narod, nego samo pojedinci koji su ih naknadno naučili, no i ti su jezici nekada imali svoje izvorne govornike (npr. latinski, starogrčki, aramejski, hazarski i dr.). Hrvatski je jezik oduvijek bio jezikom hrvatskoga naroda, bez obzira na naziv jezika, dijelova naroda i hrvatskih zemalja u pojedinim vremenskim razdobljima. Šime Starčević smatrao je Hrvate posebnim narodom koji govori svojim posebnim jezikom, bez obzira na to što to nije govorio i eksplicitno, jer je u njegovo vrijeme u javnosti dominiralo ilirsko ime za narod i za jezik.

Naziv jezika. Jezik hrvatskoga naroda danas se prirodno naziva hrvatskim, ali to uvijek nije bilo tako zbog povijesnih okolnosti podređenosti hrvatskog naroda i jezika drugim narodima i njihovim jezicima, odnosno pokušaja da se hrvatski jezik poveže i stopi sa srpskim. Iako već u prvom umjetničkom djelu hrvatske književnosti, *Juditi* Marka Marulića (1501.), piše da je „u versih harvacki složena“,

u prošlosti se hrvatski jezik nazivao i ovim nazivima: ilirski, ilirički, slovinski, slavonski, dalmatinski, hrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, hrvatski književni jezik, pa čak i srpskohrvatskoslovenački, a to je bila posljedica rascjepkanosti hrvatskih zemalja i podložnosti njihovih pojedinih dijelova drugim narodima i jezicima. Zbog toga nije postojala zajednička svijest o jednom hrvatskom narodu i jeziku, kao što je to bilo s drugim narodima i jezicima koji nisu bili u takvoj povijesnoj situaciji (npr. svijest o jedinstvenom srpskom narodu i jeziku bila je tijekom novije povijesti mnogo snažnija, ponajviše zato što su Srbi svoju novovjekovnu neovisnu državu, kao osnovu nacionalnog identiteta, dobili početkom 19. stoljeća, a Hrvati tek krajem 20. stoljeća). Stoga je i borba za naziv hrvatskoga jezika bila jedna od najistaknutijih sastavnica borbe za hrvatski jezični identitet, pogotovo u razdobljima u kojima se hrvatski vezao sa srpskim, što pod pritiskom političke vlasti, što zbog pristajanja dijela hrvatskih jezikoslovaca na integraciju hrvatskoga i srpskoga. Šime Starčević je, u duhu svoga vremena, svoj jezik nazivao najčešće ilirskim (ilirskim) misleći pritom svakako na hrvatski (u kasnijim svojim spisima rabio je i taj naziv), a to je objektivna posljedica onog vremena, a ne znak Starčevićeva podcjenjivanja hrvatskoga imena u odnosu na ilirsko⁴.

⁴ Zbog političke rascjepkanosti hrvatskih zemalja u feudalno doba i pokrajinskog nazivanja jezika u pojedinim pokrajinama pojam ilirski (ilirski) jezik rabio se tada u kulturi i znanosti kao zajednički pojam za te pokrajinske nazive kad je bilo očito da se radi o istom jeziku. Međutim, međe krajeva koji govore ilirskim jezikom dugo nisu bile jasno određene pa su u njih neki uključivali i područja koja danas osim hrvatskim govore i slovenskim jezikom. Problem se institucionalizirao kad je trebalo odlučiti iz kojih ilirskih krajeva pitomci mogu biti članovi Bratovštine sv. Jeronima u Rimu koju je osnovao papa Siksto V. za promicanje aktivnosti Crkve u ilirskim krajevima iz kojih je i sam potekao. Pravo na članstvo u bratovštini bilo je važno jer je nosilo značajna prava i prihode. U sporu, u kojemu je jedna stranka bio Juraj Križanić, poznati hrvatski teolog i jezikoslovac iz 17. stoljeća, papinski stalni sud Sveta Rimska Rota donio je 1656. presudu u kojoj se određuje i prostor ilirskih zemalja i ilirskoga jezika. O tome povjesničar i teolog Ivan Golub piše: „Kako se za članstvo u svetojeronimskim ustanovama, za stjecanje nadarbine u svetojeronimskom Kaptolu traži da kandidat umije ilirski jezik i potječe iz Ilirske zemlje, očita je povezanost između jezika i teritorija. Sveta Rimska Rota, presudivši da je Ilirska zemlja Dalmacija, Hrvatska, Bosna i Slavonija, uključeno je izrekla da je ilirski jezik, čije poznavanje se traži za članove svetojeronimskoga Kaptola, onaj koji se govori u Dalmaciji, Hrvatskoj, Bosni i Slavoniji. A to je hrvatski. Prema tomu, ilirski jezik bio bi istovjetan hrvatskom jeziku. Drugim riječima, ilirski jezik = hrvatski jezik.“ (Golub, 2013, 239) Takvo službeno crkveno stajalište učvrstilo je uporabu naziva *ilirski* za narod i jezik, što je učinio već Bartol Kašić (prva gramatika hrvatskoga jezika na latinskom iz 1604.), a nastavio Šime Starčević (prva gramatika hrvatskoga jezika pisana hrvatskim jezikom iz 1812.). Zbog spomenutih feudalnih podjela naziv Hrvatska i pridjev hrvatski ograničavali su se u ono vrijeme na tzv. bansku Hrvatsku (usp. naziv Trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija kao krunovina Austro-Ugarke) pa je bio potreban i naziv za sve hrvatske zemlje zajedno, a to je bio naziv Ilirija, ilirski. Dakako, iz vremena stare hrvatske države u doba narodnih vladara postojala je svijest o tome da je ilirsko ime (pod kojim se htjelo ujediniti sve južne Slavene) zapravo isto što i hrvatsko.

Pismo se danas ne pojavljuje kao indikator identiteta hrvatskoga jezika zato što se jedinim njegovim identitetskim pismom smatra latinica. Glagoljica, a pogotovo hrvatska ćirilica, su mrtva hrvatska pisma koja pripadaju hrvatskoj kulturnoj baštini i danas, osim kao povijesne činjenice i slobodne aktivnosti u školi, ne postoje u uporabnom jeziku. No pismo je bitna razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika koji svojim primarnim i povijesnim pismom smatra ćirilicu, pa ćirilica ima i simbolično značenje identifikacije sa srpskim jezikom. U vrijeme pisanja ovog rada u Hrvatskoj se događa nacionalna rasprava o privremenoj zabrani ćirilice u Vukovaru kao simbola srpske agresije na taj grad u Domovinskom ratu.

Standardni jezik temeljna je oznaka identiteta svakoga jezika jer se identitetske studije i raspre odnose uvijek na standardne jezike, a ne na narječja odnosno dijalekte koji su sami po sebi posebni, „unutarnji“ jezični identiteti (može se govoriti i o identitetu svakog pojedinog dijalekta). Standardni je jezik bitan za identitet svakog naroda (nacije) i njegov su naziv i određenje zapisani u temeljnim državnim zakonima. Kod politički podređenih naroda, koji nemaju svoje države nego njima upravljaju drugi, jači narodi odnosno države, zahtjevi za jezičnim pravima redovito su glavno sredstvo borbe za narodnu autonomiju i slobodu. Tako je i s hrvatskim jezikom koji je, kao i hrvatski narod, stoljećima doživljavao pritiske od vladajućih naroda s krajnjim ciljem njegova nestanka, a time i nestanka posebnosti naroda, odnosno njegova stapanja s vladajućim narodom i prihvaćanjem identiteta tog naroda. Ipak, unutar snaga naroda i jezika bili su jači od političkih presizanja pa je hrvatski jezik standardiziran tijekom dugotrajnog povijesnog procesa, što je rezultiralo uspostavljanjem osnovna standardnog jezika u 19. stoljeću, u doba ilirizma (Brozović, 2006). Međutim, upravo će se u tom završnom razdoblju standardizacije donositi odluke koje će, kako su pokazala zbivanja nakon toga, usmjeriti razvoj hrvatskoga jezika, odbacivanjem nekih bitnih identitetskih obilježja, ne prema jačanju nego prema slabljenju identiteta.

To se ponajprije pokazalo u izboru *dijalektalne osnove hrvatskoga standardnog jezika*. Odlukom vodećih hrvatskih jezikoslovaca, okupljenih oko Ljudevita Gaja i zaokupljenih idejom ilirskog preporoda, odnosno sveslavenske uzajamnosti, te uvjerenjem da je budućnost hrvatskoga jezika i književnosti u stapanju sa srpskim jezikom i književnošću, za dijalektalnu osnovu hrvatskoga standardnog jezika uzet je istočnohercegovački novoštokavski ijekavski dijalekt kojim pretežno govore pravoslavni Srbi. Taj je odabir napravljen pod utjecajem Vuka Stefanovića Karadžića, najvećeg srpskog jezikoslovca toga doba, kojemu je taj dijalekt bio materinski, koji je prikupio velik broj narodnih pjesama njime zabilježenim i koji je taj dijalekt smatrao najpogodnijim po glasovnom sustavu i prozodiji za podlogu standardnom jeziku. U prilog tome išla je i okolnost što su i stari dubrovački pisci, čija su djela tada predstavljala najsnažniju književnu baštinu slavenskoga juga, također pisali ijekavski, mada se dubrovački govor

brojnim osobinama, među kojima je i značajna primjesa čakavskih elemenata, razlikovao od govora istočnih Hercegovaca (Lisac, 2003). Također se predmnijevalo da ni jedan drugi dijalekt, osobito čakavski i kajkavski, mada su ušli u proces standardizacije, ne bi bio tako lako prihvaćen za zajednički književni jezik svih Južnih Slavena kao istočnohercegovački ijekavski. Hrvatski i srpski jezikoslovci svoj su odabir simbolično blagosloveli Bečkim dogovorom (1850) s ciljem stvaranja zajedničkog srpskohrvatskoga jezika i književnosti.

U oblikovanju zajedničkog standardnog jezika značajnu je ulogu imalo stvaranje jedinstvenog *slovopisa*. Ljudevit Gaj našao je rješenje za razlike u pisanju nekih slova u Dalmaciji, gdje se pisalo po uzoru na talijanski pravopis, i sjevernoj Hrvatskoj, gdje se pisalo po uzoru na njemački i mađarski pravopis, uvođenjem u hrvatski slovopis slova iz češkog jezika s dijakritičkim znakovljem (č,ž,š). Time je hrvatski slovopis odvojen od slovopisa zapadnih jezika i usmjeren prema slavenskom. To se dogodilo i s *pravopisom* koji će se postupno, od pretežito etimološkog, razvijati prema fonetskom kakav je bio srpski. Vuk Karadžić je naime nametnuo svoje pravopisno načelo „piši kako govoriš, čitaj kako je napisano“ koje će odrediti hrvatski pravopisni razvoj do današnjih dana.

Prema tome, standardiziranje hrvatskoga jezika u doba hrvatskog narodnog preporoda, pod vodstvom Ljudevita Gaja, Vuka Karadžića i njihovih sljedbenika, išlo je prema stvaranju zajedničkog srpskohrvatskoga standardnog jezika, a ne standardnog hrvatskoga jezika. Taj se jezik zasnivao na istočnohercegovačkoj štokavskoj ijekavici, slovopisu djelomice preuzetom iz češkog jezika i fonetskom pravopisu po uzoru na srpski. Ni jedan bitni indikator identiteta toga standardnog jezika nije, dakle, bio izvorno, odnosno tradicijsko hrvatsko jezično obilježje. Takvi su indikatori preusmjerili razvitak hrvatskoga jezičnog standarda prema istoku, odnosno slavenstvu, i udaljavali ga od dotadašnjih veza sa zapadnim i srednjoeuropskim jezicima u čiji krug pripada hrvatska kultura. Tako je hrvatski jezik na početku standardiziran s dvojnim, srpskohrvatskim identitetom, tj. bez čistih hrvatskih identitetskih obilježja, iz čega će proisteći svi kasniji problemi njegova standarda i političkog položaja sve do našeg vremena.

Takvom dvojnomo standardiziranju hrvatskoga jezika protivio se Šime Starčević. Zalagao se da se hrvatski jezik standardizira na novoštokavskoj ikavici (kasnije u znanosti nazvanom zapadnim novoštokavskim ikavskom dijalektom, Lisac, 2003, 50) te je njime napisao i svoju *Novu ricsoslovicu iliricku* (1812), prvu gramatiku hrvatskoga jezika pisanu hrvatskim jezikom. U njoj je predložio i hrvatski slovopis i pravopis po uzoru na dotadašnje pisanje u hrvatskim zemljama, a koje je bilo pod utjecajem zapadnoeuropskih jezika. Oštro se suprotstavljao Gajevim „rogatim“ slovima preuzetima iz češkog i uopće cjelokupnoj Gaj – Karadžićevoj jezičnoj reformi i standardizaciji. Upotrebljavao je umjereni morfonološki, a ne Vukov fonetski pravopis (vidi tablicu). U tome je bio najistaknutiji predstavnik tzv. zadarske jezične škole oko *Zore dalmatinske* i Ante Kuzmanića (Tafra, 2002).

SLOVOPIS I PRAVOPIS ŠIME STARČEVIĆA		
Slova Š. Starčevića	Gajica	Primjeri Starčevićeve ikavice, slovopisa i umjereno morfonološkog pravopisa
cs	č	Ne obechivaj shtoizpuniti ne moxesh. (Ne obečivaj što izpuniti ne možeš.)
ch, tj	ć	Pruxa xaba nogu da i nju podkujju. (Pružā žaba nogu da i nju podkujju.)
dj, gj	đ	Pribroj ako i na putu najdesh. (Pribroj ako i na putu najdeš.)
cx	dž	Csavka i zla xena shto se vishe pere, to je carnia. (Čavka i zla žena što se više pere, tojecrnija.)
lj	lj	Iz vrane shtoispāne, teshkosoko postane. (Iz vrane što ispane, teško soko postane.)
nj	nj	
sh	š	
x	ž	
ar	vokalno r	

Šime Starčević predložio je dakle izvorne odnosno tradicijske hrvatske sastavnice hrvatskoga jezika za hrvatski jezični standard: novoštokavski ikavski (zapadni) dijalekt (tim dijalektom govore samo Hrvati i muslimansko stanovništvo u Bosni) te slovopis i pravopis po uzoru na zapadnoeuropske jezike (talijanski, njemački) s nekim vlastitim rješenjima. Ti su njegovi indikatori jezičnog standarda dakle čisto hrvatski, odnosno svrstavaju hrvatski jezik u zapadnoeuropski, a ne u istočnoeuropski (balkanski) kulturni krug. Zahvaljujući političkim okolnostima i zabludi hrvatskih preporoditelja da će nacionalne i jezične probleme riješiti ujedinjavanjem Hrvata i Srba u jedan narod, njegovi prijedlozi nisu prihvaćeni, nego je pobijedila Gaj – Karadžićeva jezična reforma kojom je stvoren srpskohrvatski standardni jezik (sa svim svojim kasnijim inačicama). Taj standardni jezik Srbi uglavnom nisu prihvatili, a prouzročio je goleme štete daljem razvoju hrvatskoga jezičnog identiteta, počevši od hrvatskih vukovaca koji su Karadžićeva načela proglasili jedino ispravnima i na hrvatskom prostoru do svih nametanja srpskog jezika i pokušaja stapanja hrvatskog i srpskog u obje Jugoslavije (posljedica su toga Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika JAZU-a, pravopisi, gramatike i rječnici u 19. i 20. stoljeću). Stoga je koncept standarda hrvatskoga jezika Šime Starčevića u punom smislu koncept istinskog hrvatskog jezičnog identiteta koji, doduše, nikad nije postao identitet hrvatskog jezika u uporabi, ali koji ipak govori da ga se moglo postići da je među hrvatskim političarima i jezikoslovcima u presudno vrijeme jezičnog standardiziranja bilo više povijesne mudrosti.

Međunarodni položaj hrvatskoga standardnog jezika danas je znatno povoljniji nego prije ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Hrvatski je priznat kao posebni jezik u knjižničarstvu (Maštrović, Machala, 2011), a ulaskom Hrvatske u Europsku uniju i u međunarodnim odnosima. Na nekim se svjetskim sveučilištima studira kao poseban jezik. Posebno je, za međunarodni položaj hrvatskoga

jezika, značajan Starčevićev slovoapis. Da je taj slovoapis usvojen, tj. da u hrvatski slovoapis nisu uvedena Gajeva češka slova s dijakritičkim znakovima, danas ne bi bilo problema u internetskom komuniciranju hrvatskim jezikom u kojemu se takva slova moraju isključiti, odnosno prilagoditi zapadnim grafijama.

Tri tipa hrvatskog jezičnog identiteta od Šime Starčevića do danas

Razvoj hrvatskog standardnog jezika tijekom 19. i 20. stoljeća pokazuje da taj razvoj nije težio jedinstvenom i uvijek istom identitetu za koji je bitno da hrvatski narod ima svoj standardni jezik koji je iznikao iz narodne jezične baštine i koji se jasno razlikuje od standardnih jezika drugih naroda. Štoviše, oblikovala su se barem tri tipa vanjskog identiteta hrvatskoga jezika koji odražavaju njegov politički položaj, pri čemu je dugoročno, sve do najnovijeg vremena, bio odlučujući odnos hrvatskoga jezika prema srpskome. To su sljedeći tipovi identiteta:

1. **Starčevićevski identitet**, može se nazvati i izvornim hrvatskim i zapadnoeuropskim. Taj se koncept identiteta zalaže za izgradnju posebnoga hrvatskoga standardnog jezika na osnovi novoštokavske ikavice i štokavske ikavske književnosti zato što je ikavica najprošireniji izgovor jata u hrvatskim govorima (postoji u dijalektima štokavskog, čakavskog i kajkavskog narječja). Naziv jezika u tom je konceptu - hrvatski jezik (mada su sam Šime Starčević i drugi pristaše njegovih stavova u 19. st. jezik nazivali ilirskim, vidi podrubak 3). Slovoapis je po uzoru na način pisanja u hrvatskim zemljama do prve polovice 19. stoljeća pod utjecajem talijanskoga, njemačkoga i mađarskoga jezika (bez dijakritičkih znakova na slovima), čime se svrstava u krug slovoapisa zapadnoeuropskih jezika. Pravopis je pretežno morfonološki te po tome također odgovara pravopisima zapadnoeuropskih jezika. Najistaknutiji predstavnik toga koncepta je Šime Starčević svojim djelom *Nova ricsoslovica iliriska*, izdanim u Trstu 1812., što je prva hrvatska gramatika pisana hrvatskim jezikom, i to novoštokavskom ikavicom i sa svim navedenim osobinama izvornog hrvatskog identiteta. Ovaj tip identiteta temelji se na činjenici da ikavicom u srednjojužnoslavenskom dijasistemu izvorno govore samo pripadnici hrvatskoga naroda (muslimani ikavci nikada nisu ugrožavali identitet hrvatskoga jezika), dok ekavica izvorno postoji i u hrvatskim i u srpskim dijalektima, a ijekavica je izvorno raširena najviše među Srbima s tim da je karakteristična i za dubrovački poddijalekt istočnohercegovačkog novoštokavskog kojim uglavnom govore Hrvati dubrovačkog područja (mada taj poddijalekt ima i osobina čakavskog koje ga vidno razlikuju od istočnohercegovačke jezgre). Da je ikavica prihvaćena kao dijalektalna osnova hrvatskoga standardnog jezika, bila bi vrlo uočljivo obilježje za razlikovanje hrvatskoga od srpskoga (koji je u svom standardnom jeziku prihvatio ekavski izgovor s tim da se kao alternativni srpski standard izvan Srbije rabi i ijekavski - u Bosni i Hercegovini i kod Srba u Hrvatskoj).

Tada ne bi vjerojatno nikada bilo ni srpskohrvatskoga ni hrvatskoga ili srpskoga. Stoga, hrvatski bi s ikavskim standardom vjerojatno imao puno mirniji razvoj jer ikavski izgovor Srbi nikad ne bi prihvatili kao svoj standard pošto ikavica nije obilježje ni jednog njihova narodnog govora. Osim zadarskog kruga na čelu s Antom Kuzmanićem ikavicu su poslije Šime Starčevića podržavali i neki drugi hrvatski intelektualci (Vince, 1998), a znakovita je činjenica da je ikavskim pisan i prvi prijevod Biblije na hrvatski jezik Matije Petra Katančića (prijevod Biblije na narodni jezik utjecao je na formiranje standardnog jezika u više europskih naroda, što se nije dogodilo i s hrvatskim)⁵. Ideju posebnoga hrvatskoga jezika, neovisnoga od srpskoga, zastupali su poslije Šime Starčevića i neki značajni hrvatski intelektualci, mada ne uvijek sa svim onim obilježjima za koja se on zalagao jer to u kasnijim razdobljima razvoja hrvatskoga jezika, pa ni danas, više nije bilo moguće. U takve zagovornike izvornog hrvatskoga identiteta hrvatskoga jezika mogu se ubrojiti Šimin nećak, političar i filozof Ante Starčević (19. st. tražio je standardni jezik na osnovi hrvatske književne baštine i pisao ekavski po uzoru na kajkavski suprotstavljajući se tako Gaj-Karadžićevoj koncepciji standardnog jezika), Fran Kurelac (19. st., zagovornik hrvatske jezične starine u standardnom jeziku i morfonološkog pravopisa), Bogoslav Šulek (19. st., zaslužan za zamjenu brojnih posuđenica hrvatskim riječima i izrazima), Petar Guberina i Kruno Krstić (opisali razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika te napisali pravopis hrvatskoga jezika po etimološkom načelu za vrijeme NDH), Ilija Abjanić (prva polovica 20. st., izvorni istraživač pravila hrvatskog jezika i njegove neovisnosti o srpskom)⁶, Vladimir Brodnjak (izdao razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika 1991.), Marko Samardžija (napisao 2013. srpsko – hrvatski rječnik) i dr.

⁵ Prvi prijevodi biblijskih tekstova na hrvatski datiraju iz 14. stoljeća. Nekoliko prijevoda Biblije na hrvatski ostalo je neobjavljeno iz crkvenopolitičkih razloga (Bernardin Frankopan 1521., Konzul Istranin i dr. protestantski autori, 1526.- 1564., Bartol Kašić 1575.-1650., Maksimilijan Vrhovec 1752.-1827.). Prvu tiskanu Bibliju na hrvatskom jeziku preveo je franjevac Matija Petar Katančić, a tiskana je 1831. u Budimpešti. Tada su dogovori oko hrvatskoga standardnog jezika bili pri kraju. Velika šteta za hrvatski jezik bila je zabrana tiskanja prijevoda Biblije na hrvatski koji je Bartol Kašić završio 1629. u Dubrovniku. Tiskanje njegova prijevoda zabranio je Sveti oficij u Vatikanu na temelju zahtjeva zagrebačkog biskupa Franje Ergelskoga koji jezični oblik hrvatskoga jezika, kojim je prijevod pisan, nije smatrao prikladnim. Kašićev prijevod Biblije na hrvatski tiskan je tek 1999. Jedan od istraživača Kašićeva prijevoda Biblije i inicijatora objavljivanja, Ivan Golub, o tome piše: "Kašićev hrvatski prijevod Svetog pisma izašao je 350 godina kako je načinjen. Pitam se, što bi značilo za hrvatski jezik da je tiskana Biblija kad je prevedena? Domišljam se, možda ne bi trebalo poslije ni „Vukova“ ni „Gajeva“. Imali bismo možda odavno standardni hrvatski jezik. Davno prije XIX. stoljeća." (Golub, isto, 434)

⁶ Ilija Abjanić manje je poznati hrvatski jezikoslovac s izvornim idejama o hrvatskom jeziku i njegovoj autonomiji. Ante Selak objavio je o njemu opširnu monografiju pod naslovom *Jezikoslovni pogledi Ilije Abjanića* 2007. u izdanju Učiteljskog fakulteta u Zagrebu

Starčevićevski identitet hrvatskoga jezika nikada nije postignut u jezičnoj praksi, tj. nije prihvaćen na nacionalnoj razini. To je ostao knjiški, mrtvi identitet jer standardni hrvatski jezik nikada nije uređen s njegovim sastavnicama, ali je važan kao povijesni dokaz da su Hrvati za takav identitet svoga jezika imali gotov obrazac koji nije prihvaćen zahvaljujući realnopolitičkim razlozima, ali još više političkim iluzijama u vrijeme i nakon njegova nastanka. Danas je posve jasno da bi hrvatski jezik, pa i hrvatski narod, imao sasvim drukčiju povijest i sadašnjost da je ovakav koncept standardnog hrvatskoga jezika i njegova identiteta prihvaćen i primijenjen. Ipak, neke osnovne sastavnice starčevićevskog identiteta hrvatskoga standardnog jezika, ponajprije narodni naziv jezika i njegov autonomni razvitak u odnosu na srpski i druge bliske jezike, bili su temeljni ciljevi u borbi za samostalnost hrvatskog jezika i naroda sve do današnjih dana.

2. Ilirsko – karadžićevski identitet, može se nazvati i hrvatskosrpskim, jugoslavenskim i balkanskim, stvoren je za vrijeme Hrvatskoga narodnog (ilirskog) preporoda pod vodstvom iliraca, a osobito nastojanjem Ljudevita Gaja, koji je prihvatio ideje srpskog jezikoslovca Vuka Stefanovića Karadžića. Konceptija toga identiteta polazi iz romantične političke ideje ilirizma o sveslavenskom pa o južnoslavenskom jedinstvu, koja se na kraju svela na jedinstvo Hrvata i Srba, što je trebalo najprije provesti u jeziku i književnosti. Ilirci su naime vjerovali da će se hrvatsko-srpskim ujedinjenjem lakše suprotstaviti neizdrživim presizanjima Austrijanaca i Mađara u Austro-Ugarskoj pa su se orijentirali na balkansku „braću po jeziku“ jer su Srbi tada imali vlastitu državu i proizveli ideju o svojoj vodećoj ulozi u ujedinjavanju svih slavenskih balkanskih naroda. Ideju je Vuk Karadžić sažeo u izreci „Srbi svi i svuda“, a ona se na području jezika sastoji u tome da su Srbi svi oni koji govore štokavski (Srbi su narod s tri vjere: pravoslavnom, katoličkom i muslimanskom), dok su svi kajkavci (pa i hrvatski) Slovenci, a jedini autohtoni Hrvati su čakavci. Iz tih i drugih velikosrpskih težnji razvio se pritisak na hrvatski jezik već u Austro-Ugarskoj, a osobito u prvoj i drugoj Jugoslaviji, s ciljem stvarnog ujedinjenja hrvatskoga i srpskoga u jedan, srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik (Kačić, 1995). Ovaj podijeljeni identitet predstavljaju sljedeći elementi: temeljni dijalekt standardnog jezika je istočnohercegovački novoštokavski ijekavski (s obrazloženjem da ima najčišće samoglasnike i naglasni sustav te da je njime pisana tada najbogatija stara dubrovačka književnost), u latinički slovopis u Hrvatskoj uvode se slova s dijakritičkim znakovima iz češkog jezika, a jezik se naziva hrvatski ili srpski⁷. Ilirsko-karadžićevski koncept identiteta razradili su među

Hrvatima pripadnici tzv. zagrebačke filološke škole, pobornici Karadžićeve ideje o zajedničkom jeziku Hrvata i Srba, koji su nazvani *hrvatskim vukovcima*. Taj identitetski koncept u začetcima najbolje predstavljaju: knjižica Ljudevita Gaja *Kratka osnova hrvatsko-slavenskog pravopisanja* iz 1830., jezik književnog priloga *Danica ilirska* te djela pripadnika zagrebačke filološke škole, a osobito najistaknutijih hrvatskih vukovaca – Ivana Broza (autor prvog važnijeg pravopisa hrvatskoga jezika iz 1892.) i Tome Maretića (autor prve suvremene gramatike hrvatskoga jezika iz 1899.). Simbolički ga osobito jasno predstavlja i Bečki književni dogovor iz 1850. čije su zaključke potpisali neki tada najugledniji hrvatski i srpski jezikoslovci⁸.

Opisani ilirsko-karadžićevski koncept hrvatskoga standardnog jezika, koji je u početku zamišljen kao zajednički jezik Hrvata i Srba ali ga Srbi nikada nisu prihvatili, postao je stvarnim jezičnim standardom samo u Hrvatskoj. U vrijeme Austro-Ugarske učvrstili su ga hrvatski vukovci, za vrijeme prve Jugoslavije promicao ga je velikosrpski jugoslavenski režim, a u drugoj Jugoslaviji pobornici ideje „bratstva i jedinstva“ u Komunističkoj partiji. Kako je razdoblje implementiranja i učvršćivanja ovog identiteta trajalo ravno stoljeće i pol, a trajno su ga provodili ne samo politika nego i jezikoslovna znanost, državne ustanove i školstvo, pri čemu su kritičari s gledišta izvornog hrvatskoga identiteta bili malobrojni, nevladni i stoga posve nemoćni, rezultat je bio neminovan – ilirsko-karadžićevski (balkanski) tip identiteta hrvatskoga jezika postao je stvarni jezični identitet hrvatskoga naroda. Hrvati su stihijski prihvatili ideju jezičnog jedinstva Vuka Karadžića te je po njoj hrvatski standardni jezik, uz manja odstupanja, uređen i danas. Čak i usprkos tome što je Hrvatska dobila političku neovisnost 1991., a jezik službeno nazvan hrvatskim te što je politički utemeljeni srpskohrvatski/hrvatskosrpski nestao iz uporabe. Bitne promjene u standardnom jeziku više nisu bile moguće, jer se balkanski tip jezičnog identiteta ukorijenio u naraštaje hrvatskoga naroda, a jezik je, stjecanjem političke neovisnosti Hrvatske, izgubio obilježje sredstva u borbi za nacionalnu ravnopravnost i slobodu, što je bio tijekom cijele novije hrvatske povijesti. Ilirsko-karadžićevski tip hrvatskoga jezičnog identiteta daje pravo srpskim jezikoslovcima da hrvatski jezik nazivaju dijelom srpskoga jezika jer on udovoljava ne samo tipološkom i genetskom, nego djelomice i sociolinsgvističkom kriteriju razlikovanja jezika.

Ipak, ilirsko-karadžićevski identitet hrvatskoga jezika nije ostao homogen tijekom jezičnoga razvoja. Među hrvatskim jezikoslovcima, političarima i uopće kulturnim djelatnicima i intelektualcima koji su djelovali nakon hrvatskoga narodnog preporoda, osim onih koji su fundamentalistički slijedili ilirsko-karadžićevski koncept i tako udovoljavali službenoj politici, djelovali su i nacionalno svjesni pobor-

⁷ Naziv jezika u Hrvatskoj prvi je put zakonski reguliran u Zakonu o općim pučkim školama i preparandijama iz 1874. koji je donijet za vrijeme bana Ivana Mažuranića, a u kojem se službeni jezik u školama naziva hrvatski jezik. No, već u promijenjenom zakonu iz 1888., za vrijeme bana Khuena-Hedervaryja, jezik se naziva hrvatski ili srpski. Taj naziv, u nekoliko inačica (s iznimkom u doba NDH), zadržat će se sve do osamostaljenja Hrvatske 1991.

⁸ Bečki književni dogovor u pet točaka i više podtočaka potpisali su kao privatne osobe: Ivan Kukuljević, Dimitrija Demetar, Ivan Mažuranić, Vinko Pacel, Stjepan Pejaković (Hrvati), Vuk Stefanović Karadžić, Đura Daničić (Srbi) i Franz Miklošič (Slovenac).

nici hrvatskoga koncepta. Oni doduše nisu realno mogli mijenjati već prihvaćenu dijalektalnu osnovu standardnog jezika te slovopis i pravopis, ali su se u ilirsko-karadžićevskim okvirima zalagali za autonomiju hrvatskoga jezika, barem kao inačice srpskohrvatskoga različite od srpske inačice. Dakle, u okviru ilirsko-karadžićevskoga identiteta razvila su se dva pravca koje ćemo ukratko eksplicirati.

- *Ilirsko-karadžićevski unitaristički pravac* usmjeren je prema stvaranju jedinstvenog srpskohrvatskoga jezika (na kraju procesa taj bi se jezik vjerojatno zvao samo srpski) kao krajnjem cilju. Taj smjer dosljedno slijedi ideju Vuka Karadžića o jedinstvenom srpskom narodu i jeziku u koji se stapaju svi narodi i jezici srednjojužnoslavenskog idioma (srpski, hrvatski, bosanski, crnogorski). Među Srbima mu pripada i Jovan Skerlić sa svojom idejom o spajanju srpskog i hrvatskoga jezika na način da Hrvati od Srba preuzmu ekavicu, a Srbi od Hrvata latinicu. Taj su pravac, nakon osnivanja stare Jugoslavije, prihvatili i neki najviđeniji hrvatski književnici prihvaćanjem srpske ekavice u svom pjesničkom stvaralaštvu (Ivo Andrić, Antun Barac, August Cesarec, Dobriša Cesarić, Tin Ujević, Gustav Krklec, Antun Branko Šimić, Miroslav Krleža i dr.) (Samardžija, 2012.), ali su se uskoro (nakon ubojstva Stjepana Radića) vratili ijekavici. Ovaj je smjer dosegao vrhunac razvoja Novosadskim dogovorom iz 1954., odnosno novosadskim Pravopisom srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga književnoga jezika iz 1960. kojima su hrvatski i srpski jezik, na zahtjev Komunističke partije Jugoslavije, i simbolično spojeni. Taj se pravopis održao trideset godina, do raspada Jugoslavije, a preko njega su u hrvatski jezik ušli brojni srbizmi i trajno u njemu ostali. U koncipiranju novosadskog pravopisa najvažniju je ulogu imao i vodeći hrvatski jezikoslovac toga vremena Ljudevit Jonke.⁹ Kako je Novosadski dogovor priznao dvije inačice (varijante) jezika – srpskohrvatsku i hrvatskosrpsku, određena autonomija hrvatskoga jezika ipak je sačuvana. No srpska je strana poticala dalju unitarizaciju jezika na štetu hrvatskih elemenata pa je, nakon brojnih polemika i pod utjecajem ideja „hrvatskoga proljeća“, Matica hrvatska povukla svoj potpis 1971., a s njome i neki potpisnici. No, srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik postojao je i dalje, a u svojim su ga djelima nastavili osmišljavati neki vodeći hrvatski jezikoslovci: Dalibor Brozović (sa srpskim jezikoslovcem Pavlom Ivićem objavio 1988. utjecajni članak o jedinstvenom srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom jeziku u Enciklopediji Jugoslavenskog leksikografskog zavoda), Dubravko Škiljan (opravdavao je jezičnu politiku jedinstvenog srpskohrvatskog jezika s varijantama), Vladimir Anić (s Josipom Silićem objavio 1986. Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, što je bio odmak od novosadskog pravopisa, ali bez radikalnijeg distanciranja). Neki od njih su nakon osamostaljenja Hrvatske nastavili razvijati hrvatski jezik prešutno napuštajući

hrvatskosrpski, no, ideja jedinstvenog srednjojužnoslavenskog jezika nije nestala do danas (npr. Snježana Kordić, knjiga *Jezik i nacionalizam*, 2010.; Predrag Matvejević, ideja BHCS – bosansko-crnogorsko-hrvatsko-srpskog jezika).

- *Ilirsko-karadžićevski prohrvatski pravac* tekao je usporedo s prethodnim, a od njega se razlikuje po stupnju uvjerenosti svojih protagonista u pravo hrvatskoga jezika na posebnost, ali u okviru temeljnih odrednica postignutog ilirsko-karadžićevskog identiteta koji je nemoguće mijenjati (ijekavski izgovor, pravopis, slovopis). Simbolična izdanja ovog identitetskog pravca su *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* iz 1967. i *Hrvatski pravopis* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Mogaša iz 1971. (zabranjen u Hrvatskoj zbog naziva „hrvatski jezik“ i tiskan u Londonu). Predstavnici ovoga pravca su se i prije osamostaljenja Hrvatske u svojim radovima zalagali za samostalni hrvatski jezik te su ga tako ponekad i nazivali mada je to politika zabranjivala. To su osim spomenutih bili i Stjepko Težak (sa Stjepanom Babićem objavio 1973. Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika, zabranjen zbog naziva jezika i tiskan u Londonu), Slavko Pavešić (uredio 1971. *Jezični savjetnik s gramatikom* sa savjetima u duhu hrvatskoga jezika). Ovamo pripada i više djela Dalibora Brozovića, Ljudevita Jonkea i još nekih jezikoslovaca prije osamostaljenja Hrvatske.

3. Poslijejugoslavenski identitet hrvatskoga jezika, može se nazvati i tuđmanovskim i europskim, počeo se stvarati nakon osamostaljenja Hrvatske 1991. godine i ustavnim proglašenjem hrvatskoga kao službenoga jezika u Republici Hrvatskoj. Naziv *poslijejugoslavenski* odgovara mu zato što je naslijeđen iz sedamdesetogodišnjeg razdoblja dviju Jugoslavija u kojemu su ukorijenjene i njegove glavne današnje identitetske osobitosti, a koje nisu izvorno hrvatske (starčevićevske), no koje ni jedna značajnija meritorna skupina ili pojedinac više ne smatra nepoželjnima (ijekavski izgovor, fonološki pravopis s elementima morfonološkog, slovopis). Oznaku *tuđmanovski* može nositi zato što je Franjo Tuđman simbol stvaranja samostalne hrvatske države koja je omogućila i bitno novi odnos prema identitetu hrvatskoga jezika, a oznaka *europski* odgovara međunarodnom priznanju hrvatskoga jezika¹⁰, što se dogodilo prvi put u povijesti, i proglašenjem hrvatskoga jezika jednim od službenih jezika Europske unije nakon prijma Hrvatske u tu asocijaciju 2013. Poslijejugoslavenski identitet je, dakle, strukturno isti kao ilirsko-vukovski, osim što je hrvatski jezik nazvan svojim narodnim imenom i što je formalno oslobođen iz jugoslavenskog političkog okvira koji ga je vezao za srpski. To je bitno nova povijesna okolnost koja omogućuje hrvatskom jeziku daljnji samostalan razvitak, neovisno o srpskom, bosanskom i crnogorskom koji su također dobili takvu perspektivu. Time će se u budućnosti svakako oblikovati

⁹ Novosadski pravopis izrađen je suradnjom Matice hrvatske i Matice srpske, a potpisalo ga je devedesetak istaknutih književnika i jezikoslovaca iz Hrvatske, Srbije i Bosne i Hercegovine.

¹⁰ Vidi: T. Maštrović i L. Machala (2011): *Međunarodno priznanje hrvatskoga jezika*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica

novi tip identiteta, koji u nekim bitnim sastavnicama neće biti ni starčevićevski ni ilirsko-karadžićevski, nego mješavina jednog i drugog s tim da će mu glavna obilježja biti samostalnost jezika te sadašnja jezična struktura s novom nadgradnjom.

Identitet hrvatskoga standardnog jezika će se dakle dalje razvijati u skladu s hrvatskom jezičnom politikom, djelovanjem hrvatskih lingvista i razvojem samoga jezika. Tijekom proteklih godina hrvatske neovisnosti nisu se, međutim, u hrvatskom jezikoslovlju dogodile neke značajnije inicijative koje bi zahtijevale krupniju reviziju ilirsko-karadžićevskog identiteta standardnog jezika afirmiranjem izvornog naslijeđa hrvatske jezične i književne tradicije (npr. snažnije uključivanje elemenata kajkavskog i čakavskog narječja u standardni jezik, novi prozodijski standard jer vukovski u Hrvatskoj gotovo ne funkcionira, i dr.). Štoviše, pokazalo se da hrvatska država i jezikoslovci, začudo, ne drže mnogo do hrvatskoga jezika kao nacionalnog interesa. To se ponajprije vidi u području pravopisa. Umjesto da se državna jezična politika i kroatistika jedinstveno usmjere na izradu jednog pravopisa utemeljenog na hrvatskom identitetu, jasno napuste naslijeđe nametnutog novosadskog pravopisa i otvore novo pravopisno razdoblje, hrvatski jezik u posljednjih je dvadesetak godina dobio čak pet pravopisa koji se, što nije slučaj ni u jednom jeziku, primjenjuju u isto vrijeme¹¹. To svakako nije nacionalni interes, no to nisu spriječila ni mjerodavna državna tijela ni najviše kulturne ustanove poput HAZU-a i Matice hrvatske. Tek je 2013. godine izašao Hrvatski pravopis u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje koji je preporučen za uporabu u školama, a svi ostali pravopisi povučeni su iz uporabe. Nakon stjecanja neovisnosti u pravcu osnaživanja trećeg identiteta hrvatskoga jezika većim ili manjim distanciranjem prema prethodnom ilirsko-karadžićevskom, djeluje više hrvatskih jezikoslovaca. Među njima su (bez pretenzije na iscrpnost navođenja imena) po utjecaju značajniji: pravopisci Stjepan Babić i Milan Moguš, znanstveni sintetičari Balibor Brozović i Radoslav Katičić (napustili su neke svoje poglede protiv hrvatskoga identiteta jezika iz doba Jugoslavije), Marko Samardžija, Ivo Pranjković, zatim Ivo Škarić, Ranko Matasović, Mislav Ježić, August Kovačec, Nataša Bašić, Sanda Ham i dr. Nejasno određeni su prema pitanjima identiteta hrvatskoga jezika Vladimir Anić, Josip Silić, posve liberalno shvaćanje jezika zastupa Mato Kapović, a izravni protivnik hrvatskog identiteta jezika i zagovornik srpskohrvatskog jezika je Snježana Kordić. Značajnu ulogu u izgradnji poslijejugoslavenskoga identiteta hrvatskoga jezika imaju jezični savjetodavci od kojih se posebno ističe Nives Opačić, a u obrazovnim okvirima Ilija Protuđer, Ante Bežen i dr.

Graditelji hrvatskoga jezičnog identiteta sada imaju dva bitna problema: globalizaciju jezika s nezadrživim prodorom anglizama te ideju BCHS jezika kao zamjene za srpskohrvatski, koja nema utjecajnijih sljedbenika u Hrvatskoj, pa ni u ostalim zemljama nasljednicama bivše Jugoslavije, nego u nekim zemljama Europske unije, ponajprije u Austriji. Provođe je tamošnje školske vlasti zajedničkim obrazovanjem djece doseljenika s područja Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore jer im je to jednostavnije i jeftinije nego odvojeno obrazovanje na svakom od njihovih jezika, te neka sveučilišta koja studiranje hrvatskoga, srpskoga, bosanskoga i crnogorskoga i dalje organiziraju kao studij jednog jezika i književnosti razlikujući te jezike tek na razini lektorskih vježbi. U tom je smislu nužno objaviti i rječnik hrvatskoga standardnog jezika koji do sada nije sastavljen te odrediti odnos države prema jeziku zakonom o jeziku koji ima najveći dio europskih država. Dakako problemom izgradnje identiteta hrvatskoga jezika ostaju i recidivisti jugoslavinstva koji uporno zagovaraju jedinstveni jugoslavenski jezik bez obzira na političke mijene.

Zaključak

U utvrđivanju identiteta hrvatskoga jezika treba polaziti od njegovih obilježja u prošlosti i danas koje ga bitno određuju kao jezik hrvatskoga naroda. U tome su, osim jezika same književnosti, ključna i jezikoslovna djela koja su jezik opisivala i usmjeravala razvoj njegova standarda osobito na području slovnice, pravopisa i leksikologije. Djela Šime Starčevića, ponajprije njegova *Ricsolovica iliriska*, prva gramatika hrvatskoga jezika na hrvatskome jeziku, imaju iznimno značenje jer pokazuju kakav je hrvatski standardni jezik, po povijesnoj i jezikoslovnoj logici, mogao i trebao biti kao izvorni standardni jezik hrvatskoga naroda. Politički razlozi i lakomislenost narodnih vođa i većeg dijela jezikoslovaca odlučili su da se hrvatski standardni jezik ne izgradi po modelu jezika Šime Starčevića, nego po modelu koji su ponudili vođe Ilirskog preporoda i njihovi sljedbenici. Taj je model pobijedio i održao se u temeljnim odrednicama do osamostaljenja Hrvatske 1991. Tada su stvoreni novi politički uvjeti za autonomni razvoj hrvatskoga jezičnog standarda u uvjetima globalizacije i ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Može se dakle govoriti o tri tipa identiteta hrvatskoga jezika: starčevićevskom koji je izvoran ali nije nikada zaživio, ilirsko-karadžićevskom, koji je funkcionirao kao podijeljeni hrvatsko-srpski identitet, i postjugoslavenskom koji se nastavlja na prethodni, ali u uvjetima nacionalne i jezične slobode i neovisnosti te će tek razviti svoja karakteristična obilježja. U takvom pogledu na djelo Šime Starčevića i problem identiteta hrvatskoga jezika uočava se prava povijesna veličina ovog skromnog ličkog svećenika koji je jezik promišljao u dubokoj provinciji u kojoj je ostao cijeli život, ali koji je identitet i budućnost hrvatskoga jezika vidio mnogo jasnije i dalekosežnije od svojih znatno slavlijih i „važnijih“ suvremenika.

¹¹ Te su pravopise izdali: *Školska knjiga - Babić, Finka, Moguš (1994), Moguš, Ham, Babić (2005), Moguš, Babić (2011); Novi Liber - Anić, Silić (2001) i Matica hrvatska - Badurina, Mićanović, Marković (2007)*. Hrvatski pravopis iz 1994. dobio je odluku Ministarstva kulture i prosvjete za uporabu u školskom sustavu, a pravopis iz 2005. preporuku za uporabu u školama nakon što ga je odobrilo Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika. I ostali pravopisi mogli su se primjenjivati po izboru korisnika.

LITERATURA

1. KAČIĆ, M. (1995): Hrvatski i srpski. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
2. KATIČIĆ, R. (1986): Novi jezikoslovni ogledi. Zagreb: Školska knjiga
3. VINCE, Z. (1998): Ikavica u hrvatskoj jezičnoj povijesti. Zagreb: Matica hrvatska
4. TAFRA, B. (2002): Jezikoslovac Šime Starčević. Pogovor pretisku *Nove ricislovice iliriske* Šime Starčevića. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
5. LISAC, J. (2003): Hrvatska dijalektologija 1 – Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga
6. BROZOVIĆ, D. (2006): Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda. Zagreb: Školska knjiga
7. PRANJKOVIĆ, I. (2007) : Glavne sastavnice hrvatskog jezičnog identiteta, Jezik i identitet (zbornik radova), 487 -494, HPDL, Zagreb-Split
8. TAFRA, B. i P. KOŠUTAR (2008):Razgraničavanje jezičnih entiteta na osnovi modela (ne)identičnosti. Studia z Filologii Polskiej i Slowianskiej, 43SOW;Warszawa
9. MAŠTROVIĆ, T., MACHALA, L. (2011): Međunarodno priznanje hrvatskoga jezika. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica
10. SAMARDŽIJA, M.(2012): Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918. – 1941.).Zagreb: Školska knjiga
11. PETI - STANTIĆ, A. i LANGSTON, K. (2013): Hrvatsko jezično pitanje danas – Identiteti i ideologije. Zagreb: Srednja Europa
12. GOLUB, I.(2013): Običan čovjek. Zagreb: Naklada Ljevak

ŠIME STARČEVIĆ AND THE IDENTITY OF THE CROATIAN LANGUAGE (A sketch of the typology of the Croatian language identity)

Summary

Discussions regarding the identity of the Croatian language necessarily bring to light the historic foundations of identity, including, as their significant part, the system of identity features established by Šime Starčević, the author of the first grammar of the Croatian language written in Croatian. Starčević's solutions did not become popular. Instead of them, the solutions proposed by Ljudevit Gaj and Vuk Stefanović Karadžić were accepted. However, later language developments showed they were not original Croatian, but represented a politically conditioned and double Croatian-Serbian identity of the standard language, which still functions today in its main elements, although in new conditions. Analysis has shown that since the 19th century, when Štokavian became predominant as the basis of the standard Croatian language, three types of language identity were shaped: the Starčević-type or original Croatian, the Illyrian-Karadžić or Balkan type, and a third type, which started to develop after Croatia gained its independence from Yugoslavia – a post-Yugoslav or European type.

KEY WORDS: *identity of the Croatian language, the Starčević identity, the Illyrian-Karadžić identity, the post-Yugoslav identity*

CRKVENE PRILIKE U BISKUPIJAMA SENJSKOJ I MODRUŠKOJ U STARČEVIĆEVO VRIJEME

Mile Bogović

Gospićko-senjska biskupija

Gospić

262.(497.5Senj)(091)“17“

262.3(497.5Modruš)(091)“17“

prethodno priopćenje

Sažetak

U vrijeme Šime Starčevića na biskupskoj stolici senjsko-modruškoj nalaze se dva istaknuta crkvena premeta Ivan Krstitelj Ježić (1789.-1833.) i Mirko Ožegović (1833. – 1869.). Bilo je to vrijeme jezeфинističkih reformi. Autor u prvom dijelu prikazuje djelatnost biskupa Ježića, biskupa s najdužim biskupskim stažom na stolici senjsko-modruških biskupa, koji se znao nositi s teškoćama i s pogodnostima svoga vremena. Najveći mu je uspjeh otvaranje sjemeništa i visokog filozofskog teološkog učilišta u Senju. Ožegoviću autor pripisuje naslov najznamenitijeg biskupa na istoj stolici. Obnovio je senjsku gimnaziju i osnovao dački zavod, koji je po njemu dobio ime „Ožegovićanum“. Ublažio je napetosti koje su postojale između senjskog i modruškog dijela njegove uprave.

KLJUČNE RIJEČI: *biskupija, Modruš, Senj, Ježić, Ožegović*

Kao i u drugim krajevima pod Austrijskom Monarhijom, za Starčevićeva života u biskupijama Senjskoj i Modruškoj ili Krbavskoj provode se jozeфинističke reforme. Na biskupskoj stolici nalaze se dva istaknuta crkvena premeta Ivan Krstitelj Ježić (1789.-1833.)¹, biskup s najduljim biskupskim stažem, i Mirko Ožegović (1833.–1869.)², možda najznačajnije ime u povijesti tih dviju, ujedinjenih, biskupija.

Vrijeme biskupa Ježića

U Ivanu Krstitelju Ježiću carski dvor je vidio pogodnu osobu za provođenje temeljite crkvene reorganizacije, u čemu se nije prevario. Već 1789. postaje Ježić koadjutor s pravom nasljedstva biskupu Piccardiju, a onda preuzima samostalno upravljanje obiju biskupija i upravljat će njima 44 godine, tj. do 1833. Kroz to vrijeme područje biskupija doživjelo je brojne i velike promjene pod raznim vidovima. Ono je mijenjalo i državnu i metropolitansku pripadnost, povećavalo se i dijelilo, proživjelo dokidanje redova i kaptola, doživjelo udvostručenje župa i osnivanje sjemeništa. Ožegović do-

¹ Mile Bogović, Biskupovanje Ivana Krstitelja Ježića (1789-1833), *Riječki teološki časopis*, 15 (2007.), str. 383-393.

² Mile Bogović, Biskup Mirko Ožegović, *Senjski zbornik*, 17 (Senj, 199.), str. 249-260.

lazi za biskupa nakon što je svaka od dviju biskupija dobila jasno razgraničenje, ali je cijelo područje shvaćao kao jedinstveno crkveno upravno tijelo.

Riječ je, naime, o *dvije biskupije* kojima upravlja jedan biskup. U vrijeme *sede plena* svaka je biskupija imala svoga generalnog vikara, a za *sede vacante* svoga kapitularnog vikara. U drugoj polovini 18. stoljeća bilježimo stalna nastojanja senjskog kaptola da za cijelo područje postoji samo jedan generalni vikar i jedan kapitularni vikar. To znači i jedan katedralni kaptol, ustvari jedna biskupija. To mu je na moment i uspjelo, jer je car i kralj Josip II. 28. prosinca 1781. inkorporirao modruški teritorij u Senjsku biskupiju, dokinuvši tako i prijašnji naziv Modruška ili Krbavska biskupija. Taj patent nije bio proveden, a 13. siječnja 1789. sam ga je car povukao. Senjski kaptol nije mirovao i Ježićev dugi episkopat bio je opterećen stalnim sporovima s njime. Naime, Ježić je bio s područja Modruške biskupije i nastojao je osigurati i Modruškoj biskupiji i njezinom kaptolu jednakopravnost sa Senjskom biskupijom i njezinim kaptolom. U svom nastojanju Ježić je dobio podršku od cara i pape, tako da je u papinskoj buli 1833. jasno rečeno da je riječ o dvije biskupije od kojih svaka ima svoj stolni kaptol i jasno definirane granice. No, što se tiče samih granica, tu se ne može reći da je uspio, jer su Lika i Krbava došle pod Senjsku biskupiju. Dogodilo se, dakle, da je i nekadašnje sjedište Krbavske biskupije ostalo izvan njezinih granica.

U državnom pogledu, u 18. stoljeću sjeverozapadno područje je pripadalo civilnoj Hrvatskoj, a jugoistočno tzv. Vojnoj krajini. U vojnom dijelu bilo je dosta pravoslavnog življa, koji se naselio uz područje prema turskoj granici. Carica Marija Terezija 1776. priključila je civilnoj Hrvatskoj i grad Rijeku, koji je do tada pripadao habsburškim nasljednim zemljama. Već slijedeće godine Rijeka će biti dana na upravu senjskom biskupu. Prije toga je bila pod biskupom u Puli, a taj grad se nalazio unutar Mletačke republike.

Cijelo područje obiju biskupija došlo je mirom u Schoenbrunn 14. listopada 1809. pod francusku upravu i ušlo u sastav tzv. Ilirske provincije sa sjedištem u Ljubljani. Pod francuskom upravom ostalo je jednako podijeljeno na civilni i vojni dio. Senjskom biskupu je 15. travnja 1811. dan na upravu i dio Zagrebačke biskupije koji je došao pod francusku vlast, ali do realizacije tog dekreta francuske vlasti nije došlo, jer su pregovori o provedbi dekreta trajali toliko koliko i francuska vlast. (Antoljak, 1811). Odlaskom Francuza, car Franjo je civilni dio Modruške biskupije uključuje "Kraljevini Iliriji" koju priključuje svojim nasljednim zemljama. Tada nastaje plan da se Modruška biskupija odvoji od Senjske i da joj se sjedište premjesti u Rijeku. Već je bilo izrađeno detaljno razgraničenje, a i biskup Ježić se s njime složio, ali kad je car morao 1822. vratiti taj dio ponovno pod Hrvatski sabor i bana, odustalo se od ideje o biskupiji u Rijeci. (Peloza, 1970). Tako se u buli "Locum beati Petri" iz 1828., kojom je izvršena regulacija biskupija, Rijeka i ne spominje. (Kovačić, 1999.).

Metropolitanska pripadnost tih dvije biskupija doživjela je također u ovo vrijeme promjene. Obje su biskupije u srednjem vijeku bile pod splitskim metropoli-

tom. U 16. stoljeću bilježimo više intervenata ugarskog primasa u crkvena pitanja tih biskupija, a negdje oko 1600. prestaje ondje stvarna vlast splitskog metropolite i počinje onoga u Ostrogonu. Godine 1703. obje biskupije dolaze pod kaločkog metropolitu. Kada je 8. ožujka 1788. osnovana ljubljanska metropolija, postaju Senjska i Modruška sufraganske biskupije te metropolije, što će trajati do ukidanje te metropolije 19. kolovoza 1807. godine, nakon čega su spomenute biskupije podvrgnute neposredno Svetoj Stolicu do 29. siječnja 1833. kada se ponovno vraća vlast kaločkog metropolite, dok nije Zagreb postao metropolitansko središte 1852. godine. (Peloza, 1975) Izmijenjene su i *biskupijske granice*. Rijeka je 1787. došla pod senjsko-modruškog biskupa, ali nigdje se ne kaže kojoj ona biskupiji pripada pa će ostati svojevrsan "corpus separatum" sve od osnutka biskupije 1925. godine. Prema akvilejskoj patrijaršiji granica je bila nejasna jer su nekim krajevima uz granicu upravljali senjsko-modruški svećenici³, ali je to poslije riješeno tako da je područje izuzeto iz te uprave. Najveće promjene nastale su prema Osmanlijskom carstvu. 1791. mirom u Svištovu oslobođen je prostrani teritorij koji je u cijelosti pripao senjsko-modruškoj biskupiji. Na tom području nastat će župe: Cetinograd (Vališselo), Drežnik, Vaganac, Zavalje, Borićevac.

Jozefinizam je poznat i po brojnim dokidanjima kaptola, redova i bratovština i osnivanje novih kapelanija i župa.

Početak jozefinističkih reformi župa je u vrijeme Manzadora (1764.-1782.), koji je prije nego je postao senjsko-modruški biskup bio carski predstavnik na pregovorima u Rimu o istoj stvari. Kada je postao senjsko-modruški biskup bio je dobro upućen u namjere Bečkog dvora i mogao ih je sa sigurnošću provoditi. U njegovo vrijeme je posebna komisija obišla sve župe i podnijela izvješće o stanju na terenu. Ona nije imala izravnu zadaću da predlaže nova župska središta, ali je učinila predradnje koje će se koristiti u tom smislu. U vrijeme jozefinizma vrijedila su slijedeća pravila za osnivanje novih župa: Novu župu treba osnovati ako je udaljenost naselja od župskog središta veća od sata hoda, ako je središte nepristupačno zbog brda i toka rijeka, ako je u udaljenim mjestima ima više od 500 vjernika. (Hoško, 1995) Veoma udaljena mjesta od župnog središta dobivala su samostalnog kapelana ako su bila i manje brojna, jer se smatralo da do svakog bolesnika treba na vrijeme doći svećenik, a ako je mjesto tako daleko da postoji opasnost da svećenik ne može stići, bio je to dovoljan razlog da se ondje stavi kapelan.

Drugi val bio je 1789. kada su po jozefinističkom ključu stvorene nove župe i kapelanije (vikarijati). Te i iduće godine uspostavljeno je 10 novih župa, a kapelanije će biti podignute na župe 1807., kada je osnovano 52 nove župe.⁴ Od 1789. do 1807. osnovano je ukupno 74 novih župa. Do tada ih je ukupno bilo 53. Na-

³ Biskupski arhiv u Senju, PK 2, 1788, v. 10. kolovoza.

⁴ Biskupski arhiv Senj, kut. XV, br. 12.

kon toga pa do danas, ako se izuzme dijeljenje Rijeke na župe, na istom području osnovano je samo 8 župa.

Često se povezuje osnivanje novih župa s dokidanjem redova, bratovština i zbornih kaptola. Postoji određena veza između jednoga i drugoga. Da bi se mogla provesti regulacija župa u jozefinističkom duhu trebalo je naći dosta sredstava, koje je Dvor nalazio u imanijima redova, zbornih kaptola i brojnih bratovština. Time, dakako, nije rečeno da neki redovi ne bi bili dokinuti da i nije bilo osnivanja novih župa. Od redova na području spomenutih biskupija dokinuti su isusovci, pavlini i augustinci. Osim toga dokinut je i franjevački samostan u Senju. Redovničkih zajednica nije bilo mnogo pa ih nije mnogo ni dokinuto.

Isusovci su dokinuti papinskom odlukom u cijeloj katoličkoj Crkvi. Oni su imali u Rijeci svoj kolegij, gimnaziju te teološko i filozofsko učilište. U Rijeci je postojao i jedini augustinski samostan na području dviju biskupija. I on je dokinut. Nekada je na tom području bilo više pavlinskih samostana. Nakon turskih osvajanja preostala su samo 3 i jedna ispostava. Samostani su bili u Senju, Novom i Crikvenici, a ispostava s dva redovnika bila je u gorju Kapela, gdje je nekada bilo i do 80 redovnika. U Senju su pavlini držali gimnaziju, koja je nakon ukidanja 1786. došla u tešku krizu, tako da se nije oporavila sve do 1839. kada ju je podigao na čvršće noge biskup Mirko Ožegović.

Senjski kaptol je tražio ne samo ukidanje zbornih *kaptola* u modruškoj biskupiji, nego i katedralnog modruškog, jer je inzistirao na postojanju samo jedne biskupije, a prema tome i jednog stolnog kaptola, onoga u Senju.

Kada se modruški biskup Kristofor 1493. sklonio u Novi, preselio se onamo i njegov kaptol te je ondje izabrao sebi novo biskupsko sjedište. Kanonici nisu mogli ostati svi u novljanskoj župi nego su se razišli po okolnim župama, gdje su i prije svećenici živjeli zajedno. Ti svećenici često su nazivani kanonicima, iako nema nikakvih tragova da je u tom kraju osnovan kaptol. Dolazak modruških kanonika dao je neku pravnu osnovu da se i drugi nazivaju kanonicima, a njihovo zajedništvo zbornim kaptolom. Od crkvenih vlasti prvi ih je biskup Marijani 1653. nazvao tim imenima i propisao im i kanoničke obveze. Tih zbornih kaptola bilo je čak devet na području jednog dekanata. Svi su se oni zajednički smatrali jednim stolnim modruškim kaptolom. Svaki kanonik dobivao je na brigu po jednu kapelicu ili udaljeniju crkvu od župskog središta. Kada je Josip II. 1781. dokinuo Modrušku biskupiju dokinuti su i svi zborni kaptoli, a dakako i stolni modruški. Kako rekosmo, odluka o ukidanju biskupije nije bila provedena, a ona o dokidanju kaptola djelomično. Ostavljena su tri zborna, u Bakru, Novome i Bribiru, i oni će ubuduće zajedno sačinjavati jedan stolni. No i u tim preostalim kaptolima smanjen je broj kanonika. Ostali su trebali na novoosnovane župe bilo kao župnici bilo kao kanonici. U sjedištu dokinutih kaptola ostao je samo župnik, koji je do kraja života imao pravo nositi naslov kanonika, a ostali su također poslani na župe kao kapelani i župnici, ili su - u slučaju poodmakle dobi - bili umirovljeni.

Ožegović je unio više reda u odnose između kaptola, postupajući blago u načinu ali odlučno u načelu. Osim toga 1844. odredio je on da se modruški kaptoli u Bakru, Bribiru i Novom sjedine u jedan kaptol, a u svakom od mjesta da ostanu po tri kanonika od kojih je najmlađi ujedno i župnik. Time je ostvario uvjete i za njihovo dolično uzdržavanje. Od bratovština samo je ostala talijanska bratovština Žalosne Gospe pri crkvi Sv. Vida u Rijeci.

Kako vidimo, ukidanjem isusovaca i pavlina doživjelo je tešku krizu sveukupno školstvo na cijelom području, jer osim riječke i senjske gimnazije postojale su još samo pučke škole. U Rijeci su senjski biskupi kod isusovaca školovali glavninu svojih svećeničkih kandidata

Biskup Ježić je doista zdušno radio na otvaranju sjemeništa. Imao je nakon ukidanja isusovačkog teološko-filozofskog učilišta u Rijeci prigodu slati studente izvan biskupije, najprije u Peštu, gdje je otvoreno 1784. centralno sjemenište, a potom i u Zagreb, kamo je 1790. vraćeno sjemenište. No osnivanjem novih župa bilo je potrebno više svećenika, a njih je bilo sve manje jer se mnogi od onih koji su otišli u Peštu ili poslije Zagreb nisu vraćali u siromašnu biskupiju nego su ostajali vani, najviše u Zagrebačkoj i Đakovačkoj biskupiji. Ježić je tada pokušao pripremati svećeničke kandidate privatno u polupraznom franjevačkom samostanu u Senju, ali se to pokazalo dosta teško. U to vrijeme bilježimo dolazak većeg broja krčkih svećenika "glagoljaša", tj. koji nemaju neke priznate latinske škole nego su svoje školovanje završili kod starijeg svećenika. U dogovoru s državnim vlastima, kad je vojska napustila senjski samostan, Ježić je tražio da se on ustupi za sjemenište, a da se franjevcima dade druga zgrada za samostan. Kao moguća bila je obližnja kuća obitelji Portner. Franjevci su jedno vrijeme stanovali u privatnoj kući jer se od njih tražilo da predaju na gimnaziji nakon ukidanja pavlinskog reda 1786. godine. Natezanje oko toga potrajalo je dosta dugo, dok konačno franjevci nisu 1802. otišli na Trsat. Govoreno je da je to privremeni odlazak dok se pitanje njihova smještaja ne riješi, ali se oni više nisu vratili u Senj. Vlada je u početku predložila za sjemenište isusovački kolegij u Rijeci, što u Senju nisu smatrali uputnim. Franjevci su inzistirali da se za sjemenište upotrijebi dokinuti pavlinski samostan sa školskim prostorijama.

Sjemenište je ustrojeno u smislu zakona od 1804., kojim je sa strane države reguliran red u sjemeništima. Bogoslovsko učilište također je ustrojeno prema zakonu od 2. kolovoza 1803., t. j. kao četverogodišnji studij s četiri profesora, kao i svi zavodi takve vrste u Austrijskoj monarhiji. Sama uspostava sjemeništa bila je dopisom Namjesničkog vijeća od 23. studenoga 1804. a redovna nastava počela je s akademskom godinom 1806/1807. Dana 4. rujna izdana je naredba bogoslovima u Sombatelju da se uključe u senjsko sjemenište. Broj studenata se kretao između 20 i 30. Kao za poglavare i profesore, tako je država davala i za uzdržavanje bogoslova. (Bogović, 2006)

U Ježićevo vrijeme bilježimo postupno povlačenje staroslavenske liturgije i uvođenje narodnog jezika. Staroslavenski jezik s glagoljskim pismom u sv. misi

bio je u uporabi u ovim biskupijama već tisuću godina. Najprije je ta praksa bila dozvoljena samo u seoskim župama i crkvama, a 1248. papa Inocent IV. dozvolio je to upravo senjskom biskupu Filipu. Senjska katedrala bila je jedina katedrala u katoličkom svijetu gdje svečane mise ne samo da se nisu pjevale latinski nego se nisu ni smjele pjevati na tom univerzalnom katoličkom jeziku, nego samo na staroslavenskom i iz misala pisanim glagoljskim pismom. Kada je Propagandina tiskara te knjige u 17. i 18. stoljeću uskladila s jezikom ruskih liturgijskih knjiga, u biskupijama senjskoj i modruškoj postupno se napušta staroslavenski i glagoljica i svećenici iz starih misala prepisuju tekstove na latinici i polako ih usklađuju s govornim jezikom. Ježić ne samo da nije tu praksu osporavao nego ju je podržao time što je tiskao 1824. jedan takav misal. U njemu su svi dijelovi sv. mise koji su se glasno izgovarali na govornom hrvatskom jeziku. Za one dijelove koji su se govorili tiho, mogao se upotrebljavati latinski ili staroslavenski misal. Slična praksa ušla je u još neke hrvatske biskupije, ali nigdje nije bila tako proširena kao u biskupijama Senjskoj i Modruškoj. Tako u tim biskupijama imamo kroz cijelo 19. stoljeće u misi narodni jezik, što je gotovo nezamislivo prije Drugog vatikanskog sabora. Ta praksa bit će sa strane Svete Stolice koncem stoljeća zabranjena i ponovno je uveden liturgijski staroslavenski jezik. (Burić, 1966)

Vrijeme biskupa Mirka Ožegovića

Ježić je bio doista dobar upravitelj povjerenog crkvenog područja. Njega je naslijedio Mirko Ožegović koji je uz upravnu kvalitetu imao dar da jača zajedništvo, poput dobrog oca, na istom prostoru.

Ožegovićev prethodnik Ježić naizmjenice je stolovao u Senju i Novom, da bude pravo jednoj i drugoj biskupiji te stolnim kaptolima u Senju i Novom. Mirko uzima Senj za jedino biskupsko sjedište i mjesto svog stalnog boravka.

Biskupski dvor u Senju bio je ne samo dotrajao nego i pretijesan. Nalazio se uz samo svetište katedrale, na suprotnoj strani od sakristije. Mirko se odlučio na gradnju nove zgrade, izvan užeg urbanog prostora. Svojim novcem je kupio zemljište, izradio nacrt i postavio temelje. S posuđenim novcem podigao je zidove i nabavio potrebno pokućstvo. Zgrada je već 1835. bila useljiva. Bila je to najljepša stambena građevina u Senju. Tek godine 1839., na dugotrajnu molbu, car je odobrio da mu se podmire troškovi. U toj zgradi bit će jedinstvena biskupijska uprava, jedinstveni konzistorij za obje biskupije.⁵

Dobivena sredstva omogućila su nove investicije.

Godine 1820. zatvorena je službeno Senjska gimnazija.⁶ Ježić se trudio da je još neko vrijeme uzdrži na životu, u čemu je imao djelomično uspjeha. Kad je Ožegović došao u Senj, grad je bio bez gimnazije. On je svoj rad odmah usmjerio prema njenom otvaranju, ali tek mu je 1839. uspelo, opet na svoj trošak, otvoriti prvi razred, a poslije će svake godine otvarati razred više. Vjerovao je da će i drugi odgovorne tim načinom najlakše uvjeriti u potrebu takve ustanove u Senju. Budući da je ta škola bila privatnog karaktera, koncem školske godine Ožegović je pozvao profesore iz priznatih gimnazija da ispitaju dake kako bi im prethodni razred bio priznat za eventualni nastavak školovanja na drugim učilištima. Nakon 4 godine, tj. 1843. priznato je njegovoj gimnaziji pravo javnosti i odobrena plaća profesorima. Od tada će svjedodžbe Senjske gimnazije biti priznate na cijelom području Monarhije. Dvije godine kasnije uspjet će takvo priznanje dobiti i za filozofsko učilište ili licej, dvogodišnju školu koja je osposobljavala dake za upis na fakultete i visoke škole.⁷ Gimnazija je tada imala 6 razreda. Reformom 1849. ona će dobiti još dva. Tada je spomenuti licej bio priključen gimnaziji. Dvije godine kasnije imat će gimnazija i prve svoje maturante. Ustrojstvo koje je gimnazija tada dobila sačuvat će u biti sve do dokidanja 1975.

Ožegović je mnogo činio da Senj dobije realnu i nautičku školu, s polovičnim uspjehom.

Kada je broj učenika počeo opadati zbog povećanih životnih troškova i premali broj dostatnih stipendija, kupuje Mirko 1857. na Malim vratima trokatnicu i uređuje je za zavod. Tu će pitomci moći boraviti i od tuda pohađati gimnaziju. Uz to on polaže glavnice od 20 000 forinti (za 40 000 sagradio je biskupski dvor!) da se od kamata te glavnice može u zavodu uzdržavati određeni broj siromašnih, ali darovitih mladića. Poslije će on još dodavati glavnici, a pridružiti će mu se još neki svećenici njegovih biskupija. Time je mnogim mladićima omogućio gimnazijsko školovanje, a i gimnaziju je izvukao iz krize u koju ju je dovelo stalno opadanje broja učenika. Zavod će po svom utemeljitelju dobiti ime „*Ožegovićianum*“.⁸

Imao je osjećaj za lijepu glazbu. Svojevremeno je bio upravitelj glazbene akademije u Zagrebu. Proširio je kor senjske katedrale i po dr. Boži Klemenčiću osnovao je glazbeno društvo. Prema Ilauškovu svjedočanstvu „pozva skrblijivi otac k sebi odličnije građane i ustrojio pomoćjom njihovom glasbeni zavod, tada prvi sad najstariji u Hrvatskoj; primi nad njim pokroviteljstvo i pružao mu zna-

⁶ O Ožegovićevom radu na otvaranju gimnazije pisao sam u Spomenici senjskog srednjeg školstva (*Senjski sbornik*, 16 (1989.), str.3-30),

⁷ Svečano proglašenje tog promaknuća bilo je 1. listopada 1845. kada je Ožegović održao govor koji je iste godine tiskan u Zagrebu pod naslovom: *Allocutio sub solemnibus divinis occasione aperti Segniae philosophiae cursus*, Zagrabiæ 1845.

⁸ Biskup Maurović će nakon razvojačenja Vojne krajine urediti za zavod bivši kaštel, u koji se već početkom školske godine 1896./97. useliše pitomci.

⁵ U prošlom ratu zgrada je dosta nastradala. Dne 28. lipnja 1955. presudom Narodnog odbora kotara Senj (broj 2930/55) ona je eksproprijirana za potrebe Drvno-industrijskog poduzeća u Senju.

menitih darova za uspješan napredak” (*Program kraljevske više gimnazije u Senju 1880/81:33*). Kao njegov zaštitnik nabavio je potrebne glazbene instrumente. Zbor je pjevao u crkvi, ali nije bio samo crkveni. Može se reći da je današnji katedralni zbor „Sv. Cecilija“ nastavak tog zbora koji je Mirko osnovao.

Godine 1848. uvodi on, prvi od hrvatskih biskupa, narodni jezik u svoju kancelariju. Piše tada i profesorima bogoslovije u Senju da se trude kako bi teološke znanosti također predavali na razumljivom narodnom jeziku i dodaje da će latinska terminologija jako malo pomoći svećenicima da ljudima rastumače otajstva naše vjere. Proforski zbor nije bio na razini Mirkova shvaćanja.⁹

Kada je Ljudevit Gaj razaslao oglas da će početkom 1835. početi izdavati *Novine Horvatske s tjeđnim prilogom Danicom*, Ožegović je svojim svećenicima uputio okružnicu u kojoj hvali Gajevu brigu za čistoću hrvatskog jezika i preporučuje svećenicima ne samo da naruče ta izdanja nego da se i sami uključe u skupljanje narodnog blaga “da ne bi tek izišla Danica našega naroda opet zapala. Ne priliči da budemo samo dokoni promatrači tih napora jer Domovina nas tim više zove na takvu suradnju što jezičnu kulturu jednolikim korakom prati kultura običaja i intelektualnih vrlina. Da budući naraštaj stotruko primi od tog sjemena, potrebno je da Gaja svaki koliko možemo pomognemo”. Zatim poziva svećenike da mu jave imena autora koji su pisali na „ilirskom“ jeziku, autora dugih jezika koji su pisali o našem narodu i nastavlja: „Skupljajte dobre i za izražavanje stvari prikladne riječi koje je samo narod sretnim slučajem pronašao ili od drugih izrečene vjerno sačuvao. Također poslovice, bilo da su izvedene iz zgodnih primjera ili usporedbi, bilo da su uzete iz drugih jezika s vjerno izraženim smislom. Također narodne pjesme koje služe jezičnoj kulturi. Iz njih se najbolje može naučiti osobine, jasnoća, ljepota i duljina glasova. Želim takodjer da meni ili izravno gospodinu uredniku *Novina* javljate tehničke termine i različite izraze u stvarima teologije, prava i drugih predmeta, bilo da su riječi vlastite bilo od drugih primljene. Sve što je izvedeno iz hrvatske, slavonske, dalmatinske, srpske, kranjske, štajerske, slovenske, istarske, bosanske riječi, ili kojeg drugog slavenskog govora i za jezično bogatstvo prikladna, treba zabilježiti u skladu sa svojom pohvalnom ljubavlju prema domovini. Time ćete doprinijeti jasnoći domovinskog jezika, kako bi sve bilo na porabu i jednog dana našlo se u priručniku; da sve ono što živi na selu jednog dana dađe se na korištenje svima i putem jednog priručnika objavi na opću korist, bilo odjednom bilo u nastavcima, da tako može biti na raspolaganju svima kojima je opće dobro na srcu.”¹⁰

⁹ Biskupski arhiv Senj, Spisi 1848. br. 1038. Tu je Ožegovićeva poslanica profesorima i ujedno odgovori svakoga od njih.

¹⁰ Biskupski arhiv Senj, Spisi 1834. br. 419.

Iako je tražio red i disciplinu u kleru, bio je veoma cijenjen od svog svećenstva. Kada je 1848. dokinuta desetina, prihod od kojeg su se mnogi svećenici uzdržavali, trudio se Ožegović u Hrvatskom saboru i preko drugih društvenih nadležstava da svećenicima nađe neki drugi izvor za dolično uzdržavanje. (Gross,1985:171) Svojim zalaganjem za svećenike i ostale vjernike učinio je još više na izgrađivanju biskupijskog zajedništva nego li svojim mudrim organizacijskim uredbama.

Zaključak

Vrijeme Šime Starčevića, t. j. vrijeme biskupa Ježića i Ožegovića spada svakako među najznačajnije periode u povijesti biskupija Senjske i Modruške. One su tada dobile svoje granice i unutarnje uređenje, a definiran je i odnos između biskupije Senjske i biskupije Modruške. Metropolitanska pripadnost ustaliti će se za vrijeme Ožegovića, kad je 1852. osnovana zagrebačka metropolija.

Možemo reći da je jozefinizam ondje pokazao svu svoju efikasnost u pozitivnom i negativnom smislu, kako u prekrajanju biskupijskih granica tako i u unutarnjoj organizaciji biskupije. Ježić se i jozefinizmom znao okoristiti za dobro biskupija. Tako je mogao uspostaviti Bogoslovsko sjemenište i Visoko filozofsko-teološko učilište. Kratkotrajna francuska vladavina nije uspjela nametnuti neke nove institucije, ali je s njome došlo jedno novo mišljenje koje će unijeti nove poglede i na shvaćanje uloge Crkve i države, ili još bolje na mjesto naroda u jednoj i drugoj. Ožegović se priključio „Ilircima“ i u svojoj je Biskupiji bio glavni pokretač u širenju ideje nacionalnog jedinstva i zajedništva. Nema mu premca na senjskoj biskupskoj stolici u prosvjetnoj djelatnosti klera i naroda. Smirio je napetosti između senjskog i modruškog dijela njegove uprave, obnovio je Senjsku gimnaziju i sagradio đački zavod po njemu nazvan „Ožegovićianum“.

To su crkveno-povijesni okviri u kojima je djelovao Šime Starčević.

LITERATURA

1. ANTOLJAK, Stjepan,1939: Katoličke župe u francuskoj Hrvatskoj godine 1811., *Croatia sacra*, 17-18:104-120.
2. BOGOVIĆ, Mile,2006: Senjsko sjemenište te Visoko filozofsko i teološko učilište u njemu 1806. – 1940., *Senjski zbornik*, 33/2006.:193-200.
3. BURIĆ, Josip,1966: Pobjeda Šćaveta, *Novi život*, V(4):246-257
4. GROSS, Mirjana,1985: *Počeci moderne Hrvatske*, Globus:Zagreb.
5. HOŠKO, Emanuel,1995: Biskup Pijo Manzador i preuređenje župa u Lici i Krbavi, *Riječki teološki časopis*, 3 (2): 269-279.
6. KOVAČIĆ, Slavko 1999: Na vjetrometini europskih previranja, prevrata I pokušaja restauracije 1790-1868, *Hrvatska i Sveta Stolica – stoljetne veze*, priredio Tomislav Mrkonjić, AKI: Zagreb.

7. PELOZA, Makso, 1970: *Historijat stvaranja Modruške biskupije sa sjedištem u Rijeci 1818-1822.*, Rijeka, 1970.
8. PELOZA, Makso, 1975: *Razvoj crkvenopokrajinske pripadnosti senjske i krbavsko-modruške biskupije*, *Senjski zbornik*, 6:219-260.

SENJ AND MODRUŠ OR KRBAVA DIOCESE DURING ŠIME STARČEVIĆ'S LIFETIME

Summary

Šime Starčević lived and worked in the period two bishops serving: Ivan Krstitelj Ježić (1789 – 1833) and Mirko Ožegović (1833 – 1869). For a long period of Ježić serving as bishop, junior seminary with philosophical and theological educational institution was founded in town of Senj in 1806. It was the highest educational institution in these regions for a longer period of time. Ježić got along well with the French rulers as well as Starčević did in the time of „The Illirian Provinces“.

There was a constant friction between Modruš and Senj body of canons, between Senj and Modruš parts under the serving of bishop in Senj, which was supposed to be ended by the establishment of independent Modruš Diocese with a seat in town of Rijeka. But, that project failed and the solution was found in the split between Senj and Modruš Diocese run by the unique bishop's administration. That was done by the decision of The Holy Chair in 1833 and bishop Ožegović got a clear position. This decision included two dioceses with their own bodies of canons. Modruš canon had its own dean in towns of Novi, Bribir and Bakar. From that period a diocese in Senj had two archdeacons: 1. Senj archdeaconry with Senj and Otočac canon; 2. Lika- Krbava archdeaconry with Gospić, Udbina and Perušić canons. Diocese in Modruš also had two archdeacons: 1. Vinodol archdeaconry with canons in Vinodol, Bakar, Vrbovsko, Brod and Čabar; 2. Modruš archdeaconry with the canons in Ogulin and Slunj.

Bishop Ožegović belonged to the most important figures inaugurated among the bishops in towns of Senj and Modruš. He built the new bishop's palace in Senj and rebuilt the Grammar School in Senj as well. By the establishment of the convent school (1857.) which was named after him „Ožegovićanum“, he provided further education in the Grammar School as well as in the Theological Seminary. In 1787 the town of Rijeka was given in ruling to the bishop in Senj with its own authority.

The foundation for the establishment the new parishes were passed in 1783. According to that act, the number of new parishes is more than doubled. After Svištovo Peace that was restored in 1791, a new territory was obtained and new parishes were founded in the places of Drežnik, Vaganac, Cetin (Vališelo), Zavalj and Boričevac.

The most of parishes were founded in 1807. The emperor and the Hungarian Regency Council in Budim due to the suggestion of bishop Ježić on 15th of May 1807, appointed a decree on 11th of August 1807 when 51 new parishes were founded. When Starčević took charge the parish in Karlobag the process of the establishment was finished. But, before 1807 the jurisdiction of Karlobag parish belonged the region of new established parishes in the places: Ledenik (Oštarije), Cesarica and Lukovo Šugarje.

KEY WORDS: diocese, Modruš, Senj, Ježić, Ožegović

O NEKIM STILSKIM OSOBINAMA HOMILIJA ŠIME STARČEVIĆA

Ivan Bošković
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet u Splitu

252.811.163.42
252-05 Starčević, Š.
prethodno priopćenje

Sažetak

Tradicija propovijedanja u hrvatskom je narodu prisutna od vremena prvih misionara do danas. U njoj homilijama pripada posebno mjesto. Kao oblik „objašnjavanja i prenošenja temeljnih vjerskih istina i evanđeoskih događaja“ (Bratulić), homilije /propovijedi /prodike / pridike / postile u hrvatsku su književnost ušle preko liturgije, da bi s vremenom poprimile osobine domaćih prilika i običaja u sadržaju i u pismu. Osim što u sebi sadrže bitne elemente antičke retorike, u homilijama/propovijedima je prepoznati i specifične crte vezane za obrazovanost pojedinoga govornika/propovjednika, njegove sklonosti i utjecaje, ali i obzor očekivanja slušatelja kojima se u određenoj sredini obraća.

Historija hrvatske homiletike bilježi mnoga značajna imena koja je narod u našim krajevima rado slušao. Uz Vrameca, Divkovića, Habledića, Posilovića, Margitića, Filipovića, Bašića, Lastrića, Kalića, Matasa i druge, vrijedi istaknuti i Šimu Starčevića, gimnazijskog učitelja i gospičkog kapelana, autora hrvatske i francuske gramatike, autora poznatih dvosvećanih *Homilija iliti tumačenja Svetoga Evanđelja* (1918.).

Starčevićeve *Homilije*... zapravo su (slobodan) prijevod, odnosno adaptacija knjiga J. F. Gheriga *Tumačenje Svetoga Evanđelja*, za sve Nedilje priko godine. Posebno namijenjene „za same Pastire Duhovne po selim...“ svojevrsan su priručnik i putokaz svećenicima za oblikovanje svojih propovijedi vezanih uz pojedine nadnevke nedjeljnoga i vjerskoga kalendara. Starčevićeve propovijedi oponašaju poznati obrazac: na početku je izrečena tema o kojoj će se propovijedati; slijedi potom njezina razrada u kojoj u živom i sugestivnom govoru propovjednik poseže za mnoštvom slika i pamtljivih primjera te crtica, parabola i priziva svetih otaca koji svojim životima i djelovanjem trebaju osnažiti njegovu misao, da bi propovijedanje završio efektom poantom u kojoj je sadržana duboka pouka i poruka koja slušatelja/vjernika treba ohrabriti i učvrstiti u ustrajnom vjerničkom životu. Pri tome je prepoznati rječit repertoar postupaka i govorničkih sredstava kojima Starčević slušatelja/vjernika uvjerava u snagu svojih riječi i njima posreduje vjerska i vjernička razmišljanja i istine.

KLJUČNE RIJEČI: stil, homilije, Starčević, vjera

1. U tradiciji hrvatskoga propovijedanja koja se u kontinuitetu može pratiti od ćirilometodskih vremena do naših dana¹, homilije (propovijedi) spominju se rijetko. Kao poseban i u puku uvriježen način prenošenja i objašnjavanja evanđeoskih događaja i kršćanskih istina, po čemu su bliske kršćanskoj molitvi – pa su u narodu poznate još i kao *prodika*, *predika*, *pridika* – ali i *postila* – jer se propovije-

¹ Antonija Zaradija-Kiš, *Medij Božje riječi*, u: Vijenac, br.83/V, 13.ožujka 1997., str. 12.

da nakon sv. evanđelja – homile-tička/propovjednička se književnost u različitim vremenima oblikovala na različite načine i razvila nadasve bogat repertoar postupaka. Tako su, vrijedi podsjetiti, u srednjemu vijeku propovjednici posezali za legendama i neobičnim događajima kako bi što slikovitije izrazili i prenijeli svoje misli i njima djelovali na vjernike; u razdoblju renesanse koristili su se djelima kršćanskih pisaca, sv. Jeronima i sv. Augustina ponajviše, kako bi spomoću primjera i slika iz njihovih propovijedi oblikovali svoje propovijedi, dok su u baroku, kada je propovjed imala najveći uzlet, u nju ugrađivane one misli i sadržaji koji su, ovisno o zahtjevima publike, utjecali na njihov profil.

Osim vidljivog nasljedovanja katoličke propovjedne tradicije, pojava učenih svećeničkih redova, ponajprije dominikanaca i franjevaca, znatno je vodila računa i o posebnostima određene sredine, što je uvjetovalo pojavu domaćih knjiga iz kojih se Božja riječ tumačila. Isusovci su pak, kao najučćeniji red, propovijedanju posvetili veliko značenje, baš kao što su u školskoj nastavi osobito mjesto namijenili i retorici. Oni su ne samo sastavili pravila za dobru propovijed, nego su i tiskali i zbirke propovijedi kao ogleda koje vrijedi nasljedovati.

Hrvatski su propovjednici svoje propovijedi bitno prilagođavali puku svojih sredina. To je utjecalo ne samo na sadržaj propovijedi, već i na izbor sredstava kojima su ih oblikovali. Uz biblijske misli i istine ogledalo se to i u upotrebi egzemplara, prilika, prisposoba i u odabranim primjerima kojima su nastojali djelovati na svoje slušatelje, posebice u svježem jeziku koji je, kako ističe i hrvatska jezikoslovna povijest, značajno utjecao na standardizaciju hrvatskoga jezika. Pri tome je pozornost posvećivana elementima propovijedanja, intonaciji glasa, cezuri, naglašavanju ključnih riječi, apostrofiraju odabranih primjera i drugo, a od stilskih figura posebno je korištena barokna gradacija kojoj je svrha da polučni najdublji učinak na slušatelje i snagom primjera utječe na njihovu svijest te potakne na promjene.

Neovisno o redovima koje predstavljaju, propovijedi hrvatskih autora, kako navodi Bratulić, bitno se ne razlikuju na razini stilskih odrednica. Iako su svoj uzor i izvor nalazili uglavnom u propovijedima njemačkih autora, u njih su se uglavnom umetala autorska tumačenja i razmišljanja, što im je osiguravalo snagu autentičnih autorskih djela.

Unatoč bogatstvu, homiletička književnost tek posljednjih godina privlači pozornost književne znanosti. Posebna zasluga u tome pripada Josipu Bratuliću koji je višekratnim pri-lozima pridonio njezinoj književnoj relevantnosti, pri čemu valja istaknuti knjigu/hrestomatiju *Hrvatska propovijed od svetoga Metoda do biskupa Strossmayera*² te članak *Hrvatska barokna propovijed*³, u kojem su podastarta ključna uporišta propovjedne poetike i žanra.

² *Hrvatska propovijed*, priredio i predgovor napisao Josip Bratulić, Erasmus naklada, Zagreb, 1996.

³ Josip Bratulić, *Hrvatska barokna propovijed*, u: *Hrvatski književni barok* (zbornik), ZZKFFZ, Zagreb, 1991., str.279-297.

2. I *Homilije*⁴ Šime Starčevića uklapaju se u tradiciju hrvatskoga propovijedanja, a oblikovane su prema uvriježenom žanrovskom obrascu. Tako se u uvodnome dijelu, kojemu u zaglavku gotovo u pravilu stoji citat iz evanđelja, najavljuje tema o kojoj će se propovijedati, pri čemu su, radi razumljivosti, sažeto istaknute ključne misli na koje će propovjednik usredotočiti. Prva tema razlaže se najčešće u tri cjeline, a biblijske su misli i poruke podvr-gnute propovjednikovoj refleksiji (uvijek) prilagođenoj puku kojemu se obraća. Drugi (propovjednički) dio također ima nekoliko dijelova čiji je sadržaj usmjeren jasnom izricanju poruke s ciljem da potakne vjernike na promjenu svojih postupaka i ponašanja, a sve kako bi se "pripravio put Gospodinu", "poboljšalo (čovjekovo) življenje"⁵ i zavrijedio život vječni spasenja, uz korištenje mnoštva postupaka i tehnika uvriježenih u repertoaru tradicionalne retorike.

Osobine Starčevićevih propovijedi nastojat ćemo pojasniti na jednom primjeru.

3. Za propovijed za Prvu nedjelju Došašća Gospodinova Starčević je uzeo moto iz Evanđelja po Luki (Lk 21,33): "*Nebo i zemlja proći će, a riči moje neće proći*"⁶ Na samom početku su rečenice iz čitanja za prvu nedjelju, a govore o tome kako su uoči posljednje večere apostoli razgledali veličinu, ljepotu i mudru zgradu hrama jeruzalemskoga. Čuvši kako neki govore da je ukrašen "*lijepim kamenjem i zavjetnim darovima*" (Lk 21, 5), Isus im uzvraća riječima: "*Doći će dnevni, u kojim će se sva ova, koja vidite, razoriti tako, da ne će ostati kamen sverhu kamena, koji se ne bi pokvario*"⁷

Nakon što su čuli Isusove riječi, pristupiše mu Petar, Jakov, Ivan i Andrija, te ga upi-taše: "*Naučitelju! kada će ova biti, i koje će biti zlamenje, kad ova počmu bivati*"⁸ Citirajući riječi iz Lukina evanđelja, Starčević propovijed nastavlja komentarom kako apostoli kao i Židovi mišljahu da će njihov hram trajati do "skončanja svita". Zato željahu znati kada će to biti. Na ta pitanja, nastavlja Starčević, Isus odgovara da će se najprije dogoditi znamenja koja će nagovijestiti rušenje hrama, a potom i skonačanje svijeta, podsjećajući vjernički puk na riječi iz Matejeva evanđelja što ih je govorio nedjelju prije, a odnose se na "skončanje svieta, i od suda obćinskoga", koji će za pravednike (dobre, poslušne i vjerne) biti "pun veselja", a

⁴ Homelie iliti tumačenja svetoga evanđelja za sve nedilje od došastja Gospodinova do posljednje nedilje po Duhovih. Knjiga I, Zadar, 1850.

⁵ npr. *Tretja nedilja prišastja Gospodinova*, str. 37.

⁶ "Nebo će i zemlja proći, ali riječi moje sigurno neće proći." (Lk 21.33), prema: *Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1974.

⁷ "Doći će vrijeme kad od ovoga što vidite neće ostati ni kamen na kamenu. Svaki će se srušiti." (Lk 21, 6)

⁸ "Učitelju – upitaše ga – kada će to biti i kakav će biti znak da se to počinje događati?" (Lk 21, 7)

za grišnike "pun straha", na što – naglašava propovjednik Starčević – upućuje i evanđelje kojim je započeo svoju propovijed.

Da bi svoje vjernike pripremio za ono o čemu će podrobnije propovijedati navedenom prigodom, kao dobar poznavatelj umijeća starih retoričara Starčević temu propovijedanja razdvaja na dvije (pod)teme. Prva se odnosi na pitanje: "Zašto će sud obćinski biti strahovit za grišnike?" A druga, zašto će "sud obćinski biti pun veselja za pravednike"?

4. Već raspored tema o kojima će propovijedati upućuje da Starčević dobro poznaje puk kojemu se obraća. Na prvo mjesto stavivši razmatranje o sudu koji će za grišnike biti strahovit, pozitivne primjere ostavio je za kraj propovijedi, a sve kako bi njegove riječi pale na plodno vjerničko tlo. Prvome dijelu teme, radi zadržavanja pozornosti puka, Starčević podastire tri odgovora: *prvi*, da će sud biti strašan "poradi zlamenja nebeskih"; *drugi*, poradi velike nevolje na zemlji, i *treći*, poradi "veličanstvenoga došastja sudca Božanstvenoga".

Istaknuvši tri razloga zbog kojih će sud za grišnike biti strašan, propovjednik Starčević razmatranje nastavlja pojašnjavanjem svakoga od navedenih argumenata. Kako bi prisnažio misao o kojim je "nebeskim zlamenjima" riječ, a koja će se ukazati uoči "skončanja svita", poseže za riječima Lukina evanđelja: "Biti će zlamenja na suncu, na misecu, i na zvizdama"⁹, proširivši njihov učinak riječima sv. Mateja govorenima nedjelju prije: "Udilj po nevoljama onih dana sunce će pomerčati, i misec neće davati svitlost svoju, a zvizde će padati iz neba"¹⁰. Vjerojatno držeći da puk neće u potpunosti moći razumjeti dubine i sadržaj evanđeoskih misli, Starčević ih svjesno "preoblikuje" u puku razumljivu sliku sa "zvijezdama koje s neba padaju, jerbo će izgubiti svoju svitlost". Želeći u propovijedi biti što sugestivniji i slikovitiji, a primjerima upečatljiviji, u pomoć priziva, kao autoritete u koje vjernik ne sumnja, sv. Augustina i sv. Jeronima, koji sudnji dan također prisposobljuju "zrakama zvizde repače" i drugim "ognjevitim zlamenjima". Štoviše, gubitak svjetlosti nebeskih tijela samome je propovjedniku vidljivi znak dolaska Isusova.

Propovijed, nakon što je slikom strahovita pomračenja najavio dolazak sudnjega dana, Starčević nastavlja u retorici često rabljenom figurom obraćanja "tverdokornim grišnicima". Pomračeno sunce u njegovoj propovijedi znak je koji otkriva sve grijeha koje su nevjernici po "bilom danu činili", izriječkom navodeći "noćne razpušćenosti", potajne "noćne slobošćine" i odbacivanje zapovijedi Božjih. Grijesima noći, a u srednjovjekovnom imaginariju noć je izvor grijeha, u Starčevićевой propovijedi kao kontrast, sa snagom uzora koji treba slijediti, stoje zvijezde, koje "vazda

na službu Gospodinovu stoje". Primjerima uvjerivši puk u snagu svojih riječi, propovjednik izriče poantu u kojoj je, gotovo uvijek, nerijetko i imperativno, sadržana i opomena, izrečena jasno i razumljivim riječima: "Zato, koliko putah opazi-te, sunce, misec, ali zvizde, spomenite se onoga dana naj posljednjega, i pazite da nikad ne učinite ni po danu, ni po noći, štogod od takvoga, zašto bi se u dan sudnji imali bojati".

Starčević, kako bi što više prisnažio drugi argument o sudu strahovitom za nevjernike, iznova, nakon male stanke, opet poseže za riječima Lukina evanđelja: "I na zemlji biti će stiska naroda od smutnje bućanja morskoga, i valovah, kada budu ljudi vehnuti od straha, i čekanja, koja će na vaskoliki okrug doći"¹¹, argumentirajući ih dodatno – kako je to činio i prije u propovijedi – slikom iz Matejeva evanđelja o tome da će "jaukati (će) sva pokolenja zemlje"¹².

Nije teško primijetiti da na ovome mjestu u propovijedi Starčević "prestaje" biti sve-ćenik i progovara kao istinski domoljub. Svoju propovijed, a sve u funkciji naglašavanja straha koji će za nevjernike nastupiti sudnjega dana, uokviruje prizivnom slikom svih nevolja, ratova i smutnji što ih je "narod imao s Turcima, Francuzim, sa sušom 1802. godine, glađu 1817., pomorom 1836". Istupajući u prvom licu množine, dakle poistovjećen s narodom kojemu se svojom propovijedi obraća, a s ciljem da vlastitim riječima priskrbi neupitnu uvjerljivost, propovijed nastavlja parabolom koja govori kako sve te nevolje nisu ništa u us-poredbi sa strahotama na "svršetku svita". U narodu u čije je pamćenje sva ta pogibelj dubo-ko urezana, riječi propovijedi uistinu moraju polučiti veliki odjek, poglavito kada su izrečene sa (sve-toga) mjesta (oltara), što u njihovoj svijesti ne ostavlja sumnju u njihovu istinitost.

Još manje sumnje ostavljaju propovjednikove riječi izrečene u sugestivnoj i upečatljivoj gradaciji. Ona govori da će se "nebogoštovnim bezbožnicima" naj-prije osvetiti "sinje more sa svojim strašnim bućanjem", a potom i "crna zemlja" sa svojim potresima (jer su (ljudi) živjeli u pohoti, "viki, buki i jadu, nagosti, pianstvu i prožderljivosti", i jer su se hranili (zemaljskim) plodovima a nikada "dobrih dilah" činili nisu. Ova sugestivna ekspresija Starčeviću propovjedniku bila je nužna kako bi jezivošću prizora pozvao na budnost i na pro-mjenu ponašanja, čemu su argumenti i riječim kojim se puku obraća: "O slipi čoviče! o benasta oholico!, o maloumni lakomče! i bludniče!"

Uspoređeno s naprijed navedenim riječima obraćanja "tverdokornom grešniku", raz-vidno je da je Starčević propovjednik proširio krug grijeha i njihovih nositelja, a sve kako bi bio što sugestivniji u svojoj propovijedi i kako bi njegove riječi našle plodno tlo u mislima i ponašanjima vjerničkoga puka te djelatno poti-

⁹ "Pojavit će se znaci na suncu, mjesecu i zvijezdama" (Lk 21,25).

¹⁰ "Odmah poslije nevolje tih dana sunce će pomrčati, mjesec neće sjati, s neba će zvijezde padati i nebeska zvijezda će se uzdrmati"...(Mt 24, 29).

¹¹ "Na zemlji će narod biti u tjeskobi i neizvjesnosti zbog buke morskih valova. Ljudi će umirati od straha u očekivanju onoga što će zadesiti svijet, jer zvijezda nebeska će se uzdrmati"; (Lk 21, 25,26,27).

¹² "Tada će proplakati sva plemena na zemlji"; (Mt 24,30)

cale na promjene u njihovu ponašanju. U tom smislu posebno naglašava prazninu ovozemaljske slave, dobara i putenih naslada, kojih se, u ekonomiji spasenja, treba odreći kako bi se vjerničkim djelovanjem zavrijedilo nebesko kra-ljevstvo, kako to naučavaju zapovijedi Božje i crkveno učiteljstvo.

Treći i najjači argument za strah grešnika od sudnjega dana dolazak je Božanstvenoga sudca. Slika iz evanđelja: "I tada će vidjeti sina čovičanskoga dohodećega u oblaku s' oblasti velikom, i s' veličanstvom"¹³ te ona iz evanđelja nedjelju prije, na koju podsjeća: "Krenuti će se kriposti nebeske. I tada ukazati će se zlamenje sina čovičanskoga: i tada jaukati će sva pokolenja zemlje: i vidjeti će sina čovičanskoga dohodećega u oblacim nebeskim s' kriposti mnogim, i s' veličanstvom. I poslati će Angele svoje s' trubljom, i glasom velikim: i skupiti će odabrane njegove od četiri vitra, od naj višjih nebesah tia do medjah njihovih"¹⁴, poslužila je Starčeviću kao poticaj i dodatno objašnjenje, primjereno puku, ključnih poruka njegove propovijedi. Starčević svećenik naime vrlo dobro zna da propovijed nije definirana samo onim o čemu se govori, nego i onim kome je namijenjena i usmjerena. Temeljeći je na evanđelju i vjerskim istinama, svoju propovijed stoga uvijek prilagođava puku i objašnjava ju njima razumljivim riječima. Otuda i potreba objašnjenja nekih vjerniku teže razumljivih mjesta, simbola i citata iz evanđelja. Tako navodi da se misao "Krenuti će kriposti nebeske" odnosi na anđele i Božje izabranike koji će s Božanstvenim sucem krenuti; "Ukazati će se zlamenja sina čovičanskoga" odnosi se na drvo križa na kojemu je Krist umro za spasenje svijeta, dok misao "Vidit će sina čovičanskoga..." govori o tome kako je poslije uskrsnuća ušao u oblacima na nebo... Rečenica pak "Poslati će anđele..." govori da će se na zapovijed Vrhovnog suca probuditi svi mrtvi i da će se ljudski rod skupiti na jednome mjestu, pri čemu će izabranici Božji biti na pravoj, a grišnici na krivoj/pogrešnoj strani...

Premda se očekivalo da je ovom pamtljivom biblijskom slikom propovijed završena, Starčević ima potrebu biti još uvjerljiviji. Navedenu sliku/prispodobu stoga proširuje sugestivnim opisom grešnika naglašavajući da će njihovo stanje biti "plačno, tužno i nevoljno", a zaključuje ga riječima vapaja iz Objavljenja: "Padnite sverhu nas, i sakrite nas od lica sidećega na pristolju" (6.16).

Na samome kraju, dosljedno dinamici propovijedi, slijedi glasno izrečena poanta. U njoj "predragu braću" Starčević poziva na odricanje od grijeha, na pokoru i na kreposno življenje koji jamče da će "naj posljednji sud" dobrima biti "pun veselja", kako to sugerira i misao evanđelja koju tumači.

5. Nakon što je u prvome dijelu objasnio tri razloga zbog kojih se "grišnici" treba-ju plašiti sudnjega dana i pravednoga Božjega gnjeva, u drugome dijelu propovijedi Starčević razlaže misao zašto će "sud naj posljednji" biti za pravedne pun veselja. Po njemu, dva su tome uzroka. Prvi je približavanje njihova izbavljenja, nakon čega, kao drugi razlog, započinje kraljevstvo Božje.

Propovijednje o prvome uzroku Starčević započinje citatom: "Kada se pak ova počmu činiti, pogledajte, i dignite glave vaše, jerbo se približa odkupljenje vaše".¹⁵ Svjestan da mnogi neće razumjeti smisao riječi Lukina evanđelja, Starčević ima potrebu pojasniti ih puku razumljivim riječima. Po njemu, Božanstveni spasitelj "svoje virne sluge" uči da je ovozemaljski život pravo sužanjstvo i trpljenje. Razlog je tomu da je razum čovjekov "za-kovan u neznanju" i zabludama, čovjekovu volju potežu "gnusne terpeži" i "zločesta pohot-jenstva", bolest i smrt ubija čovjekovo tijelo, dok je čovjekova duša u tilu "kaknoti u u jednoj tamnici zatvorena". U želji i potrebi da bude što dojmljiviji, sliku duše zarobljene u tijelu Starčević prispodobljuje sužanjstvu države ("kao Židova u Egiptu"). Stoga potiče "duše pra-vedne" da ustraju u vjeri sve do dana kada će se pokazati zlamenja/znakovi oslobođenja, kako naučava evanđelje. Tada će se pravedni i dobri osloboditi od neznanja, slabosti "duše i tijela" te odbaciti "svaku himbenost, i zloće ovoga svita", zbog čega će im zavidjeti svi oni koji su im se do jučer "podsmjehivali i porugivali", da bi na kraju svoje riječi "dogradio" mislima iz knjige Mudrosti: "Ovi su, koje smo imali nigda na poruganje, i na priličnost prikorenja. Mi neočutni život njihov deržasmo za mahnitost, i sverhu njihovu bez časti. Evo kako se razbrojiše med sinove Božje, i med svetima je dil njihov" (Mudr. 5,3-5).

Drugo pitanje koje u propovijedi Starčević razmatra odnosi se na vrijeme kada će taj "blaženi čas doći". Pri tome, kao i često u propovijedi, poseže za Isusovim riječima izrečeni-ma u pričici/usporedbi o smokvi: "Gledajte smokvenicu, i sva stabla. Kada jurve iz sebe donese plod, znate, da je blizu lito. Tako i vi kad vidite, da se ova čine, znajte, da je blizu kraljevstvo Božje".¹⁶ Starčević ima potrebu istaknuti kako Isus nigdje ne govori kada će taj dan doći, nego potiče ("nagovara") vjerne da ustraju na njegovu putu kako bi ih, kada u "pra-vednosti s' ovoga svita priminuli budu", mogao pozvati u svoje kraljevstvo. Pri tome su mu u mislima riječi Matejeva evanđelja: "Dođite blagoslovljeni otca moga, posidujte spravljeno vami kraljevstvo od postavljenja svita".¹⁷

Retoričko pitanje na kraju, kojim se obraća "predragima u Bogu", postavljeno je kako bi se odgovorilo zašto je dužnost vjernika živjeti u pravednosti poglavi-

¹³ "Tada će vidjeti 'sina Čovječjega gdje dolazi na oblaku' s velikom moći i slavom", (Lk 21,27).

¹⁴ "Tada će se ukazati na nebesima znak – Sin Čovječji; tada će proplakati sva plemena na zemlji i vidjet će Sina Čovječjega gdje dolazi na oblacima nebeskim s velikom moći i slavom. I on će poslati anđele svoje s glasnom trubom da skupe izabranike njegove od četiri vjetra, od jednoga kraja nebesa do drugoga", Mt 24, 30,31).

¹⁵ "Kada to počne bivati, uspravite se i podignite glave, jer je blizu vaše oslobođenje". (Lk 21,28)

¹⁶ "Pogledajte smokvu i sva ostala stabla. Kad vidite da već pupe, znate sami od sebe da je blizu ljeto. Tako i vi, kad vidite da to biva, znajte da je blizu kraljevstvo Božje!" (Lk 21,30)

¹⁷ "Dođite, blagoslovljeni Oca mog, i primite u posjed kraljevstvo koje vam je pripravljeno od postanka svijeta". (Mt 25,34).

to kada ih čeka velika sreća? Umjesto svojim riječima, Starčević opet poseže za odgovorom biblijskim citatom: "U istinu velim vami, da ne će proći porodaj ovi, dok se sva ne učine", ne ostavljajući dvojbe – a to je smisao cijele propovijedi – da će grešnici biti kažnjeni a pravedni nagrađeni, što mislima iz Lukina evanđelja, kojima je propovijed i započela, osigurava simboličku vrijednost.

6. *Homilije* ("Omelie") Šime Starčevića definirane su i svojim sadržajem i svojom namjenom. Kao izlaganje Božjih istina i evanđeoskih poruka namijenjene su "osobito duhovništvu selah" (...) "naj više rečenim župnicim"¹⁸, što je utjecalo na njihov unutarnji raspored i na uporabu retoričkih sredstava kojima će se navedene istine i evanđeoske poruke prenijeti na najuvjerljiviji način. Homilije/propovijedi vezane su uglavnom za nadnevke crkvenog/vjerskoga kalendara i evanđelja koja se tim povodima čitaju, a koja propovjednik u svojoj propovijedi s oltara razlaže i objašnjava. Pri tome poseže za mnoštvom retoričkih figura i sredstava koja mu omogućuju da svoju poruku oblikuje tako da ona može polučiti najbolji učinak.

U svojim propovijedima govorenima svježim jezikom¹⁹ Starčević obilno koristi *citata*. Nije riječ samo o citatima iz evanđelja koje svećenik/propovjednik određenom prigodom čita, nego često poseže i za citatima iz biblijskih knjiga i objava, neovisno da li ih navodi izrijekom ili ih komentira i razlaže. I kada ih navodi i kada ih razlaže i komentira, njihova je prvotna funkcija da budu ne samo ilustracija njegovih riječi, nego imaju i snagu argumenta u koji se ne sumnja, a zajedno s riječima propovjednika proizvode nove poruke i novi smisao. Osim citata iz evanđelja, u Starčevićevim je propovijedima i citata (parafraza) iz sv. Augustina, sv. Jeronima, Otačkih knjiga, Knjiga mudrosti, Knjiga apostolskih i drugih izvora, što govori u prilog obrazovanosti autora i njegovoj kulturi.

Kao propovjednik koji preko propovijedi "razgovara" sa svojim vjernicima, Starčević je posebnu pozornost posvetio načinima *obraćanja*. Ovisno kojom prigodom im se obraća, vjernički puk u njegovim je propovijedima različito imenovan. Jednom su "tverdokorni grešnici", "pređragi u Bogu", "braća i sestre", "braća u Bogu", ali i "slipi", "benaste oholice", "maloumni lakomci" i "bludnici" i sl. Svjesno odabrana gesta obraćanja ima funkciju da se na puk utječe, da ga se upozori da promijeni svoje ponašanje i povrati se s krivog puta na put vjere, dobrote i istinskih vrijednosti kojima će zaslužiti spasenje. Starčević itekako zna snagu gesta obraćanja; one nisu samo forma prilagođena vremenu i puku kojem se njemu obraća, nego govore i o svijesti tog istog vremena. I dok bi u drugim okolnostima riječi obraćanja doista mogle djelovati kao pretjerivanje i svojevrсни patos, u trenucima kada ih s oltara propovjednik izriče one imaju pravu snagu bez koje sama poruka, koju propovijed podastire, ne bi imala ono značenje i svrhu kakvu ima.

¹⁸ Pridgovor izdateljah, u navedenoj knjizi.

¹⁹ v. Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, NZMH, Zagreb, 1990., str.116-130, 395-402.

U retorici propovijedanja posebno značenje ima *egzempl*, kratka priča ili anegdota čija je funkcija da osnaži moralnu poruku koju propovjednik nastoji podastrijeti. Sa snagom dokaza u koji se ne sumnja, egzempl u Starčevićevim propovijedima uglavnom je uziman iz evanđelja, biblijskih knjiga i djela crkvenih Otaca i autoriteta, što propovjednikovim riječima osigurava posebnu težinu i nepitnu istinitost. Sličnu ulogu imaju i (biblijske) prisposode za kojima Starčević rado poseže za objašnjavanje i argumentiranje svojih riječi. Takva je i ona slika/prisposoda o smokvenici koja donosi plod, kojom navještava spasenje vjernika.

Figura koja ima poseban učinak na puk svakako je *usporedba*, a njezina je uloga da primjerom koji puk poznaje osigura uvjerljivost onoga o čemu se u propovijedi govori. Starčević govoreći o sužanjstvu upomoć priziva sliku Židova u Egiptu, koju puk poznaje jer je o njoj slušao u evanđelju, što uvijek ima poseban učinak na vjernike koji slušaju svećenikovu propovijed.

Ulogu sličnu navedenim figurama u Starčevićevim propovijedima ima i *poenta*, kojom završava svoju propovijed. Shvaćena kao misao u kojoj je kristalizirana suština, a neri-jetko i smisao same poruke, uloga je poente da riječima propovjednika priskrbi onu snagu u koju se ne sumnja. Najčešće izrečena na kraju propovijedi, snagom misli poenta na vjernika djeluje i nakon što je propovjednik završio svoje govorenje.

Kao jednu od osobina Starčevićevih homilija svakako vrijedi upozoriti *pozivanje na autoritet*. Premda se u određenom smislu može reći da je pozivanje na autoritet jedna od konvencija homiletičkog žanra, u Starčevićevim propovijedima to pozivanje dodatna je argumentacija kojima svetost autoriteta (sveti, evanđelja, sveti Oci, biblijske knjige...) jamči veću i dublju recepciju od običnih riječi.

Sličnu funkciju u retorici imaju i *opomene*, *kontrasti*, *ključne riječi*, *apostrofe* i druga sredstva, ali i *intonacije*, *svrhovita ponavljanja* i *dobro odabrane stanke*, *retorička pitanja*, *naglašavanje pojedinih riječi ili slika*... Ona uvjeravaju da Starčević nije vodio računa samo o onome što će reći nego i kako će reći, uvijek imajući u vidu puk/narod i vjernike kojima se obraća. Umijeće javnog govorenja, a propovijed je takav oblik, predmnijeva i moć "uvjerenja i elokvencije" (Mann) kojima će se poruka oblikovati i tako polučiti najbolje djelovanje.

Iako Starčevićeve propovijedi u bitnome slijede obrasce homiletičke književnosti i poznate autore, odlikuje ih neposrednost govorenja i blizina kojom se obraćaju vjerničkome puku. Posebno se u njima vidi sugestivnost kojom se propovjednik obraća te izbor primjera (egzempla, prisposoda, citata...) koji najlakše nalaze put do duša vjernika. Kako je cilj svake propovijedi da djeluju na puk i utječe na njihovo vjerničko ponašanje kojim bi zavrijedili spasenje, i Starčevićeve su propovijedi realizirane onim sredstvima i načinima koji to najbolje mogu izraziti. Retorika propovijedanja upućuje da je za svoje homilije birao svjesno ona sredstva i one načine koji će omogućiti da njegove propovijedi najbolje odgovore zadaćama koje su im postavljene, a to je da budu sredstvo i putokaz za spas čovjekove duše.

LITERATURA:

1. *Biblija*, 1974: Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
2. BRATULIĆ, Josip, 1991: Hrvatska barokna propovijed, *Hrvatski književni barok* (Zbornik radova), Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb. 279-297.
3. *Hrvatska propovijed*, 1996. Priredio i predgovor napisao Josip Bratulić, Erasmus naklada, Zagreb.
4. STARČEVIĆ, Šime, 1850: *Homelie iliti tumačenja svetoga evanđelja za sve nedilje od došastja Gospodinova do posljednje nedilje po Duhovih*. Knjiga I, Zadar.
5. VINCE, Zlatko, 1990: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 116-130; 395-402.
6. ZARADIJA-Kiš, Antonija, 1997: *Medij Božje riječi*, u: *Vijenac*, br.83/V, 13. ožujka

SOME STYLISTIC QUALITIES OF HOMILIES BY ŠIME STARČEVIĆ

Summary

The narrative tradition in Croatian people is present ever since the time of the first missionaries up until the present times.

In this tradition homilies have a special place. As a form of „explaining and transferring basic religious truths and evangelical events“ (Bratulić), homilies/sermons/lectures were introduced to Croatian literature through liturgy, but took some characteristics of domestic customs, both in content and in written word. Other than having some important elements of antic rhetoric, these homilies/sermons also recognize specific lines relating to the education of an individual speaker, his tendencies and influences, in addition to the expectations of a particular person or a group.

*The history of Croatian homily has many prominent names which were very much revered in our parts. Alongside Vramec, Divković, Habelić, Posilović, Margitić, Filipović, Bašić, Lastrić, Kalić, Matas and others also worth mentioning was Šime Starčević, a high school teacher and the chaplain of Gospić, the author of Croatian and French grammar, and the author of well-known homilies or interpretations of the Holy Gospel (hr. **Homilija iliti tumačenja Svetoga Evandjelja**) in 1918.*

*Starčević's homilies (hr. **Homilije**) were nothing more than a free translation, or an adaptation of the books written by J. F. Gherig *The interpretation of the holy Gospel, for every Sunday in a year* (hr. *Tumačenje Svetoga Evandjelja, za sve Nedilje priko godine*).*

*Since they were specially made for the spiritual shepherds (hr. *za same Pastire Duhovne po selim...*), they come as a manual ad a guide for priests on how to form particular sermons on specific Sundays in the religious calendar.*

Sermons written by Starčević follow a familiar pattern: the beginning is reserved for the explanation of a subject of the sermon, followed by the profound explanations with live and fervent speech in which the speaker uses multiple images and examples, parables and stories, calls for ancient saints, their stories and holy works, teachings from their lives used to put emphasis on a story, and effective ending which usually had a profound message for the audience used to encourage, reaffirm and strengthen the faith of the audience.

What is most noted in Starčević is his vocabulary and process of using verbal means to persuade the religious audience of his words through which he conveys religious truths and teachings.

KEY WORDS: style, homilies, Starčević, faith

KULTURNE PRILIKE OTOČKOGA PODRUČJA (ZAPADNI DIO LIKE) U 19. STOLJEĆU

Jasminka Brala-Mudrovčić

Sveučilište u Zadru

Odjel za nastavničke studije u Gospiću

930.85(497.5 Lika)“18“

pregledni članak

Sažetak

Zapadni je dio Like u 19. stoljeću imao izuzetno razvijenu kulturu. U radu će se nastojati prikazati i zabilježiti sva važna događanja u kulturi i na taj način upotpuniti slika o cjelokupnom razvitku ovoga kraja u stoljeću u kojem je živio i djelovao u neposrednoj blizini i Šime Starčević. Osnivanje i rad kazališta, osnivanje javnih škola i knjižnice (čitaonice), početak održavanja danas tradicionalnog sajma i javljanja Otočana u tadašnjim tiskovinama događaji su i prilike od velikoga značenja i za današnje kulturno ozračje ovoga dijela naše domovine.

KLJUČNE RIJEČI: Otočac, Otočka pukovnija, kazalište, knjižnice, javne škole, 19. stoljeće.

Bogatstvo nekoga grada i kraja čine ljudi, koji su njihova prošlost, sadašnjost i budućnost. Konstanta koja ih veže jest bezgranična obostrana ljubav. Čovjek svoj kraj ljubi i pazi, a zauzvrat dobiva mirisne livade, bistre rijeke, ponosne planine, plodne ravnice... Takvu sretnu sudbinu živi i Otočac, gradić iz Gacke doline. Njegova prošlost je burna i bogata, a sadašnjost puna i raznolika. Nad njim su se lomile mnoge velike sile, a ipak je ostajao čvrst i neosvojiv. Nikada nije bio ostavljen i napušten. Sudeći po arheološkim nalazima, materijalnim ostatcima različitih kultura, počevši od starijeg kamenog doba do rimskog doba, pa sve do danas, bila je Gacka dolina oduvijek naseljena.¹ Prema podacima grčkih i rimskih povjesničara u prapovijesno je doba u Gackoj dolini živjelo ilirsko pleme Japoda. Iz kasnog brončanog doba (11. stoljeće prije Krista), kada se počela razvijati autohtona japodska kultura, sačuvani su tragovi materijalne kulture iz nekropola i nastambi u

¹ O povijesti grada Otočca pisani su mnogi tekstovi. Većina ih se nalazi u znanstvenoj literaturi, ali posebno su zanimljivi tekstovi koje su pisali Otočani u ciklusu knjiga objavljenih pod naslovom *Grad Otočac*. Tekstovi su raznoliki i obrađuju sasvim različite teme pokrivajući područja jezika, arhitekture, religije, suvremenih događanja... Edicija je izlazila desetak godina pod pokroviteljstvom Grada Otočca. No, postoji još nekoliko knjiga koje donose dragocjene podatke o povijesti ovoga grada, npr. knjiga koju je priredio Tihomil Maštrović 1996. godine i objavio pod naslovom *General Nikola Maštrović. Život i djelo jednog hrvatskog časnika ili Povijest Otočke pukovnije* Franza Bacha (knjiga je prevedena, uređena i izdana 2010. godine).

spiljama u Pećini u Ličkom Lešću.² Od 7. do 5. stoljeća prije Krista (starije željezno doba) život se živi na gradinama. Iz tog su vremena poznate gradine u Kompolju, Prozoru, Starom Selu, Vrhovinama i Drenovom Klancu. To su poznata japodska naselja Avendo (Kompolje) i Arupium (Veliki i Mali Vital). Japodi potpadaju pod rimsku vlast i gube svoju samostalnost u ratu 33. godine prije Krista, kada je vladao Oktavijan August. Iz tog razdoblja sačuvana su dva svetišta boga Mitre što ukazuje na činjenicu da se u 2. i 3. stoljeću štovao kult perzijskog podrijetla.³

Starohrvatsko razdoblje također nudi nekoliko lokaliteta koji potvrđuju, premda su nešto skromnijih razmjera u odnosu na starija nalazišta, kontinuitet života i održivost hrvatskog kulturnog identiteta na ovim prostorima. Pronađeni mačevi i naušnice potječu iz 9., 10. i 11. stoljeća. Upravo se u 9. stoljeću spominju stanovnici hrvatske župe Gacke⁴. Na najstarijem hrvatskom pisanom glagoljskom spomeniku iz 1100. godine Bašćanskoj ploči prvi put se spominje ime Otočca kada se navodi da je otočka crkva Sv. Mikule (Nikole) bila u zajednici s crkvom Sv. Lucije u Baškoj na otoku Krku.⁵ U 13. stoljeću postaje župa Gacka nasljedno vlasništvo krčkih knezova Frankopana.

U 15. stoljeću papa Pio II. stolnu je crkvu Sv. Nikole podigao u rang katedrale i tim činom u Otočcu utemeljio biskupiju, koja se održala gotovo jedno stoljeće (ukinuta je 1535.).⁶ Isto to stoljeće obilježeno je čestim prodorima Turaka, ali neu-

spješnim. Otočac je bio neosvojiv grad zahvaljujući svom položaju na otoku nasred rijeke Gacke, a oko njega dalje prostirala se prostrana močvara koja je sam grad činila gotovo nedostupnim. Bio je opasan jakim zidom, a sve do kraja 12. stoljeća u grad se kroz glavni ulaz moglo ući jedino čamcem do mosta, koji je vodio do ulaza. „Gacka dolina bila je poprište mnogih povijesno važnih bitaka s Turcima. Kada su turske postrojbe provalile u Gacku dolinu 1520. kod Otočca ih dočeka ban Petar Berislavić te hametice potuče. Godine 1526. cijela je Lika pala u turske ruke, ali ne i Otočac. Od tada, povijest Otočca vezana je s poviješću obrane ostataka Hrvatske pred turskom najezdom, a područje tog ličkog grada postaje granicom između dva carstva. Godine 1527. Otočani su potukli Turke kod Dabra. (...) Kada je godine 1543. tursku posadu, opet kod Otočca, porazio bivši hrvatski ban Petar Keglević, važnost grada postade još očiglednijom. I senjski su uskoci u to vrijeme često preko Gackog polja zalazili na teritorij što su ga osvojili Turci i odanle donosili ratni plijen. (...) Za potrebe obrane tako je godine 1619. obnovljena utvrda Prozor, a na brežuljku iznad grada podignuta je mala utvrda Fortica“ (Maštrović, 1996: 138-139). Često se spominju još dvije važne bitke koje su završile turskim porazom, a to su bitka na Gusić polju 1655. i kod Jurjevih stijena 1663. godine⁷.

² O kulturi Japoda u Gackoj valja izdvojiti rad Lidije Bakarić iz Arheološkog muzeja u Zagrebu „Kultura pretpovijesnih Japoda u Gackoj“, u kojem iscrpno ali na pregledan i znanstveno-popularan način iznosi brojne podatke o materijalnim ostacima japodske kulture. Rad je objavljen u ediciji *Grad Otočac* br. 4.

³ „Na području na kojem su živjeli Japodi otkriveni su spomenici posvećeni bogu Mitri. Spomenici tog kulta relativno su brojni i raznovrsnog su karaktera, a otkriveni su u Gackoj i oko Bihaća. Dijele se na nekoliko kategorija. Najbrojniji su reljefi malih dimenzija koji su zavjeti pojedinaca. U drugu kategoriju svrstani su zavjetni žrtvenici i ostali spomenici isključivo epigrafskog karaktera. Treća kategorija obuhvaća velike reljefe in situ, koji su bili sastavni i najvažniji dio mitričkih svetišta. Ta je kategorija spomenika najvažnija jer pruža veći uvid u strukturu i rasprostranjenost kulta na određenom području. Na području Gacke pronađena su dva mitreja in situ, Mitrej I. na lokalitetu Oltari ili Kraljev stolac na Špilničkom polju, Mitrej II. na Rajanovom griču kod Čoviča, dok je treći zavjetni reljef pojedinca nađen u Sincu“ (Krzrnarić, 1999: 33).

⁴ U Otočcu je održan znanstveni skup *Gacka i Otočac u srednjem vijeku* 2010. godine u organizaciji Katedre Čakavskog sabora pokrajine Gacke, Instituta dr. Ivo Pilar, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Gackog pučkog otvorenog učilišta; Zbornik radova s navedenog skupa izdao je Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Područni centar Gospić 2012. godine.

⁵ Brojni znanstvenici sporili su se oko toga je li na Bašćanskoj ploči riječ o Otočcu u Lici pa je time još poučniji i zanimljiviji tekst Mile Bogovića „Od kneza Gačana do Mikule u Otočcu“ (Zbornik radova sa skupa *Gacka u srednjem vijeku*) u kojem smatra kako je razložno govoriti da se opatija sv. Nikole u Otočcu, čije je postojanje potvrđeno u 14. stoljeću, krije na Bašćanskoj ploči iza naziva Mikula u Otočcu. U tome se oslanja i na činjenicu da je benediktiziranje krčkog monaštva došlo s područja hrvatskog kraljevstva, odnosno da su s kraljem Zvonimirom na Krk došli i benediktinci iz Gacke.

⁶ „Otočka biskupija nastala je u vrijeme velikog ugleda i važne uloge porodice Frankopana, napose gospodara Gacke Sigismunda Frankopana. Njegovoj želji da ima biskupa u svom Otočcu išao je na

ruku tadanji papa Pio II., a kralj Matijaš nije se tome izričito usprotivio. Sigismund je najprije 1445. opatijsku crkvu Sv. Nikole pretvorio u zbornu, a 1460. i u stolnu, odnosno, katedralnu crkvu. Osnovao je ubrzo i stolni kaptol, koji je i kao biskupsku menzu, obdario doličnim nadarbinama. On je smatrao da ima pravo izabrati i biskupa, u čemu je također naišao na papino razumijevanje, ali je tu došlo do kraljeva osporavanja, ne samo zbog biskupove osobe, dominikanca Blaža Nikolića, nego i zbog načina biskupskog izbora. Uz tursku opasnost nadošla je 1465. i smrt utemeljitelja biskupije, tako da ni biskupija ni biskup nisu više imali potrebnu podršku. Blaž je uglavnom boravio u Splitu, a na području otočke biskupije biskupska prava vršio je i dalje senjski biskup. On je svakako ubirao i biskupske pristojbe po Gackoj, ali nije jasno na što je od ubranog imala pravo otočka biskupska menza i otočki kaptol. To pitanje pokušao je riješiti biskup Vinko de Andreis, koji je nešto zbog diplomatskog posla koji je obavljao, nešto iz pastoralnih razloga, neko vrijeme boravio u Otočcu. On se dogovorio 1501. sa senjskim biskupom Jakovom Blažiolovićem da se područje otočke biskupije vrati senjskoj biskupiji, s time da se Vinku zagwarantiraju neka nadarbinska prava. Kralj je dogovor potvrdio već naredne godine, a papa tek 1513. Po papinim riječima Vinko je imao pravo na otočku biskupiju do kraja života ili do odreknuća. Svoj utjecaj na papinskom dvoru iskoristio je da se ni ta odluka ne provede, nego je 1520. imenovan otočkim biskupom njegov nećak Petar de Andreis. O njegovom djelovanju ne znamo gotovo ništa. Ipak je znakovito pismo pape Klementa VII. 1527. kojim od otočkog kaptola traži da primi biskupa Petra. Nakon 1530. spominje se još biskup Nikola, kojemu znamo samo ime, a poslije 1534. više nema spomena otočke biskupije“ (Bogović, 1997: 44). O otočkoj biskupiji izlagali su brojni autori (Marko Medved, Milko Brković, Ante Gulin...) na skupu *Gacka u srednjem vijeku*, a objavljene s i mnoge zanimljive knjige, primjerice knjiga biskupa Bogovića *Otočac od spomena na Bašćanskoj ploči do biskupijskog središta u 15. stoljeću*.

⁷ „Bitka kod Jurjevih stijena nije u našoj historiografiji u dovoljnoj mjeri valorizirana,“ tvrdi jedan od vodećih povjesničara današnjice Željko Holjevac, „iako je ona po broju ljudi koji su se našli u okršaju i po značenju u mnogo čemu ako ne ravna, onda svakako bliska Krbavskoj bitci“ (Holjevac, 2009: 86). Na simboličan način vrijednost bitki kod Jurjevih stijena dao je i istoimeni roman suvremenog književnika Jure Karakaša.

U 18. stoljeću Otočac postaje sjedištem pukovnije, tada ga i hrvatsko-ugarska kraljica Marija Terezija čini trgovištem, povezuje ga prometnicama s ostalim dije-lovima zemlje, otvaraju se škole...

Miran život Otočana narušile su nove bitke koje su se odigravale za vrijeme Domovinskog rata. Danas je područje Gacke doline idiličan kutak u srcu Hrvatske, svojevrsna oaza prirode i kulture, spoj tradicije i suvremenosti, a očuvanost prirodnih ljepota komparativne su prednosti koje nude optimističan pogled u budućnost. Nalazeći se između glasovitog Nacionalnog parka Plitvička jezera i Nacionalnog parka Sjeverni Velebit, u blizini Botaničkog vrta na Zavižanu i poznatog marijanskog svetišta na Krasnu Gacka dolina i cijeli zapadni dio Like ima izuzetno zanimljiv i pogodan položaj. Reprezentativna vrijednost kraja otkriva se ako se tome doda postojanje Centra za očuvanje autohtonih vrsta riba i rakova krških krajeva u Ličkom Lešću, Velebitsko utočište za mlade medvjede u Kute-revu, zračna luka u središtu doline te rijeka Gacka, jedna od triju najpoznatijih salmonidnih voda na svijetu.

U svu ovu čaroliju koju je stvorila priroda skladno se uklopio čovjek. Ravnoteža u prirodi nikada nije bila narušena pa se čovjek tijekom povijesti mogao razvijati iskonski, snažno i brzo. Takav razvoj donio je dobre rezultate. Mnogi ro-đeni Otočani ili pak oni koji su proveli jedan dio života u Otočcu svojim uspjesi-ma neprocjenjivo su povećali baštinu ovoga grada i kraja, koja je tijekom povijesti uvijek bila na zadovoljavajućoj razini.

Što se na ovom području događalo u 19. stoljeću, u stoljeću u kojem je živio i djelovao u neposrednoj blizini i Šime Starčević? Osnivanje i rad kazališta, osniva-nje javnih škola i knjižnice (čitaonice), početak održavanja danas tradicionalnog sajma, javljanja Otočana u tadašnjim tiskovinama... događaji su i prilike koje su zavrijedile pažnju jer su od velikoga značenja i za današnje kulturno ozračje ovoga dijela naše domovine. Sva događanja govore u prilog tome da je Lika u 19. stoljeću imala izuzetno razvijenu kulturu, jednim dijelom upravo zahvaljujući djelovanji-ma osviještenih pojedinaca kakav je bio i sam Šime Starčević.

Otočka pukovnja – upravni, sudski, gospodarski i obrazovni razvitak

Otočac je u 19. stoljeću bio sjedište Otočke pukovnije i zapovjedništva Otočke sat-nije. Hrvatska krajina otočka (tada se tako upravno pravno nazivalo to područje) prostirala se na površini od 49 000 milja, a uz grad Otočac činili su je 12 satnija (Kosinjska, Pazariška, Perušička, Bunička, Bjelopoljska, Korenička, Vrhovljanska, Škaranska, Leščarska, Otočka, Brloška i Svetojurska). 1829. godine broj stanovni-ka na tom području bio je 51 942, a 1857. taj se broj povećao za 17 447 pa ih je tada bilo 69 389. Godine 1850. Otočka satnija brojila je 563 kuće sa 6 820 stanovnika (Maštrović, 1996: 158).

Naime, za vrijeme vladavine Marije Terezije došlo je do reorganizacije Vojne krajine. 1746. g. utemeljena je Otočka pukovnja (teritorijalno je zauzimala sjevo-rozapadni dio današnje Ličko-senjske županije), koja nije bila puka vojna postrojba već teritorijalna jedinica sastavljena od satnija kao neke vrste vojnih općina (Holje-vac, 2009: 115-120). Taj sustav teritorijalne podjele je uz manje korekcije zadržan sve do razvojačenja Vojne krajine (1881.), a Otočac je postao sjedište pukovnika, a time i središnje mjesto cijele pukovnije. To je odredilo njegov daljnji razvitak u upravnome, sudskome, školskome, ali i u gospodarskome smislu. Marija Terezija je također zaslužna što je 1774. g. odobrila održavanje sajmovanja srijedom (ta tra-dicija se zadržala do današnjega dana). Otočac je tada bio trgovište. Godine 1861. spominje se postojanje obrtničke udruge. Također je iz državne kase potpomagala obnovu katoličkih crkava, uostalom i stožerne crkve Presvetoga Trojstva u Otočcu, o čemu svjedoči natpisna ploča na latinskome jeziku nad ulaznim vratima crkve.

Urbanizacija grada

Župna crkva Presvetog Trojstva glavna je urbana dominantna u 19. st., u njezinoj se blizini 1863. gradi pravoslavna crkva (između njih formira se gradski park - ne-kada vojno vježbalište). Od udara groma u potpunosti je izgorjela 1868. godine. Obnovu je pomogao i car Franjo Josip I. darovavši četiri nova zvona.⁸

Car Franjo Josip I. bio je tri puta u Otočcu: 1792. kao nadvojvoda, nakon sklopljenog primirja s Turcima; 1818. nakon sklopljenog mira s Francuskom, a na proputovanju za Dalmaciju; 1818. na povratku iz Dalmacije.⁹ Prvi put kad je bio u Otočcu noćio je u župnom stanu u Otočcu kod župnika Dujmovića.¹⁰

Godine 1845. u Otočcu je bio i saski kralj Friedrich August II. kada mu je domaćin bio pukovnik Nikola Maštrović, kojega je nakon svog posjeta Hrvatskoj odlikovao Saskim ordenom građanskih zasluga (Maštrović, 1996: 37).

Početkom 19. stoljeća započinje proces urbanizacije grada. Urbanitet su odredile vojne vlasti postavivši široku glavnu prometnicu i izgradivši vježbalište (paradni trg). Paradni trg je nekad bio zasađen ukrasnim stablima¹¹, a imao je

⁸ Zapisano je u *Urbariumu*, rukopisnoj zbirci zapisa Otočke župe, da je 1869. kralj Franjo Josip I. daro-vao četiri nova zvona župnoj crkvi nakon što je potpuno izgorjela poslije udara munje 1868. godine.

⁹ O kraljevskim putovanjima pišu u svojim djelima razni autori, npr. Horvat (*Lika i Krbava*), Krm-potić (*Otočac u Lici*), Bach (*Povijest Otočke pukovnije*)...

¹⁰ Taj podatak pronalazi se i u *Urbariumu*.

¹¹ Pod zapovjedništvom pukovnika Chiolića (Čolića), koji je zapovijedao Otočkom pukovnijom, „zasađena su ukrasna stabla na Otočkom trgu“ (Bach, 2010: 165). Park izvorno nije zamišljen kao park već kao paradni trg (Paradeplatz). Takvi trgovi bili su uobičajeni i u ostalim krajiškim grado-vima, npr. Karlovcu, Ogulinu...

višestrukom svrhu: uglavnom se koristio za vojne potrebe i postrojavanje vojnih jedinica, ali i za održavanje crkvenih svečanosti¹². Časnicima je 5. svibnja 1848. naređeno da nose brkove (Bach, 2010: 169). Iste je godine izabran i prvi otočki zastupnik u Hrvatskom saboru, satnik Matija Sabljar.

Stara kaznionica, u kojoj su se prakticirale tjelesne (batinanje i trčanje kroz šibe) i novčane kazne, izgrađena je 1840. godine na južnoj strani paradnoga trga. U njoj je bio stan prvog vojnog suca i tamničara. Pozicija zgrade je odredila širinu paradnog trga jer ga je glavna cesta definirala sa sjeverne strane, župna crkva s istočne, a vojna zgrada (današnje gradsko poglavarstvo) sa zapadne. Nešto kasnije, za vrijeme pukovnika Maštrovića, građene su ostale vojne zgrade: velika kancelarijska zgrada, stan kapetana otočke satnije kao i zgrada pukovnije.

U drugoj polovici 19. stoljeća, sagrađena je vojarna, koja je imala zvaničan naziv kralja i cara Franje Josipa, ali je u narodu bila poznatija kao vojarna bana Josipa Jelačića. Ban Jelačić je puno puta isticao junaštvo Otočana (1849. ratovao je s njima u Vojvodini protiv mađarskih pobunjenika).¹³

Prva bolnica u Otočcu sagrađena je 1758., a vojna bolnica, koja se gradila nekoliko godina (1836. – 1843.), danas je prenamijenjena u đački i studentski dom. Na zidu kraj ulaznih vrata postoji natpis na kamenoj ploči postavljenoj prigodom dovršetka gradnje s podacima o graditelju Nikoli Csollichu Oberstu. Natpis je poetiziran i grafički uređen - povećana slova daju njegovo ime, prezime i funkciju:

PUTNISCE POSTOJ I PROMOTRI OWI RUKOSTWOR KOJI KROZ
DOBROTU I MILOSERGJE GOSPODE MISNIKA, OFFICIRA I OSTA-
LI DOBROSCINITELJA POSTDARI ZA NUXDNO TERPESECE BOLE-
STNE U OTOCSCZU KRAI VODE GACKE NASCINJENJEST PRUXIJ
TI TWOJU DESNICU DA I TWOJWSLAWNO IMME I ONU CHE-
STNU KNJIGU OD GODINE POCSETKA 1836. UBILJEXENO BUDE
TEBI CSETROJSTRUKO NADKNAGJENO BITTI.

¹² Godine 2012. nekadašnji Paradni trg, koji je zadržao gotovo nepromijenjeni oblik od vremena nastanka, dobitnik je nagrade Zeleni cvijet kao najuređeniji park kontinentalne Hrvatske.

¹³ Bach u svojoj knjizi opisuje taj zanimljiv odnos Otočana i Jelačića, koji je jednom prilikom slikovito izašao na vidjelo. Naime, kad je ban Jelačić 1848. zaratio s Mađarima naročito su se hrabrošću u borbama istakli Graničari, posebno Otočani. Tako je prilikom jedne predaje odlikovanja ban Jelačić otkrio glavu kad je na red došla otočka regimenta odavši tako priznanje „svojim čestitim Otočanima“. Valja spomenuti da je barun Jurica Jelačić jedno vrijeme (1848./49.) bio privremenim zapovjednikom Otočke pukovnije, drugi zapovjednik pukovnije general Maštrović prijateljevao je s banom Jelačićem, a puno godina kasnije rođen je u Otočcu još jedan potomak te slavne obitelji glumac Zvonimir Jelačić Bužimski, otac poznatijeg sina književnika Dubravka.

Stara gradska utvrda – Fortica¹⁴, u čijem se podnožju nalazila bolnica, poč. 19. st. gubi na značenju. Na osnovi odredbe Krajiške uprave iz 1828. počinje njeno rušenje, usprkos odredbi ostala je donekle sačuvana kroz cijelo stoljeće premda je u potpunosti izgubila svoj značaj. Brletičeva kolorirana litografija iz 1861. svjedoči da je Fortica cijela i pod krovom. Riječ je o veduti Otočca u bakrotisku Mate Brletića, koja je ujedno i najstariji crtež Otočca (Gornjeg grada). Ta kolorirana veduta daje dosta vjeran prikaz Otočca i malo manje vjeran prikaz okolice (okolna pobrđa i ruševine Frankopanske utvrde na Prozorini). Na veduti se lijepo razaznaje glavna cesta i sve spomenute vojne zgrade uključujući i župnu crkvu prikazanu u blizini nekoliko jablanova (očigledno su to ona ukrasna stabla koja su posađena na paradnom trgu, a koja spominje Bach više puta u svojoj knjizi).

U drugoj polovici 19. st. gradi se i reprezentativno zdanje – zgrada učilišta, koja je odražavala, a i danas odražava, prostorni smisao i urbanu razinu grada. Najprije je sagrađena kao prizemnica, a kasnije je nadograđen kat i izvršena je dvorišna prigradnja. „Kao prostor javne namjene sažimala je povijesno vrijeme prošlog stoljeća, utisnuto događajima iz otočkog društveno-političkog i kulturnog života“ (Prša, 2003: 322). U zgradi je djelovala čitaonica, 1902. u njoj se prikazala prva kino-predstava, održavale su se u njenim dvoranama brojne zabave i kazališne predstave...¹⁵

Posredna svjedočanstva o uljudbenoj i kulturnoj razini otočkoga područja

Mogu se nabrojiti i brojna posredna svjedočanstva o uljudbenoj i kulturnoj razini ovoga područja: grade se kamene kuće katnice početkom stoljeća (Bach, 2010: 178); razvija se šumarstvo, voćarstvo¹⁶...; krajem stoljeća pojavljuju se brojni član-

¹⁴ Fortica, utvrda i istoimeni brežuljak, od velikog su značenja za grad i njegove stanovnike. Utvrda je sagrađena u 17. stoljeću u obrambene svrhe, ali je bila i mjesto stanovanja tadašnjih zapovjednika. Nakon stotinu godina gotovo zaborava danas joj je važnost u potpunosti vraćena: iskopani su i konzervirani temelji (uz put se došlo i do nekih znanstvenih otkrića važnih za povijest ovoga kraja), obnovljena je jedinstvena osmokutna kapelica Majke Božje od sedam žalosti iz 18. st., koja se nalazi podno utvrde, a napravljen je i križni put uz padinu brežuljka čime se povećao prirodni, kulturni, povijesni i vjerski resurs ovog lokaliteta.

¹⁵ Godine 1943. u toj zgradi osnovalo se Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske pod predsjedanjem Vladimira Nazora. Zgrada je 1963. proglašena spomenikom A kategorije i kao Spomen-dom ZAVNOH-a od 1986. u vlasništvu je Sabora. Danas se u njoj nalazi muzejska građa, koju obogaćuje ostavština akademskog slikara Stojana Aralice, rođenog u jednom selu pokraj Otočca 1883. godine.

¹⁶ „Iz jednog je pukovnijskoga izvješća za 1819. godinu (...) vidljivo da je poljodjelstvo i stočarstvo bilo vrlo uspješno. Osobito je istaknuta Brloška satnija, u kojoj su krajišnici te 1819. godine uz vrlo učinkovitu potporu zastavnika Franza Bacha, koji je tada privremeno služio u krajiškoj upravi i bio jako pedantan i točan, zasadili 3.827 stabala voćaka, i to 80 stabala po svakoj kući“ (Bach, 2010: 273).

ci poslani iz Otočca u *Šumarski list*¹⁷; 1857. uspostavljena je telegrafska veza Zagreb–Sisak–Otočac; 1868. osnovano DVD (treće vatrogasno društvo u Hrvatskoj: prvo društvo osnovano je 1864. u Varaždinu, drugo 1865. u Sisku); 1870. osnovana je Limena glazba Društva; 1876. projektira se i gradi novi kameni most preko Gacke (umjesto starog drvenog); 1877. postavljena je prva meteorološka postaja u Otočcu te se počinju bilježiti klimatske prilike¹⁸; 1892. sagrađena je pivovara ispod Fortice (pečat industrijalizacije grada); 1898. otvorena je Otočka dionička štedionica¹⁹; 1892. uvedena je poštanska lička diližansa (najbliža željeznička postaja bila je u Ogulinu)²⁰ – u privatnoj korespondenciji pukovnika Maštrovića pronalazi

¹⁷ U dokumentu *Otočka imovna občina (Statistički opis uprave i gospodarenja šumah od postanka 1879. do konca 1895. godine)* pronalazi se važan podatak o odnosima vlasništva nad šumama: „(...) osobito milošću Njegovog apostolskog Veličanstva cara i kralja Franje Josipa I. odlučeno je krajiškomu pučanstvu na uzdar osobite vjernosti i hrabrosti pri odkupu šumskih služnostih odstupiti polovinu vrijednosti državnih šumah nalazećih se u pojedinim pukovnijah“ (Perc, 2001: 132). Taj zakon donesen je 8. lipnja 1871. godine i time je nastala *otočka imovna občina*, kojom su upravljali općinski zastupnici, a vrhovni nadzor nad ukupnom upravom imovne općine zadržala je država. Godine 1879. ustrojen je *Gospodarstveni ured Otočke imovne općine*, koji je u svom sastavu imao 6 šumarija (Otočac, Perušić, Sinac, Korenica, Krasno, Zavalje), a upravljao je i *Ličkom imovnom općinom* čiji gospodarstveni ured nije nikada konstituiran, ali su joj bile dodijeljene 4 šumarije (Gospić, Karlobag, Sveti Rok, Donji Lapac). Koliko je bilo kulturno osvješteno tadašnje stanovništvo govori i činjenica da se u to vrijeme osnovao i voćar od 6 rali o kojemu je vodio računa posebno namješteni vrtlar.

¹⁸ „Prva meteorološka postaja postavljena je u Otočcu već godine 1877. Ta je meteorološka postaja bila među prvima u Gackoj“, piše meteorolog Milan Sijerković, „u početku je meteorološka postaja u Otočcu bila u rangu tzv. kišomjerne postaje, što znači da je na njoj obavljeno samo mjerenje oborine, i to jedanput dnevno. Takva su mjerenja potrajala sve do svršetka 19. stoljeća, ukupno 24 godine. Između 52 meteorološke postaje u Hrvatskoj, koje su u drugoj polovici 19. stoljeća imale slijed neprestanih vremenskih opažanja dulji od 10 godina, Otočac se nalazi na visokom 12. mjestu, višem nego bilo koja druga meteorološka postaja u Gackoj, Lici i Krbavi“ (Sijerković, 1997: 131).

¹⁹ „Otočac, grad bogate i burne prošlosti u to vrijeme je nastojao pratiti tijekove razvitka bankarstva i tržišta vrijednosnih papira. Tako je (prema dostupnim podacima) osnovana Otočka dionička štedionica na sjednici glavne skupštine 24.04.1898. godine. Tom prigodom donesena su Pravila Otočke dioničke štedionice. Njeni osnivači bili su gospoda: Štefan Schegavčić, G. Murgić, Josip Usmiani, Pave Pavelić, Blaž Devčić, Marko Miletić, Jure Žagar, Šandor Perc, Dujo Milinković, Stjepan Dubravčić i D. Vuksan. Ovim Pravilima navedeni su razlozi osnivanja društva, način rada, te kroz četiri poglavlja propisani načini upravljanja društvom“ (Brajković, 1999: 76).

²⁰ „Većina glavnih cesta u Ličko-krbavskoj županiji početkom 20. stoljeća bile su makadamske ceste s kamenom podlogom ili su bile samo posute šljunkom. No, bilo je i mnogo nepošljunčanih (zemljanih i drugih) lokalnih puteva (...). Najbliža željeznička postaja na pruzi Karlovac–Rijeka, puštena u promet 1873., nalazila se u Ogulinu. Kako bi se Ličanima olakšao pristup željeznici, starom prašnjavom cestom između Gospića i Ogulina počela je u travnju 1892. putnike i poštu prevoziti kočija. Postojala su ljetna i zimska kola, vukla su ih četiri konja, a udaljenost od 126 kilometara poštanska kočija je prevaljivala za 18 do 19 sati, zaustavljajući se na postajama u Osiku, Perušiću, Lešću, Otočcu, Brlogu, Žutoj Lokvi, Brinju, Jezeranima i Josipdolu (...)“ (Holjevac, 2009: 454). Ljetna je *deležanc*, kako ju je narod zvao (Tominać 2004: 198), mogla prevoziti tri do četiri putnika, a zimska samo dva. Red vožnje bio je vezan za red vožnje vlakova u ogulinskoj željezničkoj postaji.

se podatak o postojanju diližanse još 1844. (Maštrović, 1996: 112-113); iz 1899. potiče i najstarija sačuvana razglednica s motivom Donjeg grada...

Za područje arheologije 19. stoljeće je bilo izuzetno plodonosno. Vodila su se brojna arheološka istraživanja. Godine 1880. otkrivena je jedna od najbogatijih nekropola na japodskom području. O zanimljivosti i važnosti nalazišta svjedoče brojni članci vodećih arheologa u tadašnjim arheološkim glasilima²¹. General Ramberg, vrhovni zapovjednik austrougarske vojske u Hrvatskoj banovini, sa središtem u Gospiću, organizira velika iskapanja. Godine 1889. predmeti nađeni na lokalitetu Vital pohranjeni su na Prapovijesni odjel Naturhistorisches Museum u Beču, gdje se nalaze i danas. Krajem stoljeća otkriveni su spomenici posvećeni bogu Mitri (2 su uređena, a 1 je 1894. darovan Zagrebačkom muzeju)... Veliki zaljubljenici u iskapanja i otkrivanja prošlosti usprkos poteškoćama pokušavali su tijekom cijelog 19. stoljeća, uz pomoć lokalnog stanovništva, istražiti cijeli spomenuti teren, a istraživanja traju i danas.²²

Osnivanje javnih škola i razvoj školstva

Za razvoj nekoga kraja pitanje školstva je jako važno. U 19. st. pored glavne i djevojačke škole u Otočcu, osnivaju se i narodne škole u sklopu općeg nastojanja širenja pismenosti. Početak školstva na ovom području seže u daleku 1764. godinu kada je naredbom Generalkomande iz Karlovca postavljen u Otočcu prvi učitelj u Otočkoj pukovnji. Školovanje je trajalo sedam godina, a polaznici su bili dječaci. Godine 1785. nastava se u školi sastojala od pisanja, čitanja i računanja. Pravi početak razvoja školstva događa se u drugoj polovici 18. st., kada se u skladu s prosvjetnom politikom Marije Terezije, u Otočcu kao pukovnijskom središtu, osniva glavna škola koja je 1782. uselila u novosagrađenu jednokatnicu, za ono doba reprezentativnu građevinu (natpis o osnivanju čuva se danas u centralnoj osnovnoj školi). Školu su još uvijek polazili samo dječaci, ali od 1805. školu polaze i djevojčice, koje su do 1825. učile samo ručni rad, molitve i pjevanje crkvenih pjesama. Nije poznato kada je osnovana djevojačka škola, ali se zna da do 1828. nije bilo školske zgrade. Godine 1817. osnovana je matematička škola, koja je potrajala nekoliko godina u Otočcu, a bila je namijenjena „sinovima časnika i službenika i nadarenim sinovima bogatijih krajišnika“ (Bach, 2010: 274). Inače

²¹ Npr. M. Marković, Izvještaj muzejskog povjerenika. Prozor, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva - VHAD*, 1880.; Šime Ljubić, Putopisne arheološke bilješke od Ogulina do Prozora, *VHAD*, 1882.; Šime Ljubić, Japudija i predhistoričko otkriće u Prozoru kod Otočca, *VHAD*, 1885.; Šime Ljubić, *Popis Arheološkoga odjela Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu*, 1889.

²² Detaljna izvješća o svim tadašnjim arheološkim istraživanjima nalaze se u tekstu Lidije Bakarić iz Arheološkog muzeja u Zagrebu u *Gradu Otočcu* broj 3.

su odabrana djeca časnika i imućnika slana na obrazovanje u vojne zavode ili na majstorska usavršavanja u Beč, Graz...²³ U Otočcu se, dakle, osnivaju škole koje su davale veću naobrazbu (viša pučka škola) tzv. trivijalke, a u selima se u školama pružalo najnužnije obrazovanje - čitanje, pisanje i računanje (postojalo je oko 20 **četverorazrednih** pučkih škola), npr. u Švici je nastava započela 1840. u staroj zgradi, a 1875. nastavu je pohađalo 115 dječaka i 110 djevojčica (Danas se u toj istoj školi obrazuje 39 učenika!). Godine 1871. uvodi se u škole hrvatski nastavni jezik (do tada je nastavni jezik bio njemački). Godine 1885. u Švici se osniva i drvorezbarska škola (1887. preseljena je u Otočac); 1888. počinje raditi Viša pučka četverogodišnja škola gospodarsko-obrtničkog smjera koju su učenici upisivali nakon završene niže **četverorazredne** pučke škole), koja je brojala 367 učenika što potvrđuje postojanje velikog interesa za obrazovanjem...

Vjerski život (*urbarium*...)

Nerazdvojan od obrazovnog sustava bio je crkveni život, čiji je utjecaj uvijek bio presudan za svekoliko ponašanje stanovništva nekoga kraja. Iz 19. stoljeća valja izdvojiti jedan dokument u kojem su zabilježena sva važna crkvena i svjetovna događanja. Radi se o *URBARIUMU PAROCHIAE OTTOCENSIS*, rukopisnom djelu župnog ureda u Otočcu, vrijednom dokumentu za povijest otočke župe. Zapisivanja župnika i ostalih svećenika u *Urbarium* počinju 1740. i traju do danas. Izvješćuje se o pastoralnom djelovanju, vjerskim običajima, opisuje se život i rad pojedinih ljudi, donose se neki pjesnički pokušaji... *Urbarium* je župska spomenica s mnoštvom podataka koji imaju šire povijesno značenje. Proučavatelj *Urbariuma* vlč. Mile Rajković objavio je tekst u *Gradu Otočcu* 3 u kojem iznosi svoje spoznaje. Nakon detaljne analize vođenih znakova na papiru na kojem je pisan *Urbarium*, tinte kojom je pisan, mjerenja debljine, širine i duljine same knjige daje podatke o svećenicima zapisivačima događaja. Zatim opisuje strukturu knjige. *Urbarium* se dijeli na nekoliko dijelova. U prvom dijelu se iznose važniji događaji u Otočkoj župi do 18. stoljeća (Benediktinci u Otočcu, Biskupija u Otočcu), drugi dio prikazuje Otočku župu nakon oslobođenja od turske opasnosti (Opseg i stanovništvo Otočke župe nekad i danas, Crkve i kapele u gradu Otočcu do 18. stoljeća, Crkve i kapele u Otočcu od 18. stoljeća do danas), treći dio donosi vjerske pouke i opisuje običaje u Otočcu u 18. stoljeću (Vjerska pouka i običaji kod sv. mise, Procesije, ispovijedi, zvonjenja), četvrti dio predstavlja popis župnika i kapelana u Otočkoj župi od 17. stoljeća do danas. Na kraju analize autor je zadovoljno ustvrdio da je

Urbarium vrijedan dokument života i rada crkvenih djelatnika i vjernika u očuvanju vjere i kulture na ovom području (Rajković, 1997: 47-83).

Urbarium, uz ostale izvore, daje i podatke vezane za ostale crkve s područja Otočke pukovnije: godine 1794. sagrađena je crkva Uznesenja sv. Križa u Prozoru, između 1823. i 1836. je pregrađena i povećana, današnji oblik dobiva adaptacijom od 1892. do 1894. (Blečić – Oštrić, 2005: 55-82); 1842. na temeljima kapele iz 1707. izgrađena crkva Sv. Ilije Proroka u Sincu; 1851. obnovljena crkva Sv. Mihovila u Ramljanima; 1862. proširuje se crkva u Švici, gradi se zvonik; latinski i hrvatski jezik se izmjenjuju do 1848. kada ban Jelačić šalje naputak senjskom biskupu da se sva izvješća njemu šalju na narodnom jeziku...

Osnivanje i rad knjižnica

Crkva je posjedovala i bogatu knjižnicu, a sredinom 19. stoljeća Otočac posjeduje i bogatu knjižnicu Građanske škole. Unatoč tome godine 1873. osnovana je još jedna knjižnica - Narodna čitaonica. U jednoj učionici mjesne Građanske škole održan je Osnivački sastanak društva na kojem su prihvaćena Pravila Narodne čitaonice Otočac. Sami početak je zabilježen u prvom zapisniku Narodne čitaonice krasopisom prvoga zapisničara: „1. Zapisnik konstituirajuće sjednice skupštine narodne čitaonice održane dne 9. studena 1873. Dne 9. studena u 4 sata popodne skupiše se članovi ove skupštine u prostorijama...“²⁴ Predsjednik Narodne čitaonice postao je trgovac Vujo **Šegavčić**, a članovi su se odmah pretplatili na više listova i časopisa (*Narodne novine*, *Obzor*, *Vienac*, *Našu slogu*, *Gospodarski list*, *Reform* iz Beča, *Die Politik* iz Praga i dr.). Povodom svečanog otvaranja poslan je dopis *Narodnim novinama* u Zagreb. Na svečanosti su nastupili i članovi *Društva prijatelja glasbe*, koje je u čitaonici djelovalo idućih godina. Čitaonica je postala mjesto okupljanja svestranih kulturno znatiželjnih stotinjak građana i oficira (članova čitaonice). Skupljali su priloge za pomoć potrebnima organizirajući priredbe, balove... U čitaonici se prikazuje prva filmska predstava 1902. godine. Čitaonica nije bila samo prostor gdje su se čitale novine, posuđivale knjige ili se kartalo²⁵, već je ona bila središte sveukupnog kulturnog, političkog i društvenog događanja u gradu Otočcu, kao i mjesto očuvanja hrvatskog jezika i kulture.

Čitaonica je imala bogatu korespondenciju – pisma su upućivana biskupima, književnicima i drugim značajnim ljudima, npr. uputila je brzojav Ivanu Trnskom

²⁴ Izvor: 1. Zapisnik sjednice društva Narodne čitaonice u Otočcu.

²⁵ U Zapisniku sa drugog sastanka članovi traže: „oveću sobu za čitanje i plesne zabave, manju sobu za kartanje, sobicu za garderobu...“ (Izvor: Knjiga zapisnika sa sjednice društva Narodne čitaonice u Otočcu)

²³ Detaljno o školskim poslovima piše Bach u sedmom poglavlju drugoga dijela knjige *Povijest otočke pukovnije*, a poučan tekst o razvoju školstva u Otočcu nalazi se u *Gradu Otočcu* broj 2.

(povodom njegovog 90. rođendana), koji je opjevao rijeku Gacku: „**Što mi Gacka, vodo hladna, / za čas teći bijelim svijetom, / a prebrzo nestat mariš / osunčav se kod nas lijetom. / Niz vrleti ispod Švice / biserni se slap obara, / iz tog slapa, iz tog buka / Gacka meni progovara...**“

Epigrafika

Gacka je kao izvor života, uz to prelijepog izgleda, inspirirala poklonike svih umjetnosti pa je tako vidljiva na likovnim uradcima, čitljiva u književnim ostvarenjima, ali i ovjekovječena u epigrafskim djelima. Naime, neukrotivog karaktera, brza i hladna znala je donijeti i nevolje krajevima koje je inače činila plodnima. Jedan od spomenika koji čuva takve podatke je i natpis na kamenu iz 1802. (danas se nalazi na pročelju **švičkog** Zadrugnog doma), koji svjedoči o velikoj poplavi u Otočkoj pukovnici kada je Gacka, koju ponori nisu mogli progutati, potekla uzvodno, natrag prema Otočcu (oko toga događaja isprele su se brojne narodne priče²⁶):

NA 1802 NA 11 IENUARA STUPI DO OWOGA ZNAMENJA WODA
GAZKA STASSE DO 19 ISTOGA MISEZA ISTI DAN KAKO ULIVEL
U GRADOM OTTOSZEM BIASSE POWRATI SE TEKUCHI U OTTO-
CHAZ KOJE DAKLEN DO IDUCHIEM U NARODU ZA ZNAMENJE
BITI MORE.

Franz Bach u svom djelu *Povijest Otočke pukovnije* iznosi također podatke o Švici i o čestim poplavama Gacke i šteti koja je uslijed poplava nastajala, spominje i ovaj natpis na kamenu napisavši da se nalazi „na Prpićevoj kući“ (Bach, 2010: 156). Sve je to vodilo ka regulaciji čitavog toka Gacke od Otočca do Švice (radovi su se izvodili od 1869. do 1885. godine). U tu svrhu napravljen je kanal do Bezdanke ili Perine jame i u donjim Ponorima do područja Bila.

Slikari, književnici, vojskovođe...

Tijekom 19. stoljeća u Otočcu su se rodili, živjeli ili samo kratko gostovali brojni poznati i važni ljudi. Jedan od njih je Nikola Mašić. Na njegovo ime se nailazi kada se ode u daleku likovnu prošlost. Svojim je djelima urastao u temelje modernog hrvatskog slikarstva, a Ksaver Šandor Gjalski ga je doživio kao mladog i elegantnog čovjeka

„*strojna tijela, a glave kao da je izravno uzeta i oživjela iz antike. Pod bujnom rudastom kosom, ipak svedeno u modernu frizuru, isticalo se visoko, krasno sadjelano čelo, ispod kojeg se žarile tamno-smeđe oči, krupne kao suzom zalite oči i presvođene gustim, lijepo risanim obrvama, zasjenjene dubokim trepavicama. (...) Strogo pravilan i ravan nos – pravi grčki nos – lijepo urezane usnice, zdrava svježja boja u nešto zagasitu oduljastu licu, puna crna, moderno prirezana brada – činjahu s čelom i očima upravo krasnu muškaračku glavu. Ako me je svojom vanjšinom začarao, to me pogotovo svojim ljupkim, vanredno finim – čisto otmjenim načinom osvojio*“ (Gjalski, 1902: 424).

Rodio se Mašić 1852. u Otočcu. Nakon smrti roditelja skrbništvo o Nikoli i njegovu bratu blizancu Aleksandru preuzeli su njihova starija sestra Emilija i njezin muž Josip Pfeiffer, otočki vojni sudac češkoga podrijetla. Kako je Pfeiffera služba vodila iz Otočca diljem Austro-ugarske monarhije, braća su boravila u Trstu, Beču, Krakovu (gdje nastaju Nikolini prvi crteži olovkom i akvareli), Münchenu (koji je poput magneta privlačio umjetnike i studente cijele srednje Europe toga vremena i gdje susreće Isu Kršnjavoga koji će mu biti kasnije velika potpora u domovini), Napulju... Po povratku u domovinu u Kraljevsko-zemaljskoj obrtničkoj školi imenovan je 1884. profesorom, izabran je za učitelja risarske struke na Hrvatskom sveučilištu i član je ispitnog povjerenstva za srednjoškolsko učiteljstvo u risanju, 1888. postaje ravnatelj Strossmayerove akademske galerije slika. Piše članke o slikarstvu koje objavljuje u *Vijencu*, napisao je i knjigu u suautorstvu s J. Vančašem *Stolna crkva u Đakovu* opremivši je i napisavši članak o slikarskim uresima te đakovačke crkve, u crkvi sv. Ćirila i Metoda na Gornjem gradu u Zagrebu slikao je 1880. neke od ikona zajedno s ukrajinskim slikarom Bučevskim. Sve Mašićeve slike bile su cijenjene u vrijeme njihova slikanja pa su i kupovane u Njemačkoj, Italiji, Engleskoj, Americi i Hrvatskoj. No, bez obzira na velika svjetska iskustva koje je Mašić stekao boraveći diljem Europe on je u svojim slikama pravi crtač hrvatskih ljudi i krajeva. Na to su sigurno imali utjecaja česti boravci u Posavini, ali i u Gackoj dolini. U Otočac je dolazio u nekoliko navrata. Prvi put dolazi 1874. nakon 15 godina lutanja svijetom i to zbog smrti starijeg brata Ilije. Tijekom boravka, malo dužeg, u rodnom kraju naslikao je svoja dva ponajbolja portreta *Mala nećakinja Mica* i *Mali Stevo Ivančević*. Iz tog doba potječe i portret *Starca*, jedine slike koja se nalazi u Otočcu. Mašić je bio očaran domaćim pukom u čiji ga je svijet, već pomalo zaboravljeni i nepoznati, uveo veliki veseljak i jako popularna osoba Pero Korica, rođak s kojim je obilazio sajmove, zborove... Drugi put je došao 1879. i tom prigodom naslikao jednu od poznatijih mu slika *Ličanin*. Navraćao je Mašić i poslije u Gacku dolinu i stvorio još neka djela, iskrene slikarske ljepote²⁷. Otočac mu se odužio nazvavši jednu od svojih ulica 1990. godine

²⁶ Primjerice nastala je priča da je jedan osuđenik u Otočcu zbog težine zločina bio osuđen na doživotno izdržavanje kazne, ali da će biti pušten na slobodu samo ako Gacka poteče uzvodno. Suci nisu računali da će se ikada dogoditi taj prirodni fenomen i da će zatvorenika morati osloboditi.

²⁷ Tako o njegovu slikarstvu progovara Matko Peić u monografiji *Slikari naših ljudi i krajeva* posvećenoj Slavi Raškaj i Nikoli Mašiću.

njegovim imenom i stavivši njegov lik na kamenu kubus u centru grada, pokazavši time da je u otočkoj memoriji ovaj slikar itekako prisutan.

U sjećanjima Otočana živi i Mašičev suvremenik Stjepan Sarkotić, aktivni general austro-ugarske vojske sve do sloma Austro-ugarske monarhije. Vrhunac svoje vojničke karijere proživio je u doba Prvog svjetskog rata, na tlu Bosne i Hercegovine, kao vršilac vrhovne vojne i civilne vlasti na tom području. Naime, obavljao je dužnosti zemaljskog poglavara Bosne i Hercegovine i vojnog upravitelja Dalmacije i osvojene Crne Gore. Sarkotić je rođen 1858. u Sincu kod Otočca, u staroj graničarskoj obitelji. Matija, njegov otac, bio je poručnik poznate Otočke pukovnije pa je i sin krenuo očevim stopama.

Nekoliko mjeseci 1884. u Vrhovinama kod tetke, koja je tamo bila učiteljica, boravio je Silvije Strahimir Kranjčević pripremajući i pišući pjesme koje je nedugo poslije odlaska iz Like objavio pod naslovom *Bugarkinje*.

Osim Kranjčevića rodili su se i stvarali na tom području još neki, svakako manje zapaženiji, književnici: Nikola Šimatović, rođen 1853. u Prozoru, općinski bilježnik i pisac zbirke pjesama *Smješice* (1884. – 1887.), pisao je i pučke pripovijetke; Jakov Bobinac, rođen 1863. u Prozoru, učitelj, kao učenik objavljivao je pjesme u *Preporodu*, *Smilju* i *Lovoru*; Imbro Antolić, učitelj, napisao 1848. *Mali katekizam za potrebe djece u elementarnim ili početnim školam Senjske biskupije*; Lavoslav Vukelić, književnik, u Otočcu je bio pristav. U knjizi *Znameniti i zaslužni Hrvati, te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. do 1925.* uz ovih nekoliko imena zapisana su još dva: Franjo Lasman (Otočac, 1872.) i Josip Sarkotić (Sinac, 1860.), koji su znanstveno djelovali početkom dvadesetog stoljeća.²⁸ U Otočcu je rođen 1877. i književnik Petar Petrović Pecija, ali to podneblje i mentalitet nije imalo nikakvog utjecaja na njegovo kasnije zapaženo književno stvaralaštvo.

Znanstvena i znanstveno-popularna slika otočkoga kraja

Ovaj dio Like bio je zanimljiv još brojnim povjesničarima, znanstvenicima i dr., koji su dali važne povijesne preglede ili napisali znanstvene rasprave o ljudima i ovome kraju. Neki od najvažnijih su: Juraj Antun Belić Ligatić, Emanuel Manojlo Sladović, Ivan Crnčić, Franz Julije Fras, Emilij Laszovski, Hinko Kroppek, Davorin Krmpotić, Dragutin Hirc, Radoslav Lopašić, Ljudevit Farkaš Vukotinović, Dragutin Franić, Franz Bach i Nikola Maštrović.

Juraj Antun Belić Ligatić, svećenik, umirovljeni “plovnik Brinjski”, napisao je 2 djela koja nisu nikada objavljena, nego su do danas ostala u uvezenim rukopisima i nalaze se u Zbirci rijetkosti u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Godine 1824. u djelu podužeg naslova *Epitome to jest kratko izpisanje pomamne i kervotocne Francuzah smutnje, i prinevirnoga Njihovoga odmetnutja od svojega Zakonitoga Kralja Ludovica šestnaestoga. I potom u celoj Europe etc. nemira, i mnogo godicht prixestoka rattoborstva, Koje s ovima puntari za braniti s macsem u ruci svoje Kraljevine usiljeni bihu zaverchi svikoliki Europejski Kerstianski Cesari, i Kralji. Iz razliscitih pisvec uzeto, i svojim vlashchim kod arvanjih oscigledstvom zamerkanu, i u jedno sloxeno od Jurja Liggaticha bivxega mnogo Godishcha Vojnikov od Kraji-ne Karlovacske u Lattinskih etc. Dervavah s Francuzim arvechihse Capelana potom Cvittovichskog, i napokon Brinjskoga plovana vanka izdato 1824.* opisuje Francusku revoluciju i Napoleonovo doba (419 stranica, domaće ljude opisuje kao krajiške vojnice) – pisao je na “ilirskom” jeziku (štokavska ikavica kakvu je zagovarao Šime Starčević). Godine 1829. u djelu *Catalogus Episcoporum Segniensium, Corbaviensium, Modrusiensium, atque Ottociensium cum multis aliis partium harum notitiis, etc. scitu dignis memoriis. Ordine digesto Georgio Bellich aliter Liggatich Emerito Parocho Briniensi, pluribus annis collectus et conscriptus* opisuje Senjsku, Modrušku ili Krbavsku biskupiju (469 stranica; latinski jezik s manjim ekskursima na hrvatskom) posebna poglavlja posvećuje trgovištu Otočac i otočkim biskupima u kasnom srednjem vijeku. Oba Ligatićeva djela važna su djela za crkvenu i svjetovnu povijest.

Emanuel Manojlo Sladović, svećenik, profesor na gimnaziji u Senju, 1856. u Trstu objavio je prvu tiskanu *Povist biskupijah senjske i modruške ili krbavske* (2003. objavljen je pretisak s pogovorom biskupa dr. sc. Mile Bogovića) u kojoj opisuje kasnosrednjovjekovnu Otočku biskupiju. Sladovićevu knjigu odmah je po izlasku iz tiska ocijenio Ivan Kukuljević Sakcinski, „u to vrijeme predsjednik Društva za povjestnicu jugoslavensku i po mnogo čemu autoritet u početnoj etapi etabliranja profesionalne hrvatske historiografije“ (Holjevac 2009: 218) objavivši je u *Nevenu*, a sačuvana je i u izvorniku među njegovim spisima u Zbirci rijetkosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Sladović, kao i Trnski, nije mogao ne zapaziti i opisati rijeku Gacku i švičke slapove: „*Gadska, jest ligom poljana što se pod velebitom do brda korena pak uz malokapelske ogranke preko vrelah i viličkog polja do pod otočke strane i zahladje kompoljsko uza pitomu nara prostire. Krozanju teče lagahnim tekom u onizku kalovitom koritu ribnata gadska (fluvius serpentum), valjajući svoje zelene vale prema švičkim ponorima*“ (Sladović, 2003: 26).

Ivan Crnčić, objavio je u Rimu 1867. *Najstariju poviest krčkoj, rabskoj, osorskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji*, a Franz Julije Fras, školski ravnatelj karlovačkog generalata, dao je obilje podataka o životu otočke kapetanije i pukovnije u djelu iz 1835. *Topographie der Karlstädter Millitärengrenze (Topografija karlovačke vojne Krajine* – pretisak objavljen 1988.). Pored spomenute topografije napisao je i mnoštvo rasprava iz vrtlarske struke također na njemačkom jeziku.

²⁸ Franjo Lasman završio je teologiju u Zagrebu, bio je docent za pedagoške i katehetske discipline na zagrebačkom Teološkom fakultetu, priredio je uz suradnju Kolomana Raca 1917. *Izbor iz stare književnosti hrvatske*, izdao nekoliko vjerskih udžbenika i bio urednik *Kršćanske škole*. Josip Sarkotić završio je filozofiju u Grazu i pisao radove o književnim djelima i školstvu.

Povjesničar Emilij Laszowski napisao je brojne članke o Otočcu i Gackoj koji su nezaobilazna literatura za gotovo sve kasnije nastale tekstove o tom kraju, a knjige *Hrvatske povijesne građevine* prihvaćene su gotovo kao popularna literatura.²⁹ O Otočcu je napisao: „*Onkraj Kapele, uz Gacku, rijeku ponorčicu, pružilo se je lijepo mjestance Otočac, kroz koje prolazi cesta, što vodi iz Senja i Brinja dolje u Liku*“ (Laszowski, 1902: 95).

Hinko Kroppek objavio je fotomonografiju *Otočac – Švica* u Karlovcu 1885. godine, a župnik Davorin Krmpotić napisao je brojne feljtone i eseje iz hrvatske povijesti, npr. u *Hrvatu* je tijekom 1897./98. u nastavcima objavljivao feljton *Otočac u Lici*.

Pronalazak čovječje ribice 1879. zabilježio je prirodoslovac, geograf, planinar, putopisac i istraživač hrvatske flore Dragutin Hirc (Hirc, 1996: 113), čije je najpoznatije djelo *Lika i Plitvička Jezera*. Uz ovo djelo za ličke krajeve važno je i prirodoslovno djelo književnika, političara i botaničara Ljudevita Farkaša Vukotinića *Geognotishbotan, Reisebericht uber das Kroat. Kustenland, das Likaner und Otočaner Grenz-Regiment*.

O povijesti Otočke pukovnije govori i mala dvojezična knjiga pisana hrvatskim i njemačkim jezikom tiskana 1893. u Zagrebu pod naslovom *Crtice...*, a o nešto daljoj prošlosti pisao je Radoslav Lopašić u knjigama (tri broja) iz 1889. *Spomenici Hrvatske krajine*.

Profesor i geograf Dragutin Franić 1894. u knjizi *Orometrija ličko-gackog ili gornjo-hrvatskog visočja* objavio je rezultate istraživanja konfiguracije terena. On u svojoj najpoznatijoj knjizi objavljenoj 1910. o osobitostima parka prirode Plitvička jezera *Plitvička jezera i njihova okolica* spominje i Gacku, a napose piše o poplavi 1802. kada je Gacka potekla uzvodno o čemu svjedoči, već spomenuti, epigrafski natpis koji je postavljen 1990. na pročelje **švičkog** Zadružnog doma nakon što je pronađen na nekom tavanu u Švici.

Franz Bach, umirovljen s činom majora, rođen u Jezeranima 1793., umro u Otočcu 1868., piše o Švici i čestim poplavama rijeke Gacke (regulacija njezina toka od Otočca do Švice obavljena je od 1869. do 1885.), o utvrdama, vojnom i kulturnom životu, bolnicama i parkovima, župnicima i crkvama, sajmu i školstvu, šumarskim poslovima, posebnim događajima... Bio je toliko zaslužan za kulturu i školstvo u Otočkoj pukovniji da ga je zapovjedništvo nagradilo osobnim dodatkom na plaću. Njegovo djelo *Otočaner Regiments Geschichte* objavljeno u Trstu 1855. godine (*Povijest Otočke pukovnije*, Zagreb – Otočac, 2010., prijevod) kapitalno je djelo koje se odnosi na vrijeme Vojne krajine. Bach daje cjelovit kronološki povijesni pregled Otočke pukovnije u rasponu od 100 godina. Knjiga se sastoji od tri dijela pri čemu svaki dio pokriva drugo vremensko razdoblje. Prvi dio opi-

suje najstarije doba do 1746. godine (najkraći dio – zauzima 4% knjige), drugi dio opisuje srednje doba između 1746. i 1800., a treći dio najnovije doba od 1801. do 1853. (drugi i treći dio zauzimaju 96% knjige), doba u kojem je i on aktivno sudjelovao. Skupljao je i evidentirao sve njemu dostupne dokumente koji se odnose na Otočcu pukovniju pa knjiga sadrži mnoštvo vrijednih podataka o vojnom i civilnom životu Otočke pukovnije. Prijevodom iz 2010. godine približena je bogata prošlost Otočke pukovnije suvremenom čitatelju, koja je ostala u pamćenju naroda kao sustav u kojem se znao red i koja je bila primjerena po organizaciji.

Otočka pukovnija bila je urbano središte, makar i u krajnje pojednostavljenoj formi, jer je zbog stoljetnog ratovanja s Osmanlijama kulturološka razina bila prilično niska, a vojne vlasti su postavljale svoje prioritete pa primjerice 1857. u pukovniji nije bilo niti jednog književnika niti umjetnika, a istodobno je na njenom području bilo 4067 osoba u djelatnoj vojnoj službi tako da je svojevrsni povijesni kuriozitet osnivanje kazališta u Otočcu. General Nikola Maštrović organizirao je 1844. u Otočcu kazališnu družinu koja je davala predstave na njemačkom i hrvatskom jeziku, a to je bilo u vrijeme kada još ni Zagreb nije imao organizirano kazalište. Kasnije je jedno od žarišta kulture bila već spomenuta Narodna čitaonica, koja je bila osnovana uz potporu poznatog mecena biskupa Strossmayera.

Kazališni život

Nikola Maštrović, general, iako nije rođen u Otočcu (rođen je 1791. u Makarskoj) ponio je među otočcima krajišnicima naziv “otac kraja”. Taj epitet je zaslužio za vrijeme svoga boravka u Otočcu kao pukovnik Otočke pukovnije od 1843. do 1849., skrbeći o životu krajišnika prožetih teškom neimaštinom i gladi. Za njegova zapovijedanja izgrađen je pukovnički kvartir (zgrada pukovnije), uređena široka glavna ulica kroz naselje, potaknuto amatersko kazalište u Otočcu na hrvatskome i njemačkome jeziku. Maštrović se starao oko gradnji i obnova crkava (Otočac, Priboj, Vrhovine), brinuo se o racionalnom gospodarenju šumama i o vodenim tokovima (otvorio je kanal prema Švici i time spriječio poplave) što je radio stručno jer je po primarnom obrazovanju bio inženjer niskogradnje specijaliziran za ceste i vodotokove. „Pukovnik Nikola Maštrović učinio je vrlo mnogo“, napisao je Bach nabrajajući sva Maštrovićeva dobra djela učinjena za ljude ovoga kraja završavajući izvješće rečenicom: „Također, darovao je i katoličkim i pravoslavnim crkvama u pukovniji misna ruha, kaleže i ostali crkveni pribor“ (Bach, 2010: 177-178). I ne samo to, o svom je trošku kupovao hranu gladnima (za vrijeme njegove uprave nitko nije umro od gladi što nije bio slučaj u drugim pukovnijama), a koliko je volio ovaj kraj govori i *Knjiga gospodina oberstara Maštrovića svojiem Otočanom*, tiskana u Beču 1845. g. o njegovu trošku, koja je svojevrsni poučni priručnik moralno-etičkoga i vjerskoga sadržaja. Otočac se generalu Maštroviću

²⁹ Kasnije je, 1905., bio jedan od utemeljitelja društva „Braća Hrvatskog Zmaja“ te Gradske knjižnice i Gradskog muzeja u Zagrebu 1909. godine.

odužio postavljanjem spomen-ploče u središtu grada, davanjem jednoj ulici njegova imena te suvremenim kiparskim prikazom u budućem Gačanskom parku hrvatske memorije³⁰.

Knjiga gospodina oberstara Maštrovića svojem Otočanom tiskana u Beču 1845. (pretisak iz 1996. nalazi se u knjizi *General Nikola Maštrović*) priručnik je moralnoga, etičkoga i vjerskoga sadržaja. Napisan je uglavnom protiv laži i krive prisege s ciljem da čudoredno odgaja pučanstvo Otočke pukovnije³¹. Tiskan je u 2000 primjeraka, a rukopis je lektorirao Ljudevit Gaj.

Maštrović je prijateljevao s budućim hrvatskim banom Josipom Jelačićem (tada pukovnikom u susjednoj Glinskoj pukovnji), s vođom iliraca Ljudevitom Gajem te pjesnikom i časnikom austrijske vojske Petrom Preradovićem. O tome svjedoči bogata korespondencija djelomice vođena i iz Otočca.

Bio je Maštrović i među **predbrojnicima Zore dalmatinske**, a taj je list donosio i izvješća o događajima na prostoru Vojne granice, npr. 1846. objavljen je članak o slavju blagoslova vojničkih barjaka u Otočcu u rujnu te godine, kao i dijelovi govora što ga je Maštrović održao pred svojim Otočanima.

Neizmjeran doprinos povijesnom, kulturološkom i duhovnom identitetu Otočca i cijele Hrvatske daje rezultat istraživanja Maštrovićeva kulturnog, duhovnog i gospodarskog djelovanja u Otočcu. To je podatak da je tada osnovao malu Otočku kazališnu družinu koja je igrala veselu igru vrlo popularnog austrijskog dramatičara Augusta Kotzebuea na njemačkom *Tri otca najedanput* (u Zagrebu ju je Freudenreichova družina izvela tek 1855. – 11 godina poslije Otočca), ali i predstavu *Drvodjelja iz Petrograda* iliti *Kočijaš Petra Velikoga* na hrvatskom jeziku. Iako se ne zna je li predstava *Drvodjelja iz Petrograda* izvorno napisan komad ili prijevod sa stranog originala samo za potrebe otočkog kazališta, već je dovoljno fascinantna činjenica da je u Otočcu 1844. izvedena predstava na hrvatskom jeziku, kada se tako nešto još nije događalo ni u razvikanim hrvatskim kazališnim sredinama. Te su otočke kazališne izvedbe bile na europskoj razini. Iz Beča su naručene ulaznice u crvenoj (200), žutoj (200) i zelenoj (200) boji, kao i nekoliko bakroreza za potrebe scenografije (Maštrović, 1996: 112-113), u glazbenom dijelu su sudjelovala 2 zbora, a kadeti su

izvodili *Ples oružja* u “osvijetljenom kazalištu”. Prihod odlično posjećenih predstava išao je u humanitarne svrhe. Prva predstava održana je 9. ožujka 1844. pa taj datum označava početak otočke kazališne povijesti.

„Spomenuti kazališni podaci (...) uistinu obogaćuju hrvatsku kazališnu povjesnicu: dosad se naime nije znalo da je na tom dijelu Hrvatske bilo kazališnog života u XIX. stoljeću, a pogotovo ne već godine 1844.! (...) novootkriveni podaci postaju još važniji, i to ne samo za kazališnu, već za ukupnu hrvatsku kulturnu povijest. Činjenica da je sredinom XIX. stoljeća na prostoru između Karlovca i mora; na području Gacke, u Otočcu; na prostoru insuficijentnom obiljem kulturnih događaja, postojalo kazalište, kao i to da su izvođene i hrvatske i njemačke predstave, bitno upotpunjava kazališnopovijesni zemljovid Hrvatske. Senzacionalnim kazališno-povijesnim otkrićem iznova je potvrđena činjenica da su područje Otočca i Gacke dragocjen biser hrvatskog uljudbenog nasljeđa“ (Maštrović, 1997: 119-120).

Svi navedeni tragovi ljudskoga stvaralaštva iz 19. stoljeća upućuju na određenu kvalitetu lokalnog življenja usprkos tome što je cijela Lika, a ne samo njezini zapadni dijelovi, tada bila marginalizirana ratničko-graničarska periferija. Raskorak u predodžbi o Lici i stvarnosti, koja je prevladava u njoj, bio je očit. Svi su se divili ljepoti njezine netaknute surove prirode, pisali o hladnim zimama, mećavama i neustrašivim gorštacima. Ljudevit Vukotinović je 1835. godine govorio o Ličaninu koji „ne pozna straha, ni’ se boji zerna, niti praha“. Tadašnje hrvatske novine isticale su spremnost Ličana da umru za domovinu bez straha. Fotografije s kraja stoljeća dočaravaju Ličane onakve kakve ih je prikazao Nikola Mašić na već spomenutoj po mnogome paradigmatičkoj slici Ličana u tradicionalnom koloritu s kožunom, postojana karaktera i racionalne fizionomije.

Mnogi preživjeli elementi baštine iz te daleke povijesti upućuju na zaključak da su ovi prostori posjedovali niz sadržaja koji su ih činili dijelom povijesnog razvitka na hrvatskom prostoru prema tadašnjim civilizacijskim mjerilima. Rasvjetljujući te trenutke prošlosti stvaraju se predodžbe o događajima koji se nisu proživjeli, ali se o njima slušalo ili čitalo. To proučavanje povijesti je neophodno jer je narod bez povijesti, bez vjere i nacionalne svijesti stablo bez korijena. Ovaj rad mali je prilog da se ti korijeni našega srca i života sačuvaju. To je pokušaj zaokruživanja zavičajne povijesti i kulture Otočkoga kraja, pregled prošlosti, tradicija, jezika, književnih ostvarenja, duhovnih vrijednosti i običaja, ali i velikih ljudi toga područja. Dobiveni rezultati omogućuju pouzdano prepoznavanje Otočkoga kraja na vojnoj, kazališnoj, arheološkoj, ekonomskoj, obrazovnoj, književnoj, vjerskoj, šumarskoj, prirodnoznanstvenoj i svakovrsnoj karti Hrvatske u europskom i svjetskom kontekstu.

³⁰ Gačanski park hrvatske memorije danas se nalazi u završnoj fazi izgradnje. Zamišljeno je da bude uređen u centru grada, a dominantna mjesta u njemu zauzet će kameni kubusi sa suvremenim kiparskim prikazima ljudi, događaja ili dokumenata važnih za povijest otočkoga kraja.

³¹ Njegovi moralni i kršćanski stavovi i savjeti aktualni su još i danas, primjerice kada se osvrće na laž Maštrović piše: „kad laž govorite, vi onda niste više sinovi božji nego sinovi djavolski! Zapamtite to, i postarajte se, te se po tome vladajte. (...) laž takva škodi lašcu, budući u njemu umertvi ili ubija ljubav istine, škodi čovječanskom društvu, jer podkapa mir, sigurnost i ljudsku sreću (...)“ (Maštrović, 1996: 81). Krivokletniku poručuje: „Jao tebi! Akoprem ti duša nepravdu i gerdobu tvoju pred oči stavlja, i ti spokoren svu škodu, koju si krivom prisegom uzrokovao, ponapraviti nastojiš! Zaludu! Ti si dušu tvoju odveć ranio, ar da nebis bolest uvek čutiti morao. Samo miloserdni Bog tebi se još smilovati može“ (Maštrović, 1996: 88).

LITERATURA

1. Anonim, 1846: Vojničko slavlje, *Zora dalmatinska*, III, 26. listopada, br. 43: 337-339.
2. BACH, Franz, 2010: *Povijest otočke pukovnije*, Hrvatski institut za povijest – Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke, Zagreb – Otočac.
3. BAKARIĆ, Lidija, 1997: Prozor jučer i danas, *Grad Otočac*, Zbornik radova 3: 7-19, Narodno sveučilište Otočac – Poglavarstvo Grada Otočca, Otočac.
4. BILOVIĆ, Dragocjenka, 1996: Razvoj školstva u Otočcu, *Grad Otočac*, Zbornik radova 2: 81-84, Narodno sveučilište Otočac – Poglavarstvo Grada Otočca, Otočac.
5. BLEČIĆ, Martina, OŠTRIĆ, Radovan, 2005: O crkvi Uzvišenja sv. Križa u Prozoru, *Grad Otočac* 8, Zbornik radova 8: 55-82, Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke, Otočac.
6. BOGOVIĆ, Mile, 2012: Od kneza Gačana do Mikule u Otočcu, *Gacka u srednjem vijeku*, Zbornik radova: 2-23, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Područni centar Gospić, Zagreb – Otočac.
7. BOGOVIĆ, Mile, 1997: Otočka biskupija, *Grad Otočac*, Zbornik radova 3: 27-46, Narodno sveučilište Otočac – Poglavarstvo Grada Otočca, Otočac.
8. BOGOVIĆ, Mile, 2010: *Otočac od spomena na Bašćanskoj ploči do biskupijskog središta u 15. stoljeću*, Otočac.
9. BRAJKOVIĆ, Joso, 1999: Otočka banka i štedionica, *Grad Otočac*, Zbornik radova 5: 75-156, Gacko pučko otvoreno učilište Otočac – Poglavarstvo Grada Otočca, Otočac.
10. FRAS, Franz Julije, 1988: *Topografija karlovačke vojne Krajine*, pretisak, Gospić.
11. *Gacka u srednjem vijeku* (2012), Zbornik radova, ur. Hrvoje Gračanin i Željko Holjevac, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Područni centar Gospić, Zagreb – Otočac.
12. GJALSKI, Ksaver Šandor, 1902: Nikola Mašić, *Vienac*, br. 27: 424.
13. GOMERČIĆ, Vesna, 1996: Gradska knjižnica Otočac, *Grad Otočac*, Zbornik radova 2: 65-70, Narodno sveučilište Otočac – Poglavarstvo Grada Otočca, Otočac.
14. HIRC, Dragutin, 1996: *Lika i Plitvička jezera*, Rijeka.
15. Holjevac, Željko, 2009: Brinjski župnik i povijesni pisac Juraj Antun Belić-Ligatić, *Vrilo*: 212-219.
16. HOLJEVAC, Željko, 2009: *Gackom kroz povijest*, Otočac.
17. HOLJEVAC, Željko, 2009: Ličko-krbavska županija u identitetu Like, *Identitet Like: korijeni i razvitak*, Zbornik radova 1: 427-465, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Područni centar Gospić, Zagreb – Gospić.
18. HORVAT, Rudolf, 1993: *Lika i Krbava. Povijesne slike, crtice i bilješke*, sv. I-II, pretisak, Zagreb.
19. KRANJČEVIĆ, Milan, 2012: Regija Gacka od samih početaka u hrvatskoj povijesti pa sve do suvremenosti, *Gacka u srednjem vijeku*, Zbornik radova: 307-366, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar Područni centar Gospić, Zagreb – Otočac.
20. KRMPOTIĆ, Davorin, 1897/98: Otočac u Lici, *Hrvat*, br. 20-24 (1897) i br. 4-10 (1898).
21. KRPAN, Stjepan, 1995: *Brinjski kraj u prošlosti i sadašnjosti*, Zagreb.
22. KRZNARIĆ, Mara, 1999: Mitrički spomenici i mitraizam u Gackoj, *Grad Otočac*, Zbornik radova 5: 21-40, Gacko pučko otvoreno učilište Otočac – Poglavarstvo Grada Otočca, Otočac.
23. LASZOWSKI, Emilij, 1902: *Hrvatske povijesne građevine*, Zagreb.
24. MAŠTROVIĆ, Tihomil, 1996: *General Nikola Maštrović. Život i djelo jednog hrvatskog časnika*, monografiju priredio Tihomil Maštrović, ERASMUS Naklada, Zagreb.
25. MAŠTROVIĆ, Tihomil, 1997: Hrvatsko kazalište u Otočcu godine 1844., *Grad Otočac*, Zbornik radova 3: 109-120, Narodno sveučilište Otočac – Poglavarstvo Grada Otočca, Otočac.
26. PEIĆ, Matko, 2005: *Slikari naših ljudi i krajeva*, monografija posvećena Slavi Raškaj i Nikoli Mašiću, Zagreb.
27. PERC, Šandor, 2001: Otočka imovna občina. Statistički opis uprave i gospodarenja šumah od 1879.-1895. godine, *Grad Otočac*, Zbornik radova 6: 129-158, Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke – Gacko pučko otvoreno učilište Otočac, Otočac.
28. PRŠA, Jadranka, 2003: Uz 40. obljetnicu otočke ustanove za naobrazbu i kulturu, *Grad Otočac*, Zbornik radova 7: 321-334, Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke – Gacko pučko otvoreno učilište Otočac, Otočac.
29. RAJKOVIĆ, Mile, 1997: Župa Otočac (Povijesni pregled prema nepoznatim izvorima i poznatoj literaturi do 1972. godine, *Grad Otočac*, Zbornik radova 3: 47-83, Narodno sveučilište Otočac – Poglavarstvo Grada Otočca, Otočac.
30. SIJERKOVIĆ, Milan, 1997: Meteorološka povijest Otočca, *Grad Otočac*, Zbornik radova 3: 131-133, Narodno sveučilište Otočac – Poglavarstvo Grada Otočca, Otočac.
31. SLADOVIĆ, Manojlo, 2003: *Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, pretisak, Gospić.
32. TOMINAC, Nikola, 2004: *Stajnica i okolica*, Zagreb.
33. *Zapisnici sjednica društva Narodne čitaonice u Otočcu iz 19. stoljeća*, Arhiv Narodne knjižnice u Otočcu.
34. *Znameniti i zaslužni Hrvati, te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. do 1925. (1925)*, leksikon, Zagreb.

**CULTURAL OPPORTUNITIES AREAS OTOČAC (WESTERN PART OF LIKA)
IN THE 19TH CENTURY**

Summary

Western part of Lika had well developed cultural production in the 19th century. In this paper we are to present and note all major cultural events and thus fill the picture about overall development of that region in the century when, from nearby, lived and worked Šime Starčević. Establishing and running theatre, founding public schools and libraries (reading rooms), the beginnings of today traditional fair, articles about Otočac in then contemporary publications... these are events all well earned of our attention and of major significance for contemporary cultural production of that part of our homeland.

KEY WORDS: *Otočac, Regiment of Otočac, theatre, libraries, public schools, 19th century.*

POLITIČKI STAVOVI ŠIME STARČEVIĆA – DRUKČIJI POGLED NA HRVATSKI NARODNI PREPOROD

Ante Bralić
Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest

316.65:94(497.5)“18“-05Starčević, Š.
izvorni znanstveni članak

Sažetak

Proces hrvatske nacionalne integracije u prvoj polovici 19. stoljeća najčešće se promatra kroz prizmu ilirskog pokreta koji su vodili sjevernohrvatski preporoditelji. Međutim, u procesu hrvatske nacionalne integracije bilo je i drukčijih koncepcija, a jedan od nositelja tog drukčijeg bio je Šime Starčević. Iako je puno poznatiji kao jezikoslovac i stric Ante Starčevića, on je imao prilično jasno iskazane stavove o načinu integracije hrvatske nacije. Također se u radu problematiziraju poveznice i utjecaj koji je Šime Starčević imao na svog sinovca Antu.

KLJUČNE RIJEČI: Šime Starčević, ilirstvo, Ante Kuzmanić, velikosrpstvo, ikavica.

Proces hrvatske nacionalne integracije započeo 30-tih godina 19. stoljeća u svom tijeku nije bio jedinstven, niti bez svojih paralelnih tijekova. Hrvatski model nacionalne integracije treba promatrati unutar modela malenih, točnije rečeno potlačenih nacija. Bitno novo razjašnjenje tome modelu dao je češki povjesničar Miroslav Hroch koji je pokazao da se potlačene nacije na bitno drukčiji način integriraju od gospodujućih ili dominantnih nacija.¹ Osnovna Hrochova postavka je pitanje tko čini tzv. Patriotske skupine unutar manjih nacija, tj. tko su ti agensi koji kroz neprosvijećenu masu šire nacionalnu ideologiju. Kod velikih nacija tu ulogu ima društvena, gospodarska, politička i intelektualna elita. Kod manjih nacija elita ne vodi taj proces jer se ona uklapa u ideologiju dominirajuće nacije, a vodstvo nacionalnih pokreta preuzimaju niže društvene skupine. Hroch je pokazao na primjeru više potlačenih europskih naroda da su to uglavnom studenti,

¹ Hroch, Miroslav, 2006: *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi: komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*, Zagreb. O formiranju nacija i nacionalnom pitanju postoji brojna literatura, po autorovom izboru najznačajnije su djela: *Myths and Nationhood*, (ur. Geoffrey Hosking i George Schöpflin), Hurst&Company, London, 1997., Anderson, Benedict, 1990: *Nacija: zamišljena zajednica*, Zagreb, Gellner, Ernest, 1998: *Nacije i nacionalizam*, Zagreb, Smith Anthony D. 1999: *Myths and Memories of the nation*, Oxford University Press. O procesu hrvatske nacionalne integracije vidi: Stančić, Nikša 2002: *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji* (zbornik radova) ur. T. CIPEK, Zagreb, 2007.

svećenici, profesori, učitelji, niži obrtnici i trgovci te samo poneki pojedinci elite. Ovaj model gotovo da je idealan kad prikazuje proces hrvatske nacionalne integracije u Dalmaciji, Istri, Bosni, Hercegovini, Banatu i Bačkoj. Kod sjeverne ili Banske Hrvatske² situacija je ponešto kompleksnija budući da ona baštini ono što Hroch naziva potlačene nacije s entitetom. Kod sjeverne Hrvatske udio elite u nacionalnom pokretu je ipak nešto malo veći nego u ostalim hrvatskim krajevima, ali i to ima svoja ograničenja jer slavonska elita gotovo sve do kraja 19. stoljeća bit će protivna procesima hrvatske nacionalne integracije.

Postavlja se pitanje zašto svećenstvo ima velik udio u početnim fazama nacionalnih pokreta potlačenih nacija?

Svećenstvo je jedino imalo kao profesija, uvjetno rečeno, dodir između nepismene kulture potlačene mase i pismene kulture elite. U načelu, gotovo jedini način socijalne promocije kmeta ili seljaka bilo je pristupanje svećeničkom redu. On živi sa svojim sunarodnjacima, a istovremeno je osposobljen nekim alatima elite kao što je kultura i pismenost u širem smislu riječi. Svećenik, uz to, ima i društveni ugled u narodu što ga sve zajedno osposobljava da preuzme rukovodeću ulogu u početnim fazama nacionalnih pokreta.

Šime Starčević je idealni prototip Hrochova nacionalnog agitatora. Visokih intelektualnih dosega, župnik tada jednog naselja koje naginje urbanom, otvoren prema društvenom angažmanu.³ On se već za francuske uprave društveno angažira tiskajući Ričoslovice, a u vremenu restauracije, razdoblja nakon 1815. aktivno sudjeluje u hrvatskom kulturnom životu.⁴

Koji su ideološke pozicije Šime Starčevića? U prvom redu on je katolički svećenik, ali ne pripada onoj kategoriji svećenstva kojem je profesija bila samo razlog za osiguranje socijalne egzistencije. On nije bio liberalni svećenik kojih je Katolička crkva imala, a i danas ima.⁵ Dapače, protivnik je ideologiji Francuske revolucije,

tj. protiv sintagme „bratinstva, slobode i jednakosti“ budući da žele ukinuti vjeru, razlike među staležima „među najpervim knezom, i među najzadnjim gologuzom (*proletaire*) ne bude nikakove razlike.“⁶ Njemu je učenje Katoličke crkve bilo bitno što on jasno pokazuje kroz tiskanje svojih Homilija, kao i kroz brojne tekstove u *Zori dalmatinskoj* gdje se zalaže za katolički moral. Dapače iz tog kuta gleda i uređenje društva. On je protivnik prevlasti svjetovne vlasti nad Crkvom⁷ (što je bio slučaj za vrijeme restauracije⁸), a ustrojstvo državne vlasti temelji na kršćanskim načelima i tradiciji, a ne tadašnjim suvremenim političkim strujanjima. Po njemu, vlast proističe iz Božje milosti, a vlast je u vladara koji kao dobar otac vlada narodom tj. ima paternalistički pristup uređenju države. Vlast vladara je ograničena kršćanskim zakonima. Već ovim pristupom Šime Starčević se razlikuje od većine hrvatskih preporoditelja koji su se ipak dobrim dijelom zalagali za sudjelovanje većeg broja ljudi u vlasti, tj. veću demokratizaciju.⁹ Na ovom mjestu treba napomenuti da je Šime Starčević svoje stavove publicirao u razdoblju prije revolucije kada se drugačiji stavovi i nisu mogli objaviti.¹⁰

biskupa kao i vladarske ovlasti da daje dozvolu tj. placet za objavljivanje papinskih bula i enciklika razvila se žustra rasprava između liberalnog i katoličkog novinstva. Liberalno novinstvo se i dalje zalagalo za očuvanje *placeta*, dok je u njegovom ukidanju iz 1850. godine Katolička crkva u Habsburškoj Monarhiji vidjela slobodu za djelovanje Crkve. Šime Starčević podržava ukidanje *placeta* i doslovno piše: „Što zahtiva austrijski katolik za svoju crkvu u Austriji, to isto zahtijevaju za svoju crkvu svi pravi Hervati u Dalmaciji, u Hervatskoj, u Magjarskoj, i Slavoniji s' ostalim katolicima austrijskim Ilircima. Pametan Hervat nemože biti nekatolik.“, „Sloboda crkve“, *Glasnik dalmatinski* (dalje *GD*), br. 43, 28. 5. 1850. Starčević je bio protivnik liberalnih svećenika. Vince, Zlatko, 1990: Putovima hrvatskoga književnog jezika : lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora, Zagreb, (drugo izdanje), 397.

⁶ „Dalmatinci, na oprezu! Rovar, i novar.“, *GD*, br. 44, 1. 11. 1849.

⁷ „Biliške za utvrđenje zamišljaja od Crkve katoličanske, *Zora dalmatinska*, (dalje *ZD*), br. 50, 9. 12. 1844.

⁸ O odnosima Katoličke crkve i Habsburške Monarhije u razdoblju Francuske revolucije i Restauracije, te problemima galikanizma, jensenizma i josefističke crkvene politike vidi: Chadwick, Owen, 2002: *A History of the Popes 1830-1914*, Clarendon Press, Oxford, (reprinted), Chadwick, Owen, 2003: *The Popes and European Revolution*, Clarendon Press, Oxford, (reprinted), Reinerman, Alan J., 1979: *Austria and Papacy in the Age of Metternich, Between Conflict and Cooperation, 1809-1830*, The Catholic University of America Press, Washington, D.C., *Velika povijest Crkve, svezak šesti, prvi dio: Crkva između revolucije i Restauracije*, Zagreb, 1987.

⁹ Za razdoblje Restauracije (1815.-1848.) u hrvatskim zemljama vidi: Šidak, Jaroslav, 1988: *Hrvatski narodni preporod – Ilirski pokret*, Zagreb, *Povijest Hrvata, knj. 2 – od kraja 15. stoljeća do 1918.*, Zagreb, 2005. O idejama unutar Ilirskog pokreta vidi: *Programatski dokumenti hrvatskih-političkih stranaka i skupina: 1842.-1914.* (priredili Tihomir Cipek, Stjepan Matković), Zagreb, 2006. Korunić, Petar, 1989: *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu: 1835-1875.: studija o političkoj teoriji i ideologiji*, Zagreb.

¹⁰ Starčević prevodeći s njemačkog tekst o suverenoj vlasti kaže: „Društvo, stalo gdimudrago, mora imati niku verhovnu oblast, zvala se ona verhovnost ili kakomudrago... Vlast je od Boga“. Najvišu razinu vlasti naziva „Prav Veličanstveni“, „Sverhu veličanstvenih pravah“, *GD*, br. 17, 20. 2. 1850.

² U prostor Banske Hrvatske ovom prigodom uključeno je i područje Vojne krajine koje je bilo *de iure*, iako ne i *de facto* dio Trojednice.

³ Šime Starčević je bio dugogodišnji župnik Karlobaga. O mjestu vidi: Mažuran, Ive, 2001: *Karlobag 1251-2001.*, Karlobag.

⁴ O Šimi Starčeviću vidi: Derossi, Julije, 1995: Pop Šime Starčević i *Zora dalmatinska*, Marulić, god. XXVIII., br. 1, Zagreb, 85-89., Isti, 1997: Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević, *Senjski zbornik*, 24, Senj, 141-150. Jezikoslovni rad Šime Starčevića relativno je bolje obrađen: Lukežić, Irvin, 2005: „Homelie“ Šime Starčevića iz 1850. godine, *Ephemerides theologicae Fluminenses*, 13, br. 1, Rijeka, 201-210., Delaš, Helena, 2012: *Prozodija Šime Starčevića*, Zagreb, Brlobaš, Željka, 2002: Vrste riječi u gramatikama Šime Starčevića, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28, Zagreb, 7-21. Općenito o Vojnoj krajini vidi: Roksandić, Drago, 1988: *Vojna Hrvatska= La croatie militaire: Krajiško društvo u Francuskom carstvu (1809.-1813.)*, Zagreb, Iveljić, Iskra, 2010: *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*, Zagreb, *Vojna krajina : povijesni pregled, historiografija, rasprave*, ur. D. Pavličević, Zagreb, 1984.

⁵ Prigodom ukidanja *placeta*, tj. ovlasti vladara da kontrolira korespondenciju između Sv. Stolice i

Što je za Šimu Starčevića domoljub? Odgovor na ovo pitanje povezan je također s kršćanskom naukom. Po njemu, domoljub je nepokolebljivi moralni stup društva, koji drži do kršćanske vjere i odgaja djecu u tom smislu. Strano mu je laskanje i laganje. Kao domoljublje spominje samo hrvatsko ime, a ne neko drugo.¹¹ Ljubav prema domovini ima svoje religijsko utemeljenje.¹² I po ovome se Šime Starčević razlikuje od većine drugih preporoditelja koji su veći temelj za ljubav prema domovini nalazili u „zlatnoj“ prošlosti, nekadašnjoj slavi i moći koja je u suprotnosti s teškom suvremenom situacijom, a ne u religijskoj komponenti.

Kako on zamišlja formiranje nacije? Po njemu, nacija se formira gotovo kao B. Andersenova zamišljena zajednica, ali kod njega to ide piramidalnim oblikom. Na dnu je piramide osoba, koja u zamišljaju puka ustvari vidi projekciju obitelji, a puk formira narod. I mnoštvo pukova kada je povezano jezikom, zakonima, religijom i teritorijem čini Narod. Starčević je to objasnio na sljedeći način:

„U zamišljaju naroda leži zamišljaj puka, kako se u zamišljaju puka sakriva zamišljaj obitelji, koji poznanje visi od poznanja, iliti od zamišljaja sobstva, iliti osobe.“ ... „Mnoštvo pukovah, ako od jednog korena izhode, ako jedan isti jezik govore, ako jedne iste poglavite običaje imaju, ako jedno isto bogoštovje derže, ako pola vlastitih svojih zakonah žive, i osobite prostore zemlje posiduju, i uživaju tako... zove se Narod. A narod ima svoju narodnost.“¹³

Odnos prema ilirstvu, hrvatstvu i srpstvu

Šime Starčević bio je ilirac, dapače branio je ilirstvo, međutim njegovo ilirstvo, a osobito odnos prema hrvatstvu bio je poprilično različit od pozicije koju su imali sjevernohrvatski ilirci. Prvo, odnos prema hrvatstvu. Može se gotovo sigurno reći da je on hrvatstvo i ilirstvo gotovo poistovjećivao. Biti Hrvatom ujedno je i biti ilircem. Međutim, on je bio u drukčijoj poziciji od sjevernohrvatskog ilirstva. Na sjeveru Hrvatske, hrvatsko ime bilo je povezano s horvatstvom, kajkavskim partikularizmom koji je negirao širu nacionalnu integraciju. Ne zaboravimo, hrvatski mađaroni nisu bili protivni horvatskom imenu, sama stranka se zvala Horvatsko-Ungerska stranka. Oni su bili protivnici uvođenja štokavice i optuživali su ilirce da Horvate žele povlašiti i nametnuti im govedarski jezik.¹⁴ S druge strane Šime Starčević je izniknuo u području gdje hrvatsko ime nije označavalo kajkav-

ski partikularizam, dapače, njegovo shvaćanje odgovara današnjem opsegu hrvatstva, možemo reći da je bio točniji od svog sinovca Ante. Što on kaže:

„Hervati zovu se svi Istrianci od Kranjacah razlučeni, po tom svi od Rike niz desnu stranu Kupe, i Sutle, med Murom, Dravom, Savom i moreme Adriatičkim do Servie; svaki bo od ovih stanovnikah, ako nije od Gerčkoga običaja nesjedinjenik, derži sebe za Hervata po rodu, a po občinskim i starinskim plemenu za Ilirca. Pače isti katolici Bošnjaci, Dalmatinci i Servianci, koji su se u Mađarskoj nastanili, derže se za Hervatek i nje isti Nimci s besidom od nikoga huljenja i danas zovu Boser Krobaten, misto Bosnier Kroaten.“

Na „od starine poznatom prostoru Ilirskom i danas još nose posebna imena svojih starih plemenah, oni se zovu, Karantani, Krobati iliti Hervati, Bulgari i Bugri. Sva ova plemena govore jednodušno, da su oni potomci starih Slavjanah i Slovenah. Sva ova plemena diče se s onim imenom više nego s imenom Ilirah.“ Ali nitko se ne bi uvrijedio i s ilirskim imenom. Samo „austrijski nesjedinjenici“ smatraju da Ilir i Slavjani bi se trebali nazvati Serbljima.“¹⁵

I iz ovog teksta vidi se da on nije protivan ilirskom imenu, ali da hrvatsko ime kud i kamo šire shvaća od većine iliraca. U odnosu prema tada već uznapredovalo velikosrpskoj ideologiji točnije rečeno mitologiji,¹⁶ on je odlučan i neprikosnoven. I po toj odlučnosti razlikuje se od sjevernohrvatskih iliraca. U više svojih tekstova u polemici s navodnim doktorom Pantelijom oštro napada srpsku mitomaniju koja govori da su svi Slaveni podrijetlom Srbi, a da je to ime starije od ilirskog. U svojim odgovorima Starčević brani pogrešnu povijesnu postavku (tada se to smatralo točnim) da su Južni Slaveni nasljednici Ilira. Utvrđuje da ako se uzme da je Konstantin Porfirogenet glavni izvor za povijest Srba, onda mora biti i glavni izvor za povijest Hrvata. Tada ne može biti povijesna istina da su Srbi zauzeli Dalmaciju kako je onodobna srpska propaganda to tvrdila. On poziva Srbe da dokažu, ako nisu ilirci, „u kojem su se gnjizdu izvan velke Ilirije rodili.“¹⁷ Po njemu, Srbi su jednorodci Hrvatima, a oni su Slaveni i Srbi.¹⁸ Starčevićovo inzistiranje na ikavici kao jezičnom standardu priskrbilo mu je neprijatelje, među ostalima, unutar srpske

¹⁵ „Poslanica ličke pastirice“, ZD, br. 3, 17. 1. 1848.

¹⁶ Tada su već izašla djela Vuka Stefanovića Karadžića koja su u bitnosti odredili velikosrpski program. *Mala prostonarodna slaveno-serbska pjesmarica* (1814.), *Narodne srpske pripovijetke* (1821.), *Narodne srpske poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi* (1836.), *Srpski rječnik: istolkovan njemačkim i latinskim riječma skupio i na svijet izdao Vuk Stefanović* (1818.), a sljedeće 1849. godine izdao je glasoviti *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*. Šime Starčević nije izravno kritizirao Karadžića, ali je ipak govoreći o pravoj ilirskoj književnosti ukazao da: „Vuk Stefanović u tri knjige sakupio je pučke pisme Ilirske, ove su jurve utištene pod imenom Serbskih.“ „Narodnost i književnost“, ZD, br. 50, 14. 12. 1846.

¹⁷ „Poslanica ličke pastirice“, ZD, br. 5, 31. siječnja 1848.

¹⁸ „Poslanica od današnjih Hervatah, i Serbljah“, ZD, br. 8, 21. 2. 1848.

¹¹ „Što je prava otačbenost“, ZD, br. 52, 27. 12. 1847.

¹² „Što zlamenuje ime otačbenost“, ZD, br. 51, 20. 12. 1847.

¹³ „Narodnost i književnost“, ZD, br. 51, 21. 12. 1846.

¹⁴ Vince, Zlatko, 1990: Putovima hrvatskoga književnog jezika: lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora, Zagreb (drugo izdanje).

intelektualne elite u Dalmaciji. Kako su dalmatinski Srbi po svom govoru ijekavci, bili su protivni ikavici kao standardu. Dapače, Ante Kuzmanić i Šime Starčević bili su napadani kao protivnici srpstva, širitelji mržnje prema ne-katolicima. Šime Starčević odgovara da on kao katolik ne može širiti mržnju jer ga vjera katolička uči da ljubi ljude.¹⁹

Može se izvući zaključak da je postojanje Ilirskih provincija bitno utjecalo na njegove ideološke postavke. On u svom obuhvatu hrvatskog teritorija, uz gore spomenuta područja Banske Hrvatske s Vojnom krajinom, Dalmacije, Hercegovine i Bosne, osobitu bliskost vidi sa slovenskim zemljama (izrijekom spominje Štajersku i Kranjsku) jer govoreći protiv utjecaja na hrvatski jezik sa strane srpskog, poljskog, ruskog, češkog i staroslavenskog jedino u jeziku/jezicima tj. „živućim govorim“ slovenskih zemalja vidi mogućnost jezičnog obogaćivanja hrvatskog jezika.²⁰ Možda se u ovom stavu krije buduća sintagma o Slovencima kao „planinskim Hrvatima“ koju će neumorno propagirati njegov sinovac.

Šime Starčević je bio veliki protivnik rogatog pravopisa ili verstopisa kako ga je on zvao.²¹ Oštar jezik, polemičan i podrugljiv ton, tvrdoglavost to su sve karakteristike njegova stila. Ustvari, kada čitamo njegove tekstove, onda možemo zaključiti da je dosadašnja historiografija slabo naglašavala njegov utjecaj na slavnog sinovca Antu Starčevića. Sinovčev stil je bio još oporiji, pa čak i otrovniji od stričeva, ali matrica je jako slična. Sjevernohrvatske ilirce on naziva pogrdno Sudo-Savo-Dravci²² što neodoljivo podsjeća na sinovčeve pogrdne kovanice kao što su Slavoservi i Mađarolci. Možemo slobodno reći da je stric Šime mogao utjecati na sinovca Antu na stavove prema hrvatstvu. Kod Šime Starčevića hrvatstvo je neprikosnena kategorija koja se može poistovjetiti s ilirštvom, ali nikako se ne može negirati. Šimino hrvatstvo nije slaba, kolebljiva kategorija, ono je veliko i jako s povijesnom tradicijom. On neće, za razliku od sjevernohrvatskih iliraca prešutjeti velikosrpska presizanja u korist neke, uvjetno rečeno, šire zajednice.

Stavovi Šime Starčevića, ponekad su izravno utjecali na argumentaciju koju je koristio sinovac Ante. Tako se u polemici Ante Starčevića u *Narodnim novinama* s velikosrpskim napadačima na opstojnost hrvatskog jezika iz ljeta 1852. godine poslužio stričevim stavovima koji su objavljeni dvije godine ranije. Ante Starčević,

govoreći da je u stvari srpsko ime nesigurna novotvorba kaže: „... ni sam ne zna kako se zapravo zove, jer se govori i Srb i Srbin, i Srbljanin, i Srbalj, pa i Srbijanac i Srbljanin.“²³ A dvije godine ranije Šime Starčević piše „... i onda Serboi, iliti Servi, to jest današnji Servianci, koji se najradie Serbli, Serbi, može biti i Serbci nazivlju, zahtivajući da ovo ime svak dobije i Serbalj postane...“²⁴ Ili kada Ante Starčević govori da je srpska književnost nastala relativno kasno, za razliku od hrvatske književnosti koja ima višestoljetni kontinuitet kaže: „... Ako se ne varam, prva kirilska necrkvena knjiga oko polovice prošlog XVIII veka, tj. kojime je pisan, prievod Stematografije ilirske od našeg Vitezovića...“²⁵ dok je Šime Starčević isti problem argumentirao riječima: „Najstaria knjiga serbska jest Stematografija Kristofora Žefarovića od godine 1741; ovu je knjigu u latinskom jeziku na svitlo izdao Vitezović katolik 1801.“²⁶ (sic! Treba biti 1701.). Jedan od najvećih utjecaja na Antu Starčevića jest odnos prema srpskoj naciji. Šime neće kao sinovac mu Ante negirati postojanje srpske nacije. Međutim, srpsku naciju vidi samo kao granu velikog hrvatskog stabla koja se kasnije odcijepila: „... Iz njegovih knjigah (mislisi se na cara Konstantina VII Porfirogeneta, op. a.) i drugih dogodilah, ne manje iz istog jezika i narodnih običajah vidi se očito, da kako Serboi nisu drugo nego jedna grana od velikoga stabla hervatskoga iliti ilirskog naroda.“

Jedna od najvećih razlika između Šime Starčevića i iliraca bio je odnos prema jeziku i pravopisu gdje je bio do kraja nepopustljiv. Za njega uvođenje rogatog pravopisa znači odnarođivanje Hrvata. Po njemu: „Stari Hervati, i stari Ilirci kažemo u kratko, i bistro: tko kaže i neka piše i, tko kaže e neka piše e dok oni koji govore ije tako i pišu. Ije i je govore najviše orači, kopači i govedari, iliti jes uprav ono, što se kod Latinah zove Idiotismus. Zato ja deržim, da je i najčistije i najbolje.“²⁷ Tom stavu se priklonio njegov prijatelj i nanovo urednik Ante Kuzmanić. Naime, prije ponovnog dolaska Kuzmanića, a za urednikovanja Kaznačića i Valentića koji su prihvatili zagrebački pravopis Starčević je gotovo prestao surađivati u *Zori*. Nakon ponovnog Kuzmanićeva dolaska u listopadu 1846., Starčević postaje glavni suradnik *Zore dalmatinske*.²⁸ Što kaže Kuzmanić na pravopis: „Od sada *Zora* izlazi po starom pravopisu koji je najizvršniji, ne samo Dalmatinskih, nego

²³ Vince, 1999: 285.

²⁴ „Dobra vam srića bratjo Dalmatinci na sveršetku prve polovice devetnaestog vika!“, *GD*, br. 25, 26. 3. 1850.

²⁵ Vince, 1990: 284.

²⁶ „Književni dogovor IV“, *GD*, br. 51, 25. 6. 1850. Misli se na knjigu Pavla Rittera Vitezovića, *Stematographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio* iz 1701. godine.

²⁷ „Književnost“, *ZD*, br. 1, 4. 1. 1847.

²⁸ *Zora dalmatinska* : (1844. - 1849.), zbornik radova sa Znanstvenog skupa 150. obljetnica *Zore dalmatinske* održanog u Zadru 13.-15. listopada 1994. (urednik Šime Batović), Zadar, 1995.

¹⁹ Polemika je nastala nakon što je u zagrebačkim *Narodnim novinama* objavljen dopis jednog „Bukovčana“ koji je iznio navedene optužbe. „Kako stoje ove novice iz Bukovice?“, *GD*, br. 22, 15. 3. 1850.

²⁰ „Dalmatinci, na oprez! Rovar, i novar.“, *GD*, br. 44, 1. 11. 1849.

²¹ „Meni se čini“ *ZD*, br. 32, 5. 8. 1844. „Dosadašnji Hrvati pisali su čistim i milovidnim slovima latinskim, jeronimskim i ćirilskim brez svakih šiljakah i rogovah. Meni se čini, da bi oni ovako mogli i u napridak dobro pisati bez šiljakah i bez rogovah. Nikoži Sudo-Davo-Dravci misle, da je novi rogati verstopis jedini Pravopis. Meni se čini, da se oni varaju.“

²² „Meni se čini“ *ZD*, br. 32, 5. 8. 1844., „Poslanice ličke pastirice Stane Gledovich iz Rudaicah“, *ZD*, br. 45, 9. 11. 1846.

i Slavonskih, Bosanskih i Ličkih Književnikah vrlo bolji, milovidniji i čistiji od Zagrebačkog verstopisa.²⁹ Za Kuzmanića, Starčevićeva višegodišnjeg suradnika, hrvatska povjesničarka Mirjana Gross kaže: „Valja uzeti u obzir da je Kuzmanić bio do stanovite mjere Starčevićev preteča u isticanju hrvatstva. On se suprotstavljao Gajevoj jezičnoj reformi ikavskim govorom jer je to jezik većine Hrvata. Čini se da ga je u tom potakla i želja da Dalmacija bude kulturno središte Hrvata“³⁰

Zaključak

Šime Starčević bio je ilirac, ali na drukčiji način od sjevernohrvatskih iliraca, za njega hrvatstvo nije bila partikularna pokrajinska svijest, slaba značaja nego je za njega ona mogla biti integrativna snaga koja bi trebala okupiti ono područje koje mi danas nazivamo hrvatsko etničko područje. Hrvatstvo je za njega jaka kategorija s jasnim povijesnim kontinuitetom. Također je bio negativistički nastrojen spram velikosrpske ideologije i nije prešućivao njene napadaje u ime nekog šireg cilja. Gotovo možemo reći da je stvorio ideološku paradigmu (barem što se tiče hrvatstva) za svoga sinovca Antu. Za razliku od njega visoko je cijenio katoličanstvo i ulogu religije u društvu. Zajedno s Antom Kuzmanićem radio je na drukčijem jezičnom principu za ujedinjenje Hrvata. Po njima štokavska ikavica bila je onaj jezični idiom na kojem je trebalo temeljiti hrvatski jezični standard. To bi bio logičan nastavak već započete jezične standardizacije ikavice u Slavoniji, Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i Lici. Međutim, pobijedilo je drukčije jezično načelo štokavske ijekavice koja je trebala integrirati čitavi južnoslavenski prostor. Trebat će proći više desetljeća da ideja, uvjetno rečeno, čistog hrvatstva bez nadnacionalne matrice stekne pravo građanstva u hrvatskoj intelektualnoj javnosti. Šime Starčević je osjećao i djelovao puno prije nego što je to postalo općeprihvaćeno.

Umjesto završnih rečenica, o životu Š. Starčevića postoji lijepi osvrt napisan perom iznimnog hrvatskog jezikoslovca Zlatka Vince:

„Starčević je proživio desetljeća svog života na rubu gordog Velebita, s pogledom uprtim u blještavo i široko more, vršeći savjesno svećeničku službu koju je smatrao svojom prvotnom dužnošću, te je s područja duhovnoga života napisao i najviše knjiga, od kojih je tek neke uspio objaviti. Jezikoslovni rad bila mu je tek usputna briga, iako se zdušno davao na proučavanje jezičnih problema.“³¹

LITERATURA

1. ANDERSON, Benedict, 1990: *Nacija: zamišljena zajednica*, Zagreb,
2. BRLOBAŠ, Željka, 2002: Vrste riječi u gramatikama Šime Starčevića, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28, Zagreb, 7-21.
3. CHADWICK, Owen, 2002: *A History of the Popes 1830-1914*, Claredon Press, Oxford, (reprinted),
4. CHADWICK, Owen, 2003: *The Popes and European Revolution*, Claredon Press, Oxford, (reprinted),
5. DELAŠ, Helena, 2012: *Prozodija Šime Starčevića*, Zagreb,
6. DEROSI, Julije, 1995: Pop Šime Starčević i *Zora dalmatinska*, *Marulić*, god. XXVIII., br. 1, Zagreb, 85-89.,
7. DEROSI, Julije, 1997: Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević, *Senjski zbornik*, 24, Senj, 141-150.
8. GELLNER, Ernest, 1998: *Nacije i nacionalizam*, Zagreb,
9. GROSS, Mirjana, 1973: *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 29.
10. HROCH, Miroslav, 2006: *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi : komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*, Zagreb.
11. IVELJIĆ, Iskra, 2010: Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine, Zagreb,
12. KORUNIĆ, Petar, 1989: Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu : 1835-1875. : studija o političkoj teoriji i ideologiji, Zagreb.
13. LUKEŽIĆ, Irvin, 2005: „Homelie“ Šime Starčevića iz 1850. godine, *Ephemerides theologicae Fluminenses*, 13, br. 1, Rijeka, 201-210.,
14. MAŽURAN, Ive, 2001: *Karlobag 1251-2001.*, Karlobag.
15. *Myths and Nationhood*, (ur. Geoffrey Hosking i George Schöpflin), Hurst&Company, London, 1997.,
16. *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji* (zbornik radova) ur. T. CIPEK, Zagreb, 2007.
17. *Povijest Hrvata*, knj. 2 – od kraja 15. stoljeća do 1918., Zagreb, 2005.
18. *Programatski dokumenti hrvatskih-političkih stranaka i skupina : 1842.-1914.* (priredili Tihomir Cipek, Stjepan Matković), Zagreb, 2006.
19. REINERMAN, Alan J., 1979: *Austria and Papacy in the Age of Metternich, Between Conflict and Cooperation, 1809-1830*, The Catholic University of America Press, Washington, D.C.,
20. ROKSANDIĆ, Drago, 1988: *Vojna Hrvatska= La croatie militaire: Krajiško društvo u Francuskom carstvu (1809.-1813.)*, Zagreb,
21. SMITH Anthony D. 1999: *Myths and Memories of the nation*, Oxford University Press.
22. STANČIĆ, Nikša 2002: *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb,
23. ŠIDAK, Jaroslav, 1988: *Hrvatski narodni preporod – Ilirski pokret*, Zagreb,
24. *Velika povijest Crkve*, svezak šesti, prvi dio: Crkva između revolucije i Restauracije, Zagreb, 1987.

²⁹ „Napomena“, *ZD*, br. 1, 4. 1. 1847.

³⁰ Gross, Mirjana, 1973: *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 29.

³¹ Vince, 1990: 401.

25. VINCE, Zlatko, 1990: Putovima hrvatskoga književnog jezika : lingvističko-kulturno-povijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora, Zagreb, (drugo izdanje)
26. *Vojna krajina : povijesni pregled, historiografija, rasprave*, ur. D. Pavličević, Zagreb, 1984.
27. *Zora dalmatinska : (1844. - 1849.)*, zbornik radova sa Znanstvenog skupa 150. obljetnica Zore dalmatinske održanog u Zadru 13.-15. listopada 1994. (urednik Šime Bato-
vić), Zadar, 1995.

POLITICAL STANCES OF ŠIME STARČEVIĆ - A DIFFERENT VIEW OF THE CROATIAN NATIONAL REVIVAL

Summary

Šime Starčević belonged to the circle of contributors around Zora dalmatinska who are otherwise meditated process of Croatian national integration. Their basic postulate was that the Croatian nation should be integrated around a Croatian name and on that way, by pass upranational ideologies. In this regard, Šime Starčević was bitter opponent of Gaj's orthography, and together with Ante Kuzmanić, considered the Croatian linguistic standard should become Štokavian Ikavis mas wide spread dialect spoken within the Croatian ethnic territory. However, his views did not meet with general acceptance within the then Croatian elite.

KEY WORDS: Šime Starčević, political stances, Croatian national integration Gaj, Kuzmanić

TKO JE PREVEO KRATKI NAUK CHIUDOREDNI?

Vjekoslav Čosić
Zadar

252.7/.8 Starčević, Š.
izvorni znanstveni članak

Sažetak

Otkako je Ivan Kukuljević-Sakcinski 1860. pripisao Šimi Starčeviću autorstvo *Kratkog nauka čudorednog varhu dužnosti čovičljih za seljane* povremeno se raspravlja i nagađa o autoru i prevoditelju ovog kratkog pučkog katekizma tiskanog u Zadru 1807, na početku francuske uprave u Dalmaciji. Prvu sumnju u autorstvo Šime Starčevića izrazio je Branko Drechsler 1912. koji ujedno misli da se radi o hrvatskom prijevodu s francuskog. Iste godine u svojoj studiji o Kraljskom Dalmatinu Petar Karlič, ne spominjući uopće Starčevića, prenosi iz *Zore Dalmatinske* (1844) i Fra Andrija Dorotić i njegova "Pjesma" M. Ostojića (1895) sukob Dorotića i Dandola u svezi s prijevodom Dandolovog talijanskog predloška pučkog katekizma na hrvatski. Karlič je za razliku od Kukuljevića i Drechslera imao u rukama tekst hrvatskog prijevoda i popratno pismo koje je Dandolo poslao na adresu 400 župnika u Dalmaciji. Da je Karlič imao uvid u tekst katekizma, vidi se i po tome što je dao kratki sadržaj onoga što se u NSK u Zagrebu i u Znanstvenoj knjižnici u Zadru vodi pod naslovom iz našeg naslova, iako na primjercima nema naznake autora ni prevoditelja. Karličeve navode potvrditi će četiri decenije kasnije V. Maštrović. Dandolo kao autora identificirali su prema njegovim tvrdnjama u popratnom pismu. U ovom se izlaganju donosi još jedan, manje poznat izvor (Dandolovo izvješće Napoleonu za 1807. godinu) u kojem Dandolo tvrdi da je autor predmetnog katekizma. Još uvijek nema nikakvog konkretnog dokaza o prevoditelju na hrvatski jezik, ali znamo da to nije mogao biti Šime Starčević.

KLJUČNE RIJEČI: prijevod, Dandolo, Starčević, Zadar

Ima u bibliografiji don Šime Starčevića jedan sporni naslov, sporan glede njegova autorstva. Radi se o knjižici naslovljenoj u izvorniku *Kratkinauk chiudorednivàrhu duxnostih čovičgljih za seglane*, objavljenoj 1807. u tiskari Battara u Zadru bez naznake autora i/li prevoditelja, koja je trebala biti njegovo prvo objavljeno djelo. Recimo odmah da ni danas ne znamo pravo ime hrvatskog prevoditelja i da možemo sa sigurnošću reći da to nije bio Šime Starčević. Pa ipak, u ovom izlaganju, pokušati ćemo kroz argumente za i protiv, kroz opise događanja oko te zagonetne knjižice dati uvid u jedan isječak doba u kojem je on živio.

U izlaganju se ne ćemo baviti sadržajem knjižice već ćemo se usredotočiti na bibliografsko istraživanje.

Najprije je Ivan Kukuljević-Sakcinski pripisao Šimi Starčeviću autorstvo prijevoda u svom djelu *Bibliografija hrvatska* ("Hrvatska bibliografija", Binički). U tom katalogu hrvatskih knjiga pisanih latinicom na stranici 161, pod brojem 1769 uz ime Starčević Simo (sic!), župnik u Lici (u Karlobagu) + 1858 (sic!) stoji naslov: *Kratki nauk čudoredni vèrhu dužnostih čovika za seljane*. U Zadru 1807.

Ne ulazeći za sada u meritum stvari, primijetimo čudni lik autorovog osobnog imena – Simo, i pogrešnu godinu smrti – 1858.¹

Isto je napisao i Šime Ljubić u svom djelu *Ogledalo književne povijesti jugoslavjanske* kad na strani 481 piše:

“Starčevića Šime, župnika od Novog u Vinodolu, a kasnije od Karlobaga, koi preminu g. 1858, osim njegovih još rukopisnih radnjih i množine članaka u domaćih časopisih izdanih, imamo još i sljedeća diela:

a) *Kratki nauk čudoredni verhu dužnosti čovika, za seljane*

b) *Mozin, nova ričoslovnica iliričko-francezka, (iz nemačkoga) prenešena*”

Dalje Ljubić nabraja Starčevićeva objavljena djela, pa nastavlja:

“Ovdje mogli bismo napokon pridodati nebrojenu hrpu svakojakih knjiga (.....) ali nam se toga okaniti, (.....) jer su mal da ne svi u bibliografiji Kukuljevićevoj, u kazalu Čulićeve knjižice, i u drugoj knjizi Šafarikove književne povijesti jugoslavjanske točno pobilježeni.”²

Ljubić se očito oslanja na Kukuljevića (1860) kad Starčeviću pripisuje *Kratki nauk čudoredni*. Navodi pogrešnu godinu smrti autora: 1858. umjesto 1859. Intrigantan je njegov podatak “župnik od Novog u Vinodolu”, koji odgovara izvornoj ispravi koja se čuva u NSK u Zagrebu. I Kukuljević i Ljubić suvremenici su Starčevićevi. Kukuljevićevo djelo objavljeno je tek godinu nakon Starčevićeve smrti: Kukuljević ju je dakle pripremao za njegova života pa je mogao i provjeriti podatak kod samog “autora”. Sudeći po vremenu ova dva autora bi se mogla smatrati vjerodostojnima. No, kao što smo vidjeli, oni navode čak i netočnu godinu smrti iako su, na primjer, u *Zagrebačkom katoličkom listu* od 26. svibnja 1859. mogli pročitati vijest o njegovoj smrti 14. svibnja iste godine (str. 166-167) koja neposredno prethodi vijesti o smrti bana Josipa Jelačića 19. istog mjeseca (str. 167). Starčević i Jelačić umrli su dakle u razmaku od 5 dana! Ove činjenice dovode u sumnju njegove suvremenike.

Ne spominjući ih izriječno, njihove tvrdnje osporava Branko Drechsler u svom radu “Pop Šime Starčević” u slovenskom časopisu *Veda*, 2(1912), 436-444. Drechsler piše:

“Ova je knjiga, kako se iz naslova razabira, francuski katekizam u hrvatskom prijevodu, ali od nje, koliko nam je poznato, nije nam se nigdje dočuvao ni jedan primjerak. Kukuljević valjda ni sam nije imao ove knjige

u ruci, jer nije točno označio ni godinu izdanja. Ona je izašla već god. 1806., kako je objavljuje bez oznake prevodioca zadarski “Kraljski Dalmatin” (1806.). Ovaj je katekizam po zapovijedi francuskoj imao prevesti dalmatinski fratar Andrija Dorotić, ali on to ne htjedne 1) a sva je prilika, da on nije ni djelo Starčevićovo, jer on je bio, kad je knjiga izašla, bogoslov prvoga tečaja, valjada u Senju, koji još nije pripadao Napoleonu.” (437)

Drechslerov navod traži nekoliko kritičkih primjedbi i napomena. Nije baš jasno “kako se iz naslova razabira” da se radi o “francuskom katekizmu”. Možda po tematici “seoski župnik” dosta čestoj u francuskoj književnosti? Njegova tvrdnja da je knjiga objavljena 1806, pozivajući se pritom na *Kraglškog Dalmatina*, nije točna jer te vijesti u *Kraglskom Dalmatinu* te godine nema. Ona će se pojaviti u istom listu iduće godine, o čemu ćemo govoriti nešto kasnije. Kukuljević je označio godinu izdanja, ali je vjerojatno da nije u rukama imao njezin primjerak (1860), kao što to nije imao priliku ni Drechsler koji tvrdi “nije nam se dočuvao ni jedan primjerak”.³

Drechslerov argument da prevoditelj nije mogao biti Starčević jer je u to vrijeme bio u Senju “koji još nije pripadao Napoleonu” stoji, budući da, kao što ćemo odmah vidjeti, Dandolo nije mogao njemu zapovijedati. Nije za to imao jurisdikciju. Upućujući na fra Andriju Dorotića, Drechsler nas usmjerava na potpuno novo polje istraživanja. Naime, on se u bilješci poziva na svoje izvore: I.P. Domođna harnost, *Zora Dalmatinska*, 1844, str. 223, i M. Ostojić, *Fra Andrija Dorotić i njegova “Pjesma”*, Split, 1895, str. 13.

U *Zori Dalmatinskoj* br. 28, I. godište (1844), od 8. srpnja 1844, strana 223B, stoji:

“Vladanje pak Napoleonovo poznajuchi kripost i znanje ovoga redovnika (A. Dorotića, o.a.) zapovidi mu pod pedipsom, da iz Talijanskoga jezika u Ilirski prinese niki nauk, koi imadjaše sluxiti za Hervate. On promotrivši ovi nauk poznade da biaše protivan zakonu Boxjemu, uztegnu se i nehti svoj redovnički pečat s Tim prenesenjem oskvrnuti. Taj sveti neposlug Doroticha i virnost koju ukazivaše Austrijskomu Cesaru Frani, razsrdi vladanje Francezko, koje namisli ga pogubiti;...”

U potpisu stoji I.T.a ne I.P. kako piše Drechsler.

A na 13. i sljedećoj stranici Ostojićeve knjige piše:

“Istodobno pošalje /Dandolo, o.a./ Dorotiću rukopisnu knjigu talijanski napisanu “Nauk za puk dalmatinski”, molbom i preporukom da bi je pre-

¹ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Bibliografija hrvatska*, Zagreb, Brzotiskom Dragutina Albrechta, 1860. (Troškom društva za jugoslavensku povjestnicu i starine.) Reprint u: Ex libris. Hrvatska književna baština. Građa za povijest hrvatskog knjižarstva tiskarstva i nakladništva, knjiga 3. Urednik izdanja Ivan Berislav Vodopija (+ dodatak 1863) (ZKZD 313863 – C/1)

² Prof. Šime Ljubić, *Ogledalo književne povijesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*, knj. 14) I, Rieka, Emidija Mohovića Tiskarski Kamen. Zavod, 1869. NB. Knjiga I izišla kod istog nakladnika 1864.

³ I danas je ta knjiga prava rijetkost, što znamo iz vlastitog iskustva: kad smo u Znanstvenoj knjižnici u Zadru potražili naslov *Kratki nauk čudoredni*, dobili smo fotokopiju (besplatnu) iz knjižnice Velimira Gaja u NSK u Zagrebu. Naknadno je u Zadru otkriven jedan primjerak iste knjižice ukoričen u Naučnoj biblioteci u Zadru (staro ime za ZKZD).

veo Hrvatki za porabu župnicima, koji bi na temelju tih nauka upućivali puk. Pošto nego se Dorotić već bijaše sporazumio s Rimom odnosno državničtvu, jer njegovo bijaše na izmaku, te pošto bijaše doznao da je Papa odlučno protivan svim francezskim novotarijama, povrati Dandolo rukopis, te mu pisa da ga neće ni prevesti niti da će se s njim poslužiti, jer da onakovi zakoni zaudaraju neznaboštvom te vriedjaju viersko čustvo naroda."

Nato Dandolo, koji je imenovan providurom 28. travnja a na dužnost stupio 3. srpnja 1806. godine, pozva Dorotića u Zadar da s njime osobno porazgovara. Stalo mu je bilo steći Dorotićevu naklonost jer je ovaj imao veliki ugled u Dalmaciji, a obnašao je i dužnost provincijala franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja. Znamo da se za tu naklonost i tada još general Marmont silno zalagao. Dorotić se odazvao pozivu i 4. studenog iste godine sastane se s Dandolom. Sastanak nije urodio plodom i od tog dana počinje Dorotićevo progonstvo, počinje u doslovnom smislu lov na čovjeka u kojem je Dorotić prošao osmanlijsku Bosnu, te habsburšku Slavoniju, Zagreb, Austriju. Njegova glava bila je ucijenjena.

No ni Dandolo nije prošao neokrtnjen a može se zaključiti da je upravo Dorotićevo pismo, koje mu je ovaj poslao 26. srpnja 1809. iz Dračevca s proglašom generala Kneževića u privitku, bilo ozbiljan razlog njegovog neočekivanog odlaska iz Zadra.

Iz svega što smo do sada iznijeli za našu temu je važno da se radilo o rukopisu na talijanskom a ne na francuskom jeziku. Čudno je što Kukuljević, a ni Ljubić, nisu doveli u svezu Dorotićeve peripetije iz *Zore dalmatinske* i Starčevićevo autorstvo. Ni Drechsler ih nije doveo u svezu. On je vjerojatno mislio da se radi o dva različita katekizma, francuskom i talijanskom. Kod njega je zasigurno nedoumicu stvorio i Ostojićev naslov "rukopisne knjige" – *Nauk za pukdalmatinski*.

Radili se zaista o rukopisu s kojeg je preveden *Nauk za puk dalmatinski* ili je to isti rukopis s kojeg je preveden *Kratki nauk čudoredni*? Odgovor na to pitanje nije lako pronaći u tekstovima naših autora, jer ni Kukuljević i Ljubić, ni Ostojić ne spominju naslov talijanskog a ni Drechsler francuskog izvornika. Pa ipak taj talijanski naslov nalazimo već 1807. u 35. broju *Kraljskog Dalmatina* od 28. srpnja na strani 277:

"Ad ottener per mezzo di morali disposizioni una maggiore intelligenza ed osservanza di queste istituzioni, molto deve giovare la *Breve Istruzione su i doveri dell'Uommo ad uso della gente di Campagna*, pensiero a cura del Proveditor Generale. L'Opuscolo è stato tradotto in illirico e spedito a tutti i 400. e più parrochi della Dalmazia,..."

Doslovni prijevod na hrvatski nalazimo u desnom stupcu istog broja:

"Chiudoredno prighnutje poslie immade učiniti da ova Zastavlienja budu boglie poznana i obsluxena. Za uvesti ovo prighnutje, alli ukripti ga immade mnogo sluxiti *Kratki nauk Chiudoredni varhu duxnostih çoviçglih za Segliane* koji po misli i pomgni Providura Generala bioje

sloxen. I Xupnik Seglanski najtichieu gnemu istumaçene duxnosti svoje. Ove kgnixicze bilesu prinesene u jezik slovinski, i poslate svimi Xupnikom od Dalmaczie kojisu u broju od visce od tri stotine (sic!)."

Sada znamo da je *Kratki nauk čudoredni* (a ne *Nauk za puk dalmatinski*, iako je autor vjerojatno mislio na isto) prijevod talijanskog teksta *Breve Istruzione*. Znamo i to da je autor Providur General, tj. Vincenzo Dandolo. Jedino je pitanje radi li se o rukopisu kao što kaže Ostojić ili pak o tiskanoj knjizi, kao što sugerira talijanski naziv – opuscolo, i hrvatski prijevod - kgnixicza? U Državnom arhivu u Zadru zasad nema traga ni talijanskom rukopisu ni talijanskoj knjižici.

Pitamo se zašto Drechsler govori o hrvatskom prijevodu francuskog katekizma, kad izvori na koje se poziva govore izričito o talijanskom tekstu (ne spominjući uopće Starčevića). On očito ne uzima u obzir da je službeni jezik u Dalmaciji pod francuskom upravom bio – talijanski.

A što se tiče Drechslerove tvrdnje da se nije sačuvao nijedan primjerak predmetne knjige, kao dopunu našoj bilješci 3) možemo dodati da su nam zasad poznata tri primjerka:

- U NSK postoji primjerak (rukom pisane) kataloške oznake IM 20 E 38 1297 a na naslovnoj stranici ispod naslova stoji autograf *Velimir Gaj 1873* a na dnu stranice: U Zadru iz utisctionice Battara MDCCCVII. U internetskom katalogu NSK kao ime autora stoji Dandolo, Vincenzo, a u rubrici Napomena: I. Kukuljević i Š. Ljubić naveli su kao autora ovog djela Š. Starčevića..
- U Znanstvenoj knjižnici u Zadru postoji također jedan primjerak uvezan u knjigovežnici Naučne knjižnice u Zadru. Na koricama stoji VARHU DUXNOSTIH ÇOVIÇGLIH a na naslovnoj stranici rukom je napisano "Pisac je Dandolo Vicko" (Miscellanea D Br. 4412 35264)
- U Državnom arhivu u Zadru postoji još jedan primjerak u obliku neuvezane brošure priložene uz Dandolovo pismo od 1. srpnja 1807. (Namjesnički arhiv, Stampe, kut. 13, br. 52).

U najmanju ruku ova krajnja rijetkost primjeraka neobična je u odnosu na broj primjeraka koji je poslan župnicima Dalmacije. Zar je moguće da se nije sačuvao po župama ni jedan primjerak? Odgovor se možda krije u jednoj vrsti cenzure ili zabrane koja je nastupila nakon odlaska Francuza. Uporište za ovo nagađanje mogli bismo naći u Dorotićevu odbijanju pri čemu se poziva na mišljenje Pape o francuskim novotarijama. Može se zamisliti scenarij povlačenja tih primjeraka u doba druge austrijske uprave u Dalmaciji – o kojem nemamo nikakvih informacija, ali događaj zaslužuje pozornost istraživača.

Ni na jednom od tri navedena primjerka nema naznake autora ni prevoditelja. Nigdje nije napisano ni da je izvornik napisan na talijanskom ili francuskom niti ima naznaka da se bilo što odnosi na neko francusko ili talijansko mjesto ili događaj.

Vjekoslav Maštrović potvrđuje u svojoj knjizi *Iadertina croatica* za godinu 1807. da je autor katekizma Vicko Dandolo, pozivajući se na njegovo pismo tiskano 1. srpnja 1807. godine koje je poslao župnicima zajedno s katekizmom. On se poziva još na *Kraglski Dalmatin* br. 35, str. 277, iste godine, kao i na dosad rijetko spominjanog ali vrlo korisnog autora, Petra Karlića i njegovu studiju o *Kraglskom Dalmatinu* iz 1912, strana 75.⁴

Petar Karlić, na koga se poziva Maštrović, objavio je svoju studiju iste godine kad i Drechsler svoju, daje opširne informacije o samoj knjizi i neke pojedinsti koje mogu uputiti istraživanja u novom smjeru. Važno je napomenuti da se njegova studija osniva na rezultatima istraživanjima u zadarskom arhivu. Evo za početak njegovog kratkog tehničkog opisa knjige:

"Kratki – Nauk Chiudoredni – varhu – Duxnostih Covicglijh - za seglane", što ga je Dandolo sastavio, pak dao s talijanskog prevesti na hrvatski i štampao kod Battare 1807. u Zadru, sadržavaše osim pouke za narod u glavnome savjete i upute za župnike, u čemu i kako da pouče narod. Knjižica ima oblik šesnaestine, a opseže 51 stranicu."⁵

Dalje Karlić prepričava opširno sadržaj *Kratkog nauka* od početka do kraja. (75-79)

Knjižica ima šest poglavlja od kojih se prva dva: Razgovor učignen od jednoga biskupa jednome czarkovgnaku redjenu od misnistva, i odredjenu za pastira duhovnoga od seglianaa i Pervi razgovor, s' kojim Xupnik postavliase tumačiti ovi nauk služe kao uvod u preostala četiri poglavlja koja govore o dužnostima: Duxnosti prema Bogu, Duxnosti prema Kragliu, Duxnosti prema Gliudoskopu i Duxnosti prema Obitili.

U prvom poglavlju daje upute mladomisniku kojeg šalje za župnika na selo i kroz tobožnje priče seljana o njegovom prethodniku, koji je službovao pedeset godina u tom selu, pokazuje mu koje kreposti i vrline treba imati u svom budućem radu. U tim pričama o pokojnom župniku ističu se prije svega prosvjetiteljske vrline: iskopao bunar kojim se svi služe, nagovarao na obrađivanje (zapuštene) zemlje, "pervi počeoje saditi u svojem vartlu Kumpire, kapulu, lan, murve, i druga stabla alli potribbita alli koristna", dijeljenje sjemena seljacima, itd. Potom Dandolo izmišlja priču o knjigama koje su nađene poslije smrti župnika, među kojima i ono što slijedi u već spomenuta četiri poglavlja o dužnostima koja biskup objavljuje po odobrenju državnih vlasti. Predugo bi bilo ovdje iznositi sve pojedinsti iz ovih poglavlja, ali bismo svakako htjeli navesti svršetak poglavlja Duxnosti prema gliudoskopu u vidu razgovora između Župnika i Sirote:

"Xup. Odkud izlazi u tebi ovo chiuchienje od gliubavi prama ostalim gliudem?

Sir. Izlazi iz jedne tescke zapovidi kojumi podade Svemoguchi Bog, i od onnizih dviuh početkaa kojih on isti zapečati u sardzu svačihovem.

Xup. Kojisu ovo Početki?

Sir. I. Ne učigniti drugomu onno scto raloxito nebi hotio dati bude učigneno. II. Učigniti drugomu vazda sve onno koje i ti razloxito hotiobi priati od družih." (45)

Na kraju Karlić govori o namjeni knjižice, iznoseći najbitnije sastojnice popratnog pisma:

"Dandolo je "Kratki nauk čudoredni" poslao na sve župnike uz pismo od 1. srpnja 1807., u kome naglašuje, da je on, budući da narod treba još bolje da upozna svoje dužnosti prema Bogu, kralju i iskrnjemu, složio ovaj "nauk čudoredni i bogoštovni", a župnik da ga treba istumačiti svoje puku malo pomalo u svetačnim danima. Župnike, koji budu na tome s ljubavlju radili, da će kralj nadariti, a pedepsati one, koji ne bi ispunili svoje dužnosti. Brzo da će biti razdijeljen po "državi i Nauk Krštjanski", što ga je sam vladar odabrao." (79)

U bilješci (2) na istoj stranici Karlić nam otkriva svoje izvore i ostale izvore i mišljenja o "Kratkom nauku": "Namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe g. 1807. br. 555" (danas Namjesnički arhiv, Stampe, kut. 13, br. 52), slučaj Dorotić, Ostojića, Kukuljevića i Ljubića, čije mišljenje o Starčeviću autorstvu pobija – "ne odgovara istini", kaže Karlić. Priznaje da nije našao ime prevoditelja. Pozornosti je vrijedna i Karličeva primjedba o postupku koji su primjenjivale francuske vlasti kad je trebalo državne i ostale službene dokumente prevesti na hrvatski, a odnosi se na slučaj prevođenja onog što se u popratnom pismu najavljuje kao *Nauk Krsctjanski*, a u Dandoloju izvješću za 1807. kao *Catechismo nazionale* (vidi dalje). Prema Karličevu izvoru u Atti del capo dell'Istruzione pubblica u zadarskom arhivu prvi dio tog katekizma dan je probno na prijevod Domeniku Budroviću i osobi pod nazivom Arbe, potom su oba prijevoda poslana na ocjenu o. Andriji Kačiću, učitelju u "ilirskom sjemeništu" u Zadru, koji je inače, prema nekim autorima preveo i prve brojeve *Kraljskog Dalmatina*. Ovaj je oba prijevoda ocijenio negativno te predložio da se posao povjeri makarskom kanoniku Pavloviću Lučiću. Ovo je Karlić saznao iz izvješća Dandolo Upravitelja javne nastave, Benincase, koji je ujedno bio i urednik *Kraljskog Dalmatina*. To je naljutilo Budrovića koji je u to vrijeme bio "Il Traduttore Illirico" u upravo spomenutom listu. Tu je, izgleda, i zapeo hrvatski prijevod "Katekizma pučkog", iako je bio najavljen puku – i Caru. V. Maštrović u već navedenom djelu spominje taj naslov ali ga ne uvrštava u svoj katalog *Iadertine Croaticae* jer nije pronađen ni jedan primjerak. (o.c, 79-80)

⁴ Maštrovićevo je vjerojatno i rukom pisano ime autora ("Pisac je Vicko Dandolo) na primjerku zadarske Znanstvene knjižnice, kojoj je bio direktorom dugi niz godina.

⁵ Petar Karlić, *Kraljski Dalmatin (1806. – 1810.)*, Matica Dalmatinska, Zadar, 1912, str. 75-76, pre-slik u *Kraljski Dalmatin – Il Regio Dalmata*, 1806. 1810. sv. 5, Knjiga o Kraljskom Dalmatinu, Zagreb-Zadar, 2011. (prir. Tihomil Maštrović)

Ovakav postupak nije bio karakterističan samo za francusku vlast u Dalmaciji, kako to kaže Karlič, jer smo taj isti postupak susreli i u slučaju izbora prevoditelja u *Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes*, kada je na temelju mišljenja karlovačkih franjevaca prihvaćen prijevod Šime Starčevića u konkurenciji s prijevodom neimenovanog Dubrovčanina.⁶

U bibliografsko-bibliotečno-arhivskom pogledu pitanje Šime Starčevića kao autora *Kratkog nauka čudorednog* ovime bi bilo riješeno. On sigurno nije autor navedenog katekizma. Isto bi trebalo zaključiti o njemu kao prevoditelju tog katekizma. Shodno tome, glavna poruka ovog izlaganja bi bila da oni koji se bave djelom Šime Starčevića ne bi trebali više gubiti vrijeme ni prostor na ovu temu.⁷

Nažalost, ostaje i dalje otvoreno pitanje prevoditelja kao prioritetno.

"Sumnja" pada na jednog ili više hrvatskih prevoditelja u *Kraljskom Dalmatinu* (Jukić, Budrović, Sandri ili netko drugi). U nedostatku arhivskih i bibliografskih izvora trebalo bi pokušati uporednu jezičnu analizu *Kratkog nauka čudorednog* i *Kraljskog Dalmatina*. Pokušaj nam se čini zanimljivim jer još nitko nije pokušao s jezične strane pristupiti pitanju prevoditelja. Kao što smo rekli, nama je ovom prilikom bio glavni cilj rasvijetliti pitanje je li Šime Starčević autor navedenog katekizma. Jezičnu analizu ostavljamo za kasnije.

Osim toga, naša istraživanja otvaraju i neka nova pitanja:

- Je li bilo probnih prijevoda *Kratkog nauka čudorednog*?
- Je li Dandolo imao kakav francuski predložak za svoj katekizam?

Sve su to, i još mnoga, pitanja vremena u kojem je živio i djelovao don Šime Starčević.

Post scriptum

I na koncu, navodimo jedan dokument koji do sada nitko nije spominjao. Radi se o Dandolovu godišnjem izvješću Napoleonu za 1807. godinu datiranom 31. prosinca 1807. Izvješće se čuva u rukopisu (za razliku od izvješća za 1806. koje je

tiskano) u ZKZD pod naslovom Vincenzo Dandolo, *La Dalmazia ai 31 dicembre 1807. Opera in dieci parti divisa*. Zara 31 dicembre 1807. Cijelo je izvješće pisano u stilu osobnog izravnog obraćanja Caru.

U njemu Dandolo u Petom dijelu, paragrafu 4, pod naslovom *Ogetti di culto*, prepričava sadržaj dokumenta koji on naziva *Istruzione morale* (koji po sadržaju i rasporedu poglavlja odgovara *Kratkom nauku čudorednom*) i predstavlja ga kao svoje djelo.

"Quello mi pare il momento di pubblicare un Istruzione Morale, da essere spiegata da Parrochi ogni Domenica a Morlachi.

Cominciai (istaknuo V.Ć.) dal presentare in quella al Parrocho la qualità ed importanza de' suoi doveri, mettendone l'esposizione in bocca a un Vescovo, che parla ad un Parroco nel momento del mandarlo alla Cura, a cui avevalo eletto. Dal fare a lui menzione del Parroco, a cui succedeva, /.../ che prenda occasione il Prelato di mettergli sott'occhio ritratto di un ottimo pastor dell'anime: e sappongo che tra le carte del defunto siasi trovata, e da un vecchiano della Villa a Vescovo consegnata, una Istruzione morale per uso della gente di campagna. (321-322)

Dalje Dandolo slijedi sadržaj teksta poglavlje po poglavlje potpuno sukladno *Kratkom nauku*.⁸ Naravno, on ne govori o svojim (eventualnim francuskim) uzo-

⁸ Ovdje donosimo izvorni Dandolov opis sadržaja četiriju poglavlja o dužnostima uz napomenu da je u opisu karaktera i običaja svojih podanika Dandolo vjeran sljedbenik svog sunarodnjaka, jednako tako u službi Francuza, - Alberta Fortisa:

"Divido questa Istruzione in quattro parti. Trattasi nella prima parte dei doveri del popolo verso Dio, nel quale argomento, non volendo io far cosa incompetente, mi son ristretto ai generali prinzipj della religione naturale, che importano ad ammettere e adorare una divina sapientissima onnipotente Provvidenza; imperciocchè quanto all'istruzione di nostra Santa Religione si sta traducendo in unseguenza degli ordini di Sua Altezza Imperiale, il Vostro Augusto figlio il Catechismo Nazionale in Illirico.

Nella seconda parte discusi dai doveri dell'uomo verso Dio a qualli dell'uomo e del suddito verai il Sovrano.

Ai Sacri dirritti d'ogni Sovrano, Voi sempre avendo in mente e in cuore; io non potea, Sire, nel confesso, trattenermi del supporre uniti i sommi pregi Vostri: quindi l'ammirazione e l'amore, che per Voi m'investono l'anima, m'han fatto parlare un linguaggio non disadatto ad ispirare (322) in altri i miei sentimenti.

I doveri verso la società formano la terza parte. Le violazioni di quanti doveri, quasi abituali in Dalmazia ne' passati tempi, si sono diminuiti in gran parte; ed il Morlacco andrà meno in contro a quelle disgrazie che si frequentamente affliggevano.

Finalmenete la quarta parte comprende i doveri dell'uomo verso la propria famiglia. Simile in ciò pure a tant altri popoli, il Morlacco riguarda come una schiama, anzi poco più che immondo animale, la propria moglie. Da un idea così contraria ai prinzipj ed interessi di regolata Società, non possono derivare che continue offese alla giustizia alla morale, alla natura. Ho cercato perciò d'inalgar la moglie e la madre alla naturale dignità, nel modo che alla mente di questo popolo meglio poteva convenire.

⁶ Vidi, V. Ćosić, *Telegraf sluxbenicki ili Šime Starčević kao prevoditelj službenog lista Telegraph Officiel des Provinces Illyriennes, Zadarska smotra*, 1/2011, 87-110.

⁷ Tako na primjer Branka Tafra (2002) u svojem pogovoru *Novoj ricsoslovici ilirickoj* piše: "Starčević je poznat upravo po toj svojoj prvoj, jezikoslovnoj fazi djelovanja. U nju bi pripadao i prijevod francuskoga katekizma *Kratki nauk čudoredni* (1807), koji se spominje u literaturi vjerojatno zato što ga Kukuljević (1860) pripisuje Starčeviću. Vince (1973:193) sumnja da je Starčević već te godine preveo tu knjižicu, a autorstvo osporavao i Horvat (1940:30) jer Senj, gdje je boravio Starčević, te, 1807. godine nije još pod francuskom vlašću. To bi zaista moglo biti tako ako se primijeni računica. Naime, u *Zori dalmatinskoj* (1846, 44:346) kaže Starčević da "jurve priko 36 godinah s'perom" radi, što bi značilo da je počeo oko 1810, a *Kratki nauk* je izišao tri godine prije kad je Starčević imao samo 23 godine i kad je još bio na bogosloviji". (o.c, 131)

rima koje je mogao susresti u vrijeme svog izgnanstva u Francuskoj (1799 –) pa je zasad razumno ostati pri mišljenju da je Dandolo stvarni autor – do daljnjega. Tim više što nemamo Dandolo rukopis a ne znamo ni sadržaj njegove osobne knjižnice, a istraživati francusku katehetsku bibliografiju konca XVIII. i početka XIX. stoljeća nam je u ovom času nemoguće.

LITERATURA

IZVORI

1. *Kratki nauk chiudoredni varhu duxnostih covicglih za segliane*, Battara, Zadar, 1807.

BIBLIOGRAFIJA

1. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Bibliografijahrvatska*, Brzotisa Dragutina Albrehta, Zagreb, 1860 (pretisak Ex libris. Hrvatska knjižavna baština. Građa za povijest hrvatskog knjižarstva, tiskarstva i nakladništva, knjiga 3. Urednik Ivan Berislav Vodopija. / bez naznake godine izdanja/ sign. 313863-c/1
2. Šime Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži, knjiga, II, Rieka, Emidija Mohočića, Tiskarski Kamen. Zavod, 1869 (knjiga I, 1864.)*
3. Vjekoslav Maštrović, *Iadertina croatica*, Zagreb, JAZU, 1954. I. P. Domovinska harmonost, *Zora Dalmatinska*, 1844.
4. M(ato) Ostojić, *Fra A. Dorotić i njegova "Pjesma"*, Spljet, 1895.
5. Dr. Branko Drechsler, Pop Šime Starčević, *Veda*, 2(1912), 436-444
6. *Kraglski Dalmatin*, 1806.
7. *Kraglski Dalmatin*, 1807, br. 35, str. 277
8. Karlić, Petar, *Kraglski Dalmatin (1806. – 1810.)*, pretisak u: *Kraglski Dalmatin/Il Regio Dalmata*, 1806.-1810, sv. 5, *Knjiga o Kraglskom Dalmatinu*, Zagreb-Zadar, 2011. (Priredio Tihomil Maštrović)
9. Državni arhiv u Zadru: Namjesnički arhiv, Stampe, kut. 13, br. 52.
10. *Zagrebački Katolički list*, 28. svibnja 1859, 166 (nekrolog)
11. *Kraljski Dalmatin/Il Regio Dalmata 1806. – 1810.* 5. svezak, *Knjiga o Kraljskom Dalmatinu* (priredio Tihomil Maštrović), Zagreb-Zadar, Erasmus naklada d.o.o., 2011.

WHO TRANSLATED "SHORT MORAL DOCTRINE ABOUT OBLIGATIONS FOR COUNTRYMEN"?

Summary

Since Ivan Kukuljević-Sakcinski in 1860. assigned to Šime Starčević authorship of "Short moral doctrine about obligations for countrymen" it is occasionally discussed and speculated about the author and translator of this short popular's catechism pressed in Zadar in 1807., at the beginning of french administration in Dalmatia. First doubt about authorship of Šime Starčević was expressed by Branko Drechler in 1912. who thought that the catechism was just a croatian translation from french. In the same year in his study about "Kraljski Dalmatin" Petar Karlić, not mentioning Starčević, reports from review "Zora Dalmatinska (1844)" and from article "Fra Andrija Dorotić and his "Poem"" of M.Ostojić (1895), conflict between Dorotić and Dandolo in relation with translation of Dandolo's italian version of popular catechism to Croatian language. Karlić, with the difference from Kukuljević and Drechsler, had the text of Croatian translation in his hands and attached letter that Dandolo sent to the address of 400 parish priests in Dalmatia. It can be proved by his description of catechism's content in the book that can be found in the National University Library of Zagreb and Scientific library in Zadar under the name "Short moral doctrine about obligations for countrymen". Karlić's reports are confirmed four decades later by V. Maštrović. According to Maštrović, Dandolo was finally identified in attached letter as author of catechism. In this paper a new and less known source (Dandolo's report to Napoleon for the year 1807.) will be presented in which Dandolo claims that he is the author of the mentioned catechism. Yet, there is no evidence about translator on Croatian language but we know that it could not be Šime Starčević.

KEY WORDS: translation, Dandolo, Starčević, Zadar

Non puo negarci che in generale, quanto a costumi, e legami domestici, il Morlacco conservi ancora tenacemente molta barbaria. Ho perciò insistito nell'istruzione a fargli sentire la natura, la forza e i doveri delle domestiche relazioni di figlio, fratello, marito e Padre.

Ho incitato contro le discipazioni domestiche, proprie dei popoli che per ignoranza sono imprevedenti, non conoscendo e non calcolando la durata dei mesi ed anni, e quindi preparando alla famiglia l'orribile mal della fame, e sua conseguenza. (o.c., 322-323)

NAGLASAK U NOVOJ RIČOSLOVICI ILIRIČKOJ ŠIME STARČEVIĆA

Helena Delaš
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet u Zagrebu

811.163.42' 342.8"18"
811.163.42'36"18"
811.163.42-05 Starčević, Š.
izvorni znanstveni članak

Sažetak

U radu se prikazuju i komentiraju naglasna obilježja Nove ričoslovice iliričke Šime Starčevića (Trst, 1812), prve gramatike hrvatskoga jezika pisane hrvatskim jezikom, čiji je autor razlikovao četiri novoštokavska naglasna prije Karadžića i Daničića. Akcentuacija Starčevićeve Ričoslovice stavljena je u odnos prema normativnoakcentološkim naporima na filološkoj okomnici, posebno prema onomu trenutku akcentološkoga razvoja u kojem je propisanom normom za hrvatsku jezičnu zajednicu postala Karadžić–Daničićeva akcentuacija. Obradena su pitanja koja su nakon konceptijskoga preusmjerenja prema isključivo novoštokavskoj osnovici potkraj dvadesetoga stoljeća (p)ostala »slaba mjesta« hrvatske ortoepske norme, npr. silazni naglasci na nepočetnim slogovima riječi. Činjenica je da propisana naglasna norma kako je utvrđuju hrvatske gramatike od kraja 19. stoljeća nije uvažavala posebnosti jezičnoga supstrata hrvatskoga standardnog jezika pa se u jezikoslovnoj kroatistici polariziraju mišljenja oko polazišta novoga opisa, a na temelju toga i valjanoga propisa općeobvezatnoga hrvatskog izgovora. Donose se informacije o nizu primjera i kategorija koje se u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku javljaju kao normirane ili prakticirane dublete.

KLJUČNE RIJEČI: *akcentuacija, Šime Starčević, gramatika, naglasak, kodifikacija, uzus, standardni izgovor, hrvatski jezik*

Hrvatska naglasna norma tek je nedavno dobila temeljni akcentološki priručnik – *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku* Stjepana Vukušića i suautora (2007), no pitanje je u kojoj je mjeri taj akcentološki priručnik utemeljen na stvarnom stanju hrvatskoga naglasnog uzusa i u kojoj će mjeri utjecati na buduće oblikovanje naglasne norme. Metodološki se u tom priručniku na puno mjesta pokazuje dijalektološki pristup standardnomu naglasku, odnosno nemogućnost odvajanja norme standardnoga jezika od onoga kako su autori na terenu čuli i zabilježili, a problem je još veći ako nečega na terenu nema. Npr. Vukušić o naglasku hrvatskoga standardnog imperfekta kaže: »Budući da je taj oblik vrlo rijedak u hrvatskim štokavskim govorima (u zapadnom se dijalektu čuje samo iznimno, u govorima slavonskog dijalekta nikako), naglasak mu je dosta kolebljiv« (Vukušić, 2007:149). Đuro Daničić, koji je prvi u Srba opisao novoštokavski naglasni sustav u *Maloj srpskoj gramatici* (Beč, 1850), nije se u svim pojedinostima pridržavao Karadžićevih naglasaka, ali je, kao i Karadžić, robovao onomu što je čuo u narodu ili onomu

što je nosio u svome jezičnom osjećaju. Na hrvatskoj je strani Šime Starčević u svojoj *Novoj ričoslovici iliričkoj*¹ (Trst, 1812) dao prvi opis četveronaglasnoga novoštokavskog sustava, bez prethodnika i prije Đure Daničića, te nizom postupaka u gramatici pokazao da mu je namjera bila napisati gramatiku naddijalektnoga idioma, dakle standardnoga jezika, a ne gramatiku jednoga dijalekta – ličkoga ikavskog novoštokavskog. Gramatiku je napisao na poticaj francuske uprave, a prije njegove *Ričoslovice* 1808. godine u Dubrovniku izlazi hrvatska gramatika Francesca Marije Appendinija: *Grammatica della lingua Illirica*. Starčević nije bio zadovoljan dubrovačkim jezičnim koncepcijama i smatrao je da dubrovački govor ne može imati onako važno mjesto kakvo mu određuje Appendini jer ilirski jezik nije »na jednoj karpici zemlje prilipljen« (103).

Starčević je u *Ričoslovici* dao pravilo o naglasku² za niz kategorija u kojima se nije mogao osloniti na živi govor, npr. u brojnim glagolskim³ imenicama, i od

imperfektivnih i od perfektivnih glagola. Svakodnevno opažamo u javnoj komunikaciji naglasne dublete i triplete kao što su *govòrènje* i *gòvorènje*; *poslovánje*, *poslòvànje* i *pòslovànje*; *poštovánje*, *poštòvànje* i *pòštovànje*; *imenovánje* i *ìmenovànje*; *viđenje* i *vìđenje* itd. Naglasak se osobito koleba u glagolskim imenicama od perfektivnih glagola jer se glagolske imenice češće tvore od imperfektivnih, jednostavnih i složenih, nego od perfektivnih glagola. Starčević ima naglasak ´ na drugom slogu od kraja u glagolskim imenicama na *-enje*: *življenje*, *željenje*, *mišljenje*, *govorenje*, *čutjenje*, *izvođenje*, *trsjenje*, *trpljenje*, *mrženje*, *ishadanje*, *ishodjenje*, *hotjenje*, *prošenje*; *prikraćenje*, *uvrjeđenje*, *prekršenje*, *učinjenje*, *uznesenje*, *izrečenje*, *sastavljenje*, *prinesenje*, *uklonjenje*, *razumjenje*, *procjeđenje*, *zaslužjenje*, *sakupljenje*, *sagrađenje*, *nakanjenje*, *izgubljenje*...; u dijalektu je samo npr. *mišljenje*, *govòrènje*. T. Maretić se u dijelu Akademijina rječnika koji je uređivao u akcentuaciji glagolskih imenica, ponajprije onih od perfektivnih glagola, koleba ili čak ne naglašuje neke riječi za koje misli da se u narodu ne govore. Npr. uz riječ *pokarànje* napominje sljedeće: »Ako se u naše vrijeme govori gdje u narodu, što je sumnjivo, biće takav akcent«, a akcent ne stavlja na: *ostañe*, *otrovañe*, *povećañe* itd. Različito od Maretića Starčević ne poseže za argumentom da se određene riječi u njegovo vrijeme ne govore ili se ne govore u narodu pa ih zato ne treba akcentuirati. Iako smatra da se naglasci ne trebaju bilježiti na svakoj riječi, Starčević korisniku gramatike želi ponuditi uočljivo proizvodnu zakonitost na osnovi koje bi ovaj došao do pojedinačnoga rješenja koje mu je potrebno i znao s naglaskom izgovoriti svaku riječ, tj. mogao je pravilno pročitati. O tome sam kaže: »Pravila ovà jesu istinita i moràsh se polak njih vlàdati, ako xelish nashki pravo svaku besidu latìnskìm slovima po njezinoj slàsti upísat i izgovoriti« (116).

Glagolski pridjevi na *-ci* koji su književni oblici uobičajeni u starijim hrvatskim gramatikama, jedni su ih gramatičari razlikovali od glagolskih priloga po naglasku (Kašić: *bùducchi* i *budúcchi*), a drugi, među njima i Starčević, i po sufiksu (*slidec*: *slideći*, *-a*, *-e*; *oruc*: *oruvši*, *-a*, *-e*), imaju dugouzlazni naglasak koji se čuje u likovima *mogúca*, *mogúce*: (*staze*) *vodéche* 12, (*na slovki*) *stojéchoj* 111, (*stvari*) *stojéché* 87, 102, (*varste*) *csinéché* 109, *tarpéché* 109, *slidéchim* 117, (*zaima*) *slidéché* 86, *slidécha* (*izhadjanja*) 25, (*je*) *mogúche* 27, 78, (*dilovanja*) *budúcha* 15, (*vrima*) *budúché* 51, (*slovo*) *stojéché* 33, 65, (*imena*) *spadajúchá* 81...

Što se tiče naglasaka imperfekta, u *Ričoslovici* su u tom obliku podjednako zastupljena oba naglasaka: i naglasak infinitiva i naglasak prezenta. Naglasak infinitiva je u *pisah* 15, 16, 50, 81, *pisashe* 115 (: *pisati*); *kàrah*, *kàrashe*, *kàrashe*, *kàrasmo* (greškom umjesto *kàrahomo*), *kàrahote*, *kàrahū* 63 (: *kàrati*), *dávah* 4 (: *dávati*); *gàrmiashe* 71 (: *gàrmiti*). Naglasak prezenta je u sljedećim primjerima: *ljúbiah*, *ljúbiashe*, *ljúbiashe*, *ljúbiahomo*, *ljúbiahote*, *ljúbiahū* 59 (: *ljúbim*); *kùpljah* 65 (: *kùpim*); *cínjah* 65, *cíniah* 65 (: *cínim*). Vukušić je (1996) tvrdio da je u hrvatskome, osim u glagola prve vrste, imperfektni naglasak prema infinitivu, a ne prema prezentu, dakle *hváliti* – *hváljāh*, *nòsiti* – *nòšāh*, *govòriti* – *govòràh*, *pítati*

¹ Nòvā ricsòslovica ilìricskà vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena trúdom i nástojànjem Shíme Starcsevicha xupnika od Novoga u Líci. U Tarstu 1812.

² Starčević naglaske bilježi trima znakovima (»nadslovcima«): *smotanim* (´), *teškim* (˘) i *oštrim* (˘). Današnji naglasak ´ bilježi znakom ´, današnji naglasak ˘ bilježi znakom ˘, današnji naglasak ˘ bilježi znakom ˘, a za kratkosilazni nema posebnoga znaka, ali mu je mjesto prepoznatljivo (prvi slog) pa se može govoriti o nultom izrazu za taj naglasak (Tafra, 1993:61), npr. *nebo*=*něbo*: »Glàs kratki ne imàdè nikakva biliga, nego se razùmi, kàdà slovka ne imà nad sobom nikakva zlamena, da se imà na kratko izrechi. Nájti chesh vindar kod Stullia, Della Belle, Appendinia, Relkovicha, Kacsicha, Philipovicha, Kassia, Velikanovicha i ostàlih, da vekshinom slovo za samoglàsnikom ovògà glàsa dvostruscè n. p. misto *nebo*, *tele*, *dilo* pishù *nebbo*, *telle*, *dillo*, uzmnàxajuch slova bez potribè« (114). Nijedan od starijih hrvatskih gramatičara nije bio dosljedan u označavanju akcenta i često su miješali akcenatske znakove dajući im različite vrijednosti. I Starčevići su akcenatski znakovi polifunkcionalni, a u osnovi se zapaža sljedeće:

1. znak ˘ (*teški*) najviše upotrebljava; njime označuje dugosilazni akcent, zanaglasnu dužinu, ali i oba kratka akcenta ispred označene dužine, npr. *mòst* (= mòst) 115, *vika* (= víka) 88, *bili* (= bili) 84, *ljúbim* (= ljúbim) 59, *nòkàtah* (= nòkàtā) 11, *pàmèti* (= pàmèti) 17, *vòdè* (= vòdè) 10, *izgòvārā* (= izgòvārā), *bogòvim* (= bogòvim) 28 itd.

2. znak ˘ (*smotani*) odgovara kratkouzlaznom akcentu, npr. *xivòta* (= živòta) 12, *svidòci* (= svidòci) 114, *izgovòriti* (= izgovòriti) 15, *imèna* (= imèna) 26, *dìca* (=dìca) 11 itd. Iza znaka ˘ često ne bilježi duljinu, ali se ona prema dijalektu treba pretpostaviti (Anić, 1968a:72): *krasnòslovja* (= krasnòslovja) 79, *glasòmirja* (= glasòmirja) 112 itd.

3. znak ´ (*oštri*) odgovara dugouzlaznom akcentu, npr. *rúbac* (= rúbac) 15, *plaménak* (= plaménak) 37, *proklétstvo* (= proklétstvo) 105, *dádù* (= dádù) 17, *kljúse* (= kljúse) 30 itd.

4. uzlazni akcent često ne bilježi ispred označene duljine, ali se on pretpostavlja prema dijalektu (Anić, 1968a:73): *vòlār* (= vòlār) 35, *nesrícniji* (= nesrícniji) 12, *dítè* (= dítè) 45, *subotè* (= sùbotè) 35, *odlazì* (= òdlazì) 16, *pràsènje* (= pràsènje) 3, *mishànja* (= mišànja) 103 itd.

5. u nekim primjerima akcent stavlja analogijom, npr. A mn. *glàsove* (: glàs), *júnica* (: júne) itd. Ipak Starčević dobro razlikuje četiri naglasaka, odnosno »glasa«: glas pod kratkim silaznim nazvao je *glas kratki*, pod kratkim uzlaznim *glas uzdignuti*, pod dugim silaznim *glas malo raztegnuti*, a pod dugim uzlaznim *glas posve raztegnuti*.

³ U ovom se radu umjesto naziva *radne imenice* upotrebljava tradicionalni naziv *glagolske imenice* jer se želi naglasiti njihova motiviranost glagolom, pa se za sve takve imenice zanemaruje razlika u značenju između radnje i stanja i uopćeno se kazuje da se njima izriče vršenje glagolske radnje.

– *pítāh, kazívati – kazívāh...*, a Brozović se (1996) s tom načelnom Vukušićevom postavkom o prozodijskoj normi ne slaže tvrdeći da je izvođenje imperfektnoga naglasaka iz naglasaka infinitiva »knjiška« analogija s aoristom i da od toga nema koristi za naglasnu praksu jer je, ondje gdje imperfekta na zapadu još ima, naglasak prezentski. Vukušić je svoje mišljenje donekle korigirao 2007. u četvrtom dijelu *Akademijine gramatike* gdje stoji da je u glagola kojima se razlikuju naglasak infinitiva i prezenta, u imperfektu ipak naglasak prezenta, dakle *hváliti – hválīm – hváljāh, nòsiti – nòšīm – nòšāh, kazívati – kázujēm – kázívāh* itd.

Ako na korpus *Ričoslovice* primijenimo suvremeno naglasno tipiziranje osnova kojega su samo prozodijiska obilježja, unutar promjenljivoga tipa nalazimo sljedeće:

– U nominativu množine imenica m. roda s jednosložnom osnovom uglavnom ostaje pri kratkoj množini, npr. *bili dvóri* (= bili dvóri) 84. Nalazimo nenaglašeno *duzi, dugovi, knezi, knezovi* 28⁴, a u obradi sklonidbe ovih imenica (*Bilixènja varhu Vechbroja*, 29) sljedeća je paradigma: *knèz, knèže, knezovi, knèzòvah, knezovīm, knezove, s` knezovīm*; iz navedenoga se može izvesti zalihosni kratkosilazni naglasak N mn. *knèzovi, dùgovi* (i vokativa *knèzove, dùgove*). Od imenice *miš* Starčević ima neobilježen akuzativ mn. *miše* 10 pa treba pretpostaviti nominativ mn. *miši*, a od imenica *put* i *dil* obilježen je akuzativ mn. *púte* 12, *díle* 36, dakle normalna je promjena intonacije *pút – púta*, N mn. *púti, díl – díla*, N mn. *díli*, dok je u Daničića *dīo* (= *dījel*) – *dījela*, N mn. *dījèlovi* odnosno *dīo – dījèla, dījèlovi*, pa bi kratka množina glasila *dījeli* (= *dījèli*). Budući da Starčević dugu množinu ima u tradicionalnom tipu⁵ *grād – grāda* (*knèzovi, dùgovi : grādovi*), ali ne i u tipu *pút – púta* (*púti, díli, dvóri*), zaključak je da množinske likove *pútovi, dījèlovi, dvórovi* itd. Starčević ili nije čuo ili su takvi likovi u njegovo vrijeme rijetka i drugotna pojava, nedovoljno reprezentativna da bi ušla u gramatiku⁶ (vjerojatno drugo jer

je lik *pútovi* danas nedvojben u ličkim novoštokavskim govorima, u novoštokavskim govorima u Slavoniji te u hrvatskim novoštokavskim govorima u BiH i ima čvrst status u kodificiranoj naglasnoj normi). Iz Starčevićeva se bilježenja ne može vidjeti kakav je odnos današnjih dvaju konkurentnih naglašivanja u N mn. imenica m. roda s jednosložnom osnovom: kontinentalnog naglašivanja s promjenom intonacije, npr. *vāl – vāla*, mn. N *válovi*, G *válōvā* i *bròd – bròda*, mn. N *bròdovi*, G *bròdōvā*, odnosno sa zadržavanjem osnovnoga ´, npr. *pút – púta*, mn. N *pútovi*, G *pútōvā*; i mediteranskog naglašivanja sa skraćenim slogom ispred umetka *-ov/-ev-*, npr. *vāl – vāla*, mn. N *vālovi*, G *vālōvā* i *pút – púta*, mn. N *pútovi* (*pútovi*), G *pútōvā* (*pútōvā*); ali i *bròd – bròda*, mn. N *bròdovi* (*bròdovi*), G *bròdōvā* (*bròdōvā*) itd. Prema Ivšiću u Posavini je množina s naglaskom ´ ispred *-ov/-ev-* u imenica naglasne jedinice *sín – sína* (= *vāl – vāla*) rijetka i zabilježio je samo *pánjevi* od *pānj – pānja* (umjesto *pānj – pānja* u Karadžića): »U Posavini se govori: *dīl – díla, gròzd – grozdā* (*gròzda*), *pūž – púža, žúl – žúlja*, te zato pl.: *dīlōvi* (*dílovi*), *pūžèvi* (*púževi*) i *žúljèvi* (*žúljevi*) odgovaraju pl. *nòžèvi* (*nóževi*) od *nòž – nóža*, a pl. *gròzdōvi* (*gròzdovi*) pluralu *snopōvi* (*snòpovi*) od *snòp – snopā* (*snòpa*)« (Ivšić, 1913:224). Ti nas dijalektološki podaci upućuju na zaključak da je na organskoj razini N mn. jednosložnih osnova koje u G jd. imaju naglasak ˆ primarno obilježen skraćivanjem sloga ispred *-ov/-ev-*: *stānovi, klāsovi, bōdovi, bōlovi, pūžèvi, šūmovi, trūtovi* itd., a sekundarno, pod utjecajem imenica s promjenom tona (: *pút – púta*), u nekim se takvim imenicama osnovni slog ne skraćuje nego mu se mijenja ton, npr. *bódovi, bólovi, púžèvi, šūmovi, trūtovi* itd., ali ne *stānovi, klāsovi, lístovi, rédovi* i sl.⁷ Na razini hrvatske standardne izgovorne prakse likovi s kratkim naglaskom *vālovi* i *pútovi* (*pútovi*)⁸ ne mogu se dovesti u pitanje jer imaju široku osnovicu u izgovoru novoštokavaca južnih kulturnih centara, koji generaliziraju kratke naglaske u dugoj množini, pa nije jasno zašto na razini propisane norme takvi likovi nisu prihvaćeni, barem ne dosljedno. Babić i dr. (1991) tendenciju naglasnoga pojednostavnjivanja duge množine u imenica m. roda s jednosložnom osnovom registriraju samo za imenice naglasne jedinice *vāl – vāla*: »Neke od tih imenica mogu imati i jedan i drugi oblik: *brākovi* i *brákov*, *br̀dovi* i *brídovi*, *gr̀bovi* i *gr̀bovi*, *lètovi* i *létovi*, *p̀kovi* i *púkovi*, *v̀rovi* i *vírovi*, *žb̀novi* i *žbúnovi*, *ždr̀lovi* i *ždrálovi*. Neki bi govorilac možda još koju riječ izgovorio u množini s promijenjenom intonacijom, a neki drugi bi i neke od onih za koje je rečeno da

⁴ Starčević eksplicitno daje prednost kratkoj množini: »Ovè istè várstè imèna csinè parvò padanje vechbroja bõlje na *zi* ali *gov* nego polak izhodjénja n. p. *duzi dugovi, knezi knezovi*, vindar *zi* u sámom parvom padanju a *gov* i u ostálim slùxi: *Bogóvah, Bogòvim, Bogove, s Bogovim*; i ost.« (28). Mažuranić govori o pravilnom i produženom pluralu čije značenje nije sasvim jednako, npr. *valovi = veliki vali, knezovi = veliki knezi* itd., te da se u nekim krajevima plural produžuje samo u genitivu (bez novijega *ā*): *golúbòv* (= *golübòv*) 41, *králjèv* (= *kräljèv*) 41. To je Mažuraniću znak da su se nekada sve takve riječi u »svem višebroju smèle produživati« (*Slovn. Herv.* 41).

⁵ Prema novijoj akcentološkoj terminologiji (v. Vukušić i dr., 2007) samo su dva temeljna naglasna tipa – promjenljivi i nepromjenljivi – dijele se na podtipove (podtip s istoslogovnim i podtip s neistoslogovnim preinakama) i skupove jedinica i, konačno, na same naglasne jedinice kao nesvodljiva naglasna ponašanja u »prirodnom« stanju.

⁶ Ta bi teza odgovarala onoj Vukušićevoj za novoštokavske ikavske govore Dalmacije i Hrvatskoga primorja u kojima je u tipu *štāp – štāpa* u pravilu kratka množina, a dugu množinu govornici tih organskih idioma usvajaju tek iz standardnog jezika: »A kako je u njihovoj jezičnoj svijesti duga množina kao morfološka kategorija povezana s naglasnom kračinom, npr. *stòlovi, bròdovi* itd., oni tako naglašavaju i imenice tipa *štāp – štāpa*, tj. *štāpovi* (*štāpovi*), *kljūčèvi, stūpovi* itd.« (Vukušić, 1982:128).

⁷ U *Srpskim akcentima* u naglasnu jedinicu *vāl – vāla – válovi* ulaze 22 imenice: *grozd, dīo* (*dījel*), *žulj, prut, puž* (*spuž*), *vijek, vlat, gem, glib, dub, žbun, jež, klas, lik, list, mlaz, red, sad, ud, stan i trut*. Brlić npr. ima (*rèd*) – mn. *rèdovi* prema *rèdove* 325 umjesto Daničićeva *rèd* – mn. *rédovi*.

⁸ Vukušić smatra da je na razini propisane norme lik sa sporim naglaskom (npr. *štāpovi*) bolje rješeno nego lik s brzim naglaskom (*štāpovi*) jer je prema dugouzlaznom naglasku u G jednine kao nosiocu naglasaka paradigme (*štāp – štāpa*) zakonita pokrata dužine uz zadržavanje intonacije u dugoj množini (v. Vukušić, 1982).

mogu promijeniti intonaciju radije izgovorio sa skraćenim slogom» (513). U *Hrvatskome jezičnom savjetniku* (1999) za navedene dvostrukosti nalazimo različita jednostruka rješenja: *brākovi*, *brīdovi*, *gr̄bovi*, *lētovi*, *žbūnovi*, ali *pūkovi*, *vírovi* (Šonje 2000. ima *vīrovi*), *ždrálovi* (Šonje ima *ždrālovi*), *válovi*, *lijékovi*, ali *vijékovi* i *vjĕkovi* (Šonje ima samo *vjĕkovi*)..., čime je sporadično potvrđen utjecaj naglasne jedinice *grād* – *grāda* na naglasnu jedinicu *vāl* – *vāla*, ali ne i na naglasnu jedinicu *kljūč* – *kljūča*, jer nalazimo: *nóževi*, *štápovi*, *kljūčevi*, *stúpovi*, *stričevi*, *králjevi*, *pánjevi*, *dijélovi* i samo u imenice *put* dvostrukost: *pútovi* i *pütovi* (*pútevi* i *pütevi*) (u Šonje samo *pútevi*). Za imenice naglasne jedinice *kljūč* – *kljūča* kraćenje je u dugoj mn. provedeno, ali nesustavno, u Aničevu rječniku (1991) gdje nalazimo: *kljūčevi*, *štápovi*, *stúpovi*, *pütovi*, *vālovi*, *vjĕkovi*, *stričevi*, *dijélovi*, *lijékovi* itd. Takvo nesređeno stanje može se potvrditi iz nekoliko hrvatskih rječnika, autora starijega ili mlađega naraštaja, ali i navedeno pruža dovoljan uvid u jednu od nepotpunosti i nedosljednosti propisanoga naglašivanja. U dijelu naglasnoga sustava gdje su kolebanja brojna propisana bi norma trebala prihvatiti dvostruko rješenje, tim više što sa sinkronijskoga stilističkog gledišta naglasne dublete nisu diferencirane i ne možemo tvrditi da se naglasni likovi poput *lētovi* ili *pütovi* deregionaliziraju ako glase *létovi*, *pútovi*? Druga je krajnost Vukušićevo stajalište da je u zapadnome novoštokavskom naglašivanju dugouzlazni naglasak u množini (*létovi*, *pútovi*) rubna pojava koja se uz dosljedno poštivanje jedinstvenih mjerila dađe i zanemariti» (Vukušić, 1975–1976:26). Svoj zahtjev za reformom akcenatske kodifikacije Vukušić temelji na pokusu sa šest biranih informanata među kojima je i on sam.

– N jd. obilježen metatonijom, tj. dugosilazni naglasak u nominativu umjesto osnovnoga dugouzlaznog potvrđen je u *Ričoslovcu* sljedećim primjerima: (*kíp*) – G *kípa* 90, (*stríc*) – D *strícu* 89, (*trúd*) – G *trúda* 98, (*králj*) – G *králja* 96, (*pút*) – G *púta* 79, (*kvâr*) – G *kvâra* 78, (*rûg*) – G *rúga* 78, (*dvôr*) – G *dvóra* 23. S obzirom na Karadžić–Daničićevu i suvremenu naglasnu normu drugačija je distribucija imenica *trud*, *kvar* i *rug*. U Daničića je *trúd* – *trúda*, u Karadžića⁹ i *kvâr* – *kvâra*, *rûg* – *rúga*, a tako propisuju i A¹⁰, Š¹¹, HJS¹² i AGr¹³. Starčevićeva opreka *kvâr* – *kvâra* odgovara Brličevu¹⁴ dijalektnom naglasku *kvâr* (= *kvâr*) 233 koji se govori po Sla-

voniji te čakavskom *kvâr* – *kvârâ* u Mažuranića¹⁵: *kvâr* – *kvâra* (= *kvâr* – *kvâra*) 16. Mažuranić također potvrđuje Starčevićovo *trúd* – *trúda* i *rûg* – *rúga* (v. *Slov. Herv.* 16). Osnovni naglasak imenica m. roda s jednosložnom osnovom ne mijenja se u N jd. u sljedećim Starčevićevim primjerima: *vråg* (= *vråg*) 9 – *vrâga* (= *vrâga*) 90, (*grîh*) – *grîha* (= *grîha*) 90, (*zĕc*) – *zĕca* (= *zĕca*) 90, *svît* (= *svît*) 9 – *svîta* (= *svîta*) 90, (*hrâm*) – *hrâma* (= *hrâma*) 3, (*cvît*) – *cvîta* (= *cvîta*) 102, (*drûg*) – *drûga* 123, (*rĕd*) – *rĕda* 107, (*glâd*) – *glâda* 82, (*strâh*) – *strâha* 82, (*mûž*) – *mûža* 81, (*vík*) – *vika* 88, (*glâs*) – *glâsa* 18, (*mrâv*) – *mrâva* 12 itd. Naglasci su pogrešno naznačeni u *dvâ Bâna* (= *bâna*) 11, (*u*) *vûka* (= *vûka*) 10. Prema Karadžić–Daničićevu naglašivanju imenice *grieh*, *hram* i *strah* pripadaju naglasnoj jedinici *stríc* – *stríca*, a imenica *glad* je ženskoga roda (*glâd* – *glâdi*); u muškome rodu kao Starčević ima je npr. Mažuranić: *glâd* 15. Daničićevu opreku *griĕh* – *griĕha* imaju Mažuranić (*grĕh* kao *bân* – *bâna* /= *bân* – *bâna*/ 16), Brlič (*grĕh* /= *grĕh*/ 34), Benešić (1949) i AGr, a Starčevićevu opreku *griĕh* – *griĕha* nalazimo u A, Š, HJS. *Strâh* – *strâha* je u Reljkovića (prema L jd. *strâhu* /= *strâhu*/ 21), A, Š, HJS, a *strâh* – *strâha* u Benešića i Brlića (*strâha* u Brlića 249, 403). Naglasak *hrâm* – *hrâma* potvrđuju A i Š, a naglasak *hrâm* – *hrâma* Benešić i HJS. Sve oprimjerene dvostrukosti (trostrukosti) naglasna jednosložnih osnova bez nepostojanog *a* u N jd. pokazuju da u sustavu postoji puno miješanja naglasnih paradigmi pa se postavlja pitanje možemo li se uopće nadati pouzdanim podacima. Problem je to što većina štokavskih govora nema više neoakuta, npr. *pút* < *püt* sad je jednako staromu *rûb*, a zbog toga se i naglasak u kosim padežima može pomiješati. Kapović (2008:7) kaže: »Tu valja napomenuti i da je teško očekivati da neće biti miješanja paradigama u sustavu koji otpočeta ima "miješanu" paradigmu...«¹⁶

– Starčević nije identificirao lokativ. Poznato je da su stariji hrvatski gramatičari pod Kašićevim utjecajem imali i nejednak broj padežnih oblika i ablativ. Starčević je odbacio ablativ, ali lokativne oblike smatra dativnima. Za Daničića su upravo akcenti »... jedino i veoma jako svjedočanstvo da u Srpskome jeziku ima lokal; u svjema dojakošnjem našijem gramatikama stoji ili da ovoga padeža nemamo, ili da je on kao i dativ, a niko se nije osjetio da n. p. grād u dat. ima grādu, a u lok. grādu, ili öblāk da u dat. ima öblāku, a u lok. oblāku, i to ne predloga radi« (*Srpski akc.* 1). Prema Daničićevoj naglasnoj normi opisanu razliku u naglasku mogu imati samo imenice koje znače što neživo, a njome su obilježene ponajprije imenice naglasnih jedinica (u Daničićevoj terminologiji naglasnih tipova) *grād* – *grāda*, *bôj* – *bôja*, *kāmĕn* – *kāmĕna* i *mĕšĕc* – *mĕšĕca*, pa je npr. D *grādu*, *kljūnu*, *rĕdu* – L *grādu*,

⁹ Karadžić, Vuk Stefanović, 1935⁴: *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima*, Štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd.

¹⁰ Anić, Vladimir, 1991: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb; dalje A.

¹¹ Šonje, Jure (ur.), 2000: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i ŠK, Zg.; dalje Š.

¹² Barić, Eugenija, i dr., 1999: *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena – Školske novine, Zagreb; dalje HJS.

¹³ Babić, Stjepan, i dr., 1991: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: nacrti za gramatiku*, HAZU, Globus, Zagreb; dalje AGr.

¹⁴ Brlič, Ignjat Alojzije, 1850³: *Grammatik der illyrischen Sprache*, Zagreb.

¹⁵ Mažuranić, Antun, 1861²: *Slovnica Hrvatska*, Zagreb.

¹⁶ O trima klasičnim praslavenakim naglasnim paradigmama i četvrtoj "miješanoj" vidi više u Kapović 2008. Za opis sinkronijskih naglasnih paradigmi u hrvatskome sustavu imenske sklonidbe vidi Kapović 2006. i 2007.

kljúnú, rédu, D bõju, lèdu, mòstu – L bõju, lèdu, mòstu itd. (uz neistoslogovne preinake u višesložnim osnovama kamènu, plemènu, mjesècu, obláku itd.).

U *Ričoslovcu* je niz potvrda naglasne opreke lokativa prema genitivu (dativu) u imenica koje znače što neživo; naglascima je obilježeno: (u) rédu 126, (u) míru 121, (po) grádu 98, (na) dvóru 10, (po) rúgu 10, (na) žálu 13, (na) pútu 11, (u) dílu 3 itd., dok se u primjerima (u) víku (= víku) 113 i (u) glásu (= glásu) 113 ton ne mijenja. To pokazuje da zbog nerazlikovanja padežnih oblika dolazi i do zamjene naglasaka, odnosno da Starčević razliku na suprasegmentnoj razini nije povezao s razlikom na segmentnoj razini. Utjecaj imenica za živo osjeća se u novije vrijeme u izjednačenju naglasaka lokativa s naglaskom ostalih padeža, npr. bròj – bròja, L bròju (umjesto bròj – bròja, L bròju u Daničića) prema bõg – bõga, L bõgu. Ta je tendencija izraženija u imenica koje u N jd. imaju kratak slog (npr. čäs, dlän, kät, kùp, pláč, präg, p̄st, rät, skùp, splèt, srěz, stäv, tàkt itd.), u suvremenim normativnim priručnicima hrvatskoga jezika nije ozakonjena (osim u nekim posuđenica-ma, npr. HJS ima tàkt, L tàktu, ali pàkt, L pàktu i sl.), iako je i prema Daničićevoj normi razlika u naglasku rijetka u imenica naglasne jedinice präg – präga (Daničić ima samo prägu, p̄stu rätu, skùpu, splètu, čäsu, čötu, a za ostale nije siguran). U AGr nalazimo tek napomenu: »Možda bi tkogod od još koje jednosložne imenice s kratkosilaznim akcentom izgovorio lokativ tako (uzlazno, H. D.), a veći broj njih i neke bi nabrojene izgovorio i u lokativu s istim akcentom kao u ostalim padežima« (505). U Starčevićevoj *Ričoslovcu* jednosložnice naglasne jedinice vlást – vlásti nemaju preinaku naglasaka u lokativu jednine; nalazimo po slásti (= po slásti) 116, po chùdi (= po cúdi) 21, u lásti (= u lásti) 24, u vārsti (= u vārsti) 12, a u dijalektu je ovjereno po cúdi, u lásti (Anić, 1968a). Ni Daničić za imenice lást i slást ne bilježi promjenu naglasaka u lokativu jednine.

– Imenica *dřvo* (materijal) prema G mn. *dárvah* (= dárvä) 10 ulazi u naglasnu jedinicu s uzlaznim tonom u množini *põlje - pòlja*, dakle mn. *dřva*, G *dřvä*, D *dřvima*, A *dřva* itd. Uzlazni ton u cijeloj paradigmi (naglasna jedinica *pèro*) treba pretpostaviti za imenicu *slòvo* prema G mn. *slóvah* (= slóvä) 17; analogno tomu L mn. (u) *slovim* 20 i I mn. *slovim* 30 treba čitati *slòvim*. Iako Anić naglasak *slòvo* smatra "urbanim" i normira ga u rječniku 1991. (naglasak *slòvo* ima i HJS), očigledno je da taj naglasak nije jednoglasno prihvaćen u stručnim krugovima jer Šonje (2000) normira naglasak *slòvo* koji ulazi u naglasnu jedinicu *mjèsto - mjèsta* kao u Daničića, a potvrđuju ga Mažuranić (*slòvo* 16) i Reljković prema *slòvah* (= slòvä) 1,3 itd. Genitiv množine *sélah* (= sélä) 30 i dativ množine *sèlim* (= sèlim) 30 upućuju na to da imenica *sèlo* u množini ne mijenja ton: mn. *sèla*, G *sélä*, D *sèlima*, A *sèla* itd. To znači da se već u Starčevićevo vrijeme naglasna opreka jednine i množine gubi i da se takve imenice, kao i u suvremenome standardnom izgovoru, govore i bez promjene naglasaka u množini. Daničić promjenu drži zakonitom za imenice: *sèlo*, *pèro* (opruga), *bèdro*, *rèbro*, *sèdlo*, *stègno*; *břdo* (brijeg), *dřvo* (gradivo), *žito*, *zvòno*, *mäslo*, *klüpkó*, a dopunjuje ga AGr s *čèlo*, *dòbro*, *jèdro*, *srèbro*, *vèdro*, *žèzlo*;

òko i *ùho* (kad ne znače osjetila), *põlje*, *smèće*, *vřhnje*. Zanimljivo je kako Mažuranić, kao i Brlić, ima naglasnu opreku *sèlo - sèla* (*sèlo - sèla* M38), a neutralizira naglasnu opreku *põlje - pòlja* (*põlje - pòlja* M39); usp. u Starčevića *dřvo - dřva*; iako je razvojno gledano opreka *põlje - pòlja* primarna, a opreka *sèlo - sèla* sekundarna.

– Po mjeri intersilabičnih naglasnih alternacija Starčevićevo je naglašivanje vrlo blisko propisanomu Daničićevu. U G, D, I mn. imenica koje u N mn. imaju skraćeni slog (naglasna jedinica *grâd - grâda - grâdovi*) i imenica koje u N mn. umjesto osnovnoga " imaju " (naglasna jedinica *bõg - bõga - bõgovi*) Starčević donosi samo naglasne likove s neistoslogovnim preinakama: mn. G *vikóvah* (= vikóvä) 3, *glasóvah* 23, *gradóvah* 35, *bogóvah* 28, *daróvah* 120; D *bogóvim* (= bogóvim) 28, *knezóvim* (= knezóvim) 29; I *s bogóvim* (= *bogóvim) 28, *s knezóvim* (= knezóvim) 29, *sinóvim* (= sinóvim) 96. Očigledno je da su za Starčevića takvi likovi općejezični. U primjeru *knězóvah* 29 znak je " nepotreban i »zavučen« je analogijom prema *kněz, kněže* (= kněz, kněže) 29 pa čitamo *knezóvä*, a ne *knězóvä* (primjer *volóvah* 44 može se čitati *vólóvä*¹⁷). Starčevićevo genitiv duge množine *bogóvä* ne podudara se s Daničićevom normom jer u Daničićevu tipu *bõg - bõga* samo dvije riječi: *kráj* i *rõg* premještaju naglasak, i to prema odnosu: *kráj - kräjevi*, *rõg - rögovi*, a prema odnosu *bõg - bõgovi* ostaje u Daničića *bögövä*, *bròdövä*, *dòmövä* itd. Starčević u Daničićevu tipu *kòsac* ima *momákah* (= momákä) 29, *otácah* (= otácä) 29, a u tipu *äpostol* ima *prijatéljah* (= prijatéljä) 89, (po) *prijatéljim* (= prijatéljim) 103.

Premještanje naglasaka prema kraju riječi u množinskim padežima često je i u drugih hrvatskih starijih gramatičara. U Brlića i Reljkovića npr. u množini D *duhovóm* (= duhovóm) R66 od *düh - düha* odgovara naglasku *duhovima*, L *krajevih* (= krajevih) R496 odgovara naglasku *krajèvima*, L (na) *zidovih* (= zidovih) B303 odgovara naglasku (na) *zidòvima*, G *vjekóvah* (= vjekóvä) B324 itd. Za Mažuranića je u »produženom višebroju« naglasak drugačiji nego u N mn. rijetka pojava: »U roditeljnom tvorke *ov, ev*, postaju duge: *grädövah, knězövah, bánövah* (= bánövä, H. D.); a kadšto i s akcentom: *golubövah* (= golubóvä, H. D.)« (44). Vukušić smatra da je u zapadnonovoštokavskoj akcentuaciji i u dijalektnom i u normativnom smislu dokidanje neistoslogovnih preinaka izrazito pa akcentuaciju u Ivšić–Kravarevu radu iz 1955.¹⁸ drži autentičnom Daničić–Maretićevom akcentuacijom, a samog Ivšića »... nositeljem onog normativnojezičnoga nazora da se za jednu jezičnu zajednicu mogu propisati naglasci druge jezične zajednice i da se takvi naglasci mogu naučiti iz knjiga« (Vukušić, 1996:173). Brozović, ne slažući se s Vukušićevim postavkama o ovome problemu, tvrdi: »Točno je pak da neizravan akcent živi samo na zapadu (negdje bolje očuvan kod Hrvata i muslimanskih Bošnjaka, negdje kod ijekavskih Srba, a Vukušić očito misli da je taj

¹⁷ Akcent *vólövä* ima i Brlić: *vólovah* 37.

¹⁸ *Srpsko-hrvatski jezik - Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama*, Zagreb, 1955.

drugi raspored općenit, ali činjenično stanje je upravo obrnuto), a na ekavskom istoku provedeno je gotovo potpuno izravnjanje. Ispada dakle da zbog manjine Srba treba kao hrvatsko prihvatiti naglašavanje većine Srba» (Brozović, 1996:176). Činjenica je da se sličnosti u razvoju obaju standarda, i hrvatskoga i srpskoga, najviše uočavaju na polju pojednostavnjenja paradigmi te da su prvotne alternacije u paradigmama sklonidbe nastale zakonitim razvojem (potvrđuju se staroštokavskim naglasnim korelatima) i prihvatljive su i hrvatskoj i srpskoj naglasnoj normi, pogotovo ako se u obzir uzme stilski aspekt norme.

U Starčeviću naglašivanju brojne alternacije nalazimo i u lokativu jednine *i*-osnova, npr. u *paměti*, *milòstīm*, *kripòstīm*, *milòstima* itd.; danas su izrazito stilski obilježene ili obične jedino u kakvu ustaljenu izričaju, dok su neutralne samo endosilabične alternacije kao u *grádu*, u *dòmu*.¹⁹ U *Ričoslovcu* se ne potvrđuje, pa je pretpostaviti da je uzmakao, finalni naglasak tipa u *mjesěcu* (*mjěsěc*), u *dogadāju* (*dògadāj*), na *kamènu* (*kāmēn* – *kāmēna*), *nokátā* (*nòkat*), *lakátā* (*lâkat*), *kesténā* (*kěstēn* – *kěstēna*). Alternacije ne nalazimo ni u akuzativu jednine naglasne jedinice *planina*: *planīnu*, *visīnu*, *dobròtu* prema Daničićevu *plāninu*, *vīsinu*, *dòbrotu*. U pridjeva ostaje samo preinaka naglasne jedinice *zèlen* – *zelèna* – *zelèno*, glagolski prilog sadašnji je bez preinake: *píšuć*, *mínjajuć*, *dávajuć*..., ali popridjevljen ima alternaciju: *karajúći*, *govoréći*, *moguća*... Naglasak prvoga i drugoga lica množine prezenta također je promijenjen, tj. različit od naglaske ostalih lica: *velímo*, *velíte*, *želímo*, *činímo*, *uzímámo*, *uzímáte*, *bojímo se*, *bojíte se* itd. Nealternirani likovi u prezentu danas su izrazito obilježje zapadnoga novoštokavskog naglašivanja.

– Kada govorimo o općim ograničenjima razdiobe, Starčevićovo naglašivanje krši novoštokavski naglasni propis koji zabranjuje silazne naglaske u nepočetnim slogovima. Lik sa silaznim naglaskom u genitivu množine imenica s uzlaznim naglaskom na slogu ispred nepostojanog *a*: *inostrânācā*, *ilirijânācā* jedini je ovjeren u *Ričoslovcu* (*iliriânācah* 4, *inostrânācah* 4), u današnje se vrijeme smatra gotovo općehrvatskim, a prema preskriptivnoj akcentologiji obilježjem je samo razgovornoga stila. Starčevićovo naglašivanje potvrđuje da se likovi *Dalmātīnācā*, *údòvācā*, *iskústāvā* nisu razvili u svim novoštokavskim govorima, a znakovito je i to što naglasak na proklitici u *Ričoslovcu* nije označivan, jer su likovi neprenesena naglasaka

na proklitiku i oni s dugosilaznim naglaskom na unutarnjem slogu prozodijski jednaki. Zaključak je da novoštokavski naglasni sustav nikada nije bio dobro opisan, a raspodjela silaznih naglasaka u hrvatskome standardnom jeziku, kako ga je shvaćao Starčević, slobodna je. Potvrđuju to i terminološke složenice: *brojorič*, *vrimenorīč*, *dionorič* u kojima je Starčević afirmirao izvorni logički naglasak druge sastavnice.

U novije vrijeme likovi s dokinutom paradigmatskom mijenom uzlaznoga naglasaka u silazni kao *dobítākā*, *udòvācā* također su rezultat ekonomizacije složenijega naglasnog ponašanja, a tendencija izjednačenja tona naglasaka dovodi u sustavu naglašivanja do pomicanja u korist uzlaznog naglasaka tako da je u zagrebačkom govoru nerijetko *rādīm*, *píšem* i sl. umjesto *rādīm*, *píšem*, a onda i *napíšem* umjesto *nāpíšem*, *poskòčīm* umjesto *pòskočīm*.

– Starčević u *Ričoslovcu* potvrđuje tip *zèlen*, *zelèna* bilježeći kratkouzlazni naglasak na drugom slogu u oblicima neodre. vida, a samo duljinu na zadnjem slogu u oblicima odr. vida: *visòka* prema *visòka* (*planina*) 14, (*tarpeza*) *visòka* 83; *širòka* prema (*tarpeza*) *širòka* 83; *zelèna* prema (*gora*) *zelenā* 84, *zelèno* prema *zelèno* 114; *mīdenā* prema (*tava*) *mīdenā* 82; *srèbrenā* prema (*xlica*) *srebrenā* 82; *šàrenā* prema (*zmīa*) *sharenā* 84; *pitomā* prema *pitomā* (*jabuka*) 84; G jd. *poštèna* prema *poshtèna* (*csovika*) 123. Uz pridjeve je vezana gramatička kategorija određenosti/neodređenosti. Starčević je uočio da su naglasne alternacije između određenoga i neodređenoga pridjeva složene: »... i tako se nadslovak mnogostruko minja, da se skoro nishta mucsnie od ovògà u iliricckom jeziku ne nahodi: vèlì-bo se n. p. *star*, *stara*, *staro*, i *stàri*, *stàrà*, *stàrò*, *mlād*, *mláda*, *mládo*, i *mlàdi*, *mlàdà*, *mlàdò*,...« (39); navedeno odgovara dijalektnoj i standardnoj naglasnoj opreci *stār*, *stàra*, *stàro*: *stàri*, *stàrà*, *stàrò*; *mlād*, *mláda*, *mládo*: *mlàdi*, *mlàdà*, *mlàdò*. U neodređenih oblika pridjeva ni u jednom primjeru nije zaobilježena naglasna razlika između ženskoga i srednjega roda, prema kojoj nominativ jednine glasi: *mlād*, *mláda*, *mládo*; *živ*, *žíva*, *žívo*; *dúžan*, *dúžna*, *dúžno* itd.²⁰ Takav bi naglasak odgovarao dubrovačkomu (v. Rešetar, 1916:115) i ruskomu (usp. *голодный* – *голодно* – *голодна*) te posavskomu (usp. u Reljkovića i Brlića dvojake naglaske *glādan* – *dúžan*, *těžak* – *míran* itd.: *glādan* B241 – *dúžan* B242, *těžak* R25 – *míran* R445), a za većinu pridjeva razmatrane naglasne jedinice u novije ga vrijeme dopušta Zoričić (1998) u kojega nalazimo: *búdan*, *glādan*, *gòrak*, *hlādan*, *krúpan*, *prāzan*, *tāman* itd.

¹⁹ U Mažuranićevoj je *Slovnici* promjena naglasaka u lokativu jednine obvezatna prema dvama pravilima: »1. ako-je koren jednoslovčan, oštri pretvori-se na zavnuti: *na bėrvi* (= na bėrvi, H. D.), *po ćudi*, *lāži*, *mīšli*, *strāsti* itd.«... »2. ako-je koren višeslovčan, pėrva slovka gubi naglasak, pa-ga dobije predposlėdnja, i to zavnuti, ako-je duga, a slab težki, ako kratka, n. p. u *oblāsti* (= u oblāsti, H. D.), *na pričėsti*, *po zapovīedi*, itd.«... »u *bolėsti*, *nemòci*, *pamėti* itd.« (M 48).

Promjenu naglasaka u lokativu jednine nekim *i*-osnovama potvrđuje i Brlić bilježeći: *kćeri* (= *kćeri*) 54, *milostī* (= *milostī*) 333, *moćī* (= *moćī*) 306, *pameti* (= *pameti*) 338. I u Mažuranića i u Brlića imenica *pāmēt* ulazi u tip koji gubi duljinu u kosim padežima pa je L jd. *pamēti*, a ne *pamēti* kao u Starčevića i Daničića.

²⁰ Razmatrana opreka karakterizira i bunjevački govor senjskoga zaleđa: *bòs* – *bòsa* – *bòso*, *slān* – *slāna* – *slāno*, *gòrak* – *gòrka* – *gòrko* (v. Tomljenović, 1911). Mažuranić u *Slovnici* (1861²) ima stariju akcentuaciju: *žút*, *žúta*, *žúto* (= *žút*, *žúta*, *žúto*) 50, ali kaže da se u »někojih pridavnich t. j. onih od jedne duge slovke, i onih dvoslovčanih na *an*, *ar*, *al*, kojim-je korena slovka duga« (26) čuje u dvosložnim padežima muškoga i srednjega roda »zavnuti«, tj. današnji dugouzlazni umjesto njemu u čakavskom poznata »oštroga«, tj. današnjega dugosilaznog naglasaka, npr.: *drāg*, *drāga*, *drāgo* umjesto *drāgo*; *dúžan*, *dúžna*, *dúžno* umjesto *dúžan*, *dúžno*; *trúdan*, *trúдно* umjesto *trúdan*, *trúдно*; *glādan* i *glādan*, *múdar* i *múdar*, *nāgal* i *nāgal*, a tako i *krátak*, *plítak* te gdje koji particip *pėrvotnih* *glagoljah*: *bílo*, *pílo* umjesto *bílo*, *pílo* (v. *Slovnica* 26, 51). Za Mažuranića je opisana pojava »někakva smetnja, koju-bi valjalo zrelo izpitati, pak opredėliti, što-je izvorno« (26).

Prema spoznajama suvremene hrvatske akcentologije jedno od obilježja naglasnoga sustava u pridjeva koje se proteže na velik dio pridjevnoga korpusa (88 pridjeva prema Babiću 1999), a utvrđeno je prema stanju na organskoj i standardnojezičnoj razini, alternacija je kratkosilaznoga naglasaka u kratkouzlazni u neodređenih jednosložnih pridjeva i dvosložnih s nepostojanim *a*: *zdrāv, zdrāva; bīstar, bīstra* – pa samo u akuzativu jednine muškoga roda može doći naglasak jednak nominativnomu, a u drugim je padežima jednine i u množini te u oblicima za ženski i srednji rod preinačeni naglasak: *zdrāv – zdrāva – zdrāvo, bīstar – bīstra – bīstro*. Određeni likovi, i muški i ženski i srednji, imaju samo kratkosilazni naglasak: *zdrāvī – zdrāvā – zdrāvō, bīstrī – bīstrā – bīstrō*, koji je u kategorijalnoj opreci s kratkouzlaznim naglaskom neodređenih oblika, npr.: *Košulja je čista / Čīstā srijeda, Ručnici su čīsti / Čīstī promašaj*. Daničić promjenljivog »tipa« *zdrāv, zdrāva* nema, a po »tipu« *dōbar, dōbra* mijenja se samo taj pridjev. Da se između određenoga i neodređenoga oblika javljaju naglasne preinake, potvrđuje izriječkom sam Starčević: »Ovi se nadslovci (*dōbrī, dōbrā, dōbrō*, H. D.) csuju u razumku odredjenom, koji se u obchinskom gube, i veli se: *dobar, dobra, dobro, dobrōgā, dobrē, dobrōgā,...*« 39²¹ *Dōbrī, dōbrā, dōbrō* 39 i *dobrī, dobrā, dobrō* 38

²¹ Iako se određeni i neodređeni pridjevi razlikuju po značenju, tipu sklonidbe i po prozodijskim obilježjima, Starčević (kao i Della Bella) G i D jd. muškoga i srednjega roda nominalne sklonidbe shvaća kao skraćivanje nastavaka *-oga* i *-omu*: »Polak ovoga izgleda prigrblju se sva imena pridavna, ali se u govorenju svagdashnjem drugo, treće, i csetvarto padanje muxkoga plemena prikrajuje potribujuch mīsto *oga, omu*, samo *a*, i *mu* n. p. *Dobra priatelja valja dobro darxat; dobru je svaki dobar*, mīsto *dobroga, dobromu*. Shto se veli u drugom i trechem padanju od muxkoga plemena, razumi se i od neznanoga« 39.

Daničić pak govori o tome da se oblici određenih pridjeva često govore umjesto oblika neodređenih, ali tada zadržavaju naglaske kakvi su u neodređenih, npr. umjesto *žūta, žūtu* govori se i *žūtōga, žūtōm* (: *žūtōga, žūtōm*); Daničić, 1892: 37,38. Starčević ponekad griješi upotrebljavajući kao dio predikata određeni oblik, npr. *Od zla duxnika dobrā* (= *dōbrā*, H. D.) *je koza bez mlīka* 11, iako je točno opisao atributnu upotrebu određenoga i predikatnu upotrebu neodređenoga pridjeva (što je uočio već Kašić): »Koliko putah ime pridavno u muxkom plemenu pridruveno samostavnomu njegovu vlast oli kakojstvo s' vrimenoricī bitī u kojem-mu drago vrimenu potvardjuje, ali nicse, svegjer izhodi na skupglasnik, n. p. *Ti si pogan. Ante biashe marljiv, vash gost moxe bitī uljudan*. Ako-li nishta od ovoga ne ima, izhodi na samoglasnik: *Marljivi* (= *mārljivī*, H. D.) *se mladich rano dixē, a līni* (= *līni*, H. D.) *josh ranie u loxnicu tarce*« (38).

Pridjevni naglasci pravilno su obilježeni u nizu iskaza kojima pisac oprimjeruje kategoriju određenosti / neodređenosti:

– *Otaj perocsnjak biashe vele oshtar, gdi je oni tūpi?* (Otaj peročnjak bijaše vele oštar, gdi je oni tūpi?) Tom rečenicom Starčević pokazuje obvezatnost zanaglasne dužine u nastavničnim (gramatičkim) morfemima u sklonidbi određenih pridjeva i kaže: »Kada pridavno ime stoji bez potvardjenja oli nikanja kakojstva od samostavnoga, oli sluxi samo za ukazati koju stvar ili pridstojak, vekshinom nad pridzadnjom a vavik nad zadnjom slovkom imade teshki nadslovak, koga u potvardjenju ali nikanju gubi« (38). Isto: *Pametni ne xeli samo csestitost*. (79) (Pāmetni ne želi samo čestitost.), *Pasīi hak more ne muti*. (11) (Pāsiji hak more ne muti.)

– *Mlādā mlāda josh ni je dosta mlāda, ali je stārī starac vishe nego star*. (38) (Mlādā mlāda još nije dosta mlāda, ali je stārī stārac više nego stār.) Tim rečenicama pisac pokazuje da se na suprase-

prema dijalektu valja čitati *dōbrī, dōbrā, dōbrō*, a kako su ti naglasci u opreci prema neobilježenima *dobar, dobra, dobro* 39 (u dijalektu je i *star, stara, staro* 39 ovjereneno kao *stār, stāra, stāro*; Anić, 1968a), onda su promjenom naglasaka obilježeni ženski i srednji rod – *dōbra, dōbro* : *dōbar, dōbrī*. U Starčevićевой se akcentuaciji dakle razabire posebnost zapadnoštokavskoga naglasnoga sustava u pridjeva.

Od naglasaka u *Ričoslovici* koji su informativni s obzirom na akcentuiranja poslije Starčevićeva treba izdvojiti naglasak izvedenica na *-anje* u kojima je dosljedno označavan dugouzlazni naglasak na trećem slogu od kraja i zanaglasna duljina na penultimi. Tako je i *postāvljānje* (= postāvljanje) 102, imenica izvedena od nesvršenoga glagola *postavljati*. Naglasak glagola na *-avljati* i njihovih izvedenica u suvremenoj se izgovornoj praksi koleba između dvaju uzoraka: *pōstavljati, pōstavljām – pōstavljānje* i *postāvljati, pōstavljām – postāvljānje*. U Starčevića primjeri *ostāvljām* (= ostāvljām) 3 i *prītpostāvljājū* (= prītpostāvljajū) 27 odgovaraju infinitivima *ostāvljati* i *prītpostāvljati* (Karadžić ima *ōstaviti, ōstavljati, ōstavljānje*), također je *postāvljati* 86, 87, 108, 114, *postāvljā se* (= postāvljā se) 72, 108, 109, 112, *postāvljājū* (= postāvljajū) 32, 103. Nalazimo *uprāvljati* 101, *naprāvljati* 65, 66. U standardnoj izgovornoj praksi često je prelaženje glagola iz naglasne jedinice *vjērovati* u naglasnu jedinicu *darōvati* i obratno te dvojak naglasak njihovih izvedenica: *vjērovānje* i *vjerōvānje, darōvānje* i *dārovānje*. Širenje naglasaka *-ōvati* (*-ōvānje*) prepoznatljiva je karakteristika štokavskoga izgovora u kajkavskoj prozodijskoj odjeći gdje se redovito realizira *objedōvati, razlikōvati, vjerōvati, radōvati se, napastōvati* itd. umjesto *ōbjedovati* (prema *ōbjed*), *rāzlikovati* (prema *rāzlika*), *vjērovati* (prema *vjēra*), *rādovati se* (prema *rād*), *nāpastovati* (prema *nāpast*) itd. Na naglasak glagola VI. vrste oprečno djeluju motivacija i analogija, a za Starčevićevu se akcentuaciju može ustvrditi da odražava prvotne sustavne odnose koji su u Mažuranićевой akcentologiji dobili jasan teoretsko-metodološki okvir izvođenja naglasaka u osnovnim denominativnim glagolima. Za glagole na *-ovati* (*-evati*) pravilo možemo formulirati ovako: glagoli tvoreni od imenica s postojanim naglaskom u sklonidbi (npr. *vjēra – vjēre* ili *dōručak – dōručka*) imaju naglasak kao u tvorbene osnove – čelni (*vjērovati* > *vjērovānje*) odnosno uzlazni koji je izvorno bio staroštokavski kratkosilazni (*dōručkovati* > *dōručkovānje*; usp. u Brlića: *dorūčak, dorūčkovati* /= *dorūčak, dorūčkovati* / 23), a glagoli tvoreni od imenica s nepostojanim naglaskom u sklonidbi (npr. *dār, dāra, L dāru*) imaju kratkouzlazni naglasak na prvom slogu umetka *-ova-*, koji je izvorno bio naglašen *-ovā-* (*darōvāti* > *darōvati* > *darōvā-*

gmentnoj razini, osim razlika između određenoga i neodređenoga pridjeva, nalaze i heterofoni i da je i za njihovu pravilnu porabu potrebno dobro poznavati prozodiju. Isto: *Drāgō blāgo ne biashe svakom drāgo*. (38) (Drāgō blāgo ne bijaše svakom drāgo.) U toj je rečenici obilježena naglasna razlika između srednjega roda određenoga pridjeva i priloga.

– *Mlād csovik svashto ucīni*. : *Mlādī csovik svashto radi*. (38) (Mlād čovik svašto učini. : Mlādī čovik svašto radi.) U tim je rečenicama dana naglasna i značenjska razlika između određenoga i neodređenoga pridjeva u atributnoj funkciji.

nje). Primjeri iz *Ričoslovice* potvrđuju: *putòvānje* < *putòvati* < *pùt, pùta*; *đilovānje* < *đilovati* < *đilo, đila*; *vìrovānje* < *vìrovati* < *vìra, vîrè*; *zlāmenovānje* < *zlāmenovati* < *zlāmèn, zlāmena*; *prìlikovānje* < *prìlikovati* < *prìlika, prìlikè*; *pòsidovānje* < *pòsidovati* < *pòsid, pòsida*; metatonijski je naglasak u *pòtribovānje* < *pòtribovati* < *pòtriba* (usp. *òdlikovānje* < *òdlikovati* < *òdlika*)...

Starčevićeve naglaske *sùmnja, pòmnja, plāca*... (*pòmnja* 81, A jd. *pòmnju* 84; G jd. *sùmnje* 77; A jd. *plāchu* 90; *shìmla* 98), analogijom i *vřsta, strāna, sřda*, koji se ne podudaraju s Karadžićevim i Daničićevim analogijskim naglascima *súmlja, pòmnja, plāca*, podupire prozodijski tretman posuđenica tipa *mòda, kríza, ténis* koje se tako govore u mediteranskom području usprkos tomu što se kodificirana akcentuacija novoštokavizirala pretežno u panonskome tipu: *móda, kríza, ténis* itd.

Dvojba *bāština* : *bāština* razriješena je u korist naglaske *bāština* (*bāshtina* 11, *pláshtina* 11). U Starčeviću je dijalektu ovjeren naglasak *zādruga* (pored *pòdloga, pòhvala, ùžina, pòtreba*). U hrvatskoj se priopćajnoj praksi nepostojanost naglaske trosložnih imenica ženskoga roda na *-a* koje su u vezi s glagolima najviše odražava u dvojnosti kratkosilaznog i dugosilaznog naglaske: *zādruga – zādruga, nāgrada – nāgrada, zāstava – zāstava, zārada – zārada* itd.; pri tome je kratki silazni naglasak uobičajen u mediteranskim kulturnim središtima. Noviji priručnici pribjegavaju i tripletiranju naglaske (po općim zakonitostima novoštokavskoga naglasnog sustava trosložne imenice ženskoga roda na *-a* mogu imati bilo koji od četiri naglaske na prvom slogu); npr. Babić (1991²): *nāmjera, nāmjera, nāmjera; zābava i zābava, zākřpa i zākřpa* itd.; HJS (2000): *zāstava i zāstava, zābluda i zābluda* itd.

Starčević ima naglasak *poslānica* (119 u značenju *pismo*) prema Karadžićevu *poslānica*. Naglasak *poslānica*, ali u značenju *zastupnica* normira Šonjin rječnik, dok je *pismo pòslanica*. Aničev rječnik i HJS međutim za oba značenja donose samo naglasak *pòslanica* (uz *izaslānica* prema *izaslānik* i uz dubletu *pòslanik, poslānik*).

Što se tiče imenica sa sufiksom *-ost*, općenito se može reći da starije gramatike donose takve imenice tvorene većinom od pravih pridjeva, a rijetko i od glagolskih. U *Ričoslovici* je najviše potvrda za naglasnu jedinicu s kratkosilaznim na prvom slogu (*mìlòst, křipòst, žālòst, lùdòst, bòlèst*) koja se u suvremeno vrijeme smatra »neplodnom«. Potvrđuje se naglasna jedinica s analogijskim dugouzlaznim ispred sufiksa (*jednākòst, obìlnòst*), ali i naglasna jedinica koja zadržava naglasak i zanaglasne dužine temeljnih pridjeva (*prìličnòst, dúžnòst, složnogòvòrnòst*). Iznimno drugačiji naglasak, tj. promjenu nalazimo samo u primjeru *slātkosti* (umjesto *slātkosti*) prema L jd. *slātkosti* 18, gdje je dugi silazni naglasak vjerojatno »zavučen« analogijom prema imenici *slād* ili glagolu *slādīm*. S obzirom na to da postavljeno pravilo o duljini sufiksa *-òst* oprimjeruje imenicama u kojih je naglasak bio ispred sufiksa: »U imènim samostāvnim izhodèhim na *st* kao: *mìlòst, křipòst, mòst, pòst, tàst, svàst*« (115), a u imenicama u kojih je naglasak nekada bio na sufiksu ima kratko *-ost* (*jednākost* 83, *obìlnost* prema L. jd. /u/ *obìlnosti* 12 i *dúxnost* prema G. jd. *dúxnosti* 121), zaključujemo da je Starčević, kao i Mažuranić, razlikovao dva sufiksa, dugi i kratki.

Informativne su, s obzirom na novija akcentuiranja, i imenice *dužnik* i *stanovnik* prema G jd. *dužnika* 11 i G mn. *stanovnikah* 103. U Daničićevoj kodificiranoj normi nalazimo: *pòslenik, pòslānik, svèštenik, stānòvnik* ... s naglaskom kao *glāzbenik, glāzbenika* i *dřžāvnik, dřžāvnika*. Činjenica je da se mnoge izvedenice sufiksima na *-ik* koje su u starijim rječnicima propisivane po tipu *stānòvnik*, jer su naglasci nekritički prenošeni iz rječnika u rječnik, u hrvatskoj jezičnoj zajednici govore po tipu *gospòdār, gospodāra* pa je danas npr. samo *činòvnik, stanòvnik*. Starčevići su naglasci *stanòvnik, dužnik*²² (u *Ričoslovju* 1850. donosi i *čaròvnik, duhovnik*) i podudaraju se s posavskim *stanovnik, dužnik, duhovnik* itd., što potvrđuje Brlić: *stanovnik* 55, *duhovnik* 32 (A, Š, HJS imaju *dùhovnik* kao i Karadžić).

Zasluge Šime Starčevića u hrvatskoj akcentologiji uistinu su velike. Akcentuacija *Ričoslovice* sudjeluje u naglasnoj normi hrvatskoga standardnog jezika i onim dijelom koji se podudara s Daničićevom propisanom akcentuacijom i onim dijelom koji se od Daničićeve propisane akcentuacije razlikuje tako da je Starčevićovo naglašivanje trajno ugrađeno u standardni model naglašivanja. Različito stanje naglasnih alternacija koje je utvrđeno u Starčeviću naglašivanju ogleđa se i u suvremenome hrvatskom naglasnom uzusu. Zato će hrvatska naglasna norma i ubuduće morati računati s dubletama i tripletama.

LITERATURA

1. ANIĆ, V. (1968a): Akcenat u gramatici Šime Starčevića, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 7 (1965/1966, 1967/1968), sv. 7: 70–88.
2. ANIĆ, V. (1968b): Akcentološki članci Šime Starčevića, *Jezik*, 15: 114–121.
3. ANIĆ, V. (1991): *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb.
4. BABIĆ, S. (1967): O Daničićevu naglasnom sustavu kao sustavu, *Jezik*, 15: 150–157.
5. BABIĆ, S. (1991²): *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*: nacrt za gramatiku, HAZU, Globus, Zagreb.
6. BABIĆ, S., i dr. (1991): *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*: nacrti za gramatiku, HAZU, Globus, Zagreb.
7. BARIĆ, E., i dr. (1997²): *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
8. BARIĆ, E., i dr. (1999): *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena – Školske novine, Zagreb.
9. BELIĆ, A. (1948): *Savremeni srpskohrvatski književni jezik: glasovi i akcent*, Naučna knjiga, Beograd.
10. BELIĆ, A. (2000): *O različitim pitanjima savremenog jezika*, Beograd.
11. BETHIN, Ch. (1986): *Slavic Prosody, Language change and phonological theory*, Cambridge.
12. BRLIĆ, I. A. (1850³): *Grammatik der illyrischen Sprache*, Zagreb.
13. BROZOVIĆ, D. (1963): O Stjepanu Ivšiću kao slavenskom i hrvatskosrpskom akcentologu, *Zbornik u čast Stjepana Ivšića*, ur. M. Hraste i dr., Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.

²² Naglasak *dužnik* je i u Daničića.

14. BROZOVIĆ, D. (1965): *Štokavsko narječje*, u: Babić, S. (1965) *Jezik* (Školski leksikon, knj. 12), Panorama, Zagreb: 265–273.
15. BROZOVIĆ, D. (1970): *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb.
16. BROZOVIĆ, D. (1971): Uz jedno vrijedno, ali i kontroverzno akcentološko djelo – razmišljanja o genezi, sustavu i normi, *Jezik*, 19: 123–139.
17. BROZOVIĆ, D. (1996): O prilogu dr. Stjepana Vukušića za Ivšićev zbornik, *Stjepan Ivšić i hrvatski jezik*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa, ur. B. Finka, HAZU – Matica hrvatska, Ogranak Orahova, Zagreb.
18. BROZOVIĆ, D., Ivić, P. (1988): *Jezik, srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb.
19. DANIČIĆ, Đ. (1850): *Mala srpska gramatika*, Beč.
20. DANIČIĆ, Đ. (1892⁸): *Oblici hrvatskoga ili srpskoga jezika* (prir. T. Maretić), Zagreb.
21. DANIČIĆ, Đ. (1896²): *Akcenti u glagola*, JAZU, Zagreb.
22. DANIČIĆ, Đ. (1913²): *Akcenti u imenica i pridjeva*, JAZU, Zagreb.
23. DEROSI, J. (1997): Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević, *Senjski zbornik*, 24: 141–150.
24. DEROSI, J. (2001): Pop Šime Starčević i hrvatski književni jezik, *Lička revija*, 1: 33–36.
25. DRECHSLER, B. (1912): Pop Šime Starčević, *Veda*, dvomesečnik za znanost in kulturo, 2, sv. V: 436–444, sv. VI: 542–553, Nova Gorica.
26. GARDE, P. (1993): *Naglasak*, prev. D. Raguž, Školska knjiga, Zagreb.
27. GVOZDANOVIĆ, J. (1980): *Tone and Accent in Standard Serbo-Croatian*, Akademie der Wissenschaften, Wien.
28. HOLJEVAC, Ž. (2005): Lički i primorski Bunjevci, *Hrvatska revija*, 5 (3): 61–66.
29. IVIĆ, P. (1958): *Die serbokroatischen Dialekte – Ihre Struktur und Entwicklung, erste Band*, Mouton & Co., 'S-Gravenhage.
30. IVIĆ, P., Lehiste, I. (2002, prir. Petrović, D.): *O srpskohrvatskim akcentima*, Sremski Karlovci – Novi Sad.
31. IVŠIĆ, S. (1911): *Prilog za slavenski akcenat*, Zagreb, p. o.: Rad JAZU, 187.
32. IVŠIĆ, S. (1912): Akcenat u Gramatici Ignata Alojzije Brlića, *Rad JAZU*, 194.
33. IVŠIĆ, S. (1912): Akcenat u Gramatici Matije Antuna Rejkovića, *Rad JAZU*, 194.
34. IVŠIĆ, S. (1913): Današnji posavski govor, *Rad JAZU*, 196.
35. IVŠIĆ, S. (1951): Iz naše akcentuacije i dijalekatske problematike, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta I*: 359–378, Zagreb.
36. IVŠIĆ, S. (1952/53): Oko naše ortoepije, *Jezik*, 1: 69–74, 105–107, 1321–35, *Jezik*, 2:134–136.
37. IVŠIĆ, S. (1970): *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
38. IVŠIĆ, S. (1971): *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*, München.
39. IVŠIĆ, S. (1979): Prilog za kvantitetu u hrvatskom jeziku, *Rad JAZU*, 376: 5–39, Zagreb.
40. JAPUNČIĆ, M. (1912): Osobine bunjevačkog govora u Lici, *Nastavni vjesnik*, XXII: 266–273, Zagreb.
41. JUNKOVIĆ, Z. (1977): Šime Starčević i fonološki opis novoštokavskih naglasaka, *Jezik*, 25: 80–85.
42. KAPOVIĆ, M. (2004): Jezični utjecaj velikih gradova, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 30:97–105.
43. KAPOVIĆ, M. (2005): Nove duljine u hrvatskom jeziku (nakon općeslavenskoga razdoblja), *Filologija*, 44:51–62.
44. KAPOVIĆ, M. (2007): Hrvatski standard – evolucija ili revolucija?: problem hrvatskoga pravopisa i pravogovora, *Jezikoslovlje*, 8 (1): 61–76.
45. KAPOVIĆ, M. (2008): Razvoj hrvatske akcentuacije, *Filologija*, 51 (poseban otisak), Zagreb.
46. KARADŽIĆ, V. Stefanović (1935⁴): *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima*, Štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd.
47. KLAJIĆ, B. (1958): O akcentu aorista, *Jezik*, 6: 128–136.
48. LISAC, J. (1999): Još o dijalektnoj osnovici hrvatskoga književnog jezika, *Jezik*, 46: 184–188.
49. MAGNER, T. F. (1968): Post-vukovian Accentual norms in modern Serbo-Croatian, *American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists*, Prague.
50. MAGNER, T. F., Matejka, L. (1971): *Word Accent in Modern Serbo-Croatian*, University Park, London.
51. MARETIĆ, T. (1931²): *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
52. MATASOVIĆ, R., Jojić, Lj. (ur., 2002): *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb.
53. MATEŠIĆ, J. (1970) *Der Wortakzent in der serbokroatischen Schriftsprache*, Heidelberg.
54. MAŽURANIĆ, A. (1861²): *Slovnica Hèrvatska*, Zagreb.
55. MIČANOVIĆ, K. (2006): *Hrvatski s naglaskom*, Disput, Zagreb.
56. MOGUŠ, M. (1971): *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.
57. MOGUŠ, M. (1984): O novom temelju naglasne norme, *Jezik*, 32: 124–127.
58. PRANJKOVIĆ, I. (1984): Naglasak Lišana Ostrovačkih i Priručna gramatika, *Jezik*, 32: 23–26.
59. *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska – Matica srpska, Zagreb–Novi Sad, 1960.
60. RELKOVIĆ, M. A. (1767): *Nova slavonska i nimacska gramatika. Neue Slavonisch= und Deutsche Grammatik*, Zagreb.
61. REŠETAR, M. (1900): *Die serbokroatische Betonung Südwestlicher Mundarten*, Beč.
62. SLADOJEVIĆ, P. (1960): Kvantitet završnog samoglasnika u 3. licu množine aorista i imperfekta, *Naš jezik*, 10, sv. 3–6.
63. STARČEVIĆ, Š. (1812a): *Nòvâ ricsòslovica ilirická* vojničkoj mladosti krajicsnoj poklonjena trúdom i nástojanjem Shíme Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici, Slovima Gaspara Weis, Trst. Pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.
64. STARČEVIĆ, Š. (1812b): *Mozin Nòvâ ricsòslovica iliricko-francèzka* prineshèna po Shími Starcsevichu xupniku od Novoga u Lici na potribovánje vojničkè mladosti ilirickih dârxàvah, Slovima Gaspara Weis, Trst.
65. STARČEVIĆ, Š. (2009): *Ričoslovje* (prir. Selak, A.), Pergamena, Zagreb.
66. STANKIEWICZ, E. (1993): *The Accentual Patterns of the Slavic Languages*, Stanford University Press, Stanford, California.
67. ŠKARIĆ, I. (2001): Razlikovna prozodija, *Jezik*, 48: 11–18.
68. ŠONJE, J. (gl. urednik, 2000): *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb.
69. TAFRA, B. (1991): Slavonski gramatičari u 18. stoljeću, *Vrijeme i djelo Matije Antuna Rejkovića* (Znanstveni skup): 133–144, JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek.
70. TAFRA, B. (1993): *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Matica hrvatska, Zagreb.
71. TAFRA, B. (1995): Obilježja hrvatske gramatičke norme do kraja 19. stoljeća, *Filologija*, 24–25: 349–354.
72. TAFRA, B. (2001): Starčevićeva Ričoslovica – 190 godina poslije, *Jezik*, 49: 165–175.
73. TOMLJENOVIĆ, G. B. (1911): Bunjevački dijalekat zaleđa senjskoga s osobitim obzirom na naglas, *Nastavni vjesnik*, XIX: 335–348, 401–414, 483–499 i 579–604, Zagreb.

75. VINCE, Z. (1973): Zasluge Šime Starčevića za hrvatski književni jezik, *Filologija*, 7: 157–201.
76. VUKUŠIĆ, S. (1984): *Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta*, Istarska naklada, Pula.
77. VUKUŠIĆ, S. (1995): Prednovotoškavsko prenošenje naglasaka i njegovi odrazi u hrvatskoj standardnoj prozodiji, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 9: 101–105, Zagreb.
78. VUKUŠIĆ, S. (1996): Ivšiceva naglasna primjena, *Stjepan Ivšić i hrvatski jezik*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa, ur. B. Finka, HAZU –Matica hrvatska, Ogranak Oranovica, Zagreb.
79. VUKUŠIĆ, S. (1999): Zapadno novoštokavsko-hrvatsko književnojezično naglašavanje, *Mostarski dani hrvatskoga jezika*: 121–125, Mostar.
80. VUKUŠIĆ, S. (1997): Sudbina zapadnog dijalekta u Karadžićevu Srpskom rječniku, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 10: 99–106.
81. VUKUŠIĆ, S. (1997): Posebnosti glagolskoga naglasaka u hrvatskome, srpskom, slovenskom i ruskom jeziku, *Croatica*, 45/46: 215–221.
82. VUKUŠIĆ, S. (2001): Podrijetlo naglasnih likova genitiva – akuzativa i dativa – lokativa osobnih zamjenica *ja, ti, on* i povratne *sebe*, *Drugi hrvatski slavistički kongres*, Zbornik radova 1: 659–663, HFD, Zagreb.
83. VUKUŠIĆ, S., Zoričić, I., Grasselli-Vukušić, M. (2007) *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
84. *Zbornik o Đuri Daničiću* (urednici: J. Torbarina i A. Isaković), JAZU – SANU, Zagreb –Beograd, 1981.

THE ACCENTUATION OF ŠIME STARČEVIĆ'S THE NEW ILLYRIAN GRAMMAR

Summary

The article shows and comments accentual characteristics of the Šime Starčević's The New Illyrian Grammar (Nova ričoslovica ilirička, 1812). The author of the first grammar of the Croatian language written in Croatian had distinguished between four neoštokavian accents before Vuk Karadžić and Đuro Daničić did so. The accentuation of The New Illyrian Grammar is considered diachronically, especially in relation to the normative endeavors and accentual legacy of Karadžić and Daničić. Attention is paid to questions which, since the late nineteenth-century conceptual redirection towards the neo-Štokavian organic basis in pronunciation, have become the troublesome points of the Croatian orthoepic norm - for example, the presence of falling tone in non-initial syllables. The prescribed prosodic norm as defined by Croatian grammars from the end of the 19th century onwards has not taken into account the specificities of the Croatian basis of the standard language variety. Croatian language studies as a discipline is currently divided on the issue of where the new description of Croatian prosody ought to begin and, consequently, what the new proscribed pronunciation standard should be. The article provides information on a number of examples and categories that appear as codified or current variants in standard Croatian pronunciation.

KEY WORDS: *accentuation, Šime Starčević, grammar, accent/stress, codification, language use, standard pronunciation, Croatian language*

ŠIME STARČEVIĆ U KONTEKSTU JEZIČNIH I SLOVOPIISNIH POLEMIKA 19. STOLJEĆA

Loretana Farkaš Brekalo

Tena Babić Sesar

Sveučilište u Osijeku

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

811.163.42(049.2)“18“

811.163.42-05 Starčević, Š.

pregledni članak

Sažetak

Široj je znanstvenoj javnosti Šime Starčević poznat kao autor dviju gramatika, Nove ričoslovice iliriske i Nove ričoslovice ilirisko-franceske. Manje je poznato kako je Starčević tijekom pedesetih i šezdesetih godina 19. stoljeća bio sudionik rasprava o slovopisnim i jezičnim pitanjima. Starčević se posebno uključivao u rasprave vezane za pitanja odraza jata, a budući da je bio pobornik ikavice, svojim se viđenjima javnosti obraćao u Književniku, Zori dalmatinskoj, Glasniku dalmatinskom i dr.

KLJUČNE RIJEČI: *Šime Starčević, jezične i slovopisne polemike, ikavica, 19. stoljeće*

Uvod

Druga polovica 18. i prva polovica 19. stoljeća doba je pojačane jezikoslovne djelatnosti. Pojavljuju se nove gramatike¹ i rječnici, a osnivaju se i povjerenstva za uređivanje latinične grafije – 1782. u Beču za reformu slavonske, a 1820. u Zadru za reformu dalmatinske grafije. Taj plodan gramatičarski i leksikografski rad iskazivao se kroz posebnu brigu za standardizaciju književnoga izraza i za unifikaciju grafije jer je integracijska težnja da se pismeni jezik Hrvata standardizira kako bi mogao vršiti svoju polivalentnu funkciju na višeregionalnom području sve izražena. (Moguš 2009: 132-135) To je posebno došlo do izražaja kada su društvene, političke i ekonomske prilike Hrvatske tih desetljeća postale toliko nepovoljne da su nametnule potrebu sjedinjavanja hrvatskoga naroda i svih narodnih vrijednosti i obilježja „...i to u prvom redu u književnom jeziku i pravopisu kao pod-

¹ U Slavoniji su krajem 18. stoljeća nastale tri gramatike: Blaža Tadijanovića *Svaschta po mallo illiti kratko sloxenyne immenah i ricsih u Illyrski i Nyemacski jezik* iz 1761., Matije Antuna Reljkovića *Nova slavonska i nimačska grammatika* iz 1767. te Marijana Lanosovića *Neue Einleitung zur slavonschen Sprache* iz 1778. Godine 1822. započinje rad na svojoj gramatici na njemačkom jeziku *Grammatik der illyrischen Sprache* Ignjat Alozije Brlić, ali je ona objavljena tek 1833. U Dubrovniku je 1808. godine objavljena gramatika Franje Marije Appendinija *Grammatica della lingua Illirica*. Vidi: Malić 1997: 24.

lozi za zdrav i snažan razvoj književnosti i narodne svijesti“ (Jonke 1971: 97-98) Književna podijeljenost, koja je bila potencirana i pravopisnom raznolikošću, a potpomagana svakako i državno-političkom rascjepkanošću bila je jasan znak da nešto treba poduzeti kako bi oni koji govore hrvatskim jezikom bili ujedinjeni i učvršćeni u nastojanju da njihovo zajedništvo bude službeno i uređeno. U vremenu kada se donose ključne odluke o budućnosti hrvatskoga jezika i vode rasprave oko različitih koncepcija hrvatskoga književnog jezika² (preporodno doba) – filolozi najčešće raspravljaju o trima stvarima, a to su gramatički morfem u genitivu množine imenica, slogotvorno *r* te odraz jata – mnogi su hrvatski intelektualci iznosili svoja gledišta te oblikovali na taj način mišljenje javnosti i utirali put razvoju hrvatskoga jezika kao jedinstvene identitetske odrednice hrvatskoga naroda. Nesumnjivo je da su ilirci u cijelom tom procesu odigrali važnu, možda čak i ključnu ulogu, ali se ne smiju zanemariti ni oni koji su bili protiv ilirskih rješenja. Gajev *Proglas* iz 1835. godine kojim poziva na ujedinjenje ne samo Hrvate nego i sve južne Slavene (Ilire, to jest Hrvate, Srbe, Slovence i Bugare) označava početak provođenja jezičnog i kulturnog jedinstva u čitavoj Iliriji, stoga sa svojim sljedbenicima (Antun Mažuranić, Dimitrija Demeter, Vjekoslav Babukić, Dragutin Rakovac i drugi) Gaj predlaže da štokavsko narječje bude osnovica.³ Taj se izbor odrazio na formu toga književnog jezika i, dakako, na pravopis. (Jonke 1971: 101) Ako se samo nakratko osvrnemo na tradiciju hrvatskoga slovopisa, nameće se zaključak kako je to pitanje jedno od kompleksnijih. Od najranijih se razdoblja pokušavalo stvarati određene slovopisne norme, no nijedno se rješenje nije nametnulo kao dominantno. Ipak, u 16. st. počinju se nazirati neki trendovi koji su ostvarili dalekosežan utjecaj, kao što je uvođenje dijakritičkih znakova. Supostojanje različitih grafijskih sustava uzrokovano je utjecajima sa sjevera i juga, odnosno samim autorima i njihovim zemljopisnim podrijetlom. Takvo stanje dočekalo je i 19. st. u kojem se dogodio pomak prema ujednačenju hrvatskoga književnog jezika. Ipak, do konačnoga usustavljanja nije došlo još neko vrijeme jer se sve do kraja 19. stoljeća nude različita grafijska rješenja. Današnje su ortografske norme

u Hrvata uvedene tek postupno, u prijelaznom razdoblju od kraja devedesetih godina 19. stoljeća do Prvog svjetskog rata. (Brozović 1973: 36) Imajući na umu opisano stanje u hrvatskom jezikoslovlju u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća, u nastavku će rada više riječi biti o Šimi Starčeviću i njegovoj ulozi u slovopisnim i jezičnim polemikama koje su itekako ostavile traga iako njegova rješenja nisu prihvaćena u konačnim odlukama.

Šime Starčević i slovopisne polemike

Početak 19. stoljeća, dok traju jezikoslovna i slovopisna previranja, u Ilirskim provincijama za vrijeme Napoleonove vladavine objavljene su dvije gramatike – *Nova ricsoslovica ilirisko-franceska* (prerada s njemačkoga) i *Nova ricsoslovica iliriska*, obje iz 1812. godine i obje zasnovane na ličkim novoštokavskim ikavskim narodnim govorima⁴. Kako je već poznato, većina autora starih hrvatskih gramatika nisu jezikoslovci, a tako je i s navedenim dvjema gramatikama. Naime, autor je tih dviju gramatika pop glagoljaš Šime Starčević, rodom iz Žitnika pokraj Gospića koji je većinu svojega života, službujući kao župnik u Karlobagu, proveo nedaleko od rodnoga kraja⁵, stoga ne čudi što je u svojim jezikoslovnim razmatranjima ostao vjeran govoru područja iz kojega dolazi⁶. Starčević je široj javnosti najpoznatiji kao autor tih dviju gramatika, ali je on iza sebe ostavio i brojna druga djela. Budući da je najprije bio svećenik, *Homelie ili tumačenje Sv. Evangjelja* iz 1850. jedno je od njegovih najznačajnijih djela o kršćanskom nauku. Ipak, kako piše Branka Tafra, „ostala djela, uglavnomnabožna, nemaju veću važnost za hrvatsko jezikoslovlje“ (Tafra² 2002: 166). Među važna Tafra ubraja *Ricsoslovicu* iz 1812. te gramatičke i slovopisne članke (posebno rasprave koje je vodio u *Zori dalmatinskoj* i *Glasniku dalmatinskom*). Starčević je tijekom pedesetih i šezdesetih godina

⁴ Zlatko Vince, pišući o gramatici *Nova ricsoslovica iliriska*, navodi kako je njezina osnova narodni ikavski govor te da je riječ o gramatici književnoga jezika, a ne o iscrpnoj gramatici ličkoga govora – zapravo je to gramatika s obilježjima kontinuiteta ikavske književne tradicije na osnovi ličkoga govora. Vidi: Vince² 1973: 163.

⁵ Rođen je, dakle, u Žitniku pokraj Gospića 18. travnja 1784. godine, umro je u Karlobagu 14. svibnja 1859. Godine 1808. zaređen je za svećenika isusovačkoga reda kojem ostaje vjeran do svoje smrti. Bogosloviju je završio u Senju gdje je zaređen za svećenika 1808. godine. Neko je vrijeme kao svećenik službovao u Senju, Gospiću, Ličkom Novom i Udbini, a 1814. postao je župnik u Karlobagu i tamo ostao 45 godina, sve do smrti. Vidi: Derossi: 2001: 33.

⁶ Sanda Ham navodi kako Starčevićeva ikavica nije lički govor (kako su mu pokušali pripisati pojedini kritičari u 20. st.), nego je naddijalekatna štokavica, a to se poznaje baš po tom što neprestanice kritizira obilježja mjesnoga govora u dubrovačkih gramatičara i ne prihvaća ih jer zna da nisu proširena u *Ilirskom* i da *Bosnjacima*, *Slavoncima*, *Primorcima* i *Horvatima* nisu prihvatljiva. Vidi: Ham 2006: 53.

² Tafra 2002: 133.

³ Brozović ipak ističe kako to nije posve točno. Ne umanjujući ni u kojem pogledu snagu i važnost hrvatskog narodnog preporoda niti njegovo filološko i jezično-književno značenje, naglašava kako je to zapravo nacionalni preporod. Nadalje ističe kako ilirci nisu mogli uvesti štokavicu u književnost te ju odabrati za osnovicu standarda jer u samo pretpreporodno doba, stotinjak ili nešto manje godina prije djelovanja Gaja i njegovih suradnika, svi hrvatski pisci izvan sjeverozapadne Hrvatske (uključujući i Dubrovčane) pišu prilično ujednačenim novoštokavskim pismenim jezikom bez obzira kojim štokavskim dijalektom govore ili su možda čakavci. Jedino jezično dvojtvo u tome jeziku bilo bi supostojanje ikavice i ijekavice – međutim, ni to dvojtvo ilirizam nije uklonio. Dakle radilo se ne o izboru štokavske dijalekatske osnovice nego o izboru između dva već postojeća pismena jezika, oba u procesu standardizacije, to jest između novoštokavskoga i kajkavskoga pismenog jezika. (Brozović 1973: 36)

19. stoljeća bio sudionik rasprava o slovopisnim i jezičnim pitanjima, a posebno se uključivao u rasprave vezane za pitanje odraza jata. U svojem se djelovanju osobito istaknuo kao gramatičar te slovopisni reformator, a u svojim razmatranjima o grafijskim rješenjima priklonio se struji primorsko-slavonske jezične i grafijske povezanosti ili, kako se još navodi, slavonsko-dalmatinskoga načina pisanja (dalmatinski se od slavonskoga razlikovao samo po grafemima za /č/ i /š/ – umjesto slavonskoga *cs* /č/ rabilo se *ç*, „repató“, kako ga naziva Starčević, i umjesto *sh* /š/ rabilo se *f'*; a Starčevićovo pisanje, prema slavonskom načinu pisanja Jerolima Lipovčića iz godine 1750., razlikuje se zapravo samo u bilježenju suglasnika /š/, koji Lipovčić bilježi sa *ss*, a Starčević *sh*.⁸). „Slavonski je pravopis potkraj 18. stoljeća stekao središnje značenje prema kojem su i kajkavska i dalmatinsko-dubrovačka grafija imale tek periferni vid“ (Vince² 1973: 174) i zbog svoje je „...grafemske jednoznačnosti i jednostavnosti u odnosu na druge tipove hrvatskoga latiničnoga slovopisa bio široko prihvaćen na hrvatskom prostoru djelujući integrativno sve do preporoda te je imao veliku šansu da postane općenacionalnim“ (Tafra 2002: 138) Međutim, to se nije dogodilo i na kraju su se s vremenom slovopisnoj i jezičnoj normi zagrebačke filološke škole priklonili i kajkavci i zadarski književni krug, a jedino je Starčević ostao pri svome. Poznato je kako je bio dosljedni protivnik Gajeve grafije, a posebno nije prihvaćao tzv. razgodne (dijakritičke) znakove. Ipak, treba naglasiti da iza takvoga gledišta nije bila nikakva namjera za dalmatinsko odcjepljivanje ili oporbenjaštvo prema Zagrebu, nego duboko uvjerenje da je njegov način pisanja najbolji za hrvatski jezik, najopćenitiji i time najkorisniji za hrvatsku stvar. (Derossi 2001: 34) To se vidi i iz pisma koje je uputio Kuzmaniću 10. listopada 1846. u kojem navodi: „Što se tiče moje stalnosti u odbacivanju rogatoga verstopisa Zagrebačkih, i Ljubljanskih Novinarah, deržim, da s' ovom stalnostju ljubitelje, priatelje, i branitelje onoga verstopisa ni malo ne vridjam, niti našoj književnosti krivo činim jere sam u mojoj svisti obsvidochen, da on nije pravo posridstvo, ni način za sjediniti u pisanju sve naše Ilirske govore, on nami nije od potribe, on našem sladkom jeziku ne pristoi, pače on u sebi ne valja, jere nije drugo ako ne nagerdjenje četiriuh slova.“⁹ Dakle, moglo bi se reći da je bio oduševljen idejom narodnoga preporoda (što se vidi iz *Homilija*), ali se iz polemika vidi da je bio oštar protivnik zagrebačkih slovopisnih i jezičnih promjena. (Ham 2006: 53) Iako priznaje da su Dubrovčani objavili mnogo knjiga, ipak smatra da u ime „pravopisanja ne ucsinise koliko Slavonci, i Boshnjaci“ te da oni „razboritie i temeljitie pishu“, stoga se ugleda u Reljkovića, Došena, Velikanovića, Kanižlića i Voltića koji

je, iako je Istranin, prihvatio slavonski slovopis. (Starčević 2002: 19) Ipak, u svojim rješenjima ponajviše slijedi Reljkovića, a svakako treba naglasiti da su oba slovopisa jednoznačna te do tada najjednostavnija – osim što su bila po dva grafema za /č/ i /đ/¹⁰, a to govori o tome da Starčević svoju teoriju nije uspio provesti do kraja. Svoj stav o slovopisu, koji je vjerno branio do kraja života, sročio je Starčević u svojoj ričoslovici: „Svakom daklen slovu valja dati onaj glas, kojega po naravi svojoj imade, i onako beside izgovarati, kako su pisane, i ovo che rechi pravo shittiti. Buduch mi zagarlili slova latinska duxni smo uzdarxati njihov glas, koga imadu kod Latinah, doklen se god moxe, i kada nam vishe jedno brez pogibeli izgubljenja svoga naravskoga glasa sluxiti ne moxe, valja mu drugo na pomoch dati, da s' njim sastavljeno glas potribiti brez minjanja svoje naravi dade, ako-li to ne moxemo dostati, valja ili nova slova salivati, oli latinska pokarstit.“ (Starčević 2002: 17-18) Pogledamo li tablicuu kojoj se Starčević slovopis uspoređuje s Gajevim iz 1835. godine, možemo donijeti sljedeće zaključke o njegovim slovopisnim prijedlozima koje je iznio u *Ricsoslovici*: foneme /c/, /s/, /z/, /ž/ treba bilježiti grafemima *c*, *s*, *z*, *x* i nikako drukčije; što se fonema /č/ tiče, njega treba bilježiti digramom *cs*, a ne sa *c* kako to običavaju „Dubrovcsani pishuch celo, cegliade, i ostala koja ne imaju temelja“ (Starčević, 2002: 21); za foneme /ć/ i /đ/ predlaže dva grafema – za fonem /ć/ piše da ga treba pisati digramom *ch* (npr. *cher*, *chud*), a nikako ne trigramom *chi* (npr. *chier*) ili ga treba pisati digramom *tj* ako se u korijenu riječi nalazi *t* (npr. *bratja*, *prignutje*, a ne *bracha*, *prignuche*); slično je s fonemom /đ/ koji se treba bilježiti digramima *dj* i *gj* imajući na umu nalazi li se u korijenu riječi *d* ili *g* (npr. *darvena*) *gradja*, *mladje*, *mladja*; *svegjer*, *argjati*); Starčević za temelj slovopisa uzima latinska slova pa je njegov prijedlog da se ona čuvaju, a da se za one foneme za koje u latinskom jeziku nema slova upotrijebe dvoslovi *lj* i *nj* (Tafra 2002: 139-140); glas koji se „*csuje* u imenim dusha, shaka, shiba“ treba bilježiti digramom *sh*, a ne *sci* kako to čine Dubrovčani s tim da je Starčević, uvidjevši da dvoslov *sh* na početku riječi može označavati dva fonema, predložio apostrof, npr. *s' hodno* – *shitem*. (Tafra 2002: 140-141) Kada je u jezikoslovnim i grafijskim previranjima ipak pobijedio Zagreb, odnosno kada je Gajevo pismo prihvaćeno u cijeloj Hrvatskoj¹¹ (Tafra navodi da je pobjedi iliraca zasigurno pogodovalo njihovo *rogato e* s različitim odrazima jata, iako je književni samo jekavski, a Jonke navodi da je provođenju njihovih koncepcija pogodovalo i to što su djelovali vrlo brzo), Starčević se nije svoga dalmatinsko-slavonskog verstopisa odrekao do smrti, a poseb-

⁷ Horvat 2002: 103. Vidi i: Tafra² 2002: 166.

⁸ Derossi 2001: 33

⁹ Pismo Šime Starčevića, župnika u Karlobagu na 10. listopada 1846. gosp. Kuzmaniću Zore Dalmatinske Reditelju u Zadru. Vidi: Jelčić 2002: 276.

¹⁰ Svoje slovopise nazivaju podjednako (*slovosložje*), grafijski su im sustavi podudarni, osim dvoslova *er* odnosno *ar* za /r/, a i obojica se protive upotrebi dvoslova *gn* i *sc* za /nj/ i /š/ zbog dvoznačnosti: *pisci* (N mn. od *pisac*) i *pisai* (*piši*), *gnoj* (*gnoj*) i *gnoj* (*njoj*). Vidi: Tafra, 2002: 139.

¹¹ Zapisnik Hrvatskoga sabora koji je 1848. godine prvi put pisan hrvatskim jezikom, i to po normi zagrebačke filološke škole, znak je njezine pobjede nad drugim različitim koncepcijama književnoga jezika, ali sve do kraja stoljeća vode se žustre rasprave. Vidi: Ham 2006: 53.

no se protivio baš tom rogatom e¹². „I to ne samo zato što je „milovidno latinsko slovo nagrđeno“ sedlom, samarom ili rogovima, nego zbog toga što je on za to da odražaj jata u hrvatskome književnom jeziku bude samo i.“¹³ Kako navodi Kapović, „pisanje je odraza dugoga jata jedno od najnesretnijih rješenja u hrvatskom pravopisu“¹⁴. Da je tomu tako svjedoči i činjenica kako je Gaj osjećao da će biti prigovora protiv rješenja koja on i njegovi sljedbenici zagovaraju. Ta su rješenja išla u smjeru okupljanja i ijekavaca i ekavaca i ikavaca pa Gaj ne usvaja Karadžićevo rješenje (navedeno u *Srpskom rječniku* 1818.) da izgovor jata bude *je, ije*, nego predlaže slovo *ě*. Gaj je, što se tiče prigovora, bio u pravu – najoštrij su došli iz Dalmacije gdje je ikavska tradicija bila neosporna i utvrđena slovopisom (*verstopisom*) 1820. godine. Zadarska filološka škola 1844. godine pokreće *Zoru dalmatinsku* u kojoj se ne primjenjuje zagrebački slovopis, nego dalmatinski. Starčević je tada imao 60 godina, znatan ugled svećenika, književnika i jezikoslovca. Kada dvije godine nakon toga uredništvo preuzima Ante Kuzmanić, u „Pridgovoru“ navješćuje da će taj časopis ostati vjeran ikavici.¹⁵ „Fonološka je vrijednost odraza staroga jata u Starčevića jednoznačna, ikavska.“ (Tafra² 2002: 168) U *Zori dalmatinskoj* (IV/1847: 7) objašnjava da su tri izgovora u narodu: *e, i, ie*, da *e* nateže „na pemsku“, da je *i* čisto ilirsko, a *ie* da je „od strane staroslavjanske“. Za *je* i *ije* kaže da se čuje ponajviše u ustima orača, kopača i govedara. Starčević je uočio svu složenost problema odraza staroga jata. Ikavski i ekavski izgovor u ilirskih su gramatičara bili zaista dopušteni, iako je norma zagrebačke filološke škole određivala jekavski izgovor.¹⁶ „Kao dugogodišnji i jedan od najuglednijih suradnika Zore dalmatinske, Starčević je prihvatio dalmatinski slovopis jer se od njegovog, slavonskog, razlikovao samo po grafemima za foneme /č/ i /š/ te se zajedno s Antom Kuzmanićem oštro suprotstavio zagrebačkom slovopisu s „kvačicama i šiljcima““ (Horvat 2002: 105)

TABELA 1 Usporedba Gajeva¹⁷ i Starčevićeva slovopisa

	fonem	/c/	/č/	/ć/	/đ/	/dž/	/lj/	/nj/	/s/	/š/	/z/	/ž/	/r/
GAJ	grafem	c	č	ć, tj	dj, gj	-	lj	nj	s	š	z	ž	er
STARČEVIĆ	grafem	c	cs	ch, tj	dj, gj	cx	lj	nj	s	sh	z	x	ar

Objavljivanje Starčevićeve gramatike, koja normira štokavsku ikavicu, samo potvrđuje zalaganje pristaša zadarskoga kruga koji su nastojali da se upravo štokavska ikavica odabere za književni jezik. U *Zori dalmatinskoj* Šime Starčević surađivao je priložima o hrvatskom latiničnom pismu (*verstopisu*, kako on kaže) i o hrvatskome književnom jeziku. Najžešće je o slovopisu pisao 1847. godine u 1. i 2. broju toga 4. godišta kada se u članku *Književnost* bavio sljedećim pitanjima: *Što je rogati Pravopis Zagrebački? Odkuda je izifao? Zašto se zove Organički? Je li obchinski? Imamo li ga primiti, ali odbaciti?* (Tafra 2002: 139) O hrvatskom latiničnom pismu i hrvatskom književnom jeziku imao je već i prije izgrađena gledišta, obrazložena u gramatici *Nova ricsoslovica iliriska*. Starčević nikada nije prihvatio ijekavicu, ostao je dosljedan ikavici i svakako je uz Kuzmanića pridonio da se zadarski književnojezični krug odupre ilircima upravo ikavicom. Jekavcima Dubrovčanima on suprotstavlja „bolje Iliriance“ iz Dalmacije, Bosne, Slavonije i Krajine koji su ikavci, pa prema tomu u većini. Nadalje, nikada nije prihvatio odbacivanje gramatičkog morfema *-ah* u G mn. niti uvođenje dvoslova *er* za slogotvorno *r*, a tek će u drugoj fazi svoga jezikoslovnog rada ilirski jezik preimenovali u hrvatski.¹⁸ U 45. broju *Zore dalmatinske* počinju izlaziti *Poslanice ličke pastirice Stane Gledovich* koje se oštro suprotstavljaju ilircima te im se nameće

¹² Naime, prije nego su uveli pisanje *je, ije* kao odražaj (refleks) jata, dakle ijekavicu, ilirci su pisali *ě* koje bi čitatelji mogli čitati prema svome materinskom govoru, tj. kao *i, e* ili (*i*)*je*. Vidi: Derossi 2001: 34.

¹³ Derossi 2001: 34.

¹⁴ Danas pišemo odraz dugoga jata kao *ije* iako se to izgovara kao *jě*, dakle jednosložno (uz napomenu da postoji i *ije* koje je upravo dvosložno i nema veze s jatom, npr. *pijem, kutije, lošije*), a ne dvosložno. Pisanje *ije* potječe od Vuka Karadžića, tj. iz onih ijekavskih govora u kojima se to doista izgovara dvosložno, kao *i-je*. Međutim, u Hrvatskoj se to oduvijek izgovaralo kao *jě* pa je to konačno i propisano u hrvatskom standardu. Vidi: Kapović, 2007: 64-65.

¹⁵ *Zora dalmatinska*, 40. broj III. godište 1846. godine. Vidi: Jonke 1971: 91.

¹⁶ Tafra 2002: 147.

¹⁷ Budući da se Gajev slovni prijedlog u *Kratkoj osnovi horvatsko-slavenskoga pravopisa* iz 1830. godine ne odnosi na štokavski fonološki sustav, sa Starčevićem se slovopisom mogu usporediti tek Gajevi prijedlozi iz *Pravopisa* (*Danica*, 1835., br. 10). Vidi: Tafra² 2002: 167.

¹⁸ Horvat 2002: 104.

pogrdan naziv Sutlo-Savo-Dravci (Jonke 1971: 91) što govori o čvrstom Starčevićevu stavu i nepokolebljivosti.¹⁹ I Kuzmanić i Starčević isticali su ikavicu kao najčistiji, najizvorniji hrvatski izraz. Vrijeme nije potvrdilo njihova nastojanja, ni Starčevićeva, ni Kuzmanićeva; od njih je na kraju odustao i Kuzmanić prihvativši Gajeve reforme, ali Šime Starčević nije ni tada: ostao je sam doživjevši da se njegovi članci, u kojima nepomirljivo odbija sve što je vezano uz Gajeve pravopisne inovacije, tiskaju upravo tim slovopisom („rogatim slovima“), kojima se toliko protivio i protiv kojih se toliko žestio²⁰, no ipak je uspio u jednom – tražio je da mu potpis ne mijenjaju, već da ostane isti kao što je bio u prvim njegovim djelima – *Shime Starčević*. (Tafra² 2002: 166) Godine 1846. piše Kuzmaniću: „*Dragi prijatelju! Otkada si ti pristao list Zore dalmatinske rediti, od onda sam i ja počeo popuščati u mojem nastojanju s kojim sam bio počeo polak moje slabe mogućnosti isti list podupirati, i to sam morao toliko prvo učiniti što sam lako opazio da su tvoji nastupnici udilje počeli moja sastavljanja izostavljati i od boljega vrstopisa odstupati, služeći se pokvarenim vrstopisom zagrebačkim, koji niti je pemski ni poljski aliti češki ni leški, ni naš ilirski.*“ (HNP I. 1965: 135) U vrijeme dok je Kuzmanić bio urednikom *Zore dalmatinske*, Starčević je uspijevaio nametnuti svoju grafiju tomu listu, no kasnije mu to nije pošlo za rukom. Kuzmanić Starčevića naziva mudrom glavom i *zvizdomnašom* nastojeći ga zadržati suradnikom te istovremeno imajući na umu promjene koje se u hrvatskoj filologiji događaju – tom zadarskom intelektualcu jasno je da ilirski „rogati“ pravopis postupno pobjeđuje i sve više postaje općehrvatski pa je, možda baš zbog toga što je urednikom, za razumnu nagodbu. Ipak, Starčević nije takav. I inače okarakteriziran kao tvrdoglav i uporan, nije ni za kakve nagodbe i dalje tvrdeći da je njegovo gledište o slovopisu jedino dobro i mjerljivo. Moglo bi se reći kako Kuzmanić kao urednik prihvaća stvarnost, uviđa da pobjeđuju ilirci oko Gaja i ne želi biti onaj koji će razbijati hrvatska nastojanja za jedinstvom. Kako zaključuje Julije Derossi, „*Ante Kuzmanić i Šime Starčević bili su duboko svjesni što je to hrvatski književni jezik i nisu ga htjeli žrtvovati ni za kakva bratstva i jedinstva.*“ (Derossi 2001: 36)

„*Starčevićev izbor ikavske (novo)štokavice za književnojezičnu osnovu s današnje se povijesne udaljenosti čini najbolji, pogotovo što se još i danas otvara jatovsko pitanje u standardnom jeziku. Što se tiče Starčevićeva slovopisa, on bi bio prikladniji za ovo vrijeme računalne komunikacije.*“ (Tafra 2002: 172) Upravo zbog toga Starčevića ne treba smatrati toliko konzervativnim u odnosu na ilirce iako se često navodi da je takav.

¹⁹ *Poslanice* su pisane dalmatinskom grafijom, a Kuzmanić u popratnoj bilješci iznosi kako će one izlaziti upravo takvom grafijom kako je zahtijevao pisac. Vidi: Vince² 1973: 179.

²⁰ Jelčić 2002: 275-276.

Zaključak

Kada piše o stilu Starčevićeve *Nove ricsoslovice iliriske*, Sanda Ham navodi kako je on polemičan, a ton je poglavito oštar, neuobičajen za gramatike uopće, ali čini se da je odgovarao prkosnoj, ponositoj i raspravama sklonoj naravi Šime Starčevića. Nadalje piše kako je Starčevićev jezik čista ikavska štokavica. Nema dvostrukih ikavsko-jekavskih oblika kojih ima i Reljković na kojega se poziva. „*Za razliku od Relkovića, Starčević bilježi a uz samoglasno r: ar, parvi, barzo, a tako bilježe Della Bella, Appendini i Voltić. To znači da Starčević nije odbijao sve što je dolazilo od dubrovačkih gramatičara, nego samo ono što je smatrao obilježjem dubrovačkoga govora, a ne općega naddijalekatnoga štokavskoga temelja, iliriskoga.*“ (Ham 2006: 53)

U tom svjetlu treba, zapravo, promatrati jezikoslovno promišljanje i djelovanje Šime Starčevića. Treba imati na umu to da je, iako je u prvom redu bio svećenik, autorom prve gramatike na hrvatskom jeziku – prethodne su bile pisane ili drugim jezicima (latinskim, talijanskim, njemačkim) ili su bile dvojezične – prvi je i u opisu novoštokavskih naglasaka i njihova bilježenja, a o svim tim jezičnim i slovopisnim pitanjima raspravljao je uvijek utemeljeno i uvijek s potvrdama za ono što izriče. Danas ga se u literaturi naziva konzervativnim, tvrdoglavim, upornim jer je ostao vjeran ikavici, no sve je to manje važno ako se uzme u obzir njegova književna i jezikoslovna ostavština te težnja za jedinstvenim književnim hrvatskim jezikom utemeljenim na štokavskoj ikavici.

LITERATURA I IZVORI

1. BROZOVIĆ, Dalibor. O ulozi Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije. // *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 3, 1(1973), str. 35-63.
2. DEROSI, Julije. Pop Šime Starčević i hrvatski književni jezik. // *Lička revija* 3, 1(2001), str. 33-36.
3. DEROSI, Julije. Pop Šime Starčević i *Zora dalmatinska*. // *Zadarska smotra* 3-4(1995), str. 87-93.
4. HAM, Sanda. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006.
5. HORVAT, Anastazija. *Nova ricsoslovica iliriska: ŠimeStarčević, Nova ricsoslovica iliriska*, Trst 1812., Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2002.: [prikaz]. // *Fluminensia* 14, 1(2002[i.e. 2004]), str. 102-108.
6. HRVATSKA GRAMATIKA: II. promijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
7. HRVATSKI NARODNI PREPOROD I: Ilirska knjiga. Zagreb: Matica hrvatska: Zora, 1965.
8. JELČIĆ, Dubravko. *Hrvatski književni romantizam*. Zagreb: Školska knjiga, 2002.
9. JONKE, Ljudevit. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 1971.
10. JONKE, Ljudevit. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje, 1965.
11. KAPOVIĆ, Mate. *Hrvatski standard – evolucija ili revolucija? Problem hrvatskoga pravopisa i pravogovora* // *Jezikoslovlje* 1, 8(2007), str. 61-76.

13. MARČEVIĆ, Sven. Pravopis u diskrepanciji. // Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme 2, 3(2001), str. 7-12.
14. MOGUŠ, Milan. Devetnaesto stoljeće. // Moguš, Milan. Povijest hrvatskoga književnoga jezika: treće, prošireno hrvatsko izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2009. Str. 151-188.
15. STARČEVIĆ, Šime. Nova ricsoslovica iliriska: vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena / trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2002. (pretisak)
16. TAFRA, Branka. Jezikoslovac Šime Starčević. // Starčević, Šime. Nova ricsoslovica iliriska: vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena / trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2002. Str. 127-172.
17. TAFRA, Branka. Starčevićeva Ričoslovica – 190 godina poslije. // Jezik 49, 5(2002), str. 165-175.
18. VINCE, Zlatko. Pogledi na jezična pitanja u Dalmaciji u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda. // Kolo 8-10(1966), str. 243-248.
19. VINCE, Zlatko. Zasluge Šime Starčevića za hrvatski književni jezik. // Filologija 7(1973), str. 157-201.

ŠIME STARČEVIĆ IN THE CONTEXT OF LANGUAGE AND ORTHOGRAPHY CONTROVERSY IN 19TH CENTURY

Summary

Šime Starčević is widely known as the author of two grammar books: Nova ricsoslovica iliriska and Nova ricsoslovica ilirsko-franceska. A less known fact about Starčević is that he used to participate in debates regarding orthography and language issues. He was especially active in the issues regarding yat-reflexion, and since he was a defender of ikavica speech, he published his works for the public in Književnik, Zora dalmatinska, Glasnik dalmatinski, etc.

KEYWORDS: Šime Starčević, language and orthography controversy, ikavian dialect, 19th century

UDŽBENIČKI DISKURS U RUKOPISNOJ OSTAVŠTINI ŠIME STARČEVIĆA

Vesna Grahovac-Pražić

Sveučilište u Zadru

Odjel za nastavničke studije u Gospiću

371.671.:811.163.42 (044.2)

811.163.42-05 Starčević, Š.

izvorni znanstveni članak

Sažetak

U Arhivu Hrvatske provincije Družbe Isusove u Zagrebu pronađeni su rukopisi karlobaškog svećenika, jezikoslovca i katehetskog pisca Šime Starčevića. U pronađenoj se kutiji nalaze dvije skupine rukopisa, jezikoslovni i vjersko-katehetski. U radu se daju osnovne informacije o rukopisima te posebno vrjednuje pripadnost udžbeničkom diskursu. Neki od njih nastajali su upravo za potrebe vjerskog odgoja koji je uključivao i procese opismenjavanja te su udžbenički strukturirani. Ostali rukopisi pokazuju autorov prosvjetiteljski svjetonazor i brigu za prosvjećivanjem puka na vjerskoj i jezično-komunikacijskoj razini te i u njima nalazimo metodičko-didaktičke naznake.

KLJUČNE RIJEČI: Šime Starčević, rukopisna ostavština, udžbenički diskurs

Uvod

Udžbenik je osnovna školska knjiga koju učenici gotovo svakodnevno upotrebljavaju u školskom radu radi obrazovanja, odnosno samoobrazovanja i koja mora biti didaktičko-metodički oblikovana. Udžbenik mora nuditi rješenja koja će pomoći učeniku u učenju pojedinog predmeta i njime se dopunjuju, proširuju i kompletiraju izvori znanja. „Udžbenik je knjiga za učenike. Ako se učenik njome ne može služiti bez učiteljeve ili roditeljske pomoći, očito udžbenik ne ispunjava svoju svrhu“ (Težak, 1996:159). Naravno da udžbenik služi i nastavniku, da mu je potpora u nastavi. Govoreći o udžbeničkom diskursu govorimo o odnosu teksta i konteksta.

Diskurs ima velik raspon značenja; on obuhvaća područje komunikacije koje u sebi uključuje širok situacijski kontekst; nadređen je pojmu teksta; obuhvaća proces unutar kojeg se uzimaju u obzir pošiljateljeve namjere prenošenja poruke, ali i recipijentovo razumijevanje te poruke u određenom kontekstu (Kovačević i Badurina. 2001). Diskursom možemo imenovati «sve što tvori značenje i nalazi svoj refleks u kakvom iskazu; povijesna formacija kao skup prepoznatljivih jezičnih i nejezičnih odlika; ideologijske sheme, uvjetna razgraničenja, prožimanja i kontradikcije, simbolička interakcija i produkti semioze uopće; tekstualizacija podsvijesti; procesi razumijevanja, preoznačavanja i redistribucije značenja itd.» (Kovačević, 2002:118).

Tako pojam diskursa uključuje zajednička obilježja tekstova bili oni govoreni ili pisani. Diskurs je jezik u upotrebi. Pojam je to koji «pokriva sve aspekte komunikacije koji ne uključuje samo poruku ili tekst već i pošiljaoca i adresata, kao i neposredni situacijski kontekst» (Kovačević i Badurina, 2001:18). Diskurs je proces za razliku od teksta koji je proizvod. Odnos teksta, autora i primatelja u diskursu se promatra i čita u kontekstu, naravno, filološkom, ali uključuje psihološko, kulturološko, sociološko te druga čitanja.

Opredjeljenje za termin udžbenički diskurs pokazuje upravo interpretaciju Starčevićevih rukopisa kao diskursa koji uključuje druge diskurse i uključuje pisca, čitatelja, učenika te povijesni kontekst, a to znači aktualizira uporabnu, komunikacijsku funkciju jezika. Primarno čitanje nije jedino lingvističko, nego je lingvističko polazište ka postupku traganja za drugim diskursima. Udžbenik se stilom razlikuje zavisno od stupnja obrazovanja, prije svega metajezikom jer mu je namjena obrazovanje adresata koji tek postupno svladavaju pojedine dijelove određene znanosti (Katnić-Bakaršić, 2001).

Rukopisi Šime Starčevića

Pater Valentin Miklobušec, arhivar Družbe Isusove u Zagrebu obavijestio je javnost da su 2008. godine pronađeni rukopisi Šime Starčevića u zaostavština popa Davorina (Martina) Krmpotića¹. Davorin Krmpotić bio je kao i Šime Starčević pripadnik Senjsko-modruške biskupije. Riječ je o više od tisuću listova, cjelovitih rukopisa i fragmenata većih cjelina od kojih su neki s potpisom Šime Starčevića. U arhivu su materijali razvrstani u dvije skupine s oznakama A- jezikoslovni tekstovi i B- vjerski tekstovi. Ovo su, pored rukopisa² koji se čuva u *Sakralnoj baštini Senja* jedini do sada pronađeni rukopisi Šime Starčevića.

Među ostavštinom Davorina Krmpotića pronađeni su ovi rukopisi koji se pripisuju Šimi Starčeviću:

OZNAKA	NASLOV	GODINA	LISTOVI	AUTOR
A1	<i>Csista Bekavica Iliricska latinskim i Cirilian-skim slovim upisana na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah</i>	1831.	66	da
A2	<i>Csista Bekavica Iliricska za Pucska Ucsilishta Horvatske Kraine, i Primorja</i>	1832.	45	da
A3	<i>Abecedia</i>	ne	101	ne
A4	<i>Tekst bez naslova (udžbenik kao uA3)</i>	ne	38	ne
A5	<i>Tekst bez naslova (udžbenik matematike)</i>	ne	93	ne
A6	<i>Tekst bez naslova (hrvatko-latinska gramatika)</i>	ne	92	ne
A7	<i>Tekst bez naslova (gramatika hrvatskog jezika)</i>	ne	120	ne
A8	<i>Tekst bez naslova (rječnik i hrvatsko-njemačka gramatika)</i>	ne	70	ne
A9	<i>Tekst bez naslova (razgovori)</i>	ne	43	ne
B1	<i>Svagdanja Poboxnost i Prava Izpovid Kerstjanska</i>	1852.	198	da
B2	<i>Nauki Kerstjanski za Odrasliche, i vas Puk Katolicsanski;</i>	1835.	73	da
B3	<i>Svetopismene Bogocastja Zakona Dogodovshatine na Upotrebljenje Slavorodnih Uchilish-tah Iliricskoga Kraljevstva</i>	ne	93	da
B4	<i>Svetopismene Dogodovshatine Pravoga Bogoshtovja na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah</i>	1844.	65	da
B5	<i>Uvod u Poznanje Temeljah Bogoshtovja na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah</i>	ne	48	ne
B6	<i>Knjiga Shtivenja od Pravotvornosti i od Ljubavi Domovine na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah</i>	1844.	97	da
B7	<i>Gercsko Odcipljenje</i>	ne	20	ne

Već po naslovima tekstove možemo prepoznati kao one namijenjene školi i učenu. Prepoznamo udžbenike za početnu nastavu koje danas zovemo početnicama (A1, A2, A3), udžbenike za vjerski odgoj učenika (B3, B4, B5, B6, B7) i svih ostalih (B12). Nalazimo i jezične priručnike, gramatiku, rječnik, razgovornik (A6, A7, A8, A9) koji imaju svoju ulogu u učenju kao dodatni izvori danas, a u dopreporodno doba bili su izvori za učenje jezika i vrlo često strukturirani s didaktičkim sadržajima. „Zadaća im je bila da korisnik na jednom mjestu nađe najpotrebnije gramatičke, leksičke, često i tekstualne podatke za učenje stranog jezika. Kako su oni bili dvojezični, pa i višejezični priručnici, uz strani se jezik usput učio i materinski.“ (Tafra, 1997:104).

1 Krmpotić, Davorin, hrvatski dušobrižnik (Veljun kraj Senja, 1867.- Arizona, SAD, 1931.) Kao pristaša Ante Starčevića izbačen je sa zagrebačke teologije pa je studij završio u Senju. Kao svećenik službovao je u više mjesta Like i Korduna i svagdje ostavio traga. U Cetingradu je postavio orgulje, u Praputnjaku osnovao Hrvatsku čitaonicu, daje oslikati crkve, opismenjava. Gdje je god službovao bio je omiljen puku i smetnja vlasti. Kao nepoćudna osoba emigrirao je u Ameriku i odigrao je značajnu ulogu među hrvatskim iseljentištvom. Župnik je u Kansas Cityju, sagradio je crkvu, sirotište i prvu hrvatsku školu na američkom tlu. Piše na engleskom i hrvatskom vjerske, povijesne, putopisne i publicističke tekstove. Posvećen je očuvanju hrvatskog identiteta ljudi u Americi i očuvanju veza sa starim krajem. (Opći religijski leksikon: 2002.)

2 Riječ je o rukopisu naslova *Kratki i gladki ODGOVORI na ona, Koja se ponajvishe, i naj obshirnie govore suprot VIRE, I BOGOSHTOVJU*, prijevodu francuskoga izvornika.

Među rukopisima nalazi se rukopis djela koje je Šime Starčević tiskao 1854. u Zagrebu, *Svagdanja Poboxnost i Prava Izpovid Kerstjanska (B1)* pa dokument ne možemo promatrati kao ostale rukopise³. Knjiga je Starčevićeva kompilacija i izbor iz dostupne mu europske i hrvatske vjerničko-liturgijske literature. Nalazimo i rukopisni tekst udžbenika matematike (A5) koji se izdvaja iz tematskog ustroja rukopisa.⁴ Njegova pojava u kutiji D. Krmpotića nije neočekivana s obzirom da je očito u Ameriku ponio udžbeničku literaturu za temeljne predmete, opismenjanje i učenje hrvatskoga jezika, vjeronauka i računanja.

Rukopisni tekstovi su velikim dijelom bez datacija i autorstva, iako sve upućuje da im je autor Šime Starčević, ali trebaju proći grafološku analizu. Rukopisi su mjestimično teško čitljivi, poneki tekstovi imaju puno ispravljavanja Starčevićevim rukopisom i drugom rukom. Tekstovi, posebice dijelovi, se ponavljaju, javljaju pod različitim naslovima. Razlog je tomu što je Starčević prilagođavao rukopise za potrebe različitih stupnjeva školovanja i društveno-političkoj organizaciji prostora na kojem se odvijalo obrazovanje. Ono što se može reći temeljem početnih čitanja jest da su svi tekstovi pisani štokavskom ikavicom Starčevićeve stilizacije, da su pisani grafijom bez dijakritičkih znakova koju je strastveno, cijeli život, zagovarao Šime Starčević.

Poznato je da je Starčević poznao europsku vjersku literaturu, kao i književnost te da je puno prevodio i prilagođavao što je potvrđeno u njegovim tiskanim djelima.⁵ Šime Starčević (1784.-1859.) dugogodišnji karlobaški župnik, rođeni Ličanin, intelektualac je svoga vremena. Dvije su temeljne odrednice njegova rada, jezikoslovlje i vjera. O jezičnom radu svjedoče dvije tiskane gramatike i niz polemika objavljenih u *Zori dalmatinskoj* i gramatika objavljena u nastavcima u *Glasniku dalmatinskom*. Energični je protivnik ilirskih jezikoslovnih reformi i strasni zagovornik štokavske ikavice kao književnog jezika Hrvata. O vjersko-prosvjetnom radu svjedoče objavljena katehetska djela i propovijedi. U njima Starčević pokazuje duhovno-vjersku stručnost, jezikoslovnju spremnost te humanističku naobrazbu. U pisanju često je polazio od priznatih i poznatih djela, koja nije samo prevodio, nego mijenjao, prilagođavao i dopisivao.

Rukopisni tekstovi za početnu nastavu

Čitanje i pisanje, kao oblici jezičnog ostvaraja, imaju bitnu ulogu u procesu učenja općenito, odnosno pri usvajanju svekolikog znanja i drugih sadržaja, a ne samo sadržaja hrvatskog jezika. Procesi opismenjanja bili su važni duhovnoj i svjetovnoj vlasti u prošlim stoljećima pa je učenje čitanja i pisanja bilo neodvojivo od vjerskog odgoja i kateheze. Na našim prostorima prve hrvatske tiskane početnice nazivaju se: psaltir, azbukvar, bukvar, bukvošnjak, psalterić, abečevica, pater-noster-abečedari, abc knjižice, abekavice, ABC ili knjižica slovoznjanja, imen knjižica, šlabikar.⁶ Tako i u ovim rukopisima, iako je riječ o integriranom poučavanju čitanja pa i pisanja te vjeronauka nose naslov bečavica, abecedia.

U *Priporuki Csiste Bekavica Iliriske* ističe tešku kulturnu situaciju u Lici, Krbavi *Od ovuda dohodi, da nasha dica u materinskom jeziku sime od dobrih zamishljajah ne mogu primiti, jere za njihovu korist Knjigah nitko ne pishe; i ako shtogod pod nauka primiti imaju, ovo treba, da kroz njima nepoznati jezik talianski, nimacshi, ali latinski primaju.* Posebno se osvrće na učenje jezika, očito nezadovoljan položajem u nastavi i pristupima učenju te piše da nema pravog načina na koje bi se *u mehkana sarca malene dicsice usaditi* pa nastavlja da je ovom knjižicom htio pomoći te da ju je preveo sa stranog jezika i napisao latinicom i ćirilicom da svako *dite bilo ono katolicansko ali hristjansko s malim nastojanjem i slabog Ucsitelja moxe ne samo nauciti na obadva nacsina pravo i redovito shtiti, i ako hoche i pisati*, primiti Božje učenje. Razvidno je da se čitanje i pisanje poučavalo odvojeno, odnosno da je primarno bilo naučiti čitati. Nakon predgovora je tabla sa latinskim i ćirilicnim slovima, pa šest cjelina za početno sricanje. Nakon što učenici savladaju tehniku čitanja slijedi najopširnije poglavlje *Uhod u Shtivenje* (29 cjelina+9 na ćirilici). Smjenjuju se dijelovi vjeronauka (*Od Boga, Od molitve...*) i općih znanja (o moru, vodi, vladanju, čovjeku, uspomeni, bolesti, zemlji...). Tako u dijelu s naslovom *Od Razdiljenja Vladanjah* poučava što je učilište, to je mjesto, a učionica je kuća ili soba gdje mladost uči pa navodi nastavna područja *!.../Boshovje, i razlicsite znanosti, takove znanosti jesu osobito jezik od svojega naroda i domovine i jezici koji se ne govore...Zatim Liposlovka, Zvizdoznanstvo, Kopnomirje, Dogodovshtina iliti Zgodopisanje, Mudroslovstvo, Bogoslovstvo, Zakononauk, aliti Pravdoznanstvo i Likarstvo.* Nakon toga slijedi poglavlje s jezičnim podukama *Nadometak*. Redaju se pravila o glasovima, slogovima, rastavljanju na slogove, o čitanju, interpunkciji, naglascima, izgovoru (*Od promine glasa*) pa će uputiti *Unosito („”) Kod ovih biligah shtio se glasom kripkim, i uzdignumtim. Ova znamenja razlucuju ricsi tugje, koje u nashe govorenje unosimo.*⁷

⁶ Termin početnica javlja se u Hrvata najvjerojatnije od 1853. (Putanec, 1979)

⁷ Usporedi: Unosila („”) postavljaju se na početku, i na svršetku govora, koi se iz tugjih ustah, ali knjigah u svoje pismo uvodi. (*Ričoslovje*, 2009:10) /“ postavljena na kraju svakoga redka tugjega

³ Tiskanom djelu je puni naslov *SVAGDANJA POBOŽNOST I PRAVA IZPOVID KERSTJANSKA po Šimi Starčeviću, začastnom kanoniku, duhovnog štola prisiditelju i gradskom župniku u Karlobagu. S dopuštenjem oblasti duhovne. U Zagrebu 1854. Tiskom i troškom Franje Župana* (286 stranica).

⁴ Kako rukopis ulazi u drugo znanstveno područje neće biti predmet analize iako bi terminološka analiza bila zanimljiva.

⁵ Tako je primjerice Starčević objavio gramatiku *Nova ricsoslovica ilirisko-francezka*, 1812. koja je prerada gramatike opata Mozina. *Homelie* izlaze 1850. godine i također su nastale temeljem djela europskih propovjednika.

Csista Bekavica Iliriska za pučke učionice u Krajini i Primorju gotovo je iste strukture kao i prva spomenuta. Počinje tablicama za početno čitanje i to postupkom sricanja kao npr. tablica 8: *raj, rod, siv, xiv, sid/ tat, tup, vuk, zub, zob/ shto, gaj, xlib, skok, gnjiv/ chuck, csir, shav, ljut, gnoj*. Nakon toga slijede poučni tekstovi za uvježbavanje čitanja i istovremeno za učenje o vjeri, moralu, ponašanju. Ovaj rukopis nije razdijeljen u naslove. Riječ je o tekstovima iz onodobnih početnica koje Starčević prilagođava. Posebice je brinuo o jezičnim prilagodabama koje bilježi kao bilješke ispod teksta kao u primjeru teksta kad govori o poslovima u kuhinji koje obavljaju majka i sestra, a ispod teksta je bilješka *Naskorno misto frishko, Klit misto Spaisa, Predeno misto predja, Spravljati misto kuhati, Kecelja misto Fartuk, Zaslan*. Slijede jezične pouke i za razliku od početnice s oznakom A1 na samom kraju ovoga rukopisa su molitve (prije škole, poslije škole, jutarnje, večernje, prije jele, poslije jela). Pojava molitava nije neočekivana, jer su se nalazile u većini početnica u prvoj polovici 19. stoljeća.

U arhivu *Sakralna baština Senja* čuva se pismo Šime Starčevića u kojem moli biskupa da molitve u školi prije početka nastave i na završetku nastave budu obavezne te prilaže tekst molitava koje odgovaraju onima u početnicama toga vremena. Ostali dijelovi i jezične pouke povezane su tekstom pisanim u dječjem diskursu čime se pokazuje primjerenost početnice i prilagođavanje dječjoj vizuri. Saznajemo da je učenik sve naučio u *Bekavici* i da ga čeka druga knjiga, a učitelj mu je prije rekao *Vidish li moje dite! Koliko csovik moxe nauciti, i koliko moxe s'marljivostju opraviti?* Sličan postupak nalazimo i na kraju početnice u kojem progovara učenik: *Gospodin moj Ucsitelj imao je sa mnom mnogo truda, i ustrapljenja, dok sam se ja u sva ova pravila uputio, ja chu njemu za ovi trud vazda biti zahvalan, ja chu se tako dobro ponashati, da on bude mogao samnom veselje imati. Ja chu gledati pomnjivo, da svaki put onako shtiem, kako me je on tolko putah uchio, da me ljudi mogu lako, i dobro razumit*. Riječ je o pedagoško-metodičkoj napomeni u funkciji poticaja i nagovještaja prelaska na druge sadržaje koji su omogućeni svladavanjem procesa čitanja. Napomene o učitelju pokazuju kako se vrednovao rad učitelja i da se ističu strpljenje i ustrajnost kao vrijednosti u poučavanju, što je i danas značajka dobrog učitelja.

Rukopis s naslovom *Abecedia* (A3) nije Starčevićovo djelo već prijepis objavljenih početnica u Budimu iz 1779. godine. Te godine u Budimu izlazi štokavska i kajkavska početnica: *ABC iliti knyixica slovoznanja za potribu narodnih ucsonicah u Kraljevstvu Slavonie odnosno Abc knisicza za potrebnost narodnih skol* (103 strani-

govorenja, kako si vidio na\$16, koji se na svarhi uzbaro okrichu“, (*Nova Ricoslovica iliriska*, 1812:112) //.../ jesu dva poteza, koja se mechu na pocselu svakoga redka, kada se tugje govorenje na parvo izvodi, ili iz druge knjige donosi, i kad se svarshi, naopako se postavljaju/.../ (*Nova ricsoslovica ilirisko-francezka*, 1812:162)

ce).⁸ Cijeli niz godina izlaze bez promjena, a autor je nepoznat. Prijepis u sadržaju i oblikovanju nema značajnijih preinaka već je riječ o promjeni slovopisa po Starčevićim načelima. Obje knjižice su dvojezične, stranica hrvatskim jezikom i paralelno stranica njemačkim jezikom. Ova početnica strukturom i sadržajem najavljuje novo razdoblje tiskanja početnica nakon reforme školstva 1777. godine i donošenja dokumenta *Ratio educationis*⁹ kada brigu o školama pa i tiskanju početnica preuzima država. Početnica sadrži pouke u početnom čitanju, tekstove i mali hrvatsko-njemački rječnik. U početnici nestaje katekizam već se javljaju tekstovi za usavršavanje čitanja moralno-poučno intonirani. Tekstovi govore o odrastanju, obitelji, raznim poslovima i društvu, a prožeti su vjerskim i biblijskim motivima.

Rukopis s oznakom A4 identičan je rukopisu A3, ali se prekida poslije tridesetak stranica.

Rukopisi kao jezični priručnici

Gramatika je temeljna knjiga, opisni model jezika i kako kaže Stjepko Težak (1996) uz pravopis i rječnik knjiga koju bi svaki učenik i svaki čovjek trebao ponijeti u život. U našoj gramatičkoj tradiciji pored morfologije, tvorbe riječi i sintakse nalaze se u gramatikama fonetika i fonologija, morfonologija te povijesni i stilistički dijelovi. U prošlosti se gramatički opis izjednačavao s opisom jezika uopće te se znanje gramatike poistovjećivalo sa znanjem jezika.

Rukopis oznake A6 je gramatika latinskoga jezika bez naslovnice i nekoliko početnih stranica jer rukopis počinje s drugom deklinacijom. U rukopisu su sadržaji morfologije, sintakse, tvorbe riječi. Riječ je o gramatici latinskoga jezika kojoj je metajezik hrvatski jezik u kojoj se kontrastivnim postupkom opisuje latinski jezik. Njenu udžbeničku strukturu prepoznajemo po formi pitanja i odgovora što je uobičajen postupak u knjigama koje imaju praktičnu namjenu poučavanja još od srednjovjekovlja. Tako se u rukopisu opisujući latinski jezik opisuje i hrvatski jezik kao u primjeru:

Pit. Shto je ime pridavno?

Odg. Ime pridavno:/nomen adjutivum:/jest ono koje se pridaje samostavnom imenu za ukazat njegovu kakvost, bilje, ali oblics;

⁸ Vidi: *Hrvatske početnice do 19. stoljeća*, Redefiniranje tradicije: dječja književnost, suvremena komunikacija, jezici i dijete, Zagreb, 2011., 323-336; Učiteljski fakultet u Zagrebu, Europski centar za napredna i sustavna istraživanja. Razvidno je da odgovara i brojem stranica.

⁹ *Ratio educationis*-1777. sastojao se od tri dijela: uprava školom, vrste škola i “njihove učevne grade i sistematskoga obrađivanja iste“ (Cuvaj, 1910:453), i treći dio o disciplini. „U svim se školama mora poduzimati obuka u čitanju, pisanju i računanju/.../“ (Cuvaj, 1910:455). Materinski jezik je zanemaren.

Pit. Od koliko je varstih pridavno ime?

Odg. U našem jeziku imamo samo jednu varstih od pridavnih imenah, i zato se na svakoliko jedan nacsin prigiblju, dali ne tako u latinskom.

Jezična tumačenja slijede Starčeviću gramatičku misao iskazanu u objavljenim gramatikama *Nova ricsoslovica iliricska* i *Ričoslovju*¹⁰.

I naše vrijeme afirmira udžbenike pisane u didaktičkom obliku pitanja i odgovora, a uostalom poluprogramirani i programirani udžbenici polazište imaju u obliku pitanja i odgovora.¹¹ U rukopisu se latinski jezik opisuje hrvatskim jezikom, a svi primjeri navode se latinskim i hrvatskim jezikom. Na kraju rukopisa nalazi se poglavlje s naslovom *Nadometak*, ali nažalost nepotpuno. To je sažetak svih gramatičkih pravila kojima su dodana i pravopisna pravila što opet svjedoči o autorskoj brizi za recipijente jer u dodatku mogu naći kratke odgovore i taj dio ima svrhu ponavljanja jezičnih pravila. Gramatika je pisana za pretpostavljene recipijente, početnike u učenju latinskog jezika.

Najopširniji rukopis u ostavštini je onaj oznake A7 (ne uzimajući rukopis B1 jer je tiskan), bez naslova je, a riječ je o gramatici hrvatskog jezika. Rukopis nije cjelovit te je pun prepravaka, križanja s puno bilježaka na marginama u kojima se Starčević poziva na druge jezikoslovce. Uz deklinacije nalazi bilješka da je i on kao Brlić prije 27 godina govorio o tri deklinacije, a sad je promijenio mišljenje što bi značilo da je rukopis iz 1839. ili 1838. godine. U predgovoru spominje se naslov gramatike *Mladi Ilir*. Sam Starčević spominje treću gramatiku govoreći o tome što ima u pripremi, spominje se u zapisniku Matice hrvatske¹², a spominju je i autori *Ilirske čitanke* za gornje gimnazije, izdanoj u Beču 1860. godine i to u drugoj knjizi koja sadrži noviju literaturu.¹³ U Senjskom biskupijskom arhivu među rukopisima nalazi se Starčevićeva molba (od 3. XI. 1840.) biskupu Ožegoviću da svećenstvu preporuči knjigu *Ravnodušni Ilir*, gramatiku u dva dijela spremnu za tiskanje ako

bude dovoljno pretplatnika. Molbi je priložen letak tiskara Franje Župana na hrvatskom jeziku i njemačkom jeziku.¹⁴

U *Uvodu* rukopisne gramatike piše o govoru, pismu te objašnjava *Govor, koga smo kroz ustah nasih Roditeljah naučili zove se naš materinski jezik, jezik narodni* te da bez organiziranog govora nema dobrog pisanja. Govori o jezičnom stanju, Iliri bi jedinstvo jezično postigli kad bi pojedini narodi i krajevi izbacili iz jezika tuđe elemente. Na kraju sam iznosi strukturu gramatike spominjući ime djela

...Mladi Ilir zastavlja svoje dilo na dvi csasti. U prvoj csasti raspravlja osam dil govorenja, i ucsi pravo govoriti. U drugoj csasti protresa razlicsita Sovinska slovosloxja, i ucsi pravo govoriti.

Nakon iznošenja gramatičkih sadržaja, nakon svake cjeline nalaze se tekstovi za učenje, vježbanje, ponavljanje s naslovima *Prilike, Prilike za uputu, Za Vixbanje u svim dilu Govorenja*. Riječ je o zasićenim tekstovima, primjereno i logički strukturiranim, punim podataka, pouka, od povijesnih činjenica, vjerskih tema, lijepog ponašanja do kritike Dositejevih basni.

Razvidno je da je Starčević vodio brigu o recipijentima gramatike i prilagođavao tekstove za učenje jezika stavljajući ih u kontekst odgoja i obrazovanja. O svjesnom odgojno-obrazovnom postupku svjedoče i ovi primjeri gdje pišući o pridjevima tekst stavlja u kontekst učenikove a i vlastite zavičajnosti

Lika bi bila plodnia, da je od voinstva slobodnia. Takvi texaci jesu vazda marljivii, poboxnii, tishii, krotkii, i triznii nego vojaci, ali su vojaci sercse-nii, hrabrii, jachi nego texaci. Senj jest naj starij grad Hervatski. Ivanich je naj siromashia obchina Kraisna. Karlobag je najkamenitiji grad Ilirski...

Tako poučava nakon poglavlja o deklinacijama da je *Ivan Guttenberg Nimac iz Mainca iznasao je slova tiskana, a Bartul Shvarc prah pushcsani. Franjo Drake donio je iz Amerike u Europu naj prvi zemljake.*

U gramatici je razvidan Starčevićev puristički pogled, koji se očituje u terminologiji pa je tako pišući o glagolima objašnjava da *Vrimenorics bolje glasi nego Glagol* jer riječ glagol pokriva i značenje govoriti.

U ostavštini se nalazi i priručnik za učenje njemačkog jezika s rječnikom bez naslovnice. Organiziran je tako da je najprije tematski rječnik, dvadeset i osam

¹⁰ Usporedi: „buduch pak da svegjer sönima u govorenju dolaze, kojih vlasti, kakojstva, i oblicsja ukazuju, nazivlju se imena pridavna.“ (*Nova ricsoslovica iliricska*, 1812: 14)/“Pridavno ime zove-mo ono, koje se samostavnomu pridruhuje za ukazati njegovu vlastitost koju, ali kakojstvo“ (*Nova ricsoslovica iliricsko-francezka*, 1812:75)/.Prilagateljno ime zove se ono, koje imenu samostojnomu daje a) stanovito okončanje, i pokazuje b) njegovu kakvoću, c) njegovu vlastitost, i d) njegovu svojnost. (*Ričoslovje*, 2009:28)

¹¹ Udžbenici J. Silići D. Rosandića *Jezik, izražavanje i stvaranje za srednje škole*, Školska knjiga, 1987., pisani su u obliku pitanja i odgovora.

¹² Zna se da je Matici ilirskoj ponudio gramatiku *O desno-dunavskih Slavjanah govoru i pravom pisanju* jer se iz zapisnika vidi da ju je Matica 1851. g. odbila tiskati zbog traženja velikog honorara, ali vjerojatno i zbog pravopisa kojim je pisana.

¹³ Uz odlomak iz *Poslanica ličke pastirice*, nakon nabrojenih tiskanih djela što znači i dviju tiskanih gramatika piše »U rukopisu ima mnogo toga, kanoti; Gramatiku ilirsku u dvē knjige; prevod svih nēmačkih knjigah, što se u krajiških školah uče; dvē knjige razgovorah za sve blagdane; knjigu govorenjah za sve blagdane; razcēpljenje iztočne i zapadne cērkve.« (Ilirska čitanka, 1860:52)

¹⁴ Dio teksta s letka koji poziva na pretplatu: „U Shtamparni Zdolopotpisanoga lexi Jezikoslovni Rukopis pod naslovom: „Shime starcsevicha, Senjske Biskupie Misnika i Gradskega u Karlobagu xupnika, Ravnodushni Ilir, o ilirskom Govoru, i i o pravom Pisanju s obzirom na ilirsku, u dvi Csasti rastavljen.“ Putem predplachanja za Shtampu pripravljen. Rodoljubno dionictvo na ovom predprijatju tim bi xeljnije bilo, csim se je bolje nadati, da bi g. Spisatelj (koji se vech i do sada na polju domache slovesnosti proslavi) ovim uspehom obatriven i svoje izverstne Prodiike (koje polag nashega znanja u velikom broju takodjer vech k tisku pripravljen jesu) obchinstvu putem Shtampe predati odlucio se/...“ U Zagrebu, 10-tog Septembra 1840. Franjo Suppan, c. k. priv. Knjigotiskar i prodavac.

grozdova u stupcima gdje je prva riječ njemačka pa se prevodi na hrvatski. Tematski grozdovi obuhvaćaju raznolike teme, kreću se od kuće, života, poslova, trgovanja do vojničkih poslova. Nakon toga je 39 lekcija vezanih uz vrste riječi. Lekcija je organizirana tako da je tekst na hrvatskom jeziku i poslije teksta riječi iz teksta s prijevodom na njemački. Organizacija upućuje da su to tekstovi koje učenik prevodi i tako uči strani jezik. Nekoliko zadnjih lekcija je obratnim postupkom, tekst je na njemačkom jeziku i nema izdvojenih riječi iz lekcije. Nakon didaktičkih tekstova za vježbanje slijedi dio s naslovom *Svarhu Poslanicah*. Upućuje Starčević da se čovjek u poslanicama kao i u životu mora pokazat pristojan i uljudan te *Od nadutih ne manje nego od priposnih i potishtenih izustinjah valja se pomnjivo uklanjat*. Upućuje učenike na Marijana Lanosovića¹⁵ gdje će naći poslanice na njemački jezik prevedene. Navedeno je deset poslanica; čestitka za Novu godinu i odgovor, čestitka za krštenje i odgovor, preporuka, tri pisma koja zove *Pomishane Knige* i jedan odgovor. Razvidno je da je riječ o priručniku u kojem učenik pronalazi put ka učenju stranog jezika i potrebne didaktičke sadržaje, riječi, gramatiku i oblike komunikacije.

U rukopisu nalazimo i četrnaest razgovora u stupcima, strukturiranih onako kao su danas organizirani priručnici za učenje stranog jezika. Razgovori su to za različite životne situacije, razgovor prijatelja, za stolom, o jelu, među putnicima, posjet bolesniku i slično. Smještanje rječnika i razgovora uz gramatiku česta je u tiskanim dopreporodnim gramatikama te ih nalazimo kod Blaža Tadijanovića, Antuna Matije Reljkovića, Josipa Đurkovečkog, Marijana Lanosovića i u Starčevićевой francuskoj gramatici. Razgovori i rječnici su tematski međusobno bliski i slični. Često razgovore autori smještaju u svoje okruženje (npr. kod Reljkovića putnici putuju u Osijek) pa se susrećemo s regionalnim toponimima. Tako i ovdje, a u prilog Starčevićevu autorstvu, u razgovoru *Med putnicima* nailazimo na toponime i povijesne činjenice vezane za Liku. Putnici putuju u Karlobag, dogovaraju se kako će putovati kraćim putem i tada neće vidjeti Gospić, ali će proći kroz Bilaj kad bishe' Francezi 1809 pobieni. Jedan putnik priča koliko je puno mrtvih i ranjenih Francuza bilo i da ih je zarobljeno oko dvije tisuće!

Nije pogrešno pretpostaviti da je Starčević poznao tiskane gramatike svoga doba te da je spremao gramatiku prema onodobnim pogledima. Tako bismo rukopise oznaka A8, A9 i rukopis A7 mogli promatrati kao cjelinu, odnosno pripremu Starčevićeve treće gramatike.

¹⁵ Pisma nalazimo u gramatici Š. Starčevića *Nova ricsoslovica iliriska*, 1812. (6 primjera) kao i u gramatici M. Lanosovića *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache, mit einem nütlichen Wörter- und Gesprächsbuche, auch einem Anhang verschiedener deutscher und slavonischer Briefe und einem kleinen Titularbuche versehen*. Essect, 1778. / *Novi prilog slavonskom jeziku s potrebnim riječima i izgovorom također s dodatkom njemačkog i slavonskog pisma i malim objašnjenim titularom* (9 pisama)

Vjersko-poučni rukopisi

Šime Starčević je jezikoslovac i vjerski pisac. Objavio je *Katolicsansko pitalo*, Rijeka, 1849.; *Homilije ili Tumačenje sv. Evanđelja*, Zadar, 1850.¹, 1918.²; *Svagdanja pobožnost i prava izpovid kerstjanska*, Zagreb, 1854.; *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marie*, Rijeka, 1855.

U rukopisima s oznakom B nalaze se tekstovi koje već i po naslovima prepoznajemo kao udžbenike za vjerski odgoj (B2, B3, B4, B5, B6). Rukopis B1 je tiskan i odgovara tiskanom predlošku, osim slovopisa i pravopisa, na koje je promjene Starčević teško pristajao. Rukopis s oznakom B7 je nepotpun i riječ je o crkvenoj povijesti te ga uvjetno možemo promatrati kao udžbenički, vjerojatno je namijenjen nekom višem stupnju školovanja. Svi rukopisi oznake B su na puno mjesta prepravljani, često i drugim rukopisom te su neki dijelovi nečitki. Rukopisi su namijenjeni učenicima za vjerski odgoj na hrvatskim prostorima zavisno od geografsko-političke organizacije i službenog jezika koji nije bio učenicima i materinski jezik. Namijenjeni su za katehezu kršćanske katoličke zajednice da bi upoznali, proširili ili produbili vjerska znanja i sadržaje. Tako imamo rukopise kojima se sadržaji poklapaju ili tek djelomično razlikuju a koje imenuje za *Upotrebljenje Slavorodnih Uchilishtah Iliriskoga Kraljevstva* i za *Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah*. Tekstovi su namijenjeni za vjerski odgoj i obrazovanje različitim uzrastima, mogli bismo reći za različite stupnjeve obrazovanja. Jedino tekst *Nauki Kerstjanski za Odrasliche, i vas Puk Katolicsanski* kako je razvidno iz naslova pretpostavlja odrasle učenike dok su ostali rukopisi namijenjeni mlađim uzrastima. Spomenuti tekst ima 51 dio i pisan je u obliku pitanja i odgovora, a na kraju je tekst koji upućuje kako odgovarati na misli. Tekst pretpostavlja već pismene recipijente, a ovaj primjer ilustrira strukturu i didaktičnost izlaganja:

P. Tko je nash iskernji?

O. Polak nauka Isukerstova svaki csovic, bio od komugadrage naroda jest nash iskernji i i josh ako bi bio zlocest, i opak ali od druge vire i zakona, ili isti nash neprijatelj.

Rukopisi B3-B6 su nepotpuni, dijelom se poklapaju te se može zaključiti da su Starčevićeva priprema za tiskanje udžbenika za vjerski odgoj ove strukture koju nalazimo u rukopisu oznake B5

Ove zadržite radimo ochigledno kroz raspravljanje odsikah znane uchiniti I. Od Bivanja Boxiega II. Od Zakona III. Od Objavljenja IV. Od svetoga Pisma V. Knjiga staroga, i novoga Zakona nepokvaren doshle su do nas VI. Shto Knjige novog zakona govore, jest istinie poizdostoino VII. Nauk Isusov jest Boxanstvenie VIII: Knjige staroga Zakona uzdarxe sve takove istine, od kojih se ne moxe sumnjiti. Ove kakono i one novoga zakona jesu Boxanstvene. One su za takoveod crikve poznate, i za takove proglašene. IX. Ima takogjer objavljenjah, koja ni su u Svetom Pismu zapisana, takova nashki zovemo Pridavanja.

U rukopisima se govori o Božjem objavljenju, Starom i Novom zavjetu, o vrstama dužnosti, prema Bogu, čovjeku, društvu, sebi samome te dužnosti u nevolji, prema prijatelju. Izlaganje je primjereno učenicima, razložno, pisano jednostavnim stilom, potkrijepljeno s primjerima. U svakom dijelu polazi od vjerske istine, u ovom slučaju dužnosti koju razlaže, objašnjava i potkrepljuje nizom primjera. Tako u odlomku s naslovom *Dužnosti u pogledu tila* obrazlaže da čovjek nije samo duh već i tijelo te da se treba brinuti o tijelu da bi čovjek mogao izvršavati Božje i zemaljske dužnost pa nastavlja *Zato je dopushteno sve, shto je potrebito za uzdarxanje kao jilo, i pitje, takogjer i pshtena razveseljenja uxivati, i opocsivanjem xivot potkripiti*. Upućuje da se čovjek u bolesti mora liječiti, braniti život ako ga napadaju, biti suzdržan u užitcima. Ističe ono što ne treba raditi, grijeh je nepomagati potrebitima, pretjerivati u jelu i piću, predavati se putenosti, raskoši, pretjeranom radu, neradu te *kada se brez nuxde xivot u pogibelj postavlja. Kada se od svoje volje csini na xivotu nika shteta, kada ko sam sebe osakati, ali ubie*.

Među rukopisima je i *Knjiga Shtivenja od Pravotvornosti i od Ljubavi Domo-vine na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah* sa Starčevićevim potpisom i datacijom. Rukopis ima ovu strukturu:

Parvi Komad/Knjige od Shtivenja Od Pravostvornosti Ucsenikah na ucsilish-tu; Drugi Komad/Od Krotkosti ili pravotvornosti jednoga csovika u nje-govim mishljenim, dilovanjim i u njegovu vladanju; Trechi Komad/Od dru-shtva u kome je ljudim od Boga xiviti odredjeno, i od druxbenih duxnostih; Csetvarti Komad/ Od Kuchnovladanja; Peti Komad/Od ljubavi domovine.

Počinja poglavljem o čitanju i upućivanju ka učenju te je razvidno da je namijenjen nepismenim ili početnicima u čitanju. Razumijeva se da je potrebno najprije usavršiti čitanje da bi se moglo vjerski odgajati i širiti vjera. U isto vrijeme napomene su namijenjene i onima koji poučavaju te je riječ o priručniku za učeničke i učitelje. Nakon što je objasnio što je čitanje *Shto che rechi shtiti. Shtiti hoche rechi sve napravodohodeche beside, i izrecsenja s pristojnim glasom, tocsno, i razumivo izgovoriti* objašnjava interpunkciju i rečenične znakove bez kojih kako kaže nema čitanja. Slijede:

Pravila za pravo shtiti, Posredstva za izvrsnost u shtivenju, Od napridova-nja kod jedinstvenog shtivenja, Od jedinstvenoga shtivenja, Od shtivanja Nimacskoga, Ilirickoga i latinskoga rukopisa, Od koristi jedinstvenog shti-venja, Od svrhe i koristi skupnog shtivenja.

Starčević govori o vrstama čitanja, o kojima govori i suvremena metodika uvažavajući i zorno čitanje kao postupak učenja čitanja. Nakon što je u dvanaest pravila iznio pravila čitanja navodi tri upute kako napredovati u čitanju, a to je vježbati, slušati one koji dobro govore i čitaju te prije glasnog čitanja pročitati u sebi i na

razumak pisca paziti. Govoreći o čitanju abecednih pisama, latinskog, njemačkog i ilirskog jezika upućuje da bi bilo dobro da učitelj pribavi različite rukopisne tekstove koji bi služili za vježbanje čitanja rukopisnog pisma, da ih učitelj sam napiše ili da učenici čitaju tekstove koje su oni pisali *ali tako da nijedan ucenik svoje pismo nedo-bie*. Objašnjava prednosti i zadaće samostalnog čitanja i zbornog za koje piše: *a) Da se u shtivenju svi vixbaju b) Da si dicaono sho shtiju znano ucsine, i u pametovanje donesu. c) Da se ucse tagogjer razumiti ono, shto su shtila*. Upućuje što se uči u školi te kako se ne uči da bi se udovoljilo roditeljima i učiteljima već *ucsi se poglavito zato, da se onim shto smo nauchili, svega xivota sluxiti moxemo*.

Nakon pouka u čitanju slijede moralno-didaktički tekstovi s nizom pouka o učenju, ponašanju, moralnim vrijednostima, braku do uputa o osobnoj higijeni. Nakon izlaganja o pojedincu piše o čovjeku u zajednici nižući upute o ponašanju i pravima čovjeka u odnosu na plemstvo, građanstvo. Nakon toga piše o ponašanju čovjeka u obitelji, kako biti dobar gospodar. Peti dio posvećen je domovini ističući da je malo domoljuba i da mlade treba tomu učiti. Ovako svojim učenicima objašnjava što je domovina

Vekshinom Domovina zove se ono misto, ili ona darxava, kadi je csovik rodjen. Da ovo barem podpuno istinito ni je dokaxuje jurve znana poslo-vica koja govori: Ono ni je Domovina gdi se csovik rodi, nego gdi se rani. Domovina u vlastitom razumku jest ono veche drushtvo, od koga je csovik skupudo. Ono vladanje, komu je csovik podloxan ili cichasvoga porodje-nja, ali jer se je onde spustio, i nastanio.

Piše Starčević o domoljublju u pravednom i slobodnom društvu, anakon toga govori o tome koje su dužnosti domoljuba, građana, vlastele i vojnika. Starčevićovo iznošenje sadržaja prilagođeno je potrebama duhovne pedagogije i didaktike, prožeto uvijek nabožnim prosvjetiteljskim duhom i pragmatizmom. Jezik je pročišćen, izbjegava bilo kakve nejasnoće, prilagođen neobrazovanom čitateljima.

Ovaj rukopis strukturu, oblikovanjem tekstova, sadržajem te metodičko-di-daktičkim uputama za učenje čitanja slijedi udžbeničku strukturu ispunjavajući temeljne odrednice udžbenika da je uvijek namijenjen određenim recipijentima, da ima posebnu strukturu jer udžbenici u Starčevićovo vrijeme kao i danas služe "učenicima kao jedan od izvora znanja za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ciljeva." (<http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=7353>).

Zaključak

Starčevićevi rukopisi svakako još trebaju proći filološke i grafološke analize, ali sve upućuje da je riječ o autorstvu Šime Starčevića. Neke od ovdje navedenih rukopisa spominje i sam autor. Tako pišući Anti Kuzmaniću, uredniku *Zore dalmatinske*

spominje tri gramatike i udžbenike koje ima u pripremi.¹⁶ Nepoznati pisac nekrologa u *Zagrebačkom katoličkom listu* (1859) također piše o Starčevićevim rukopisima i navodi osam naslova.¹⁷

Svi rukopisi pronađeni u Zagrebu pisani su Starčevićevom grafijom bez dijakritičkih znakova i štokavskom ikavicom Starčevićeve stilizacije. «Starčević se zalagao za jedinstven književni jezik novoštokavske ikavske osnove, bez miješanja raznodijalekatnih jezičnih elemenata i bez mijenjanja slovopisnog uzusa. On je svjestan da književni jezik treba funkcionirati po svojim zakonima, a zakoni moraju biti jasni i ne smiju se stalno mijenjati» (Tafra, 2002:166).

U rukopisima nalazimo dva temeljna Starčevićeva područja interesa, jezikoslovne i vjersko-prosvjetiteljske teme. U autobiografiji koju je napisao za potrebe svoje biskupije navodi da govori njemački, talijanski, francuski i latinski jezik, a čita na svim slavenskim jezicima (Binički, 1918)¹⁸ pa je često polazio od poznate mu vjersko-katehetske literature koju je prilagođavao za potrebe naših škola, polazeći kao i europski pisci od potrebe učenja čitanja i poznavanja materinskog jezika da bi se moglo započeti s vjerskim odgojem i pripremanjem za daljnje školovanje. O tome svjedoči i unošenje sadržaja za učenje čitanja i pisanja te pouka u pisanju karakterističnih tekstovnih oblika (Bežen, 2003:148) u objavljeni gramatiku hrvatskoga jezika *Nova ricsoslovica iliriska* kao i sadržaja za vježbanje u hrvatsko-francusku gramatiku *Nova ricsoslovica ilirisko-francezka*.

¹⁶ U spomenutom pismu uredniku Kuzmaniću s nadnevkom 10 listopada 1846. objavljenom u 44. broju *Zore dalmatinske* napadajući ilirsku grafiju piše i o svom radu: "Svidoci moga pisanja jesu tri Ričoslovice, prva je sa svim neugladjena godine 1811 u Terstu na svitlo izišla, druga, u dvi knjige rastavljena, i za razumnije Ilirce s' Kritikom upisana, leži u rukopisu, jere neima stroška za tisak; a treća je učinjena istom onako, kako bi se imala u pučka učilišta uvedsti. Ovako sam za pučka učilišta učinio dvojstruku Abecedi, jednu za sela, a drugu za gradove, izgradio sam po drugi put temelje Razbrojstva, preveo sam iz Nimačkog jezika Dogodovštine Staroga i Novoga Zakona, tako ravno i Nauk Kerstjanskoga Bogoštovja, iliti Katekizam, Čudorednost Kerstjansku, i Veliku knjigu Stivenja od Pravotvornosti, i Ljubavi Domovine onako, kako su ove knjige ne davno u Austrijskim Normalnim Skolam pripisane stale. /.../ Uz ovo ja imam još veće od 160 urednih govorenjah za sve Nedilje, i za sve Blagdane Gospodinove, i za Blagdane B. D. Marie, koji se u Rimskom Missalu, i Breviaru nahode, ali i ove nisu za onaj verstopis" (*Zora dalmatinska*, 44, 1846:346/347)

¹⁷ „U rukopisu imade toga mnogo više; neka bude onim preporučeno, kojim je njegova zaostavština namijenjena, da i ovaj plod jednoga od naših književnikah nepostigne ona sudbina, koja je žali-bože našu narodnu knjigu često postizala. Radi česa još, koliko su mi poznati njegovi rukopisi, evi jih bilježim vrlom otačbeniku na uspomenu, a blagom štioću na znanje: 1. Skoro sve knjižice što po njemačkom, što po francuzkom izradio je za narodne učione. /2. Velika slovnica hervatska u dva diela. /3. Sveta govorenja za blagdane Gospodinove. /4. Sveta govorenja za blagdan BL. D. Marije. /5. Spis mali „o duhu vremena našega od g. 1848.“ /6. Bolest našega vremena i liek protiv njoj. /7. Razgovor o mješovitih ženitbah. /8. Veliki Katekizam.“ (*Zagrebački katolički list*, 1859:167)

¹⁸ Fran Binički preveo je autobiografiju s latinskog jezika i objavio u *Hrvatskoj prosvjeti* (1918)

U pisanju i oblikovanju rukopisnih tekstova prepoznajemo udžbenički diskurs, primjenjuje načelo postupnosti polazeći od procesa učenja čitanja i pisanja, od jednostavnih tekstova prema složenijima, uvodi sadržaje za učenje i prilagođava ih uzrastu učenika i njihovoj životnoj svakodnevnici, primjenjuje tako polazište od poznatoga ka nepoznatome.

Starčević je snažno i iskreno vjerovao u potrebu prosvjedenja puka, jezikoslovno obrazovanje u kontekstu nacionalnom, povijesnom, kulturološkom i posebice vjerskom, a očito je vjerovao u prožetost istih u odgoju i obrazovanju. Rukopisi pokazuju i dokazuju da je Starčević puno pisao i stvarao, ali čvrsto odan svojim pogledima na jezik teško se odlučivao tiskati djela jer je to značilo pristajati na ilirski slovopis i odricanje od štokavske ikavice.

LITERATURA

1. BEŽEN, Ante, 2003: Šime Starčević-pisac udžbenika hrvatskoga jezika, u *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2003: 143-155.
2. BINIČKI, Fran, 1918: Autobiografija popa Šime Starčevića, *Hrvatska prosvjeta*, Zagreb, 5(2): 94-95.
3. CUVAJ, Antun, 1910: *Građa za povijest školstva*. svezak I, tisak Kr. Zemaljske tiskare, Zagreb.
4. *Ilirska čitanka za gornje gimnazije*, (složili A. Mažuranić, A. Veber i M. Mesić) Knjiga druga, Beč 1860.
5. KATNIĆ-BAKARŠIĆ, Marina, 2001: *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo.
6. KOVAČEVIĆ, Marina i BADURINA, Lada, 2001: *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Izdavački centar, Rijeka.
7. KOVAČEVIĆ, Marina, 2002: Diskursnoteorijski i diskursnoanalitički okviri stilistike, *Važno je imati stila*, 117-130, Zagreb, Disput.
8. *Opći religijski leksikon*, ur. A. Rebić, Leksikografski zavod M. Krleža, Zagreb 2002.
9. PUTANEC, Valentin, 1979: Značenje riječi psaltir „bukvar“. *Slovo* 29., 93-96.
10. *Rukopisi Šime Starčevića*, Arhiv Družbe Isusove u Zagrebu, A1-A9, B1-B7.
11. STARČEVIĆ, Šime, 2002: *Nova ricsoslovica iliriska*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
12. STARČEVIĆ, Šime, 1812: *Nova ricsoslovica ilirisko-francezka*, Trst.
13. STARČEVIĆ, Šime, 2009: *Ričoslovje*, Pergamena, Zagreb.
14. TAFRA, Branka, 1997: Slovinja Josipa Jurina, *Riječ*, 2, Rijeka, 98-107.
15. TAFRA, Branka, 2002: Jezikoslovac Šime Starčević, u: *Šime Starčević, Nòvò Ricsòslovica iliriska*, Trst 1812; pretisak, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2002: 127-177.
16. TEŽAK, Stjepko, 1996: *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb.
17. *Zagrebački katolički list*, 1859: 26. svibnja, tečaj 10. 166-167.
18. *Zora dalmatinska*, 1995: pretisak Erasmus i NSKZ, sv. III, Zagreb.
19. <http://public.mzos.hr> od svibnja 2013.

TEXTBOOK DISCOURSE IN THE MANUSCRIPTS OF ŠIME STARČEVIĆ

Summary

The Archive of the Croatian province of the Society of Jesus in Zagreb were found manuscripts of karlovačkog svećenika, lingvisti i pisatelja Šime Starčevića. Otkriveni u kutiji su dvije grupe rukopisa, lingvistički i religiozni katehizmi. Članak predstavlja osnovne informacije o rukopisima i posebno o katehizmi. Neke od njih su nastale za potrebe religiozne edukacije koja je uključivala proces pisanja udžbenika i su strukturirane. Ostali rukopisi pokazuju Starčevićov osvjetljeni svijet i brigu za osvjetljenje naroda na religioznom i lingvističko-komunikativnom razini, a u njima se nalaze i metodološke upute.

KEY WORDS: Šime Starčević, manuscripts, textbook discourse

JEZIČNE ZNAČAJKE STARČEVIĆEVIH DJELA OBJAVLJENIH U RIJEČKOJ TISKARI KARLETZKY

Sanja Holjevac

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci

244“18“-05 starčević, Š.

665(497.5Rijeka)(091):244“18“

izvorni znanstveni članak

Sažetak

Šime Starčević (Žitnik, 1784. – Karlobag, 1859.) dva je svoja djela objavio u tiskari Karletzky u Rijeci: katehizmi priručnik «Katolicsansko pitalo» (1849.) i knjižicu molitvenih stihova pobožnosti Sedam žalosti Blažene Djevice Marije «Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marie koje se csini na gori Kalvarii u Karlobagu» (1855.). Ta dva Starčevićeva nabožna djela nastala su u zreloj razdoblju njegova života, kada intenzivnije objavljuje upravo nabožnu literaturu, te su vrijedna građa za istraživanje značajki njegove književnojezične koncepcije. Ona, naime, potvrđuju da od svojih ranije oblikovanih jezikoslovnih nazora Šime Starčević ni tada nije odustajao, neovisno o tome što su se procesi standardizacije hrvatskoga jezika kretali drugim putovima. U radu se predstavljaju spomenuta dva Starčevićeva djela, s naglaskom na jezičnim značajkama. Posebna se pozornost posvećuje odabranim slovopisno-pravopisnim i jezičnim elementima iz kojih se mogu iščitati značajke Starčevićeve književnojezične koncepcije u zreloj fazi njegova života, u odnosu na prethodni jezikoslovni rad. Utvrđene se značajke promatraju i u kontekstu ostalih u riječkoj tiskari Karletzky u drugoj polovici 19. stoljeća objavljenih izdanja na hrvatskome jeziku.

KLJUČNE RIJEČI: Šime Starčević, Rijeka, Karletzky, nabožna djela, hrvatski jezik

U Rijeci je od 1779. godine pa do pred konac 19. stoljeća djelovala tiskara češke obitelji Karletzky¹ u kojoj je latinicom otisnuto niz izdanja različita tipa na više jezika: najviše na talijanskome i hrvatskome, zatim latinskome, a ponešto i na mađarskome te njemačkome.² Do 30-ih godina 19. stoljeća, kada je u toj tiskari pojačano objavljivanje na talijanskome jeziku, na hrvatskome su ponajprije objavljivana izdanja nabožnoga i poučnoga tipa (crkvene pjesme, katekizmi, lekcionar, obrednik, propovjedna literatura, medicinsko-poučna knjižica, početnica). Pisana su u najvećoj mjeri štokavskim ikavskim književnim jezikom te slavonskim ili dalmatinskim latiničnim slovopisom, a u nekoliko su izdanja nabožno-didaktičkoga i udžbeničkoga tipa u izrazitijoj mjeri očuvane čakavske jezične značajke (Holjevac 2010.).³

¹ O povijesti riječkoga tiskarstva i tiskari Karletzky v. Lukežić 1999.: 126–161.

² Više o tim izdanjima v. Blažeković 1953.: 18–43; Glogović 1984.; Holjevac 2010.: 53–94; Zolnai 1932.

³ Prema tradicionalnoj periodizaciji, vrijeme je to prvoga standardizacijskog razdoblja hrvatske književnojezične povijesti koje obuhvaća razdoblje od sredine 18. st. do hrvatskoga narodnog preporoda,

U razdoblju od 40-ih⁴ do 80-ih god. 19. stoljeća pojačano je objavljivanje na hrvatskome jeziku (s istovremenim smanjenjem na talijanskome jeziku), i to posebno tiskovina vezanih uz tadašnji javni život, školstvo i preporodni duh, što je rezultat društveno-političkih okolnosti, odnosno hrvatske uprave u gradu Rijeci (1848. – 1868.).⁵ Nabožna se literatura u tome razdoblju u tiskari Karletzky objavljuje u znatno manjoj mjeri no u prethodnome razdoblju, a među samo nekoliko takvih izdanja, koliko je dosad poznato, dva su s potpisom Šime Starčevića (Žitnik kraj Gospića, 18. travnja 1784. – Karlobag, 14. svibnja 1859.),⁶ kanonika i karlobaškoga župnika, poliglota, poznatoga jezikoslovca i sljedbenika zadarske filološke škole te upornoga protivnika ilirske grafije i zagrebačke filološke škole.⁷ Ta dva djela su: *Katoličansko pitalo* (1849.) i *Razmišljanje sedam žalostih Blažene Dvice Marie koje se čini na gori Kalvarii u Karlobagu* (1855.).⁸ Izdanja objavljena u tiskari Karletzky u tome razdoblju pokazuju značajke hrvatske književnojezične povijesti i standardizacijskih procesa obilježenih književnojezičnom koncepcijom iliraca i hrvatskih filoloških škola.⁹ Pritom se u većemu dijelu izdanja uočavaju značajke ilirske književnojezične koncepcije, a potom i zagrebačke filološke škole, no u jednome manjemu dijelu korpusa uočljive su i iznimke.¹⁰ Jednu od njih predstavljaju izdanja Ličanina Frana Kurelca (Bruvno, 1811. – Zagreb, 1874.), utemeljitelja i predvodnika riječke filološke škole, a drugu upravo dva spomenuta djela također Ličanina Šime Starčevića, koja su predmet ovoga rada.

U nastavku ćemo ovoga rada predstaviti sadržaj i strukturu tih dvaju izdanja, a potom iznijeti rezultate analize odabranih slovopisno-pravopisnih i jezičnih značajki iz kojih je moguće utvrditi značajke Starčevićeve književnojezične koncepcije u zreloj fazi njegova života i rada u odnosu na prethodni jezikoslovni rad.¹¹

a podrazumijeva, uz ostalo, učvršćivanje štokavskoga ikavskog književnog jezika i na sjevernojadranskom čakavskom prostoru (Brozović 2006.: 207–230; Moguš 1991.: 42–48). Novija razmatranja o periodizaciji povijesti hrvatskoga književnog jezika v. u: Tafra – Košutar 2011.: 185–204. Više o navedenome razdoblju hrvatske književnojezične povijesti v. npr. Jonke 1971., Moguš 1995., Vince 2002.

⁴ Za razdoblje od 1831. do 1848. zasad raspoložemo s vrlo malo tiskovina na hrvatskome jeziku, i to samo s nekoliko kraćih tekstova u stihovima.

⁵ Usp. Blažeković 1953.: 26–39.

⁶ O životu i djelu Š. Starčevića v. npr. Tafra 2002.: 127–134; Selak 2009.: 141–177; Brlić 2011.: 26–29.

⁷ O jezikoslovcu Š. Starčeviću više v. u: Vince 1973.: 157–201; Vince 2002.: 418–424; Tafra 2002.: 127–177.

⁸ Dalje u tekstu naslovi, citati i primjeri iz Starčevićevih djela navode se izvornim slovopisom i pravopisom. Za *Katoličansko pitalo* u radu ćemo rabiti i kraticu KP, a za *Razmišljanje sedam žalostih RSŽ*.

⁹ Prema Brozovićevoj periodizaciji, riječ je o drugome standardizacijskome razdoblju (v. Brozović 2006.: 230–250).

¹⁰ Više v. u: Holjevac 2010.

¹¹ U životu Š. Starčevića Z. Vince utvrđuje dva glavna razdoblja njegova jezikoslovnoga rada: "doba

SL. 1. Šime Starčević, *Katoličansko pitalo*, naslovna stranica

S obzirom na to da je prethodno za izdanja tiskare Karletzky utvrđeno poštivanje autorske redakcije (Holjevac 2010.: 231) te da je već preliminarnim uvidom u ta dva Starčevićeva izdanja uočljivo da slijede dobro poznate i u literaturi već opisane značajke njegove književnojezične koncepcije, oba su djela relevantni izvori za razmatranje značajki njegove književnojezične koncepcije i jezikoslovnih nazora u posljednjemu desetljeću njegova života.¹²

Katoličansko pitalo, tiskano 1849. "u Riki, Tiskopisom bratje Karletzky",¹³ katehetsko je djelo namijenjeno, kako piše na naslovnoj stranici, "Pastirim Duhovnim, i Roditeljim Kerstjanskim", ali i, kako u uvodnoj *Opaski* navodi Šime Starčević, "da bi ovu knjixicu ne samo Roditelji kerstjanski pri rukam imali, nego da bi se ista i marljivoj Dici, koja se na ucsilishtu dobro ponashaju, na priznanje marljivosti, i dobroga ponashanja

darivala". Posebno ističemo želju župnika Šime da knjizica bude dar dobrim učenicima, što uz katehetsku otkriva i njegovu duboko pedagošku prirodu. Autor navodi da je to "Pitalo preneseno ponajviše iz Knjixicah Ludvika Donina Becskoga Arkibiskupa Dvornoga Misnika...", objavljenih u Beču 1848., "ili je uzeto iz Vinca O. Mariana Jaicha, ali iz Cerkovnih knjigah Senjske Biskupie". Šime Starčević je, kako sam navodi, "stvari gotove samo u red postavio" ili ih je "u nashem jeziku istumac-

Napoleonove Ilirije i doba četrdesetih i pedesetih godina, kada sudjeluje u *Zori dalmatinskoj i Glasnikudalmatinskom*" (Vince 2002.: 418). Zbog ograničene veličine rada nećemo detaljnije podsjećati na život i djelo Šime Starčevića pa ni na njegovu suradnjom sa zadarskim časopisima *Zora dalmatinska* i *Glasnik dalmatinski* i ondje objavljene jezikoslovne i druge priloge, uključujući i gramatiku *Ričoslovje* (1849. – 1850.). O tim je pitanjima u nas već pisano pa upućujemo na literaturu navedenu na kraju ovoga rada.

¹² Pritom je za analizu pogodnije KP, dok RSŽ ograničeno potrebama stiha te malim opsegom izdanja ne daje podatke za sve analizirane elemente.

¹³ Kao izvor za analizu poslužilo nam je izdanje s oznakom "16071 Biblioteka Biskupije Senj". Uvid u to izdanje omogućio nam je gospodin Branko Benčić, knjižničar Teologije u Rijeci Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, na čemu najsrdačnije zahvaljujemo.

sio". Knjiga obasiže 40 stranica, a slijedi strukturu tzv. austrijskoga katekizma (Hoško 1985.: 183). Sadržaj joj čine sljedeća poglavlja:

1. Od vire katolicsanske (3 – 7)
2. Od kerstjanskoga ufanja (7 – 9)
3. Od kerstjanske ljubavi (9 – 14)
4. Od svetih tajstvih (15 – 23)
5. Od pravednosti kerstjanske (23 – 29)
6. Od csetiri poslidnja (29 – 31)
7. Razlicsite molitve (31 – 40).

U uobičajenoj se formi pitanja i odgovora poučava o kršćanskoj vjeri, ufanju, ljubavi, svetim sakramentima, pravednosti te o četiri posljednje stvari – smrti, sudu, paklu i raju. Posljednje, 7. poglavlje sadrži trideset molitava za različite prigode: *Molitva od Oprostjenja; Molitva Juternja; Pozdravljenje Angelsko; Molitva prvo blagovanja; Molitva poslie blagovanja; Molitva pod svetom Misom; Aldovanje svete Mise; Na Pristup; Na Slavju; Na Evangelje; Na Virovanje; Na Aldovanje; Na Podignutje; Poslie Podignutja; Pervo Pricsestjenja; Na Pricsestjenje; Na Svershetak; Kada se daje blagosov sa svetim Tilom; Izlazechi iz Cerkve reci; Kada sritesh Misnika, koi k' nemochniku sveto Tilo nosi, klekni, i reci; Ricsi spasonosne suprot glavnim grisim; Kratka Pravila xivljenja kerstjanskoga; Csin Vire; Csin Ufanja; Csin Ljubavi; Csin Pokajanja; Obicsajno Pokajanje prvo pucske Mise; Pri svetom Blagosovu.*

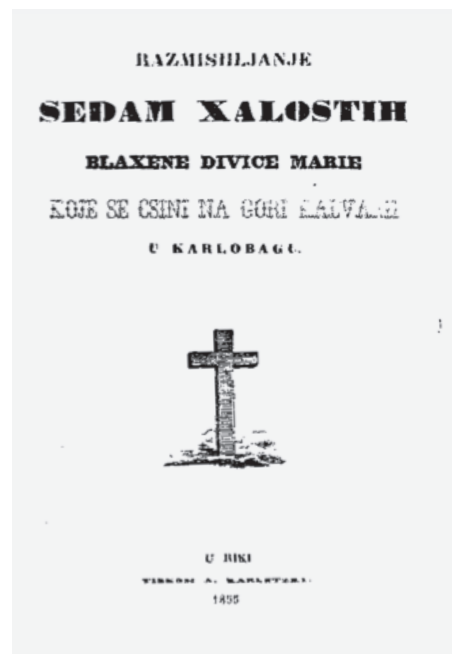
*Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marie koje se csini na gori Kalvarii u Karlobagu*¹⁴knjižica je tiskana "u Riki tiskom A. Karletzky" 1855. godine,¹⁵ a Š. Starčević ju je do-

vršio, kako svjedoči zadnja stranica, "U Karlobagu na 18. Kolovoza 1854.". Obasiže šest stranica s nabožnim stihovima pobožnosti u čast sedam žalosti Blažene Djevice Marije. Nakon uvodnih stihova (*Ogledalo od kriposti! / Draga Majko od milosti! / Daj, da klecsech sad prid tobom, / Sam razmislim dobro sobom s pripjevom: Kakva muka, koja xalost! / Kakva tuga, koja gorkost, / Tvoje serce udarashe, / Tebe Majko ubiashe!*) njihov redosljed prati sedam stalnih događaja u navedenoj pobožnosti koji su žalosti izazvali, a Starčević ih imenuje kao:

1. *Prorocsanstvo Simeona*
2. *Bixanje u Egipat*
3. *Sin u templu izgubljen*
4. *Na smert hodechega sina srita*
5. *Isus na krixu umire*
6. *Kopjem proboden, i u krilo Majki postavljen*
7. *Tilo u grob stavljeno.*

Proročanstvo Simeona sadrži dva osmeračka katrena, a ostali dijelovi po jedan osmerački katren i spomenuti pripjev. Nakon stihova dolazi naputak o izgovaranju sedam *Očenaša* i sedam *Zdravomarija*, a potom slijedi sedam pitanja za razumijevanje i promišljanje sadržaja stihova te završna molitva. Lokalna je namjena te knjižice izrijekom navedena već u samome naslovu: namijenjena je provođenju pobožnosti Sedam žalosti Blažene Djevice Marije na Kalvariji u Karlobagu, vjerojatno povodom blagdana Gospe Žalosne 15. rujna iste godine kada je priređena, dok je praktičnu namjenu mogla imati od iduće godine (1855.) kada je tiskana.

Ta dva Starčevićeva djela objavljena u tiskari Karletzky u Rijeci potvrđuju njegovo vraćanje pisanju nabožne literature i zreli fazu života u kojoj, kako je već utvrđeno dosadašnjim istraživanjima,¹⁶ od svojih jezikoslovnih nazora, nije odustao, neovisno o tadašnjemu pravcu kretanja i razvoja hrvatskoga standarda utemeljenju na književnojezičnoj koncepciji iliraca i zagrebačke filološke škole. Taj je pravac očit i u ostalim izdanjima riječke tiskare Karletzky iz druge pol. 19. stoljeća.¹⁷ Već same naslovnice i dosad navedeni primjeri govore u prilog tezi da to vrijedi i za dva Starčevićeva djela koja su predmet ovoga rada. Ona su, istaknimo to odmah, sukladno njegovoj književnojezičnoj koncepciji utemeljenoj početkom 19. stoljeća pisana štokavskom ikavicom, jer je smatrao da bi ona trebala biti osnovicom općenacionalnoga književnog jezika, te slavonskim slovopisom koji je smatrao boljim od "rogatog zagrebačkog verstopisa".¹⁸ Premda je prihvaćao ideološke zaslade narodnoga preporoda, književnojezičnu koncepciju zagrebačke filološke škole Šime Starčević nije prihvaćao (Tafra 2002.: 133).

Sl. 2. Šime Starčević, *Razmishljanje sedam žalosti...*, naslovna stranica

¹⁴ Izdanje se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu čuva pod sign. 159.461 te je prema tomu primjerku analizirano i za potrebe ovoga rada. Zahvalni smo djelatnicima te knjižnice što su nam omogućili uvid u to izdanje.

¹⁵ Nakon dugogodišnjega zajedničkoga vodstva braće Josipa i Antona, tiskaru nakon Josipove smrti 1853. samostalno vodi Anton Karletzky.

¹⁶ Usp. npr. Vince 1973.; Tafra 2002.: 142; Pražić-Grahovac 2011.: 460.

¹⁷ Više v. Holjevac 2010.

¹⁸ Više o Starčevićevim pogledima na slovopisnu problematiku v. Tafra 2002.: 137–142.

U nastavku ćemo izdvojiti nekoliko odabranih slovopisno-pravopisnih i jezičnih elementa (fonoloških, morfoloških i sintaktičkih) iz kojih se mogu iščitati značajke Starčevićeve književnojezične koncepcije u zreloj fazi njegova života te ih promatrati u odnosu na njegov prethodni jezikoslovni rad i u kontekstu ostalih u riječkoj tiskari Karletzky u isto vrijeme objavljenih izdanja na hrvatskome jeziku.

Zadržimo se najprije na grafijskim rješenjima. Izdvojiti ćemo samo ona za glasove koji su predstavljali problem u procesu usustavljanja hrvatske latinice od 14. st. do Gajeve reforme 30-ih godina 19. stoljeća te se razlikuju od grafema u ostalim izdanjima tiskare Karletzky iz druge pol. 19. stoljeća. To su palatalni suglasnici *č, ć, ž, š, ž* te slogotvorno *ṛ*. Analiza je potvrdila primjenu tzv. slavonskoga slovopisa, proširenoga i na krajnjemu zapadu hrvatskoga jezičnog prostora, koji se ustalio s grafijskim rješenjima: *c = /c/, cs = /č/, ch = /ć/, cx = /š/, gj = /ž/, j = /j/, lj = /lj/, nj = /ń/, er = /r/, s = /s/, sh = /š/, z = /z/, x = /ž/* (Farkaš 2010.: 18).¹⁹ Taj je sustav Starčević rabio u svojoj *Novoj ricsoslovici ilirskoj* (dalje: *Ricsoslovica*) iz 1812. (Tafra 2002.: 139), ali i u drugoj pol. 19. stoljeća kada je, uz poznate prethodne otpore, općeporaban postao ilirski slovopis (Moguš 1995.: 163–165).

Tako je u odnosu na sva ostala izdanja objavljena u tiskari Karletzky u drugoj pol. 19. stoljeća u kojima je ovjereno Gajevom slovnom reformom uvedeno slovo *č* (Holjevac 2011.: 106), samo Starčević za /č/ rabio "slavonski" dvoslov *cs* (npr.: *KPc-seljade 3, csovicanskoga 23, jednocs 36, ocsisti 36*;²⁰ *RSŽklecsech 3, placsuch 4, csavlim 5, macs 6, Starcsevich 7*), kako je i u njegovoj *Ricsoslovici* iz 1812. (Tafra 2002.: 139).

U *Ricsoslovici* Starčević je propisao bilježenje fonema /ć/ dvoslovima *ch* i *tj* (uz distribucijsko ograničenje za I jd. imenica ženskoga roda na konsonant): "Indi obchinski neka bude zakon: *Koliko se god pútah najde tj ako ime ni je u 6 padanju trehega prigíbanja, dàje ch*. Drugo. *Mòrà se tj pisati u svakoj onoj besidi, koja dàje glàs od ch, ako imà u korenu ù zadnjoj, pridzadnjoj, ali pridpridzadnjoj slovki slovo t. n. p. bracha* ni je dobro pisano, jese ù korenu *brat* nahodi *t*, indi mora se pisati *brátja, prignuti, prignútje* a ne *prignúche, chútiti, chutjénje*, à ne *chuchénje*, i ost. Ako ne *moxèsh* najti ù korenu slovo *t* a *móràsh* besidu mehko izgovoriti; prosto pishi *ch*, n. p. *kucha, sricha, vricha* i. t. d."²¹ To je pravilo primijenio i u dvama svojim riječkim izdanjima, odudarajući uporabom dopreporodnoga dvoslova *ch* od opće grafijske slike *ć* za fonem /ć/, uvedene ilirskom reformom u ostalim ondje objavljenima izdanjima u drugoj pol. 19. stoljeća (v. Holjevac 2010.: 113). Tako su, u odnosu na ostala izdanja tiskare Karletzky u kojima se na mjestu fonema /ć/ nalaze grafemi *ć* i *tj*, u dvama Starčevićevim djelima ovjereni dvoslovi *ch* i *tj* (npr.: *KPobchinu 4, chemo 6, srichno 6, pomoch 12, Csistocha 28; uskersnutje 4, bitju 6,*

dopustjenjem 16, kerstjenja 19, Otvertnutje 24, kerstjanina 26, obratjenja 31; RSŽklecsech 3, dochi 3, Cichu 4, placsuch 4, Starcsevich 7).²²

Za fonem /š/ Š. Starčević u *Ricsoslovici* propisuje da se piše *dj* kada "u korenu se nahodi slovo *d*", a "ako besida korena ne ima, pishi *gj*" (Starčević 1812.: 22). Tako je i u *Katolocsanskom pitalu* (npr.: *rodjen 4, jednorodjeni 4, potvrđjenje 6, Uvridjenja 25; tugje 10, tugjih 24, Evangjelski 25, igjesh 37*), te u ostalim izdanjima tiskare Karletzky iz druge pol. 19. st. (Holjevac 2010.: 115–116).

Uporaba dvaju grafema za foneme /ć/ i /š/, slabost inače dobro uređena slovopisa, potvrđuje i pisanje morfonološkim pravopisom, kojim se u pismu čuva neizmijenjen korijen riječi, što je 1850. propisano i u Partaševu *Pravopisu jezika ilirskoga* (Partaš 2002.: 19), prvom ilirskom pravopisu.

U svojoj se gramatici Starčević odlučio i za bilježenje fonema /š/ dvoslovom *sh*. Tim dvoslovom iz slavonskoga dopreporodnog slovopisa piše i u svojim riječkim izdanjima (npr.: *KP nashega 4, Shto 6, nash 7, shkoditi 13, Bogoshtovje 22, chesh 39; RSŽudarash 3, Dushu 3, ljubish 4, moresh 5, Shto 6, shtujemo 7*). U svim ostalim izdanjima objavljenima u toj tiskari od 1848. nadalje ovjeren je isti grafem kojim se i danas služimo: Gajevo *š* (Holjevac 2010.: 125).

I uporaba grafema *x* za /ž/, inače sustavnoga u dopreporodnim izdanjima tiskare Karletzky (Holjevac 2010.: 126), potvrđuje je Starčevićeve dosljednosti u primjeni grafijskoga sustava svojih izdanja s početka 19. st. i onda kada je ilirska grafijska reforma već bila gotovo općeprihvaćena (npr.: *KPxive 4, Boxju 9, blixnjega 27, uxexi 31, xelju 31; RSŽxalost 3, krixem 4, krix 5, bixala 6, blaxenu 7*). Jednoslov *ž* uveden u hrvatsku latinicu preporodnom slovnom reformom sustavan je u svim ostalim izdanjima tiskare Karletzky od 1848. nadalje (Holjevac 2010.: 127).

Za razliku od *Ricsoslovice* u kojoj je pisao dvoslov *ar*, u svojim riječkim izdanjima na mjestu slogotvornoga /r/ Š. Starčević pisao je *er* (npr. *KP Cerkvu 4, smertju 6, Kerstjansko 7, prvoj 10, kerstiti 16, uzderxanje 23, sercem 40; RSŽserce 3, Kervoloka 4, sverhu 4, kervju 4*). To je također značajka dopreporodnoga slavonskog slovopisa (usp. Farkaš 2010.: 195), u kojoj su i ilirci našli uzor, pa je to rješenje zastupljeno i u drugim izdanjima tiskare Karletzky, najčešće s nadslovnim znakom (gravisom), dok je u nekim izdanjima slogotvorno *ṛ* zabilježeno jednoslovom *r*, što će poslije prevladati (Holjevac 2010.: 138). Starčević slogotvorno *ṛ* bilježi kao *er* i u vrijeme kada su ilirska rješenja bila normirana Partaševim *Pravopisom jezika ilirskoga* (1850.) prema kojemu se uz slogotvorno *ṛ* bilježi *è* (s gravisom), "glas mukli izmedju *a* i *e*, koj se duboko u gèrlu izgovara, i vlastit je samo slavjanskomu osebito pak ilirskomu jeziku, n. p. *kèrv, pèrst, vèrh, tèrs*" (Partaš 1850.: 6–7).

Slavonski je slovopis Š. Starčević rabio, dakle, i onda kada je preporodnom reformom na dijakritičkim znakovima utemeljen ilirski slovopis već bio gotovo op-

¹⁹ O razvoju i značajkama dopreporodnoga slavonskog slovopisa v. Farkaš 2010.

²⁰ Uz primjere se navodi broj stranice s koje su preuzeti te kratica naslova djela.

²¹ Starčević 1812.: 22.

²² Potvrda s *tj* u RSŽ nema.

ćeprihvaćen. To je još jedna potvrda poznatih poteškoća u prihvaćanju tzv. *gajice*, ali i autorove ustrajnosti na vlastitim književnojezičnim nazorima, i to i onda kada je jasno da nemaju nikakve šanse. Istovremeno je to i potvrda poštivanja autorske jezične redakcije u riječkoj tiskari Karletzky, što Starčević nije mogao realizirati npr. ni u samome Zadru, pa mu ondje članci objavljavani u *Zori dalmatinskoj* i *Glasi dalmatinskom* do 1849. izlaze redigirani dalmatinskim dopreporodnim slovo- pisom, a poslije toga, kao i *Homilije* 1850. novim ilirskim slovo- pisom – gajicom (Vince 1973.: 178–182; Tafra 2002.: 141–142).

Među pravopisnim značajkama izdvajamo Starčevićovo pisanje morfonološkim pravopisom (npr.: KP *Pobchenje* 5, *koristna* 7, *Otcse* 8, *izpuniti* 17, *izkazati* 20, *bolestnik* 22, *odkupiti* 25, *Xalostne* 25, *odkrit* 40; RSŽ *razcviljena* 5, *Otcse* 6, *prexalostna* 6, *Odkupitelju* 6, *Otcem* 7), uz manji broj potvrda sukladnih fonološkomu (npr.: KP *Xenidba* 16, *serca* 20, *dicu* 23, *mushke* 23; RSŽ *serce* 3, *Teshkim* 4), što znači da piše nešto umjerenijim morfonološkim pravopisom od ilirskoga. Time također slijedi tradiciju dopreporodnoga razdoblja, a isto primjenjuje i u svojoj *Ricoslovinci* (Starčević 1812.: 139–140). U skladu su s morfonološkim pravopisnim načelom i potvrde sekundarne jotacije (npr. KP *smertju* 6, *milostju* 26, *Miloserdje*, ali: *trechu* 12) te primjeri u kojima nije došlo do jotacije s izlučivanjem epentetskoga *l* u skupinama *vj*, *pj* (npr. KP *Bogoštovje* 22; RSŽ: *kervju*, *kopjem*, ali: *zemlji* 5). Također, Starčević obično zanaglasnice i prednaglasnice piše odvojeno od naglasnice, kako je i u njegovoj *Ricoslovinci* (Starčević 1812.: 145), pa se npr. u KP i RSŽ negacija češće piše rastavljeno od glagola, a prefiksally *naj* od pridjeva (npr.: KP *shto je* 3, *Da che* 5, *zove se* 5, *csuvaj me* 36; *ne umire* 6, *ne moxe* 7, *ne chu* 40, ali: *nemoxe* 16; *naj veche* 27, *naj bolje* 36; RSŽ *u templu se* 3, *Kako je* 6; *ne moresh* 5). U ostalim je izdanjima tiskare Karletzky iz druge pol. 19. st. u tim dvjema kategorijama pretežito sastavljeno pisanje (Holjevac 2010.: 147). Kao i u većine ostalih izdanja tiskare Karletzky iz preporodnoga i poslijepreporodnoga doba (Holjevac 2010: 157), učestalo je nebilježenje intervokalnoga *j*, s time što je, uz već prije stabilizirane sekvencije u zamjenicama, pojačano bilježenje intervokalnoga *j* u domaćim riječima (npr. KP *Marie* 4, *Ponciom* 4, *Boxia* 5, *izversnie* 11, *priatelje* 11, *Boxiuh* 11, *najpoglaviti* 17, *Marii* 32, *Pria* 40; RSŽ *Maria* 6, *Marii* 6, *Kalvariu* 6; ali i: KP *s' kojima* 7, *Boxji* 29, *mojih* 40).

Koncepcija književnoga jezika zasvjedočena u *Ricoslovinci* 1812. u dvama se Starčevićevim "riječkim" izdanjima potvrđuje na svim jezičnim razinama. Za ovu prigodu izdvajamo nekoliko fonoloških, morfoloških i sintaktičkih značajki koje to potvrđuju, a promatrane u kontekstu ostalih tada objavljenih izdanja tiskare Karletzky potvrđuju Starčevićovu samosvojnost i dosljednost u njezinu provođenju.

Djela Šime Starčevića *Katolicsansko pitalo* i *Razmishljanje sedam xalostih...* među izdanjima tiskare Karletzky objavljenima u preporodno doba izdvajaju se ikavskom zamjenom *jata* (npr.: KP *csovik* 3, *Divica* 5, *virovati* 6, *kripiti* 7, *griha* 9, *Dvi* 9, *zapovid* 12, *ondi* 18, *Tilo* 18, *dicu* 23, *Vira* 26, *misto* 31, *gdi* 37, *prisetomu* 40; RSŽ: *kriposti* 3,

Dite 4, *bixat* 4, *Ondi* 5, *Tilo* 5, *prislavne* 7, *Divice* 7, *vike* 7). Rijetke iznimke (npr.: KP *preblažena* 5, *poslie* 5, *poslie* 19, *predobroga* 40) ne remete stabilnu ikavsku osnovicu jezika tih djela. Štoviše, i realizacijom *jata* u riječi *poslie* Starčević slijedi dopreporodnu tradiciju što je potvrđuje i analiziran korpus izdanja tiskare Karletzky iz dopreporodnoga razdoblja u kojima je takva realizacija u riječi *poslie* vrlo frekventna (v. Holjevac 2010.: 160).²³ I dva Starčevićeva u Rijeci tiskana djela potvrđuju, dakle, njegovu dosljednost u čuvanju štokavske ikavice i čvrstu uvjerenost da je najpogodnija za općenacionalni jezik. Na tome je temeljio svoju književnojezičnu koncepciju od početka 19. stoljeća, pa i u vrijeme kada ona nije imala nikakva izgleda, a svakako je time pridonio zadarskoj filološkoj školi u otporu prema ilirskoj književnojezičnoj koncepciji i prema zagrebačkoj filološkoj školi (usp. Tafra 2002.: 147).

Uz ikavsku zamjenu *jata*, i ostale fonološke značajke potvrđuju pripadnost već u *Ricoslovinci* opisanu štokavskom ikavskom književnom jeziku. Izdvajamo samo neke od njih.

Tako je, primjerice, dočeto *-l > o* (KP *istumacsio* 2, *stvorio* 4, *postao* 5, *udilio* 11), kao i u *Ricoslovinci* (Starčević 1812.: 53). Tako je i u ostalim izdanjima tiskare Karletzky objavljenima u preporodnome i poslijepreporodnome razdoblju, što svjedoči o normiranju one značajke koja je radom prethodnoga naraštaja pisaca postala pretežitom normom i prije kodifikacije (Holjevac 2010.: 169). Primjeri, pak, iz KP: *pakal* 4, *misal* 12, također slijede u *Ricoslovinci* opisano dočeto *-l* u imenica m. i ž. r. na konsonant (Starčević 1812.: 27, 33).

Podsjećamo i na štokavske rezultate primarne jotacije (npr. KP *rodjen* 4, *tugje* 10, *Evangjelski* 25), uz rijetke iznimke (*takojer*). Ovjereno je supostojanje štokavskih (npr. KP *godishta* 6, *oproshtenje* KP 35, uz: *oprostjenje* 21) i šćakavskih oblika (npr. KP *puschamo* 13, *dopuscha* 21). U kompozitima glagola *iti* jotacija se obično ne provodi (npr. KP *dojti* 4, *sajde* 4, *uzajde* 4, *dojde* 6; ali: RSŽ *dochi* 3), čime je Starčevićovo djelo iznimka u korpusu ostalih izdanja tiskare Karletzky toga razdoblja (Holjevac 2011.: 177). Starčevićev opis izgovora uporabe dvoslova *tj* i *ch* u *Ricoslovinci* (str. 22) upućuje na provođenje sekundarne jotacije i u riječkim izdanjima (npr. KP *uskersnutje* 4, *Miloserdje* 40; *trechu* 12), osim u I jd. imenica ž. r. *i*-vrste (npr. KP *smertju* 6, *milostju* 26, *poboxnostju* 34).

Izdvajamo i uporabu zamjenice *što* i njezinih oblika (KP *Zashto* 3, *Shto* 13), nesažetoga oblika odnosno zamjenice *koj*, *koja*, *koje*, uz razlikovanje N jd. *koj* i N mn. *koji* (KP *koj* 8, *koi* 8, *koje* 10, *koja* 25), realizaciju inicijalne skupine *vəs-* s metateziranom osnovom *sv-* (*Sve* 14, *Svake* 14, *svim* 15, *svak* 16) itd., značajke koje dodatno potvrđuju književnojezičnu orijentaciju Š. Starčevića.

Među morfološkim značajkama izdvajamo množinske padeže imenica. U 19. stoljeću osobito je bilo važno pitanje nastavka u G mn. imenica, o čem Lj.

²³ U većini dopreporodnih ikavskih izdanja tiskare Karletzky na mjestu *jata* je *ie* upravo u riječi *poslie*.

Jonke (1965.: 59) kaže: "Problem genitiva množine imenica muškoga, ženskoga i srednjega roda mučio je naše gramatičare 19. stoljeća više nego pitanje o ikujem drugom padežu." Genitivni je nastavak izazivao pritom i vrlo žive polemike, ponajprije između predvodnika riječke filološke škole Frana Kurelca, koji se zalagao za kratke nastavke, i zagrebačke Adolfa Vebera Tkalčevića, koji se zalagao za *-ah* (Vince 2002.). U *Ricoslovinci* Š. Starčevića G mn. imenica vrsta *a* i *e* završava na *-ah*, a vrste *i* na *-ih*. Dočetno *-h* pritom Starčević rabi kako bi označio nenaglašenu dužinu (Tafra 2002.: 155), dok mu je u *Ričoslovju* funkcija razlikovanje G mn. od N jd. ž. r. Novoštokavski je nastavak *i* u dvama njegovim djelima tiskanima u tiskari Karletzky (npr. KP starih *otacah* 5, *priateljah* 11, *grihah* 40; *obečanjah* 32; iz *Knjixicah* 2, *knjigah* 3, *tminah* 5; od *kripostih* 26, *stvarih* 40; RSŽ sedam *Otcse nashah* 6; *obečanjah* 6; *Zdravih Mariah* 6; *xalostih* 6). Tako je *i* u većini izdanja riječke tiskare Karletzky objavljenih poslije 1848.,²⁴ ali i u većem dijelu onih iz dopreporodnoga razdoblja u kojima je u G mn. imenica novoštokavski nastavak *-a*, i to u nekoliko grafijskih realizacija (Holjevac 2010.: 192). U skladu je i s ilirskom književnojezičnom koncepcijom te koncepcijom zagrebačke filološke škole.²⁵ Nenovoštokavski oblik G mn. ovjeren je kao stilska značajka u RSŽ samo u formuli: *po sve vike vikov* 7 na završetku knjižice.

Zbog njihova statusa u procesima standardizacije hrvatskoga jezika posebno nas zanimaju i nastavci u D L I mn. imenica. Premda nam nedostaju potpuniji podatci, moguće je i na ovome pitanju uočiti samosvojnost Šime Starčevića u korpusu izdanja tiskare Karletzky i uopće u hrvatskoj književnojezičnoj povijesti toga doba te primjenu gramatičkih rješenja iz njegove *Ricoslovice*, uz jednu iznimku. Tako u KP, a na isto upućuje i samo nekoliko ovjerenih primjera u RSŽ, za razliku od "ilirskih", množinski padeži vrste *a* u D i I mn. imaju nastavak *-im* (npr. KP D mn. m. r.: *ljudim* 3, *Apostolim* 18, *nastupiteljim* 18, *kerstjanim* 21; D mn. s. r.: u tri ma *sobstvim* 4, u *poxeljenjim* 13; I mn. m. r.: sa svetim *Angelim* 31; RSŽ I mn. m. r.: *Sčsavlim* 5; I mn. s. r.: po *dostojanstvim* i *odvitovanjim* 7). U D mn. vrste *e* je tada uobičajen nastavak *-am* (KP *osobam* 4), a u D mn. vrste *i* i inovativno *-ima* (KP u *mislima* 13, u *ricsima* 13, suprot ovim *kripostima* 27). Podsjećamo da u Starčevićovoj *Ricoslovinci* nema lokativa i da ga on nije prepoznao kao zaseban padež, stoga su mu oblici koje danas prepoznajemo kao lokativ zapravo dativ s prijedlogom, što potvrđuju i navedeni primjeri. Potvrde I mn. imenica vrste *e* pak odstupaju od njegovom gramatikom propisanoga: *-am* i potvrđuju starije instrumentalno *-ami* (KP I ž. r.: među *xenami* 33, *s' molitvami* 34).²⁶

Dodajmo i da je u I jd. ž. r. imenica vrste *i* ovjeren samo nastavak *-ju* (KP *smertju* 6, *milostju* 26, *poboxnostju* 34), kao i u ostalim izdanjima tiskare Karletzky tiskanima u preporodno i poslijepreporodno vrijeme (Holjevac 2010.: 201) premda u *Ricoslovinci* propisuje i nastavak *-i*, pa je ovo još jedan od rjeđih primjera odstupanja od norme opisane u *Ricoslovinci*, a moguće i rezultat njegovih daljnjih jezikoslovnih promišljanja u pravcu eliminacije dubleta, koje su ilirski gramatičari dopuštali. Babukićev je, naime, model dopuštao dubletne nastavke *-jom/-jum*, *-ju*, *-i*, koje je A. Mažuranić u svojoj *Slovnici hèrvatskoj* (1859.) sveo na nastavke *-ju* i *-i* (Tafra 1993.: 82–83), zasigurno pritom vođen i pisanom praksom.

U *Ricoslovinci* Starčević u deklinacijskim obrascima u D jd. m. i s. roda zamjeničko-pridjevske deklinacije ima nastavak *-omu*, dok je u tekstu i *-om* (usp. Tafra 2002.: 157). U KP²⁷ potvrđeni su primjeri s naveskom i bez njega (npr.: *krizmanomu* 17, *drugomu* 23, Bogu *vishnjemu* 35 : Duhu *Svetom* 3, svome *blixnjem* 14, *njegovom* imenu 35), a tako je i u primjerima koje danas prepoznajemo kao lokativ (npr. po Duhu *Svetomu* 4, u *jednome*, u *krizmanomu* 17, po *kojemu* 21, u *prisetvomu* 40 : po Duhu *Svetom* 4, po *tom* 5, u *kojem* 19, u grihu *smartnom* 30). U dijelu izdanja tiskare Karletzky objavljenih u drugoj polovici 19. stoljeća potvrđuje se ilirska norma i norma zagrebačke filološke škole koje razlikuju gramatičke morfeme u dativu i lokativu jednine m. i s. r. zamjeničko-pridjevske deklinacije, no ta je norma u pisanoj praksi nestabilna (Holjevac 2010.: 204). To je posljedica različita shvaćanja razlikovanja/nerazlikovanja tih dvaju padeža i načina na koje se ono postiže, što potvrđuju i izdanja Š. Starčevića iz tiskare Karletzky.

Među sintaktičkim značajkama kao vrlo frekventnu u KP izdvajamo konstrukciju *za + infinitiv* u funkciji izricanja namjere, npr. *koji u Cerkvi Katolicsanskoj za virovati sve napervo stavljaju* 3, *dili se jakost za odoliti dijavlu* 21, *Podaj nami svi ma goruchu xelju za poznati tebe*, *za ljubiti tebe*, *i za sluxiti tebi* 31. U ostalim je izdanjima tiskare Karletzky iz druge pol. 19. stoljeća ta konstrukcija znatno slabije zastupljena nego u KP, a posebno u odnosu na prethodno razdoblje kada je bila znatno frekventnija (Holjevac 2010.: 210–211), kao i u mnogih dugih starih hrvatskih pisaca dopreporodnoga razdoblja (Gabrić-Bagarić 2003.: 79), s time što je u pisaca 19. stoljeća slabije zastupljena no u onih iz 18. stoljeća. Starčević ju je rabio u metajeziku svoje *Ricoslovice* (npr. *za napomenuti* 3, *Za ukazati sve ovo* 14, *za imati vechi ureshaj* 88), što znači da ju je prihvaćao kao književnojezičnu konstrukciju. Kako svjedoči KP, rabi je i poslije kao jedno od obilježja svoje književnojezične koncepcije za nabožnoga djela, pri čemu su mu zasigurno bili važni i tradicijski razlozi.

U tome kontekstu promatramo i prijedložnu konstrukciju *od + genitiv* uz glagole govorenja i srodnih značenja potvrđenu u KP samo u naslovima poglavlja, npr.: *Od vire katolicsanske* 3, *Od kerstjanskoga ufanja* 7, *Od pravедnosti kerstjanske*

²⁴ Ovjerena odstupanja s tzv. kratkim nastavkom u G mn. pripadaju izdanjima F. Kurelca.

²⁵ Više o pitanju nastavka imeničkoga genitiva množine u 19. st. v. Vončina 1999.: 179–221; Tafra 1993.: 82–85, Tafra 1995.: 109–130.

²⁶ Usp. Tafra 2002.: 153.

²⁷ U RSŽ nema potvrda.

23. U svojoj *Ricoslovinci* (1812.) Starčević je odobravao uporabu *od + G* uz glagole govorenja i srodnih značenja (Starčević 1812.: 97) te je nalazimo i u metajeziku te gramatike (npr. *moxemo govoriti od jednoga samo 14, od koga se govori 50*). Za razliku od prethodnoga razdoblja kada je bila vrlo frekventna, u ostalim izdanjima tiskare Karletzky iz druge pol. 19. st. ta je konstrukcija vrlo slabo zastupljena (Holjevac 2010.: 214), što je dijelom uvjetovano sadržajem samoga korpusa i nedostatkom potvrda, a dijelom njezinim normativnim, pa i kodifikacijskim statusom od polovice 19. stoljeća (usp. Veber 1859.: 27–40; 49–51) kada se napušta kao sintaktička kategorija u navedenoj funkciji, a njezino mjesto zauzima dopuna *o + lokativ* (Hudeček 2003.: 123–125).²⁸

Arhaičnu jezičnu strukturu Starčevićevih riječkih izdanja te na književnojezičnoj tradiciji prethodnoga stoljeća jezično i stilski oblikovan tekst potvrđuje i nekoliko primjera prijedloznoga posvojnoga genitiva, npr. KP dila *od zasluge 24*, Dila *od miloserdja tilesnoga 25*; RSŽ Majko *od milosti 3*, Josip *od Arimatee 6*. Oni podsjećaju i na njegov odnos gramatičara prema toj konstrukciji. Starčević ju je naime, za razliku od većine drugih gramatičara, smatrao prihvatljivom (Hudeček 2006.: 91). U ostalim izdanjima tiskare Karletzky objavljenima u razdoblju od 1848. do 1878. prijedložni se posvojni genitiv rabi rijetko (Holjevac 2010.: 220), što potvrđuje već tada knjiški i stilogeni status te sintaktičke konstrukcije.

Znatno češće Starčević za izricanje posvojnosti rabi posvojne pridjeve (npr. KP mater *Boxia 5*; dusha *Isusova 5*; Tilo *Gospodinovo 18*; sveti *oltarski Sakrament 18*; *Evngjelski sviti 25*; sviti *Evngjelski 26*; RSŽ Tilo *Isusovo 6*), što potvrđuje normativni i standardizacijski pravac vezan uz izražavanje posvojnosti u hrvatskome jeziku od druge polovice 19. stoljeća. Pritom se kao neutralno mjesto posvojnih sintagmi zadaje antepozicija, dok je postpozicija stilski obilježena. Trag statusa tih kategorija u prethodnoj književnojezičnoj fazi potvrđuje, sukladno vrsti izdanja, Starčevićovo *Katolicsansko pitalo* (1849.) čestom postpozicijom posvojnih pridjeva.

Katolicsansko pitalo (1849.) i *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marie* (1855.), dva u Rijeci tiskana djela Šime Starčevića iz završne faze njegova života i rada potvrđuju da je svojim književnojezičnim nazorima ostao vjeran do smrti. Vidi se to već iz nekoliko ovdje izdvojenih slovopisno-pravopisnih i jezičnih značajki. Neke pak ovjere govore u prilog njegovu daljnjemu jezikoslovnomu promišljanju pa npr. umjesto *ar*, kako je u *Novoj ricsoslovinci ilirskoj* (1812.), za slogotovorno *r* rabi *er*, a u I jd. jedan nastavak (*-ju*) a ne dva (*-ju, -i*), ili pak unosi inovacije u deklinacijski sustav (*-ima* u D mn. vrste *i*). Navedena dva izdanja objavljena su u tiskari Karletzky u Rijeci u Starčevićevoj književnojezičnoj redakciji neovisno o tome što u tijekovima standardizacije hrvatskoga jezika slavonska

dopreporodna grafija bez dijakritičkih znakova kojom je pisao i njegova književnojezična koncepcija utemeljena na štokavskoj ikavici nisu bile prihvaćene. Potvrđuje to većina ostalih izdanja objavljenih u toj tiskari u drugoj polovici 19. stoljeća tzv. ilirskim slovopisom i književnim jezikom zagrebačke filološke škole.

Zahvaljujući poslovnoj koncepciji rada riječke tiskare Karletzky, koja se vjerojatno ponajprije temeljila na ostvarenju zarade, a ne na lingvističkim motivima, ostali su nam, uz nekoliko radova Frana Kurelca, sačuvani upravo predstavljeni konkretni dokazi Starčevićeva poštivanja književnojezične koncepcije kakvu je postavio svojom gramatikom 1812. godine. Svoje će jezikoslovne ideje i književnojezične nazore promicati i u svojem *Ričoslovcu*, gramatici koja je u nastavcima izlazila u zadarskome *Glasniku dalmatinskom* od rujna 1849. do veljače 1850. godine te u drugim svojim priložima.²⁹ Tim je svojim upornim radom, neovisno o neprihvatanju književnojezične koncepcije za koju se zalagao, svećenik i jezikoslovac Šime Starčević, autor prve gramatike hrvatskoga jezika napisane hrvatskim jezikom, postao neizostavnim dionikom hrvatske književnojezične povijesti i važnim čimbenikom očuvanja hrvatskoga jezika te razvoja njegove standardizacije.

LITERATURA

1. BLAŽEKOVIĆ, Tatjana. 1953. *Fluminensia Croatica*, JAZU, Zagreb.
2. BRILIĆ, Ivan. 2010. "Lički jezikoslovci kao dio hrvatskoga kulturnoga identiteta", *Kroatologija*, 1 (2): 24–42.
3. BROZOVIĆ, Dalibor. 2006. *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*, Školska knjiga, Zagreb.
4. BRLOBAŠ, Željka. 2002. "Vrste riječi u gramatikama Šime Starčevića", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28: 7–21.
5. DEROSI, Julije. 1997. "Pop Šime Starčević i Zora dalmatinska", *Zadarska smotra*, 3–4: 87–94.
6. DEROSI, Julije. 1997. "Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević", *Senjski zbornik*, 24: 141–150.
7. FARKAŠ, Loretana. 2010. *Od slovoslovnosti slavonske*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek.
8. GABRIĆ-BAGARIĆ, Darija. 2003. "Jezik u gramatikama južnih hrvatskih prostora 17. i 18. stoljeća", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29: 65–86.
9. GLOGOVIĆ, Mario. 1984. *Tiskarska produkcija u Rijeci od 1848. do 1868.*, magistarski rad, Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Opatija.
10. GRAHOVAC- PRAŽIĆ, Vesna. 2011. "Homelie Šime Starčevića", *Crkva u svijetu*, 46: 449–465.
11. GRAHOVAC- PRAŽIĆ, Vesna. 2011b. "Doprinos Šime Starčevića hrvatskoj homiletici", *Senjski zbornik*, 38: 73–86.

²⁸ L. Hudeček (2003.: 124) utvrdila je da ilirci 1836. počinju "pisati jezikom utemeljenim na štokavštini i od toga vremena dopuna je uz glagole govorenja i mišljenja redoviti *o + L*".

²⁹ Usp. Starčević 2009.; Vince 1973.: 182–191.

12. GROSS, Mirjana. 1985. *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860.*, Zagreb.
13. HOLJEVAČ, Sanja. 2010. *Hrvatski jezik u izdanjima riječke tiskare Karletzky*, doktorski rad u rukopisu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka.
14. HUDEČEK, Lana. 2003. "Dopune glagolima govorenja, mišljenja i srodnih značenja u hrvatskome književnom jeziku od 17. do polovice 19. stoljeća – strani sintaktički utjecaji", *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29: 103–129.
15. HUDEČEK, Lana. 2006. *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
16. JONKE, Ljudevit. 1965. *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb.
17. JONKE, Ljudevit. 1971. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb.
18. LUKEŽIĆ, Irvin. 1999. "Riječki bibliopolis", u: *Liburnijski torzo*, Libellus, Crikvenica, 126–161.
19. MOGUŠ, Milan. 1991. "Povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika", u knjizi: Stjepan Babić i dr., *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU – Nakladni zavod Globus, Zagreb, 17–60.
20. MOGUŠ, Milan. 1995. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, NZ Globus, Zagreb.
21. PARTAŠ, Josip. 1850. *Pravopis jezika ilirskoga / izdan od Josipa Partaša*; pretisak; pogovor: Lada Badurina, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.
22. SAMARDŽIJA, Marko. 2009. "Šime Starčević kao suradnik Zore dalmatinske", u: *Identitet Like: korijeni i razvitak*, knjiga I., Zagreb – Gospić, 365–371.
23. SELAK, Ante. 2009. *Pogovor. Šime Starčević*, u: Šime Starčević. *Ričoslovlje*, Pergamena, Zagreb, 141–177.
24. STARČEVIĆ, Šime. 1812. *Nova ricsoslovica iliricska: vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici*, Trst, pretisak, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.
25. STARČEVIĆ, Šime. 1849. *Katolicsansko pitalo...*, U Riki, tiskopisom bratje Karletzky.
26. STARČEVIĆ, Šime. 1855. *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Dvice Marie...*, U Riki, tiskom A. Karletzky.
27. STARČEVIĆ, Šime. 2009. *Ričoslovlje*, Pergamena, Zagreb.
28. STOLAC, Diana. 2003. "Hrvatako-francuska gramatika Šime Starčevića", u: *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju – znanstveni zbornik*, Zagreb, 91–102.
29. TAFRA, Branka. 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Matica hrvatska, Zagreb.
30. TAFRA, Branka. 2002. *Jezikoslovac Šime Starčević*, u: Šime Starčević, *Nova ricsoslovica iliricska: vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici*, Trst, 1812., pretisak; Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 127–177.
31. TAFRA, Branka – Košutar, Petra. 2011. "Nova periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga jezika", *Filologija*, 57: 185–204.
32. VEBER Tkalčević, Adolfo. 1859. *Skladnja ilirskoga jezika - za niže gimnazije*, Beč.
33. VINCE, Zlatko. 1973. "Zasluge Šime Starčevića za hrvatski književni jezik", *Filologija*, 7: 157–201.
34. VINCE, Zlatko. 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb.
35. VONČINA, Josip. 1999. *Imenički genitiv množine od iliraca do vukovaca*, *Filologija*, 33: 179–221.

36. ZNIKA, Marija. 2012. "Pridjevi u Starčevićovoj Ričoslovljici", *Zadarska smotra*, 3–4: 217–221.
37. ZOLNAI, Klára. 1932. *A Magyarországi olasz nyomtatványok (1699 – 1918) – Bibliografia della letteratura italiana d' Ungheria (1699 – 1918)*, Budimpešta.

LINGUISTIC FEATURES OF STARČEVIĆ'S WORK PUBLISHED BY KARLETZKY PRINTING HOUSE IN RIJEKA

Summary

Šime Starčević (Žitnik, 1784 – Karlobag, 1859) had two of his works published by Karletzky printing house in Rijeka: catechist manual *Katolicsansko pitalo (1849)* and a booklet of pious prayer verses devoted to Blessed Virgin Mary *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Dvice Mariekoje se csini na gori Kalvarii u Karlobagu (1855)*. These two Starčević's religious works were made during mature period of his life when he extensively published religious literature and these are a valuable material for exploring the features of his linguistic and language concept. Namely, they confirm that ever since he developed linguistic views, he did not give up on them even then, even when the processes of standardizing Croatian language were moving in other directions. The paper deals with the two aforementioned Starčević's works with the emphasis on linguistic features. Special attention is given to selected letter-forming and spelling, as well as linguistic elements from which Starčević's literary-linguistic concepts of the mature period of his life can be seen as opposed to his previous linguistic work. The established features are seen within the context of other published editions in Croatian language by Karletzky printing house in Rijeka.

KEY WORDS: Šime Starčević, Rijeka, Karletzky, religious works, Croatian language

**ŠIME STARČEVIĆ I OSTALI SVEĆENICI LIČKE PUKOVNIJE
KAO KUKULJEVIĆEVI ANKETARI 1850. GODINE
(PRIPREME ZA PRVI ETNOGRAFSKO – TOPOGRAFSKO –
STATISTIČKI OPIS HRVATSKIH ZEMALJA)**

Vlatka Leskovac
Marko Rimac
Sveučilišta u Zagrebu
Filozofski fakultet

94(497.5-Lika)¹⁸
355.312(497.5-Lika)¹⁸
izvorni znanstveni članak

Sažetak

1850. godine je uz financijsku pomoć Banske vlade organizirana anketa koja je obuhvatila 1640 župa i parohija civilne Hrvatske i Slavonije i Vojne krajine. Među istraživačima je poznata pod nazivom „Kukuljevićeva anketa“. Motiv za njezino pokretanje je bilo sakupljanje i objavljivanje topografsko – etnografsko – statističkog opisa hrvatskih pokrajina. Među svećenicima koji su ispunili anketne listine, njih 821, našao se i Šime Starčević, tadašnji karlovački župnik. Zahvaljujući podacima iz anketnog materijala u mogućnosti smo opisati i analizirati život ličkog sela sredinom 19. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: Šime Starčević, Karlobag, Lička pukovnija, „Kukuljevićeva anketa“

Uvod

Šime Starčević je do sada u znanstvenom diskursu analiziran isključivo kao svećenik i jezikoslovac. Povijesna znanost i historiografija su njegov lik i djelo uporno zaobilazile.

1850. godine Starčević je sudjelovao u projektu *Društva za jugoslavensku povestnicu i starine*, danas poznatom kao *Kukuljevićeva anketa*. Ovaj rad će pokušati, metodom *case – study*, odnosno analizom njegove anketne listine, pokazati koja je vrijednost njegovog sudjelovanja u tom projektu za daljnju analizu njegove djelatnosti, ali također kakve nam podatke on tada implicitno daje i što oni znače suvremenoj historiografiji.

Kukuljevićeva anketa

Kukuljevićevu anketu je historiografija tretirala gotovo jednako kao i Šimu Starčevića. Nije joj pridavala osobitu važnost te joj zato do danas nije posvećena posebna studija. Pojedini su autori o njoj pisali samo usputno i dosta općenito, izostav-

ljajući analizu i valorizaciju njezina sadržaja u povijesnom kontekstu. Promatrana je jedino u kontekstu rada *Društva* ili popisa stanovništva iz 1851. godine.¹

Pod pojmom *Kukuljevićeva anketa* podrazumijevamo upitnike (izvori navode termin *skrižaljke*) *Društva za jugoslavensku povestnicu i starine*, točnije, 821 primjerak obrazaca tabela tiskanih u tiskari Ljudevita Gaja i ispunjenih podacima koje su u njih upisivali lokalni župnici ili parosi, manje ili više detaljno, ćirilicnim ili latiničnim pismom, a obuhvaća civilnu Hrvatsku i Slavoniju, Vojnu krajinu i grkokatoličke župe iz Dalmacije Baljke, Kričke i Vrliku. Najveći broj anketnih listina je datiran 1850. godinom, a manji dio 1857., 1858. i 1864. Listine su tiskane i na aversu i na reversu. Avers sadrži rubrike pod naslovom *I. Topografski opis mjesta*, u što spadaju: ime županije i mjesta, udaljenost (u satima hoda) od crkve i pučke škole, broj crkava, broj kuća, imena polja, gora, rijeka i potoka, vrste biljaka i životinja koje se uzgajaju i nalaze u okolici i ruševine objekata iz bivših vremena koje se nalaze u mjestu. Revers nosi skupni naslov *II. Topografski opis naroda* i sadrži: opis nošnje (odjeće) stanovnika, zastupljenost pojedinih obrta, naslove knjiga koje čuvaju mjesna crkva ili knjižnica, brojnost i podjele stanovništva po spolu, vjeroispovijesti, jeziku/narječju govora i broj učenika u mjesnoj pučkoj školi (ukoliko postoji).²

Ivan Kukuljević 16. siječnja 1850. šalje pismo katoličkom biskupu zagrebačkom i senjskom, duhovnom stolu bosansko – đakovačkom i pečujskom, grkokatoličkom biskupu križevačkom i pravoslavnom episkopu karlovačkom i pakračkom u kojem, između ostalog, stoji da je „svakomu državljaninu potrebno prije svega da pozna potanko onu državu, u kojoj se rodi ili u kojoj živi, što ipak nemože, ako neima dobar statističko – geografski pregled iste države“.³ Nadalje kaže kako mi takvog djela nemamo te stoga moli ove crkvene poglavare da poslane tabele podijele u svojim župama/parohijama i zamole svećenike koji će ih popunjavati da ih vrate

popunjene do 1. travnja, nakon čega ih oni trebaju poslati njemu ili samom banu. Također navodi točan broj anketnih listova koji im šalje, a koji iznosi 1640, od čega je onih tiskanih na ćirilici 495, dok su ostale tiskane latiničnim pismom.⁴ Zanimljivo je da je ovaj dokument zaveden u *Urudžbenom zapisniku Banskog vijeća* 21. siječnja 1850. s tekstom koji kaže da banski namjesnik Mirko Lentulaj poziva sve biskupe u Hrvatskoj i Slavoniji da svojim župnicima nalože „da žitelje svoje popišu“, a što će „služiti za statističko – geografski pregled zemlje“.⁵ Visoka banska vlada je 11. travnja 1850. dala 1000 fr. za statističko djelo Hrvatske i Slavonije, a time se do sredine 1852. bavio Mirko Bogović.⁶ On je pokušavao prirediti anketu za objavljivanje, no sredinom 1853. njegov rad na toj materiji prestaje.⁷ Anketa se opet vraća u centar interesa 1858., nakon što se *Društvu* obratio Vinko Sabljar, a s ciljem da mu pomognu izdati njegovo djelo: topografsko-statističko djelo Hrvatske i Slavonije. *Društvo* tada nastoji što prije sakupiti razaslane ankete te ujedno šalje nove u mjesta koja nisu obuhvatili 1850., i to ponovno zahvaljujući materijalnoj pomoći državne vlasti, odnosno Visokog kraljevskog namjesničkog vijeća. Njegovo djelo je trebalo biti gotovo do konca travnja 1864., no te godine je anketa opet ponovljena za mjesta koja nisu vratila svoje listine popunjene. Konačan je produkt Sabljarov *Miestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije Hervatske i Slavonije*, tiskan u Zagrebu 1866. u nakladi Ante Jakića i posvećen Jurju Hauliku.⁸ U predgovoru autor navodi kako ga je na pisanje djela potaklo isključivo domoljublje, a ne materijalna dobit. Knjiga obuhvaća i cijelu Dalmaciju i Istru, no nepoznato ostaje da li su i te pokrajine bile obuhvaćene anketom tijekom 50-ih i 60-ih godine ili je autor podatke za te pokrajine preuzeo iz službenog popisa stanovništva 1857.

Kukuljevićevi „anketari“ u Ličkoj pukovnji

Na adresu *Društva* su iz Ličke pukovnije stigle 52 popunjene ankete, od čega je 29 anketa ispunjeno ćirilicom i 23 latinicom. Mjesta iz kojih su stigli odgovori na latinici su Brušane, Borićevac, Bruvno, Lukovo, Široka kula, Bužim, Gospić, Ce-

¹ Dr. Mirjana Gross u djelu *Počeci moderne Hrvatske* piše: „Nužnost statističkih podataka uočilo je već i Bansko vijeće. Obratilo se katoličkim i pravoslavnim svećenicima radi obavijesti za opis Hrvatske i Slavonije što ih je trebao urediti Mirko Bogović. Ta površna, slučajna historiografska, statistička i topografska građa dana je kasnije na ocjenu jednoj komisiji koja je zaključila da nema razinu za objavljivanje na trošak Banske vlade i da je treba prepustiti Društvu za povjesnicu jugoslavensku.“ (Gross 1985:27 – 28)

² Dužina listina je 76 cm, a širina 55 cm.

³ Već koncem 18. stoljeća mnogi autori u Europi zbog pokušaja opisa „narodnog života“ na „znanstveni“ način pišu etnografsko – topografsko - statističke studije i opise svojih zemalja. I u Monarhiji su takve studije i edicije u prvoj polovici 19. stoljeća brojne, a autori koji ih pišu (J. Csaplovics, K. Czoernig, P. Magda, J. M. Liechtenstern, J. A. Demian, A. Hietzinger, E. Fenyés, F. Sartori, R. Froehlich i dr.) u njih uvrtavaju, u većoj ili manjoj mjeri, i hrvatske pokrajine. Prvi naš autor koji pokušava metodološki slijediti kolege iz Monarhije je Dragutin Seljan, a njegovo djelo *Zemljopis pokrajina Ilirskih iliti Ogdalato zemlje*, tiskano 1843. u tiskari Ljudevita Gaja, prvi je rad takve vrste (etnografsko – topografsko – statistički opis) u našim pokrajinama.

⁴ HDA, Bansko vijeće, 1849., kutija 15, br. 470/30

⁵ HDA, Urudžbeni zapisnik Banskog vijeća, 21. 1. 1850., Pr. 470/30

⁶ Anketni listovi su ispravljani te se postavlja pitanje tko je te preinake na njima radio. Pošto je najprije Bogoviću bio dan zadatak obrade tih listina, jedna od mogućnosti je da ih je on osobno ispravljao.

⁷ Ne zna se razlog njegovog prestanka rada na listinama. Najvjerojatnije je odustao od rada jer u *Društvu* nisu bili zadovoljni količinom vraćenih anketa i kvalitetom podataka u onima koju su bile vraćene popunjene.

⁸ Zanimljivo je da je Sabljar *Miestopis* počeo pisati na njemačkom jeziku, no kada je uvidio da neće imati novca za prijevod, odlučio se samo za hrvatsku verziju.

sarica, Bilaj, Gračac, Karlobag (anketni list je popunio Šime Starčević), Lovinac, Novi, Osik, Oštarije, Palanka, Podlapač, Ričice, Ribnik, Smiljan, Sv. Rok, Trnovac i Udbina, dok su ćirilicne ankete stigle iz Divosela, Dobrosela, Doljana, Gospića, Gračaca, Jošana, Kika, Komića, Kule, Kupirova, Lapca, Mazina, Medka, Mekinjara, Mogorića, Mutilića, Osredaca, Osternice, Ploče, Počitlja, Popine, Raduča, Smiljana, Srba, Suvaje, Vlahovića, Vrapca, Vusića i Zrmanje. Kao što vidimo, Gospić, Gračac i Smiljan su poslali ispunjene listine i na ćirilici i na latinici. Sve ankete su datirane ožujkom ili travnjem 1850.

Analizom anketa iskristaliziralo se nekoliko kvalitativnih premisa koje mogu poslužiti za analizu ritma kolektivnog života ličkog sela sredinom 19. stoljeća. Pod te premise ubrajamo učestalost pohađanja pučkih škola, jezik (narječje) kojim se narod služi u svakodnevnom govoru, zastupljenost obrta, način odijevanja te životinje i biljke koje se uzgajaju.

Pučke škole, ukoliko u župi ili parohiji postoje, pohađaju mahom isključivo dječaci. Ukoliko ih polaze i djevojčice, njihov broj je neusporedivo manji. Važno je navesti da se u Gospiću nalazila ženska škola i da su je polazile 34 djevojčice. U Gospiću se također nalazila „matematička škola osobito za one koji se žele vojničtvu posvetiti sa 36 učenikah.“⁹ Zanimljivo je da „anketari“ na pitanje o pohađanju pučkih škola, uz podjelu učenika po spolu, navode i podjele učenika po vjeri – „verozakonu“, npr. za župu Široku kulu: „učenikah katoličkog zakona imade 17, a gerčko – nesjedinjenoga 15, sve muških.“¹⁰

Narječje kojim se puk služi je isključivo štokavsko. Zanimljivo je pratiti kao svećenici percipiraju štokavštinu. Svećenik iz Palanke piše da narod govori „pravo Hervatski“¹¹, Simeon Dadich iz Lukova za štokavštinu drži da je „cisto hervatski, iliti ilirski, aliti bunjevački“, dok za kajkavštinu kaže „ovi se ne znade, shto je to“¹². Šime Starčević koristi termin „chisto Hervatski“ za štokavsko narječje te za čakavsko narječje „gdekoja gradskinja govori ca, a gdekoj gradjanin sto namesto shto.“¹³

Lička zemlja je neplodna i zato „ovde narod više rukotvorom nego poljodilstvom žive“¹⁴ (Brušane). No, unatoč tome obrti nisu razvijeni i, gotovo u pravilu, svatko izrađuje predmete za vlastitu upotrebu. Muškarci su tako drvodjelci, stolari, opančari, lovci i ribolovci na mjesnim rijekama. „Profesionalni“ kovači ili kolari prava su rijetkost. S druge strane, žene se bave pređenjem, tkanjem, šivanjem, pletenjem, iveranjem, također za kućne potrebe. Od poljoprivrednih

proizvoda nailazimo na „raž, šenicu, ječam, proso, žir, zob, kukuruz, krompir, zelje, maslin, korabu, grah, grašak, bob, rotkvu i luk ili lešanj“, a od domaćih životinja na „vole, ovce, koze i konje.“¹⁵

Način odijevanja, „nošnja“, razlikuje pripadnike drugačijih vjeroispovijesti, o čemu svjedoče zapisi iz Oštarije „jadna vera – jedna nošnja“¹⁶ i Lukova „jedna vera, jedan zakon, jedan Bog, jedna nošnja“¹⁷. Dapače, odjeća je jedini element koji distingvira katolike od pravoslavaca. Prvenstveno je tako kod žena, što najbolje ilustrira primjer Široke kule: „Katolike nose bele rupce na glavi i podvezke crvene, u vreme žalosti modre, kose pletu otraga. A Kristjanke nose zobune, pregače, povezače, kike pletu predase i kite novcima, kao i persa, a na nogam nose bičevte.“¹⁸ Zanimljivi su i primjeri župa u kojima žive pripadnici samo rimokatoličke vjeroispovijesti, a čijoj nošnji mjesni svećenici pridodaju drugačije epitete. Takav je slučaj u Brušanima čije cjelokupno stanovništvo pripada rimokatolicima, a čiju nošnju svećenik opisuje kao – „ličku“¹⁹, ili također u Bužimu, gdje je nošnja opisana kao „bunjevačka“.²⁰

Već smo naveli da su Gospić, Gračac i Smiljan poslali po dvije ankete, i ćirilicnu i latinicnu. Nametnulo se pitanje komparativne analize podataka iz obiju. Podatci odgovaraju, odnosno, identični su. Obje ankete svjedoče da je u ovim mjestima govorno narječje štokavština, da se u Gospiću i Smiljanu samo žene razlikuju u načinu odijevanja po vjeroispovijesti, dok je Gračac iznimka od pravila, jer oba svećenika svjedoče da iako u mjestu postoje pripadnici i katoličke i pravoslavne crkvene zajednice, među njima nema razlike u nošnji.²¹

Šime Starčević – anketar za Karlobag

Šime Starčević, tadašnji karlobaški župnik, ispunio je anketnu listinu za svoju župu i datirao je 24. ožujka 1850²².

Uz podatke za Karlobag, njegova anketa obuhvaća i mjesta Stanište, Vidovac i Bojnu Dragu. Osoba koja je njegovu anketu naknadno nadopunila i ispravila (vidi str. 2) uz ime Karlobag nadopisuje : „Narod govori Bag. Karlo- je dodano

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ HPM, inv. br. 20442

¹⁷ HPM, inv. br. 20293

¹⁸ HPM, inv. br. 20254

¹⁹ HPM, inv. br. 20271

²⁰ HPM, inv. br. 20173

²¹ HPM, inv. br. 20311 i 20319

²² HPM, inv. br. 20312

⁹ HPM, inv. br. 20275

¹⁰ HPM, inv. br. 20254

¹¹ HPM, inv. br. 20241

¹² HPM, inv. br. 20293

¹³ HPM, Inv. br. 20312

¹⁴ HPM, inv. br. 20271

pod Karlom VI., koji je amo iz Gospića cestu načinio.²³ Preko varijabli koje smo uzeli za analizu Ličke pukovnije (vidi str. 3) pokušat ćemo opisati Starčevićev Karlobag. U mjestu se nalazila pučka škola koju je pohađalo 53 učenika, samo dječaka. Za jezik – narječje kojim se puk služi, Starčević piše da je štokavsko, a koje karakterizira kao „chisto Hervatski“²⁴, dok u rubriku čakavštine upisuje: „gdekoja gradskinja govori ca, a gdekoj gradjanin sto namesto shto.“²⁵ Zastupljenost obrta u mjestu ne razlikuje se od drugih mjesta u regimenti, no zanimljiva je Starčevićeva opaska da „bunjevci grade si sami opanke.“²⁶ Što se tiče načina odijevanja mještana, piše da „svaki se odeva polog svoje kuche“²⁷, što tumačimo da postoji razlika u odijevanju prema vjeroispovijesti. Zanimljivo je spomenuti naslove knjiga koje su se čuvale u župnom dvoru – *Rimski Ritual* iz 1614., za koji Starčević piše da je „na chistom jeziku Hervatskom“²⁸, te *Misal Rimski Glagolski* iz 1706., *Evangelia* i *Epistole* iz 1739. U svojoj listini također navodi obližnje ruševine „Cerkve S. Anastazie iz 13. veka, Karaule Fragepanove i Cerkve S. Vida“²⁹ kao potencijalne arheološki vrijedne lokalitete.

Svoju je anketu popunio ikavštinom, a za foneme č, ć i š Starčević ostavlja po dva grafema – *cs*, *ch*, odnosno *sh*, „suprotstavljajući se zagrebačkom slovopisu s kvačicama i šiljcima“³⁰, što je vidljivo i iz njegova vlastoručnog potpisa na anketnom listu – „Shime Starcsevics“.³¹

Zaključak

Do sada Šime Starčević nije bio zanimljiv povjesničarima. No, sudjelujući 1850. godine u projektu *Društva za jugoslavensku povestnicu i starine*, on postaje povijesni izvor jer svjedoči o životu u karlobaškoj župi sredinom 19. stoljeća. Osim analiziranja podataka koje nam on eksplicitno daje, daljnja istraživanja trebala bi proučiti u kakvim je odnosima bio sa samim mještanima i je li je na njih vršio kakav utjecaj po pitanju jezične identifikacije i vlastitog shvaćanja i tumačenja pravopisa. Nadalje, Simeon Dadić, svećenik iz Lukova, također je svoju anketu

ispunio pismom „bez kvačica“ te, kao i Starčević, štokavsko narječje naziva čistim hrvatskim jezikom, što dovodi do pitanja Starčevićevog utjecaja i veze s njim. Naravno, cijela *Kukuljevićeva anketa* predstavlja vrlo vrijednu povijesnu građu koju (napokon!) treba stručno obraditi. Podatci koje nam ona donosi, uz povjesničarima, bit će vrlo vrijedan materijal i kulturnim antropolozima, historijskim sociolozima, kroatistima, ali i geografima i ekohistoričarima.

POPIS IZVORA I LITERATURE

a) Izvori:

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu:

1. Fond Bansko vijeće (1849.)
2. Fond Namjesničko vijeće (1864. – 1866.)
3. *Urudžbeni zapisnik Banskog vijeća*, 1850.

Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu:

1. Dokumentarna zbirka „Upitnici Društva za povjestnicu jugoslavensku“ – Fond Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine, Zagreb (1850. - 1866.)

b) Literatura:

1. BOROŠAK Marijanović, J.: *Doprinos Ivana Kukuljevića Sakcinskog i Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine u očuvanju i znanstvenom utemeljenju istraživanja kulturne baštine*, neobjavljen magistarski rad
2. GROSS, M.: *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985.
3. HORVAT, A.: *Nova ricsoslovnica Iliricska*, u: *Fluminensia*, god. 14, br. 1, 2002.
4. SABLJAR, V.: *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije Hervatske i Slavonije*, Zagreb, 1866.
5. STARČEVIĆ, Š.: *Ričoslovje*, Zagreb, 2009.

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Horvat, A.: *Nova ricsoslovnica Iliricska*, Fluminensia, god. 14 (2002), br. 1, str. 102-108

³¹ HPM, inv. br. 20312

ŠIME STARČEVIĆ AND CHERGYMEN FROM REGIMENT LIČKI AS
PARTICIPIANTS IN „KUKULJEVIĆ POLL“ IN 1850

Summary

Financial help from state authority enabled „Kukuljević Poll“ in 1850. The Poll contained 1640 parishes in Croatia and Slavonia. The motive for starting that project was collecting and publishing description of these Croatian provinces. One of chergymen who took part in this Poll was Šime Starčević, then vicar in Karlobag. Thanks to his and information from other chergymen from Regiment Lički, we can describe and analiyse life of peasants in Lika in the middle of 19th century.

KEYWORDS: Šime Starčević, Karlobag, Regiment Lički, „Kukuljević Poll“

ŠIME STARČEVIĆ I NOVOŠTOKAVSKI IKAVSKI DIJALEKT

Josip Lisac

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

811.163.42' 282"18"

811.163.42' 36"18"

811.163.42-05 Starčević, Š.

izvorni znanstveni članak

Sažetak

Šime Starčević nije opisivao štokavske ikavske govore u Lici već je gramatički obrađivao hrvatski književni jezik ikavske fizionomije, ali je ipak važno vidjeti kakav je Starčevićev odnos prema novoštokavskom ikavskom dijalektu, najmnogoljudnijem i najprostanijem hrvatskom dijalektu. Šime Starčević u Novoj ričoslovici iliričkoj nerijetko odstupa od značajki svojega rodnog ličkoga govora, a u leksiku oslanja se na bogatu hrvatsku književnu tradiciju, uključujući i onu dubrovačku. Pokazao se vrlo sposobnim jezikoslovcem, osobito u obradbi novoštokavskoga četveronaglasnoga sustava.

KLJUČNE RIJEČI: dijalekt, ikavica, književni jezik, leksik, Šime Starčević

Općenito se može reći da je u posljednjih stotinu godina hrvatski jezikoslovac, vjerski pisac i prevoditelj Šime Starčević proučavan relativno mnogo, osobito u posljednjim desetljećima, ali da su nova proučavanja i dalje nužna, uključujući i potrebu pripreme barem jedne monografije o njegovu životu i djelu. Dakako da je posebno važan davni tekst Branka Vodnika (Drechslera), također nastojanja Zlatka Vincea, Vladimira Anića, Julija Derossija, Zvonimira Junkovića, Željke Brlobaš, Branke Tafre, Marka Samardžije, Ante Selaka, Vjekoslava Čosića, Helene Delaš, Vesne Grahovac-Pražić itd. u novije doba. U jezičnim pitanjima često su južnoslavenska područja prepuna kompleksnosti i kompliciranosti te je i to uzrokom razlikama u interpretacijama, pa i u vrednovanjima mnogih filologa, među njima svakako i Šime Starčevića. Naslov ovoga rada može biti iznenađujući, jer je potpuno jasno da je Šime Starčević bio gramatičar hrvatskoga književnog jezika ikavskoga štokavskoga tipa, ne dijalektolog, obrađivač određenih organskih idioma ili jednoga od njih. Ipak je sigurno važno postaviti pitanje što smo ga naslovom odredili, jer svakako može biti da je Šime Starčević svoje poglede na standardizacijske teme utemeljio upravo u spoznajama o prostiranju ikavaca u štokavštini, pa i izvan nje, kao i u gledanjima na ikavsku štokavsku književnu baštinu i na političku / nacionalnu dimenziju cijeloga problema. Uz to, važno nam je podvući elemente Starčevićeva jezika što osnovu imaju upravo u govorima novoštokavskoga ikavskog dijalekta, manje i drugih dijalekata ili književnih djela. Pritom nam je osobito važno uočiti da se rođeni štokavac Ličanin Šime Starčević

školovao u trima hrvatskim gradovima, u kajkavskom Varaždinu i u kajkavskom Zagrebu te u čakavskom Senju, uz to u Grazu. U svom je radu primao utjecaje (npr. Reljkovićev i druge pisane tradicije), ali je bio i utjecajan, npr. među kajkavcima kao što su Josip Đurkovečki i Ljudevit Gaj.

Novoštokavski ikavski dijalekt na početku i u sredini 19. stoljeća postojao je u nešto drugačijoj mjeri nego danas u mnogim predjelima u zapadnoj Bosni, na području zapadne Hercegovine, u dijelu južne Bosne sve do područja Jajca i zone sjeverno od Travnika i Zenice, u području zapadno i sjeverozapadno od Livna te još u nizu manjih oaza u Bosni i Hercegovini. Do stanovitih promjena dolazilo je i drugdje, pa i na jugu dijalekta gdje se novoštokavskim ikavskim idiomima govori od Opuzena i Metkovića prema sjeverozapadu sve do Omiša. Dalje je obala uglavnom čakavska, no na mnogim su područjima štokavci doprli do obale ili su jako izmijenili postojeću čakavštinu. Npr. u nekad čakavskom Splitu danas ikavci novoštokavci izrazito dominiraju. Dalmatinska je zagora novoštokavska ikavska, a i podvelebitsko ili njemu blisko područje, uz rijetka čakavska naselja. Na otocima ikavci novoštokavci žive u po jednom mjestu na Korčuli (Račišće), Hvaru (Sućuraj), Braču (Sumartin) i Šolti (Maslinica), a jak je njihov utjecaj i na paškom jugu (Dinjiška, Poveljana, Vlašići). U Lici ikavci novoštokavci koncentrirani su u nekoliko zona, oko Lovinca i Svetog Roka, oko Gospića odakle je rodom Šime Starčević (Žitnik), u blizini Senja (Krasno, Krivi Put), oko Lovinca i Svetog Roka, u zoni prema Kordunu (Poljanak, Smoljanac) itd., a nalazimo ih u neveliku broju punktova i u Gorskom kotaru (Mrkopalj i Lič s okolnim selima) i u Slavoniji (Vuka, Široko Polje, Punitovci, Dragotin). U Bačkoj je znatno područje oko Subotice, Sombora i oko Baje ikavsko novoštokavsko, a istoga dijalekta ima još ponegdje u Mađarskoj. U Italiji tzv. zapadnom dijalektu pripadaju Kruč, Stifilič i Mundimitar, a postoji u Zapadnoj Australiji već više desetljeća i dijaspora spomenute moliškohrvatske dijaspor. Novoštokavskim ikavskim dijalektom govore Hrvati i Bošnjaci, iznimno Srbi. Među ikavcima novoštokavcima, ugrubo govoreći, šćakavci su u Dalmaciji između Cetine i Neretve te na otocima i u mnogim predjelima u Bosni. Šćakavska je zapadna Hercegovina, Dalmacija zapadno od Cetine, Lika, Bačka i Molise.

Rođeni šćakavac i jedan od uopće najvažnijih hrvatskih pisaca, Andrija Kačić Miošić, međutim, nije pisao šćakavski. Pisao je jezikom formiranim u bosanskoj franjevačkoj baštini, uglavnom šćakavski. Šćakavski piše i Šime Starčević, rođeni ikavac novoštokavac šćakavske fizionomije (npr. *gušterica*). Govoreći ovo napominjem da u Starčevićevoj *Ričoslovcu* (str. 21–22) čitamo kako je Ličanin Martin Sarkotić u svom neobjavljenom *Ričoslovcu* naveo kako ne treba reći *oproštenje* već treba reći *oprošćenje*. Starčević kaže da je župnik Sinca u krivu, međutim, Sarkotić tako misli jer je čakavac, a svi su pravi čakavci, kao i svi kajkavci, šćakavci (u čakavštini se izdvaja jugozapadni istarski dijalekt, jedinica uglavnom šćakavskoga podrijetla), dok je Starčević, rekosmo, šćakavac. Šćakavska hrvatska ikavska književna baština do početaka 19. stoljeća bila je vrlo znatna (Ivan Bandulavić, Ivan Ančić, Tomo Babić,

Jeronim Filipović, Lovro Šitović, Josip Banovac, Filip Grabovac, Filip Lastrić, spomenuti Kačić, Emerik Pavić, Luka Vladimirović, Antun Kanižlić, za Šimu Starčevića sigurno važni Matija Antun Reljković, Vid Došen, Antun Ivanošić, Matija Petar Katančić i mnogi drugi), a među hrvatskim organskim idiomima najbrojniji su govornici zapadnoga dijalekta. Međutim, nisu ni hrvatski šćakavski (i)jekavci malobrojni (Dubrovnik i okolica, istočnobosanski dijalekt i još nešto govora), ali su svakako ikavci brojniji, s time da ima i ikavaca nenovoštokavaca (u slavonskom dijalektu), a i među čakavcima imamo dva ikavska dijalekta (južnočakavski dijalekt, jugozapadni istarski), a i treći je dijalekt (srednjočakavski ili ikavsko-ekavski) također uglavnom ikavski. Ima i jedan kajkavski dijalekt uglavnom ikavski (donjosutlanski), a i jedna čakavska jekavska jedinica, lastovska oaza.

Sve te činjenice rezultirale su uvjerenjem mnogih da hrvatski književni jezik treba biti ikavski, pa su se za takvo uvjerenje bili spremni i boriti, Šime Starčević upornije i žestice od bilo koga drugoga. On, očiti hrvatski domoljub i rodoljub, pri čemu je poglavito Kačić u 18. stoljeću djelovao pobudno, sigurno je dobro vidio stvarnost u kojoj su katolici i muslimani u mnogim krajevima komunicirali ikavski, pravoslavni ijekavski, a svi su zapadni pravoslavci ijekavci. Kad su ilirci, zagledani (kao i mnogi prije njih) u Dubrovnik i u (i)jekavsku baštinu jugoistočnoga hrvatskoga prostiranja, sve izrazitije naginjali (i)jekavskoj fizionomiji "ilirskoga" jezika, to je Šimi Starčeviću, kao i Anti Kuzmaniću, bilo sumnjivo, a činilo im se i opasno u nacionalnom smislu, kao i prije preporodnih zbivanja. Mnogo je toga u ilirizmu izgledalo sjajno po ostvarenjima, ali nije po nagomilanim problemima, po nejasnom odnosu prema Srbima u Trojednici, po problematičnom imenovanju nacionalnoga bića i po neodlučnom određenju prema drugim južnoslavenskim nacionalnim pokretima itd., da o hrvatskom ratovanju u Mađarskoj i ne govorimo. Sve to točno je gledao Šime Starčević, nije, naravno, bio protiv preporeda, a Hrvati su u budućem radu imali velikih problema, sve do rezultata 1918. koji je mogao biti i gori, pa i do rezultata novijih vremena. Kako god bilo, u borbi s Gajem i njegovim suradnicima Šime Starčević nije prošao dobro. Danas se mora priznati da se Dubrovnik s golemom tradicijom koju je stvorio nalazi, naravno, u Hrvatskoj; da je hrvatski standardni jezik (i)jekavske fizionomije slično kao i Karadžićev; da je srpski standardni jezik uglavnom ekavske fizionomije poput jezika Ante Starčevića, nećaka Šime Starčevića.

Zna se kako je Šime Starčević bio oštro protiv (i)jekavice i protiv Appendinijeve slovnice, ali tu je očito riječ o prestižu i o konkurenciji. Izraziti zagovornik ikavice bio je i Ante Kuzmanić. Jednako je tako Matija Petar Katančić dosta prigo-varao Della Belli, a osobito mu je smetao jekavski dubrovački refleks jata.

Što se osobina zapadnoga dijalekta u Šime Starčevića tiče, napominjem da naš gramatičar u *Ričoslovcu iliričkoj* (kao i drugdje) piše ikavski uz rijetke ekavizme. Zanimljivo je da i u ikavskom novoštokavskom dijalektu i u Starčevića nalazimo *kadi*, a to je upravo značajka ikavaca što susjeduju s čakavcima. Takvih osobina

tzv. jake vokalnosti ima i više, npr. *valje* “odmah” i *vavik* “uvijek”; to bi bili izraziti čakavizmi prisutni i u ličkim štokavskim govorima. Ikavci novoštokavci obično nemaju fonema *h*, ali u Starčevića ga nalazimo (*Horvati, Horvatska, lahko, bih, bijah, imadoh*), ali može i izostati (*juve* u značenju ‘juhe’, *svatit* u značenju ‘shvatiti’). Zapadni dijalekt uglavnom ima primjere kao *more* ‘može’, no u Starčevića je češće *može* i sl. Međutim, obrađujući u svojoj hrvatskoj gramatici iz 1812. prezent navodi npr. *mogu, morem i možem* (1. l. jd.), *more, može* (3. l. jd.). Zapadni dijalekt obično ima *doć* i slično, rjeđe *dode*, no u Starčevića je *najti, dođi* i slično. U participima u Lici obično dolazi tip *vidija*, u Starčevića je *pisao, upisao*, pa i *imo* “imao” i *oso* (<*osao*<*osal*), *osal*, uz to *magare*. U literaturi nalazimo kako u Šime Starčevića nema sinonimije (Tafra 2002: 134), ali parovi *oso, osal* i *magare, tisuća* i *hiljada*, to *donekle* opovrgavaju. Akcentuacija je zapadnoga dijalekta novoštokavska, a u tom je pogledu Starčevićovo mjesto izvanredno u našoj jezičnoj povijesti. Kako se zna, dobro je bilježio novoštokavski četveronaglasni sustav, pa je u tom pitanju dobio i međunarodno priznanje (veliki Trubeckoj, Jakobson i drugi), samo je ipak zagonetno kako se je to moglo skrivati sve do 1912., do glasovita Vodnikova prinosa, kada je jasno da je Starčevićeva *Nova ričoslovica ilirička* bila čitana. Imali su ilirci razloga da mu ne odaju priznanje, a i Karadžić ako mu je možda u ruke došla njegova gramatika. Poznato je, i u akcentu postoje razlike između ličkoga dijalekatnoga stanja i Starčevićeva bilježenja, kako je to lijepo prikazao Vladimir Anić. Na raznim stranama ikavci novoštokavci imaju kratke množine, pa je tako i u Starčevića (npr. *pute* A mn.). Kao i govori ikavski (novo)štokavski u Lici, i Starčević ima npr. dativ *odluki*, bez sibilizacije, ali u gramatici kazuje da je u književnom jeziku *divojka – divojci, majka – majci, draga – drazi* (str. 32) itd. U ikavaca novoštokavaca nerijetko je i *s prijateljom, nožom*, pa je i u Starčevića npr. *običajom*. U dijalektu je *petero* i slično, tako je i u našeg jezikoslovca. U ikavaca novoštokavaca infinitivi su uglavnom krnji, a u Starčevića je i *potribovat* i *štiti*, obično *šetati, razglasiti, ugasiti* i sl.

Ukratko ćemo se dotaknuti i pitanja leksika. Starčević ima u hrvatskoj slovnici iz 1812. imenicu *jestojska* ‘hrana’, a to je glasovita riječ ne samo Ivana Gundulića nego i mnogih drugih Dubrovčana i onih što im je Dubrovnik bio blizak: Sasin, Komulović, Kašić, Orbini, Junije Palmotić, Kavanjin, Kanavelić, Ignjat Đurđević itd. Jasno, Komulović i Kavanjin bili su Splićani, Kašić Pažanin, Kanavelić Korčulanin, ali Dubrovnik je imponirao mnogima, ne samo njima. Ikavski bi, naravno, bilo *jistojska*. Ima Šime Starčević i imenicu *mojemuča* ‘majmun’, poznatu zbog Držićeve uporabe u *Dundu Maroju* i zbog Pupačićeve citatnosti u jednoj od antologijskih pjesama (“Tu je blizu i ljeto”), a dolazi i u Vetranovića, prvoga Starčevića (*vetus* ‘star’) u hrvatskoj književnosti, i u drugih Dubrovčana. Može se zaključiti da bi Šime Starčević rado rabio dubrovčanizme u svom jeziku ikavskoga tipa, nisu mu, dakle, smetali, smetala mu je jekavska fizionomija hrvatskoga književnog jezika. Šime Starčević ima *veksinom* ‘većinom’, *poduminta* ‘temelj’, *indi*

‘drugdje’, *vele, vindar* ‘ipak’, a sve su to riječi poznate u raznim hrvatskim krajevima, u Lici, u Dubrovniku itd., a nalazimo ih i u drugih hrvatskih pisaca, *veksinom* u raznih kajkavaca, *poduminta* u Kašića, u Ančića ili u Pletikose, *indi* u mnogih od Marulića do Mrnavića, *vele* od srednjega vijeka (*Žića svetih otaca*) do Fausta Vrančića i drugih, *vindar* u Vitezovića i u inih.

Sve pokazuje da je Šime Starčević, autor četiriju slovnica, među kojima jedna nije objavljena i nije sačuvan njezin rukopis, bio veliki jezikoslovni potencijal, manji u ostvarenjima, ipak svakako izvanredno zaslužan tako da ga se najopravdanije sjećamo u povodu 200. obljetnice prvih dviju njegovih gramatika.

LITERATURA

1. Vladimir Anić, *Naličje kalupa*, Zagreb, 2009.
2. Željka Brlobaš, “Vrste riječi u gramatikama Šime Starčevića”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28, 2002, 7–21.
3. Željka Brlobaš, “Glagolski vid u Starčevića”, *Zadarska smotra*, 61, 2012, 3–4, 222–232.
4. Vjekoslav Ćosić, “Telegrafsluxbenicki ili Starčevićev prijevod službenog lista *Télégraphe officiel des Provinces Illyriennes*”, *Zadarska smotra*, 60, 2011, 1, 87–110.
5. Vjekoslav Ćosić, “Francuska gramatika Šime Starčevića”, *Zadarska smotra*, 61, 2012, 2, 29–40.
6. Helena Delaš, *Prozodija Šime Starčevića*, Zagreb, 2012.
7. Julije Derossi, “Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević”, *Senjski zbornik*, 24, 1997, 141–150.
8. Branko Drechsler, “Pop Šime Starčević”, *Veda*, 2, 1912, V, 436–444; VI, 542–553.
9. Vesna Grahovac-Pražić, “Doprinos Šime Starčevića hrvatskoj homilectici”, *Senjski zbornik*, 38, 2011, 73–86.
10. Sanda Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb, 2006.
11. Zvonimir Junković, “Šime Starčević i fonološki opis novoštokavskih akcenata”, *Jezik*, 25, 1978–1979, 3, 80–85.
12. Stanko Lasić, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži*, VI, *Silazak s povijesne scene: 1982–1990*, Zagreb, 1993.
13. Irvin Lukežić, “Homelije Šime Starčevića iz 1850. godine”, *Riječki teološki časopis*, 13, 2005, 1, 201–210.
14. Marko Samardžija, “Šime Starčević kao suradnik *Zore dalmatinske*”, *Identitet Like: korijeni i razvitak*, II, Zagreb – Gospić, 2009, 363–371.
15. Ante Selak, “Šime Starčević”, u: Šime Starčević, *Ričoslovlje*, Zagreb, 2009, 141–177.
16. Branka Tafra, “Jezikoslovac Šime Starčević”, u: Shime Starčević, *Nova ričoslovica ilirica*, pretisak, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002, 127–177.
17. Mirko Tomasović, “Telegrafsluxbenicki identificiran”, *Vijenac*, 19, 22. rujna 2011, 458, 11.
18. Zlatko Vince, “Zasluge Šime Starčevića za hrvatski književni jezik”, *Filologija*, 7, 1973, 157–201.
19. Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978.

ŠIME STARČEVIĆ AND NEW ŠTOKAVO-ICAVIAN DIALECT

Summary

It is well known that Šime Starčević was the speaker of Lika, and among the other grammar books, he wrote *Nova ričoslovica ilirička* grammar book, as the grammar book of standard language. Naturally, the new Štokavo-Icavian dialect is a set of different idioms, and Šime Starčević considered it as a real Croatian language value, so he thought that the Croatian standard language should be the New Ikavo-Štokavian variety. The paper illuminates the attitudes of our linguist towards the New Štokavo-Icavian dialect and it also points out the differences between the language and grammar characteristics of that dialect.

KEY WORDS: *New Štokavo-Icavian idiom, Šime Starčević, grammar book*

ANTROPONIMIJA VELIKOG ŽITNIKA U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

Ivica Mataija

Državni arhiv u Gospiću

Sanja Vrcić-Mataija

Sveučilište u Zadru

Odjel za nastavničke studije u Gospiću

811.163.42' 373.23(497.5 Veliki Žitnik)“18“

izvorni znanstveni članak

Sažetak

U radu se obrađuje antroponimijska kategorija osobnih imena i prezimena Velikog Žitnika iz druge polovice 19. stoljeća. Rad se temelji na korpusu osobnih imena i prezimena ekscerpiranih iz dostupnih matičnih knjiga krštenih i Stališa duša župe Blažene Djevice Marije u Klancu (Gornje Pazarište). U prvome se dijelu rada iznosi mjestopis Velikog Žitnika te donosi osvrt na demografske prilike, a u drugome se dijelu obrađuje mjesna antroponimija. U radu se osobna imena analiziraju na grafijskoj, fonološkoj, tvorbenoj i motivacijskoj razini te se propituje njihovo podrijetlo i čestotnost pojavljivanja.

KLJUČNE RIJEČI: *antroponimija, imena, prezimena, Veliki Žitnik, 19.st.*

Uvod

Devetnaesto stoljeće u Hrvatskoj u kulturnom, jezičnom i političkom smislu predstavlja vrlo važno i po mnogočemu ključno razdoblje u formiranju onih segmenata nacionalnog identiteta na kojima počiva i današnje hrvatsko društvo. Lika u tom razdoblju također doživljava važne promjene: grade se ceste, mostovi, upravne zgrade, školski objekti, izrađena je prva katastarska izmjera, 1881. godine Lika je postala sastavnicom civilne Hrvatske u okviru Ličko-krbavske županije, koncem stoljeća doživljava i najveću naseljenost; 1900. u Ličko-krbavskoj županiji živjelo je 208 163 stanovnika, započinje propadanje obiteljskih zadruga, usitnjavanje obradivih čestica, sve je izraženije siromaštvo i iseljavanje koje s različitim intenzitetom traje do danas.

U devetnaestom su stoljeću u Lici rođeni Ante Starčević, Šime Starčević i Nikola Tesla, a većina je tadašnjeg ličkog stanovništva bila nepismena. U tom su se razdoblju, na posljedicama osmanlijske vlasti koja je trajno promijenila jezičnu, kulturnu i demografsku sliku Like, počeli graditi temelji suvremenog ličkog identiteta koji svoj odraz pronalazi i u antroponimiji i toponimiji koja se oblikovala sa stopedesetgodišnjim diskontinuitetom. Takve su prilike ostavile trajan trag na svim ličkim naseljima i njihovim stanovnicima pa i u Velikom Žitniku za kojeg

Stjepan Pavičić (2010) navodi da je u srednjem vijeku na tom području bilo naselje Dupčani ili Dukčani u kojem su živjeli plemeniti rodovi Jakovčići, Glavinici i Zrčići, koji su, nestajući pred osmanlijskom vlasti, ponijeli sa sobom najvažnije znakove svoje vlastite opstojnosti, svoja i imena svih objekata koje su činili njihov materijalni i duhovni svijet. Novi su stanovnici u Dubčane ili Dukčane donijeli svoje identitetske znakove koji su ostali zapisani u dostupnim vrelima i literaturi.

Veliki Žitnik je naselje Grada Gospića smješteno u središnjem dijelu Ličke zavale, uz rijeku Otešicu, 6 km sjeverozapadno od Gospića. Pripadaju mu zaseoci Dunjevac i Mali Žitnik. Od 1869. do 1880. bio je zaselak Klanca (Leksikon naselja Hrvatske, 2004). Pripada župi Uznesenja Blažene Djevice Marije iz Klanca. Ime Veliki Žitnik spada u „(...)ojkonimnu skupinu koja sadržava opis i namjenu zemljopisnog reljefa na kojemu je naselje“ (Šimunović 2009: 215), a motivirana je ljudskom djelatnošću koja sugerira što se tamo nalazi. U tom smislu Josip Horvat (1940) u uvodnoj studiji knjige o Anti Starčeviću, pišući o rodu Starčevića, povezuje ime Žitnik sa žitom i mlinovima kojih je očito na tom području bilo više: „(...) od davnine moralo je tu biti zborište žitka i glavna meljava za gospodare i stanovnike cijelog kraja.“ (Horvat 1940:20) Analizirajući stanovništvo Žitnika, Horvat ističe da su do 18. st. u Žitniku živjela dva roda: Starčevići i Markovići od kojih ni jedan nije, kao ostali lički rodovi, imenovao naselje svojim imenom pa je za pretpostaviti da je naselje imenovano Žitnikom prije nego su ga ta dva roda naselila. Prvi put stanovništvo Velikog Žitnika popisano je izvan naselja Klanac 1890. kad je u njemu živjelo 325 rimokatolika; ostalog stanovništva u Velikom Žitniku sve do 1961. nije bilo. Te je popisne godine zabilježeno 286 stanovnika: 283 Hrvata, 1 Slovenac, 1 Srbin i 1 Jugoslaven. Popisne godine 1991. u Velikom je Žitniku živjelo 115 stanovnika: 113 Hrvata i 2 u kategoriji ostalih i nepoznatih. Prema popisu stanovništva iz 2001. godine, u Velikom je Žitniku živjelo 74 stanovnika u 33 obiteljska kućanstva da bi se njihov broj na najnovijem popisu stanovništva iz 2011. smanjio na 47 u 23 obiteljska kućanstva.

Matične knjige – onomastička vrela

Matične knjige (matice, matrikule) javne su isprave koje u osnovi sadrže podatke o rođenju, krštenju, bračnom stanju i smrti, ali donose i druge važne podatke o osobama i obiteljima koji govore o demografskim, onomastičkim, genealoškim, socijalnim, lingvističkim i drugim društvenim prilikama o kojima su upisivani podatci u zadane obrasce. Matične su knjige svojim početkom vezane uz Katoličku crkvu kao popisi krštenih i umrlih vjernika i datiraju još iz 3. stoljeća, a od Tridentskog koncila (1545.-1563.) postale su obavezne za cijelu Katoličku crkvu. Župnici su bili dužni voditi za svoju župu maticu krštenih i vjenčanih, a odredbama Rimskog rituala iz 1614. župnik je bio obavezan voditi i knjigu krizmanih, Sta-

liš duša (Status animarum) i knjigu umrlih. Te su se knjige na našim područjima uglavnom vodile u narativnoj formi do uvođenja patenata cara Josipa II. od 20. veljače 1784. kad su doneseni detaljni propisi o obliku, sadržaju i načinu vođenja matičnih knjiga koje postaju crkveno-državne (Strgačić 1959). S obzirom na dvojnost njihovog statusa, kasnije su se matice i vodile u dva primjerka; jedan crkveni, koji je paginirao i ovjeravao nadležni biskupski ordinarijat, a drugi civilni koji su paginirale civilne vlasti. Jedan se primjerak čuvao u župnom uredu, a drugi se na kraju godine slao višoj državnoj ili crkvenoj vlasti (parice). Takav se načini vođenja matica zadržao do 1. travnja 1946. godine kad je propisano vođenje matičnih knjiga u državnim uredima od kad je započeto vođenje dvostrukih matica: crkvenih i državnih. Odredbom tadašnjeg Ministarstva unutrašnjih poslova 1949. matice su oduzete župnim uredima, one stare stotinjak godina dane su na korištenje matičnim uredima, a starije arhivima. Župnim je uredima kasnije dopušteno da za svoju uporabu naprave prijepis matica od 1900. do 1946. (Bogović 1999).

Matice se na gospićkom području, zbog osmanlijske vlasti i ratne ugroze koje su utjecale na velike demografske promjene, tijekom 16. i 17. stoljeća očito nisu mogle pisati pa najstarije sačuvane matice župe Klanac potječu iz sredine 18. stoljeća. Jezik kojim su matice ispisivane nije bio određen ni crkvenim ni svjetovnim propisima zbog čega su se matice tijekom 19. stoljeća u Lici pisale hrvatskim ili latinskim jezikom, ovisno o kompetencijama ili odlukama samih župnika. No, očito je da su se matice pisale latinskim do 1848. godine, kad je hrvatski jezik u saboru postao službenim, no neki su se župnici nakon kraćeg ili dužeg služenja hrvatskim jezikom opet vratili latinskom. Matice župe Klanac iz kojih su ekscerpirana žitnička imena i prezimena pisane su latinskim i hrvatskim jezikom, latinicom. *Matica kršćenih Župe Gornje Pazarišće (Klanac) od Godine 1858. do 1. siječnja 1878.* pisana je latinskim jezikom, a *Matična knjiga rođenih Rkt. Župe Pazarišće-Klanac 1888. – 1941.* (parica) pisana je hrvatskim jezikom. Tijekom ekscerpiranja podataka bilo je poteškoća s identifikacijom adresa s obzirom da župnici najčešće nisu posebno upisivali Žitnik kao mjesto prebivališta već su sve adrese upisivane u Klanac s različitim kućnim brojevima. Identifikacija kućnih brojeva provedena je usporedbom podataka s upisima u *Stališu duša župe Blažene Djevice Marije u Klancu (Gornje Pazarišće) za godinu 1892.*, bilješkama svećenika i katastarskim upisnikom. Identifikaciju je dodatno otežala periodična izmjena kućnih brojeva.

Antroponimija Velikog Žitnika u drugoj polovici 19. stoljeća

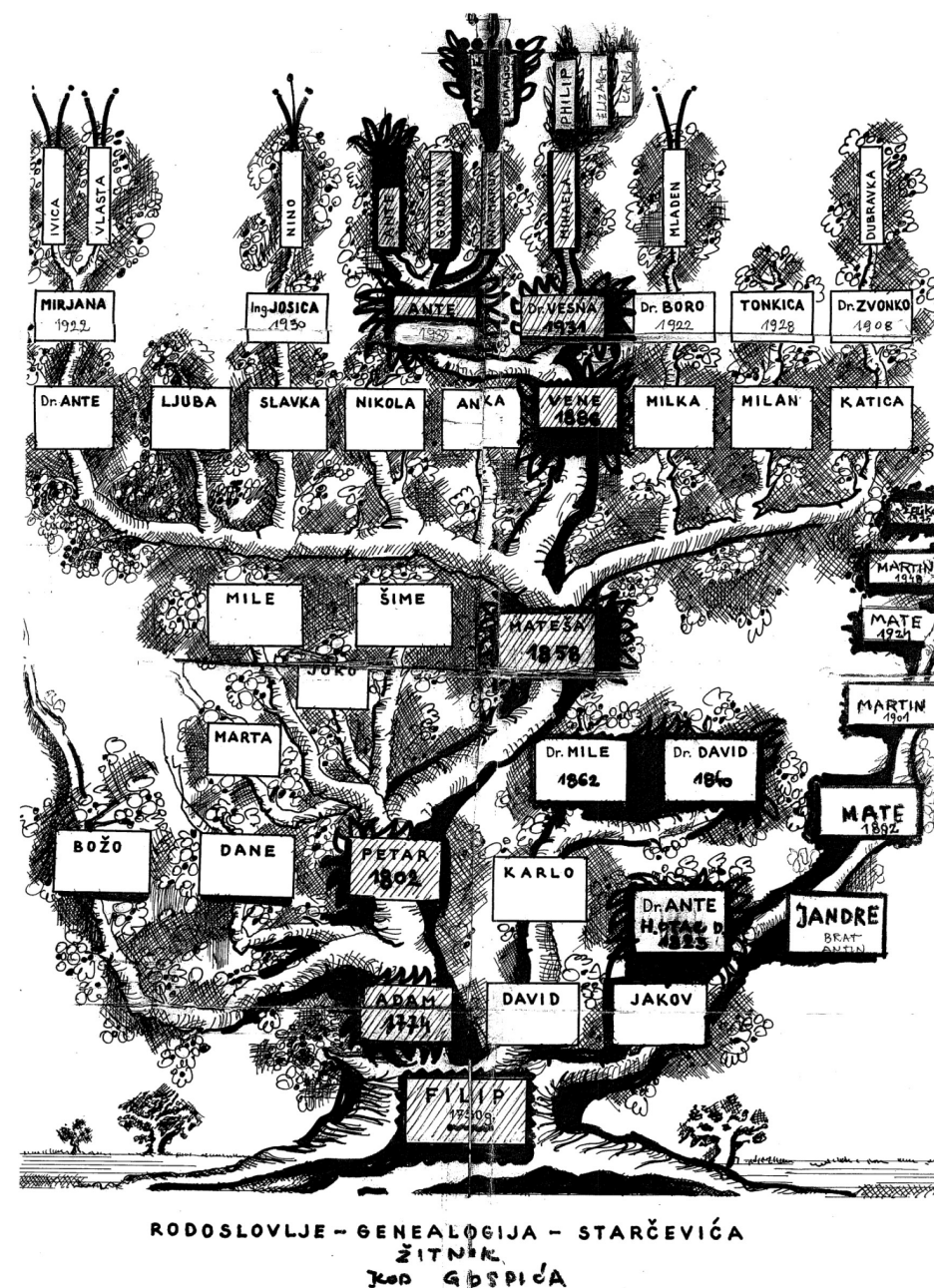
Žitnička prezimena

Poslije oslobođenja Like od osmanlijske vlasti Veliki su Žitnik iz Liča naselili Balenovići i Starčevići koji su u Lič doselili u prvoj polovici 17. stoljeća s mletačkih

područja (Dalmacije). Markovići su, prema Pavičiću (2010), stari rod plemena Stupića iz Bužana (srednjovjekovna lička župa kojoj je pripadalo i naselje Dupčani iz čega bi se dalo zaključiti da su Markovići na području Velikog Žitnika bili starosjedioci koji su se nakon oslobođenja Like od Osmanlija vratili na stara ognjišta). Starčevići, Balenovići i Markovići Pavičić svrstava u Bunjevce, a prema podacima iz 1931. (Pavičić 2010), u Velikom su Žitniku živjeli Starčevići u 17 kuća, Markovići u 8, Sokolići u 1 i Balenovići u 2.

Prezime je Starčević patronimsko prema formuli Starac>Starčev+ić, a Horvat ga povezuje sa „starješinstvom u jednom rodu, plemenu u kojem su se izdigli.“ (Horvat 1940:23). Potvrdu toj pretpostavci nalazimo i u Portfirogenetovom opisu u 29. glavi u kojoj se, između ostalog, spominju i starci -župani u hrvatskim plemenima nastanjenim u susjedstvu dalmatinskih gradova. Ti su starci -župani bili plemenski starješine u prijelaznoj fazi do samostalnih knezova (Smiljanić 1990). Starčevići su najčešće Hrvati, najvećim dijelom iz Gospića, odnosno iz Pazarišta. Razmjerno najviše Starčevića u proteklih sto godina rođeno je u Kalinovači pored Gospića, gdje se svaki treći stanovnik prezivao Starčević. U Hrvatskoj danas živi 2 535 tisuća osoba s prezimenom Starčević¹ u oko tisuću domaćinstava (118. prezime prema brojnosti). Podjednako ih je bilo i sredinom prošlog stoljeća.²

PRILOG: Rodoslovlje - genealogija Starčevića iz Velikog Žitnika³

³ Rodoslovno stablo obitelji Starčevića iz Velikog Žitnika obuhvaća razdoblje od 1750. godine do tridesetih godina prošloga stoljeća, čime je, dakle, obuhvaćen i antroponomijski korpus našeg istraživanja. Stablo su izradili članovi obitelji Starčevića podrijetlom iz Velikog Žitnika.

¹ http://imehrvatsko.net/namepages/view/family_name/prezime-starcevic

² stār prid. (odr. stārī, komp. stārīji koji je u kasnoj životnoj dobi, koji je doživio mnogo godina [star kao Troja, žarg. vrlo star] pr. (nadimicačka i etnici): Stārac (Primorje, Križevci), Stārāj (130, Opatija, Istra), Stārč (120, Zagreb, Vinkovci, Zlatar Bistrica), Stārček (Zagreb, Zagorje), Stārčević prasl. i stsl. starъ (rus. stāryj, polj. stary) Petar Skok u Etimologijskom rječniku pridjev star objašnjava kao indoeuropski, baltoslavenski, sveslavenski i praslavenski sa sufiksom -r od korijena sta- u značenju „onoga što dugo stajalo, što čvrsto stoji“, poimeničen na -ić u prezimenu Starčević (Skok, knjiga III. 1971:328)

Prezime Marković također je patronimske motivacije izvedeno iz osobnog imena Marko, prema formuli Marko > Markov+ić. Riječ je, dakle, o Markovom malom, gdje sufix -ić u imenskoj formuli predstavlja dijete, nasljednika. Šimunović (1995) prezime Marković smatra pravim patronimskim prezimenom s gramatičkim morfemom -ov kojim se izražava posvojnost i završnim morfemom -ić. „Prava patronimska prezimena *Mark-ov-ić*, *Jurj-ev-ić*, *Mar-in(ić)* starija su od prezimena koja su po podrijetlu zapravo hipokoristični oblici osobnih imena: *Ivić*, *Jurić*, *Pribić*.“ (Šimunović 1995:39). U Hrvatskoj danas živi oko deset tisuća Markovića u oko četiri tisuće domaćinstava (11. prezime prema brojnosti). Sredinom prošlog stoljeća bilo ih je približno sedam tisuća od kada se njihov broj gotovo udvostručio. Markovići su prisutni u svim hrvatskim županijama, u ukupno 355 općina i 881 naselju, pretežito u urbanim sredinama (62%). U Gospiću žive 73 Markovića, a u Otočcu 124.⁴

Petar Šimunović prezime Balenović prema motivaciji svrstava u patronimna prezimena od lika Balen > Balenović kao osobitost dinarskog pojasa u kojem je osobno ime „donedavno bilo glavnim i jedinim članom imenske formule“ (Šimunović 1995:76) prema formuli Balen > Balenov+ić.⁵ Balenovići su Hrvati, najvećim dijelom iz Gospića, iz Kruščice pored Kosinja. Razmjerno najviše Balenovića u proteklih sto godina rođeno je u Velikom Žitniku, gdje se svaki četvrti stanovnik prezivao Balenović. U Hrvatskoj danas živi oko petsto Balenovića u više od dvjesto domaćinstava. Podjednako ih je bilo i sredinom prošlog stoljeća.

Žitnička imena

Kao najstarija antroponimijska kategorija, osobna imena ostvaruju ne samo važnu komunikacijsku ulogu, već postaju i ostaju povijesni spomenici vremena u kojem su ih nadjevatelji davali svojim potomcima želeći kroz njih sačuvati us-

pomenu na svoje pretke i svoju prošlost. „Nadjevanjem se imena najčešće što željelo, kanilo, namjeravalo; opstojao je uzrok ili svrha što je djetetu izabrano ono i onakvo ime. Motivacija je toliko široka da se njezin krug gotovo ne da zatvoriti.“ (Šimundić 2006:7) Bez obzira na određena onomastička stajališta po kojima je osobno ime semantički prazno, mišljenja smo da značenje koje ime u sebi nosi nije zanemariv pokazatelj povijesnog odnosa prema nadjevanju imena u ozračju katoličkog svjetonazora koji je nerijetko bio putokaz u odabiru prikladnog imena novorođenčetu. Kako je prema odredbama Tridentskog sabora (1545.-1563.), između ostalog, zaključeno da se djeci trebaju nadjevati svetačka, biblijska imena (Šimundić 2006), tako je i u žitničkoj antroponimiji uočljiva pojava prevlasti kršćanskih, svetačkih imena. Kao što je u nizu istraživanja ove onomastičke kategorije dokazano (Francić 1997, Cerić 2012), osobna se imena često nasljeđuju, i to uglavnom od starijih predaka, a nerijetko i od roditelja, pri čemu je uočena češća pojavnost nasljeđivanja očeva osobnog imena, bez obzira radi li se o muškom ili ženskom djetetu. Upravo je iz tih razloga zanimljivo uočiti izostanak pojave nasljeđivanja očeva imena na korpusu istraženih žitničkih imena, a uočiti čestu pojavu nadjevanja svetačkih imena prema imenima svetaca koji su se svetkovali u vremenu kalendarski bliskom djetetovu rođenju.

Jezične osobitosti žitničkih imena

Kad je riječ o jezičnim osobitostima žitničkih imena, u njihovoj je analizi uzeta u obzir činjenica dvojezičnog bilježenja (hrvatski i latinski jezik) kao i stupanj naobrazbe pojedinog svećenika koji je vodio evidenciju u navedenim izvorima. U tom je smislu moguće uočiti antroponimne inačice među sljedećim muškim imenima: *Anton-Antonius*; *Filip-Philippus*; *Grga-Gregorius*; *Ivan-Ioannes-Joannes-Ioannus-Ioaneus*; *Juraj-Georgius*; *Joso-Josephus*. Javljaju se i dvostruke latinske antroponimne inačice, uvjetovane, vjerojatno, nepreciznošću pri upisu u matičnu knjigu: *Luka-Lukas-Lucas*; *Marko-Mark-Marcus*. I u okviru ženskih osobnih imena uočavamo pojavu antroponimnih inačica: *Ana-Anna*; *Franjka-Francisca*; *Kata-Catharina*; *Marija-Maria*; *Matija-Mathia*; *Roža-Rosa*; *Vica-Vincentina*.

Što se tiče fonoloških osobina žitničkih osobnih imena iz 19. stoljeća, moguće je uočiti pojavu zamjene ili izostavljanja samoglasnika i to u latinskoj inačici imena: *Martin-Martinus-Martinius-Martinus*; potom zamjenu samoglasnika, suglasnika ili izostavljanje suglasnika unutar osobnoimenske postave: *Manda-Mande*⁶-*Mandalena-Magdalena*, što u posljednjim primjerima ide u prilog zavičajnom

⁴ Mārko sv., bibl. jedan od četvorice evanđelista, pratilac Petra i Pavla s kršćanskim ikonografskim atributom — lavom; pripisuje mu se drugo, najkraće i najstarije sačuvano evanđelje u kojem je naglasak na opisu Isusova života (prema Petrovu učenju o Isusu); Egipatska crkva ga smatra svojim osnivačem (prvi biskup Aleksandrije gdje je umro kao mučenik); zaštitnik Venecije u koju su prema legendi iz 9. st. preneseni njegovi zemni ostatci m. os. ime (bibl. podrijetla, bilježi se preko 200 imenskih inačica) Egipatska crkva ga smatra svojim osnivačem (prvi biskup Aleksandrije gdje je umro kao mučenik); zaštitnik Venecije u koju su prema legendi iz 9. st. preneseni njegovi zemni ostatci m. os. ime (bibl. podrijetla, bilježi se preko 200 imenskih inačica) (Hrvatski enciklopedijski rječnik, sv. 6, 2004:94)

⁵ brät zb. bräca muškarac drugoj osobi koja je rođena od istih roditelja, rođeni brat, pravi brat (za razliku od polubrata, koji je od jednog zajedničkog roditelja pr. (uglavnom od brajo, brat, bratanac, ali i brale; v. bale i baja): Bäjči (I Slavonija), Bäjčić (230, Krk, Primorje), Bajčinovci (Pula, Baranja, Zagreb), Bäjević (100, Baranja, Slavonija), Bäjjić (2600, Zagora, Kordun, Lika), Bäjkiović, Bäjjo (110, J Hrvatska), Bäjović (Virovitica), Bälän (1130, Lika, Primorje, Slavonija; v. i Valentin), Balénović (570, Lika, Slavonija), prasl. i stsl.bratrъ (rus. i, polj. brat) ← ie. bhreh2tēr (lat.frater, skr. Bhrātā) (Hrvatski enciklopedijski rječnik, sv. 2, 2004:81-82)

⁶ Ime *Mande* s fleksemom -o primjer je tvorbene posebnosti karakterističnije za tvorenice koje znače mušku osobu. Ipak, „(...) ima primjera da su njime oblikovane i tvorenice koje označavaju žensku osobu“ (Bjelanović 2007:366)

antroponimijskom identitetu, o čemu u svjedoče i hipokoristički oblici imena: *Marija-Mara; Katarina-Kata*, zadržavajući pozitivne konotacije u odnosu na temeljno ime. Primjećeno je nerijetko zapisivanje imena s udvostručenim suglasnikom: *Anna, Ioannes, Iohanna, Joannes, Mattheus, Margaritta*.

U tvorbenoj analizi žitničkih osobnih imena uočavamo njihovu prevladavajuću, gotovo isključivu jednočlanost. Javlja se tek jedno dvočlano osobno ime: *Ioannes-Gregorius*. Prevladavaju osobna imena u latinskom, neizvedenom, punom obliku (*Maria, Martha, Catharina, Stephanus, Lukas, Josephus*), neutralnog značenja i nulte afektivnosti. Ipak, uočavamo i pojavnost pokraćenog, hipokorističkog oblika imena (*Manda(e), Mile, Vica, Vito, Pepa, Kata, Mara*), većeg stupnja afektivnosti. Kako je tijekom izvođenja pa i kraćenja osobnih imena kod nas obostran (Šimundić, 2006), teško je utvrditi korijenski morfem od kojega je nastala neka izvedenica ili skraćenica.

Čestotnost osobnih imena u žitničkim obiteljima

U okvirima istraženog povijesnog korpusa žitničkih prezimena zanimljivo je uočavati čestotnost osobnih imena unutar pojedinih prezimena, odnosno žitničkih obitelji. U 16 obitelji s prezimenom Starčević, koje su živjele na četiri kućna broja u 19. stoljeću, prevladava razmjerna raznolikost u nadijevanju osobnih imena kod šezdesetero rođene djece odabranog razdoblja. Među 35 djevojčica javljaju se sljedeća imena: *Ana, Barbara, Eva, Franjka, Kata, Katarina, Maća, Manda (Mande), Mandalena (Magdalena), Mara, Marija (Maria), Marta, Matija, Pepa, Roža, Vica, Veronika*. S obzirom na poznavanje očeva imena, nije uočljiva pojava nasljednosti imena kod djevojčica. Na primjeru genealoškog stabla obitelji Starčević uočljivo je, premda slabije zastupljeno, imenovanje po sustavu djed > unuk, a izostanak neposrednih izvora za proučavanje žitničke antroponimije onemogućio je dodatnu potvrdu tog načela.

Kao indikativni podatak uočljiva je činjenica kako su se ista imena kod istih roditelja nadijevala djeci rođenima u različitim godinama, što je vrlo vjerojatno pokazatelj smrtnosti djece. Tako, primjerice, nailazimo na dvije *Marte* rođene u istoj obitelji Starčević (1875. i 1877.), dvije *Mande* u drugoj obitelji Starčević, dvije *Veronike* u trećoj, a posebno se potresnim doima podatak o čak tri dječaka (*Michael, 1870., Michael, 1875. i Mile 1887.*)⁷ i dvije djevojčice s istim imenom (*Cat-*

harina, 1868. i Catharina 1877.) koji su rođeni na jednom kućnom broju. Ista je obitelj 1881. dobila i blizance nadijenuvši im imena *Juraj i Marija*.

Proces ujedinjenja Vojne krajine s civilnim dijelom Hrvatske događao se gotovo istodobno s procesom demografske tranzicije u Hrvatskoj. U tom je razdoblju vojno-krajiško područje znatno zaostajalo u društvenom i gospodarskom pogledu za područjima civilne Hrvatske: „(...) godine 1857., u predtranzicijskom razdoblju, u Hrvatskoj je 34,9 % osoba muškog i 30,5 % osoba ženskog spola umrlo mlađe od godine dana, a polovica (50,6% muških i 47% ženskih) mlađe od 4 godine.“ (Vekarić, Vraneš-Šoljan, 2009:33). Stopa mortaliteta u Lici, koja je za to razdoblje slabo istražena, očito je drastično veća. Godine 1894. u Ličko-krbavskoj županiji umrlo je ukupno 6 956 osoba, od čega „(...) znatan broj umrlih na boginjama i difteriji.“ (Izveštaji, 1895:81); 1898. godine umrla je 5 121 osoba, od čega djeca „(...) čine nadpolovičnu većinu.“ (Izveštaji, 1899:100). U takvim okolnostima uočljiv je običaj i u Žitniku da nakon smrti djeteta njegovo ime dobije prvo sljedeće dijete istog spola.

Najučestalija ženska imena koja su Starčevići nadijevali djevojčicama jesu (u hrvatskim inačicama, uključujući varijacije temeljnog imena): *Marija (7), Magdalena (5), Katarina (5), Roža (3)*. Ostala se imena pojavljuju rjeđe (po dva puta *Ana, Veronika, Marta, Franjka, Matija*), a neka se imena javljaju samo jedanput: *Barbara, Eva, Maća, Pepa, Vica*. Prevladavaju, dakle, svetačka imena, u skladu s odlukama Tridentuskog sabora, dok manji dio čine narodni oblici imena, od kojih su većina svetačkog podrijetla: *Franjka*⁸, *Maća* (jedan od hipokorističkih oblika imena *Marija*), *Pepa*⁹, *Vica*.

Kod 25 muške djece rođene u odabranom razdoblju u obiteljima Starčevića, javlja se dvanaest različitih imena, među kojima su najučestalija imena (u hrvatskim inačicama, uključujući varijacije temeljnog imena): *Mile (6), Luka (3), Petar (3)*¹⁰, *Juraj (2), Martin (2)*, dok se ostala muška imena javljaju samo jedanput (*Antonio, Ivan, Josip, Mate, Matija, Natalis, Stjepan*). Uočavamo tek jedan primjer djelomične nasljednosti očeva imena: *Mate-Matija*. Svakako je bitno spomenuti ime *Matija* koje se javlja u funkciji muškog i ženskog imena, s time da je u izvorima bilo naznačeno o kojemu je spolu riječ.

U osam obitelji s prezimenom Marković, koji su u 19. st. u Velikom Žitniku živjeli na tri kućna broja, rođeno je 41 dijete. Među 16 djevojčica 13 ih je bilo s

⁸ Osobno ime *Franjka* potječe iz njemačkog jezika i ima svetačko podrijetlo, kao i imena *Franko, Franja*, koje, između ostalih, navodi Hrvatski enciklopedijski rječnik (2004., sv.3).

⁹ Osobno ime *Pepa* zapravo je vezano uz ime *Josip* i predstavlja jednu od niza inačica ovoga imena koje postoje unutar muških i ženskih osobnih imena. Kako je riječ o narodnoj intervenciji u osobno ime, smještamo ga u sloj narodnih imena sa svetačkim podrijetlom. Hrvatski enciklopedijski rječnik (2004., sv. 7) bilježi primjere: *Bepa, Pepica, Pepi* i sl.

¹⁰ Čestotnost ovog imena zabilježena je unutar jedne obitelji Starčević u kojoj je tri puta muškoj rođenoj djeci bilo nadjeveno ime *Petar*, što, pretpostavljamo, ukazuje na spomenutu veliku smrtnost djece toga vremena.

⁷ Kad je riječ o tvorbenom odnosu osobnih imena *Mile-Milan-Michael-Mihael*, moguće ih je promatrati u kontekstu obostrane tvorbenosti i motivacijske izvedenosti i skraćivanja. Međutim, podrijetlo dviju varijanti nije isto. Ime *Michael/Mihovil/Mihael* kršćanskog je podrijetla, a *Mile/Milan* i sl pripada sloju narodnih imena s osnovnim značenjem *mil/mio*. Ime *Mile* jedno je od najčešćih muških osobnih imena ne samo u okvirima žitničke antroponimije druge polovice 19. stoljeća, već i ličke povijesne i suvremene antroponimije.

različitim imenima: *Ana, Augusta, Eva, Ivana, Katarina, Lucija, Magdalena, Margarita, Marija, Marta, Roža, Uršula* i *Vincentina*. Gotovo je svaka djevojčica imala drukčije ime, jedino se po dva puta javljaju imena *Katarina, Magdalena* i *Ana*, s time da se posljednja dva imena ponavljaju u istoj obitelji koja je, pretpostavljamo prema navedenim izvorima, imala veliku smrtnost djece¹¹. Od 25 muških potomaka rođenih u obiteljima Markovića, njih 20 imalo je različito ime. Raznolikost osobnih imena velika je i ne pokazuje visoku razinu nasljednosti očeva imena. Bilježimo tek dva primjera djelomičnog nasljeđivanja: *Mate-Matija; Grga-Grgur*. Od muških se imena, dakle, javljaju samo jednom sljedeća imena: *Antonio, Blaž, Danijel, David, Filip, Grgur, Ivan-Grgur, Martin, Matija, Petar, Rafael, Šimun, Stjepan, Toma, Vice, Vid, Vito*. *Ivan* se pojavljuje u imenovanju djece 4 puta, *Mile* i *Josip (Joso)* po 2 puta.

I ovdje prevladavaju imena kršćanskih svetaca uz pojavu i jednog narodnog imena - *Vito*¹². Zanimljivost je jedino dvočlano ime u cijelom istraženom korpusu: *Ivan-Grgur* kao i pojava blizanaca *Grgura* i *Eve*.

U najmalobrojnijim obiteljima Balenovića, kojih nalazimo u odabranom vremenu na dva kućna broja, rođeno je 15 djece, od čega 4 djevojčice: dvije *Katarine, Marija* i *Magdalena* te 11 dječaka koji su nosili sljedeća imena: *Ivan* (3), *Marko* (2), *Martin* (2), *Mile* (2), *Stjepan* (2) i *Mijat*.

U objedinjenom razmatranju možemo govoriti o najčešćim žitničkim osobnim imenima zaključujući kako su najučestalija muška imena: *Ivan* (10), *Mile* (9), *Martin* (8), *Luka* (7)¹³, dok su kod ženskih osobnih imena najučestalija imena: *Marija* (uključene su inačice: *Maria, Mara*) (9), *Katarina (Kata)* (9), *Magdalena* (8) (uključene su inačice: *Manda, Mande, Mandalena*), dok se ostala imena javljaju rjeđe. Prevladavaju, dakle, svetačka, muška i ženska, imena, ali nije zanemariva velika pojavnost jednog ženskog narodnog imena - *Roža (Rosa)* (4)

Zaključak

Antroponimija Velikog Žitnika u drugoj polovici 19. stoljeća utemeljena je na kršćanskoj motivaciji koja odražava društvene, kulturne i religijske osobine onodobnog žitničkog i u širem smislu ličkog katoličkog društva. Tradicionalni način života i vrijednosti utemeljene u vjeri najjasnije su se odražavale u motivaciji

imenovanja djeteta pri čemu je očito bila dominantna ideja očuvanja obiteljske tradicije i traženja uzora i zaštite u imenu i primjeru života kršćanskih svetaca. Uočljiva je, stoga, povezanost datuma rođenja djeteta i blagdana svetaca, kao i, premda slabije zastupljeno, imenovanje po sustavu djed > unuk na primjeru genealoškog stabla obitelji Starčević.

Usporedbom podataka o najčešćim imenima Velikog Žitnika iz druge polovice 19. stoljeća s onima obuhvaćenim prostorom današnje Ličko-senjske županije u razdoblju do 1929.¹⁴, uočljivo je da žitnička antroponimija ne odudara u velikoj mjeri od ličke antroponimijske slike po kojoj su najčešća muška imena navedenog razdoblja bila: *Ivan, Milan, Nikola, Mile, Josip*, a od ženskih: *Marija, Ana, Kata, Milka, Manda*. Kao žitničku posebnost izdvajamo učestalost nadijevanja imena *Martin* i *Magdalena* koja nisu zabilježena među najčešćim ličkim imenima navedenog vremenskog razdoblja.¹⁵

Primjeri iz žitničke antroponimije pokazuju kako je funkcionirao sustav i način imenskog prožimanja i jezičnog nadslojavanja u hrvatskoj antroponimiji te prilagodbe stranih, uglavnom kršćanskih imena, koja su u određenom razdoblju bila dominantna u obliku izravnog preuzimanja iz izvornog jezika ili posredno iz bliskih jezika i kultura, hrvatskoj imenskoj osobitosti. To međusobno prožimanje dovelo je, nakon ulaska stranih imena u hrvatski/slavenski imenski sustav, do njihovog ponarodenja i na semantičkoj i strukturnoj razini uklapanja u oblike narodnih imena.

LITERATURA

1. BOGOVIĆ, Mile, 2000: Izgubljene matične knjige u biskupijama Senjskoj i Modruškoj ili Krbavskoj do 1946. godine, *Vjesnik DAR*, 41-42. Rijeka, 411.-433.
2. BJELANOVIĆ, Živko, 2007: *Onomastičke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
3. CERIĆ, Maja, 2012: Analiza osobnih imena u matičnoj knjizi krštenih Funtane (1737.-1767.), *Peti hrvatski slavistički kongres*, Zbornik radova (ur. M. Turk i I. Srdoč-Konestra), Knjiga 1. Filozofski fakultet Rijeka, 3.-12.
4. ČUČIĆ, Vesna, 2005: Dubrovačke matične knjige – dragocjen izvor za povijesna istraživanja, *Arhivski vjesnik*, 48. Zagreb, 45.-55.
5. FRANČIĆ, Anđela, 1997: Nasljednost osobnih imena, *Folia onomastica Croatica*, 6. Zagreb, 41.-62.

¹⁴ prema podatcima Hrvatskog državnog zavoda za statistiku, dostupni na mrežnim stranicama: <http://www.dzs.hr>

¹⁵ Zanimljive podatke o pojavnosti osobnih imena na primjerima gospičke djece rođene u rasponu od 25 godina, kroz tri generacije (rođ. 72/73, 83/84, 98/99), donose i autorice Grahovac-Pražić i Vrcić-Mataija (2005) uočavajući u kulturološkom, socijalnom i političkom, ozračju uzroke promjenjivosti gospičke antroponimije, ali i njenu postojanost u imenima: *Milan, Ivan, Ana, Marija, Katarina*.

¹¹ Zabilježeno je da su u Josipovoj obitelji rođene dvije Ane (1867., 1871.), dvije Magdalene (1858., 1861.) te dva Ivana.

¹² Ime *Vito* spada u sloj narodnih osobnih imena prema Hrvatskom enciklopedijskom rječniku (2004., sv. 12). Malu pojavnost narodnih imena bilježi i Vigato (2000) proučavajući imena krštenih u matičnoj knjizi otoka Silbe.

¹³ Ostala se muška imena pojavljuju nešto rjeđe: *Anton* (5), *Joso* (5), *Petar* (5), *Juraj* (4), *Marko* (4), *Matija* (4), *Stjepan* (4), *Filip* (3), *Grga* (3), *Mate* (3), *Toma* (3)

6. FRANČIĆ, Anđela, 2007: Što je osobno ime?, *Folia onomastica Croatica*, 15. Zagreb, 71.-80.
7. FRANČIĆ, Anđela, 1996: Pregled mijena imenske formule i osobnog imena u njoj (na primjerima iz međimurske antroponimije), *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 22. Zagreb, 17.-36.
8. FRANČIĆ, Anđela, 2005: Značenje imena, *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*, Zbornik radova(ur. Jagoda Granić), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. Zagreb-Split, 235-241.
9. GRAHOVAC-Pražić i VRCIĆ-Mataija, 2005: Pogled u gospičko imenoslovlje, *Senjski zbornik*, Senjsko muzejsko društvo, Gradski muzej Senj,32, 469-482.
10. HOLJEVAC, Željko, 2002:*Gospić u Vojnoj krajini*, Hrvatski zemljopis, Zagreb.
11. HORVAT, Josip 1940: *Ante Starčević, Kulturno-povijesna slika*. U nakladi Antuna Velzeke. Zagreb.
12. HORVAT, Rudolf 1993:*Lika i Krbava*, pretisak SHLZK Vila Velebita, Zagreb.
13. *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2002.-2004.), 1-12, Novi Liber, Zagreb.
14. Izvještaji upravnoga odbora i kr. županijske oblasti županije ličko-krbavske od 1. siječnja do 31. prosinca 1894. (1895.), Senj.
15. Izvještaji upravnoga odbora i kr. županijske oblasti županije ličko-krbavske od 1. siječnja do 31. prosinca 1898. (1899.), Senj.
16. *Leksikon naselja Hrvatske*, 2004, ur. Božidar Feldbauer, Mozaik knjiga, Zagreb.
17. PAVIČIĆ, Stjepan, 2010:*Seobe i naselja u Lici*, pretisak Državni arhiv u Gospiću, Gospić.
18. SKOK, Petar, 1971:*Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (ur. M. Deanović i Lj. Jonke), I-III. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
19. SMILJANIĆ, Franjo, 1990: *Teritorijalno-administrativno uređenje Dalmatinske Hrvatske od X. do XV. stoljeća (s posebnim osvrtom na nastanak županijskog uređenja)*, Doktorska disertacija obranjena u na Filozofskom fakultetu u Zadru
20. STRGAČIĆ, Ante, 1959: Inventar fonda matičnih knjiga Državnog arhiva u Zadru, *Arhivski vjesnik*, II, 485.-537.
21. ŠIMUNDIĆ, Mate, 2006: *Rječnik osobnih imena*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
22. ŠIMUNOVIĆ, Petar, 1995: *Hrvatska prezimena, podrijetlo, značenje, rasprostranjenost*, Golden marketing, Zagreb.
23. ŠIMUNOVIĆ, Petar, 2009: *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
24. VEKARIĆ, Nenad i VRANJEŠ ŠOLJAN, Božena, 2009: *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj*, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Durovniku, Zagreb, Dubrovnik.
25. VIGATO, Ivica, 2000: Imena krštenih u najstarijoj sačuvanoj matičnoj knjizi otoka Silbe, *Folia onomastica Croatica*, 9, Zagreb, 161.-172.
26. <http://www.dzs.hr/>
27. http://imehrvatsko.net/namepages/view/family_name/prezime-starcevic

ANTHROPOLOGY OF VELIKI ŽITNIK IN THE OTHER HALF OF THE 19TH CENTURY

Summary

This paper discusses anthropological category of personal names and surnames of Veliki Žitnik in the other half of the 19th century. This paper is based on the corpus of personal names and surnames taken from the available parish registers and State of souls of the Blessed Virgin Mary in Klanac (Gornje Pazarište). The first part of the paper is about geographical location of Veliki Žitnik and brings a review of the demographic conditions, while the second part brings the analysis of the local anthroponomy. Personal names are analyzed on the graphical, phonological, formative and motivational level in this paper as well as their origin and frequency occurrence.

KEYWORDS: *anthroponomy, names, surnames, Veliki Žitnik, 19th century*

PRILOG: Popis osobnih imena u Velikom Žitniku u drugoj polovici 19. stoljeća (prema navedenim izvorima) u okviru onodobnih žitničkih obitelji Starčević, Marković i Balenović.

PREZIME	IME (muško)	IME (žensko)
Starčević	1. Antonio	1. Ana
	2. Ivan	2. Barbara
	3. Josip	3. Eva
	4. Juraj	4. Franjka
	5. Luka	5. Kata
	6. Martin	6. Katarina
	7. Mate	7. Maća
	8. Matija	8. Manda (Mande)
	9. Mile	9. Mandalena (Magdalena)
	10. Natalis	10. Mara
	11. Petar	11. Marija (Maria)
	12. Stjepan	12. Marta
		13. Matija
		14. Pepa
		15. Roža
		16. Vica
		17. Veronika

Marković	<ol style="list-style-type: none"> 1. Antonio 2. Blaž 3. Danijel 4. David 5. Filip 6. Grgur 7. Ivan 8. Ivan-Grgur 9. Josip (Joso) 10. Martin 11. Matija 12. Mile 13. Petar 14. Rafael 15. Šimun 16. Stjepan 17. Toma 18. Vice 19. Vid 20. Vito 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ana 2. Augusta 3. Eva 4. Ivana 5. Katarina 6. Lucija 7. Magdalena 8. Margarita 9. Marija 10. Marta 11. Roža 12. Uršula 13. Vincentina
Balenović	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ivan 2. Marko 3. Martin 4. Mijat 5. Mile 6. Stjepan 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Katarina 2. Magdalena 3. Marija

BILJEŠKE O REDU RIJEČI ŠIME STARČEVIĆA

Borana Morić – Mohorovičić

Sveučilišta u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za kroatistiku

811.163.42'36"18"
811.163.42-05 Starčević, Š.
pregledni članak

Sažetak

U radu se uspoređuju opisi reda riječi u Novoj ricsoslovi ilirskoj (1812.) i Ričoslovju (1849. – 1850.) s redom riječi u gramatičkom i nevezanom tekstu gramatika te u djelu Homelie iliti Tumačenje S. Evangjelja za sve Nedilje od Došastja Gospodinova do posljednje Nedilje po Duhovih. Knjiga I. U Zadru Bratja Battara Tiskani Izdatelji 1850. Osim što će se prikazati Starčevićeva promišljanja o redu riječi, sintaksa će njegovih tekstova pokazati je li se autor pridržavao vlastitih napomena. Također, utvrdit će se jesu li njegove napomene o redu riječi i danas aktualne.

KLJUČNE RIJEČI: Šime Starčević, hrvatski jezik, sintaksa, red riječi.

Red riječi složen je sintaktički¹ termin koji se može izučavati unutar gramatičkoga i obavijesnoga ustrojstva rečenice. Stariji, gramatički pristup redu riječi, čiji je rezultat i podjela jezika prema položaju predikata, subjekta i objekta², naziva se osnovnim semantičko-gramatičkim ili "apstraktnim" redom riječi (Silić 1984: 9). Osim rečenice, predmet je izučavanja takva, kontekstualno neključena pristupa i *sintagma*. Cilj je ovakva pristupa poredak riječi u rečenici (ili sintagmi) proučavati u okviru sintaktičkih kategorija (ili vrsta riječi) ne uzimajući pritom u obzir kontekst.

Da rečenica ne mora nužno biti zatočena u zamišljenim granicama velikoga slova i interpunkcije, dokazala je tekstna lingvistika³ koja rečenicu proučava na komunikacijskoj razini. Takva se, aktualizirana rečenica naziva iskazom, a sastoji se od obavijesnoga subjekta (OS) ili teme i obavijesnoga predikata (OP) ili reme⁴.

¹ Sintaksa je dio gramatike koji proučava i opisuje rečenično ustrojstvo, grč. *syntaxis* = *središnje, slaganje*.

² Izdvajanje poretka S, O, V omogućuje nam distinkciju šest jezičnih tipova: SVO, SOV, VSO, VOS, OVS, OSV. Hrvatski jezik pripada SVO tipu jezika. (Matasović 2001)

³ Tekstna se lingvistika razvila šezdesetih godina 20. stoljeća u okviru germanističke lingvistike. Među važnijim predstavnicima izdvajamo S. J. Schmidta, H. Weinricha, E. Gülichu. Kao predstavnike hrvatske tekstne lingvistike izdvajamo Josipa Silića, Mirnu Velčić, Nadu Ivanetić.

⁴ Budući da je OS član koji izlazi iz konteksta (pa je sugovornicima poznat), redosljed je članova rečenice kao obavijesne jedinice u običajenoj komunikaciji sljedeći: OS + OP (vidi: Silić – Pranj-ković 2007: 367).

Budući da je cilj rada izdvojiti bilješke o redu riječi u djelima *Nova ričoslovica ilirička*⁵ (1812.), prvoj gramatici hrvatskoga jezika pisanoj hrvatskim jezikom te *Ričoslovju*⁶ (1849. – 1850.) Šime Starčevića, svećenika, gramatičara, polemičara, pisca i homilicara prve polovice 19. stoljeća te ih usporediti s redom riječi u gramatičkom i nevezanom tekstu gramatika te u *Homeliamu*⁷, sintagmu ćemo promatrati kao gramatičku jedinicu lišenu konteksta.⁸ Naime, u obje je gramatike sintaksa gotovo u potpunosti svedena na spoj riječi⁹.

U *Novoj ričoslovici iliričkoj* termin *krasnoslovje* (sintaksa) Starčević objašnjava kao *postavljanje svake beside na mjesto, koje narav i slast jezika prima* (str. 79), a kao *najpoglativije* pravilo *krasnoslovja* autor navodi sljedeće: *Svaka beside u govorenju mora onim stati redom, kojim na parvo oka otvorenje slovstvo svoj razumak pameti ukazuje* (str. 80). Iz navedenoga se daje zaključiti da Starčević sintaksu vidi kao mnogo uži pojam nego je ona danas¹⁰, a svojom se definicijom oslanja na tzv. jezični osjećaj i sluh svojih čitatelja. U sintaktičkim napomenama, očekivano, ostaje na opisu sintagmatskih odnosa kojima nerijetko dodaje i stilske napomene¹¹ (Vlastelić 2012: 211). I gotovo se četiri desetljeća kasnije, u *Ričoslovju*, Starčević ne uspijeva otkinuti od tadašnje tradicije koja sintaksu definira kroz gramatičke veze među spojevima riječi pa jedinu promjenu uvodi nazivom *pravoslovje*¹².

⁵ *Nova ričoslovica ilirička: vojničkoj mladosti krajicnoj poklonjena trudom i nastojanjem Šime Starčevića xupnika od Novoga u Lici. U Tarstu 1812.* Pretisak je objavljen u Biblioteci Pretisci, knj.2 Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu 2002.godine.

⁶ Gramatika je objavljvana od 27. rujna 1849. do 16. srpnja 1850. u zadarskom Glasniku dalmatinskom. Članke je prikupio i za knjižno izdanje priredio Ante Selak 2009.godine u Zagrebu u nakladništvu Pergamena.

⁷ Djelo čine dvije knjige; u prvom se dijelu nalazi 29 propovijedi podijeljenih prema duhovnoj godini, a u drugom se dijelu nalazi 26 propovijedi. Puni je naslov djela sljedeći: *Šime Starčević začastnoga kanonika stolne crkve senjske, prisednika duh. stola, i župnika grada Karlobaga. Homelie iliti Tumačenje S. Evangjelja za sve Nedilje od Došastja Gospodinova do posljednje Nedilje po Duhovih. Knjiga I. U Zadru Bratja Battara Tiskani Izdatelji 1850.*

⁸ Analize koje su rađene na drugim gramatikama pokazale su širu uporabu od onoga što opisuju. (usp. Stolac – Holjevac 2001).

⁹ Hrvatski je jezik sintaktički opis dobio tek gramatikama Vjekoslava Babukića (1854.) i Adolfa Vebera Tkalčevića (1859.). Budući da analizirane gramatike Šime Starčevića prethode spomenutim gramatikama s uređenim sintaktičkim opisom, očekivano je da oskudni sintaktički opisi rijetko prelaze granice sintagme i zaviru u rečenicu, kao gramatičku jedinicu lišenu konteksta (primjerice, u poglavlju o veznicima u *Novoj ričoslovici iliričkoj* te u *Ričoslovju*).

¹⁰ U *Novoj ričoslovici iliričkoj* Starčević sintaksu ne opisuje kao dio gramatike koji proučava i opisuje rečenično ustrojstvo.

¹¹ Primjerice, pišući o neodređenim zamjenicama Starčević u *Novoj ričoslovici iliričkoj* piše sljedeće: *Kada dojde u govorenju vishe neodlucivih zaimenah, valja ih tako postavljat, da se jedno drugomu protivceh ne dobije glas uhu neugodan* (str. 87).

¹² *Pravoslovje jest ona uputa, koja uči, i pokazuje kako se riči pravo sastavljaju, izvode, slagaju, jedna za drugom postavljaju, i jedna s drugom sapinju.* (str. 99)

Pravila o redu riječi u *Novoj ričoslovici iliričkoj* iščitavamo posredno. Tako primjerice u poglavlju *Od imena* objašnjavajući sročnost pridjeva, zamjenice i participa s imenicom autor piše sljedeći primjer:

- *Kada ova pisah, biashe jesen lipa, dan ugodan, vrime tiho.* (str. 81)

Iako primjeri *jesen lipa, dan ugodan, vrime tiho* navode na zaključak da slijed *imenica – pridjev* Starčević drži stilski neobilježenim, autor piše sljedeće pravilo: *Kada se u izrecsenju nahodi samostavno s'jednim samo pridavnim, oli s'jednim zaimenom, oli dionoricsi, samostavno ima odostrag stati, n. p. Glasoviti vitez, veliki vojvoda, dobri naucstitelj, pomnjivi ucenik, neutrudjeni texak; a ne vitez glasoviti, i ost.* (str. 81)

Potonjeg se pravila, u skladu s hrvatskim standardnim jezikom, autor pridržava i u primjerima gramatičkoga i nevezanoga teksta, te u primjeru *Homelia*¹³:

- *svarshena vrimenorics* (NRI, str. 88); *ilirciski jezik* (NRI, str. 112); *mlada mačka* (R, str. 31); *sveto Evangjelje* (H, str. 83); *prosta žena* (H, str. 199).

Primjeri su sročnih atributa u, očito i tada, stilski obilježenoj postpoziciji ma-lobrojni (usp. Vlastelić, 2012: 211), primjerice:

- *lice čovičansko* (H, str. 19); *zapovid Angjelska* (H, str. 72); *ime samostojno* (R, str. 11); *ime pridavno* (NRI, str. 81); *vrimenoricsi nesvarshene* (NRI, str. 88).

Kada je riječ o položaju apozicije, Starčević u *Ričoslovju* piše vrlo jasno pravilo: *Ime časti, i dostojanstva stoji prid kerstnim imenom; kao: kapitan Ćiro Zulović, sudac Miško Ljeljak, lugar Vujo Trica* (str. 103).

Ipak, u analiziranim su gramatikama i *Homeliamu* potvrđena oba slijeda:

- *Biskup Diakovarski* (NRI, str. 23); *Otac Appendini* (NRI, str. 44); *Otac Jaić Brodjanin* (R, str. 130); *Pop Andria Vitaglić* (R, str. 134); *prorok Ižaija* (H, str. 16); *kralj Irud* (H, str. 71); *kralj Faraun* (H, str. 160); *Divica Maria* (H, str. 191); *kralj David* (H, str. 238); *kralj Manases* (H, str. 238); *evangjelist Marko* (H, str. 256); *Biskup Simeon* (H, str. 268).
- *Šime Starčević Župnik* (R, str. 140); *Zakaria sveštenik* (H, str. 15); *Irud kralj* (H, str. 15); *prorok Ižaija* (H, str. 16); *Ivan Apoštol* (H, str. 17); *Pa-val apostol* (H, str. 34); *Ižaija prorok* (H, str. 41); *Ana proročica* (H, str. 58); *Mateo Rvangjelista* (H, str. 70); *Danel prorok* (H, str. 160).

Iako pravilo koje piše u *Ričoslovju* navodi na zaključak da je slijed u kojemu apozicija prethodi imenici na koju se odnosi za Starčevića stilski neobilježen, a

¹³ U oprimjerenjima će se koristiti sljedeće kratice: *Nova ričoslovica ilirička*: NRI; *Ričoslovje*: R; *Homelie*: H.

time, pretpostavljamo, i brojniji u njegovim tekstovima, analizirani je korpus potvrdio podjednak broj za oba slijeda. Držimo da su osobito značajni sinonimni primjeri kao npr. *prorok Ižaia / Ižaia prorok* koji nedvojbeno potvrđuju Starčevićev pojam o supostojanju dvaju sinonimnih oblika na sintaktičkoj razini od kojih je samo jedan izabran za oblikovanje jezičnoga pravila.

Kada je riječ o izricanju apozicije, osvrnimo se i na sljedeće pravilo: *Vlastita imena gradovah, selah, rikah, planinah, deržavah, i druga, kada s'imenom, obćin-skim grad, selo, rika, pla-nina, berdo, deržava, i ost. dohode, ako su podloga, stoje napervo; kao: Budim grad, Novi selo, Velebit planina, Lika deržava; ako li je podloga isto ime obćinsko, onda stoji prid vlastitim imenom; kao: Grad Budim, selo Novi, planina Velebit, deržava Lika.* (R, str. 103)

Termin *podloga*, *podmet* ili *rič podložna* Starčević opisuje kao *rič koja izgovara, i pokazuje u izreki stvar najpoglavitiu* (R, str. 101). Drugim riječima, u primjeru *Budim grad* mjesto je diskursnoga naglaska na riječi *Budim*, nositelju sintagme, a u primjeru *Grad Budim* na apoziciji *grad*. Različito je to od standardne norme koja drži da je mjesto diskurzivnoga naglaska u slijedu *nositelj sintagme – apozicija* na apoziciji (usp. Barić i sur. 1997; Silić – Pranjaković 2007). Spomenimo i da hrvatska normativistička literatura u takvom apozicijskom odnosu preporučuje zamjenu mjesta.¹⁴

Iako Starčević na teorijskoj razini smatra da glagol treba stajati prema kraju rečenice (*Vrimenorič najviše dohodi na sveršetku izreke, ona mora drugda stati po sridi, i na početku.* (R, str. 104); *Vrimenorič više dohodi na sveršetku, nego po sridi, ali na početku izreke.* (R, str. 102)), u sintaksi je njegovih tekstova potvrđen neutralni red riječi:

- *Nikoja imena muxkoga plemena izhode na samoglasnik ali na skupglasnik.* (NRI, str. 27)
- *Hrvatski jezik ima četiri Dionoriči.* (R, str. 59)
- *Isus ima svaku oblast na Zemlji.* (H, str. 172)

Za bolje se razumijevanje potonjega zapisa trebamo osvrnuti i na pravilo u kojemu autor piše da objekt može prehoditi predikatu (sukladno općem, prethodnom pravilu o mjestu predikata u rečenici), ali ga može i slijediti. Ako rečenica ima dva ili više objekata, predikat treba doći na kraj rečenice:

Ako u izreki vrimenorič ima svoj sklon, i pitanje, tako sklon može stati prid vrimenoričju, ali za vrimenoričju; n. p. Jesi li ispisao knjigu; ali: Jesi li knjigu ispisao. Ako li vrimenorič ima više sklonovah, ona dohodi na zadnje

misto od izreke; n. p. Jesi li tvoju knjigu za moga strica pravo složio. Ovo isto biva i onda, kad u izreki nije pitanja. (R, str. 104)

Sintaksa je njegovih tekstova potvrdila slijed *predikat – objekt*:

- *Kada Gospodin pohadja slugu siromašnoga, ne pohadja sina bogatoga.* (H, str. 214)
- *Isukerst je držao moj pir kadno je svoje Božanstvo združio s' našim čovičanstvom.* (H, str. 215)
- *Kupio sam knjigu kod Taliana / Kupio sam knjigu u Taliana.* (NRI, str. 96)

Manje je broj slijed *objekt – predikat*, glagol je tada na kraju rečenice, što je u skladu s njegovim pravilom o položaju *vrimenoriči*:

- *Jesi-li dužnosti tvoga stališa virno izveršivao?* (H, str. 112)
- *Isuskerst ovakvu oblast ima.* (H, str. 17)

Što se pak rečenica s više objekata tiče, predikat dosljedno prethodi objektima:

- *Zato priglavljivam, i govorim vami s'ričima Svetoga Ivana Evangjelisti.* (H, str. 222)
- *Za najpervo podao je Isuskerst svojim učenicim zapovid, i punomoć.* (H, str. 16)
- *Targnuti sablju na koga.* (NRI, str. 95)

Iz navedenih se primjera daje zaključiti da Starčević na teorijskoj razini ustraje u pravilu koje glagol najčešće svrstava na kraj rečenice. Možemo pretpostaviti da je takav poredak držao značajkom višega stila. Svjestan da je u govoru i pismu predikat rijetko na kraju rečenice, Starčević pravilo uvodi kao preporuku, ostavljajući mogućnost i za ostale poretke, te ga čak više puta ponavlja u *Ričoslovju*. Jedina su to pravila o redu riječi u obje gramatike u kojima Starčević ostavlja mogućnost izbora. Možemo pretpostaviti da je autor na taj način htio govornicima približiti svoju ideju izbjegavajući pritom odbacivanje preskriptivnim zapisom. Svjedok je to Starčevićeva sjajnoga poznavanja izražajnih mogućnosti tadašnjega hrvatskog jezika. Ipak, i sam se u svojim tekstovima rijetko pridržava takva pravila.

Da predikat može biti na drugome mjestu u rečenici, Starčević piše u jezičnome pravilu u kojemu predikatu prethodi osobna zamjenica: *Ako vrimenorič ima uza se zaimo sobstveno, ona slidi za svojim zaimenom sobstvenim; n. p. Ja govorim od dobra, i od zla; oni traže samo, što je ugodno.* (R, str. 104)

Neobilježen je slijed *osobna zamjenica – predikat* potvrđen i u sintaksi njegovih tekstova:

- *Ali on traži utočišće kod milosrdja, s' načinom nedopušćenim.* (H, str. 101)
- *On ima oblast za postaviti, utemeljiti, braniti, raširiti, i za vike uzdržati svoju cerkvu.* (H, str. 17)

¹⁴ Da su takve konstrukcije u hrvatskom jeziku žive stoljećima, potvrđuje i hrvatska toponimija (*Sabljak Selo, Ivanić-Grad, Bokšić Lug, Cvetković Brdo*). Ipak, danas se pod utjecajem engleskoga jezika sve češće može čuti poredak *nositelj sintagme – apozicija*, npr. *Dukan dijeta, Zvijezda kvaliteta* i sl. pa ne čudi da je spomenuti jezični problem čestom temom suvremene literature (usp. npr. Matković 2005; Barić i sur. 1999; Starčević 2006; Drljača Margić 2009; Morić Mohorovičić – Vlastelić 2011).

- *On gleda takogjer za očitnike.* (H, str. 123)
- *On derži za mnogo, da ni je razbojnik.* (H, str. 122)

Možemo zaključiti da je slijed u kojemu predikat prethodi objektu ili objektima (te u kojemu je predikat općenito na drugom mjestu u rečenici) poredak koji Starčević drži stilski neobilježenim, a koji je i danas u skladu s normom hrvatskoga standardnog jezika.

Bliskost je s današnjom normom autor pokazao i pravilom o položaju upitne riječi i čestice *ne*: *Ako je u izreki pitanje s'nikanjem, ričica upitateljna stoji prid nikateljnom, a nikateljna vazda prid vrimenoričju; n. p. Jeda li neznate za vaše knjige? Što ne vidite onoga gospodina? Nerazumiš li što govorim?*

Propisani neutralni red riječi u kojemu upitna riječ i niječna čestica prethode predikatu zadržan je i u sintaksi njegovih tekstova:

- *Što čujem od tebe?* (H, str. 99)
- *Jesi-li do sada sve ove zapovidi skupa, i svaku posebi zazbilja obsluživao?* (H, str. 160)
- *Jesi-li dužnosti svog stališa virno izveršavao?* (H, str. 147)
- *Jeda-li mi ne vidimo?* (H, str. 103)
- *Jeda-li se ne vidi opet ovdje Božja Svemogućnost?* (H, str. 110)
- *Je-li on imao ikada ovo dobročinstvo zaboraviti?* (H, str. 143)

Iz navedenih se primjera nameće pitanje o položaju enklitika u upitnim rečenicama. Naime, iako autor ne daje jasnu definiciju njihova položaja u rečenici, sintaksa njegovih tekstova navodi na zaključak da iza upitne riječi prva dolazi enklitika *li*, a potom slijede zamjenične enklitike. Osim upitnoga izraza *je li* autor koristi i izraz *jeda li*, i to u zanijekanoj upitnoj rečenici koja u izjavnom obliku nema glagolsku enklitiku *je*. Iako nas takvi primjeri navode na zaključak da Starčević u upitnoj zanijekanoj rečenici slijed *zanijekana čestica ne – glagol – enklitika li* drži stiski obilježenim ili ga čak ne poznaje, autor u gramatici uz primjer *Jeda li neznate za vaše knjige?* piše i primjer *Nerazumiš li što govorim?* Možemo pretpostaviti da Starčević potonjim rečenicama razlikuje značenje: slijed *zanijekana čestica ne – glagol – enklitika li* označava neutralno značenje. Rečenice koje započinju slijedom *jeda – li – zanijekana čestica ne* rečenice su koje imaju dodatno nijansirano značenje. Takve rečenice predstavljaju retoričko pitanje, što je jasno iz konteksta u kojemu se pojavljuju, primjerice:

Sinovi ovoga vika iliti ovoga svita jesu nevirnici, jesu ljudi opaki, jesu grišnici, a sinovi svitlosti jesu pravovirnici, jesu dobrotvornici, jesu pravednici. Sinovi ovoga vika traže ona, koja su na zemlji, a sinovi svitlosti išću ona, koja su na nebu. Jurve, koji su u svojem porođaju, to jest, u svojoj versti, u svojem načinu, u svojem zanatu, i nastojanju pametnii, mudrii, poslenii, i marljivii? Jeda-li mi ne vidimo? da sinovi ovoga svita svaki dan mnogo pametnie, mudrie, marljivie, i skerbnie rade, posluju, i trude za njihovo vrimenito, nego mi za naše vikovito življenje?

Zaključak

Nepobitna je činjenica da gramatike Šime Starčevića, u skladu s vremenom njihova nastanka, u sintaktičkom dijelu nude oskudne opise koji se gotovo u potpunosti odnose na slaganje riječi u sintagme.

Pravila o redu riječi, kao dio poglavlja o sintaksi, u *Novoj ričoslovcu ilirič-koj* iščitavamo posredno, primjerice, u dijelu koji se odnosi na sročnost pridjeva, zamjenice i participa s imenicom. U *Ričoslovju* autor redu riječi posvećuje dva poglavlja: Poglavlje 13, *Od Imenah, Brojoričih, Zaimenah, i Dionoričih* te Poglavlje 14, *Od Vrimenoričih, Priričakah, i Spojnikah*. Osim pravila o redu riječi, u navedenim poglavljima iščitavamo i pravila o sročnosti.

Usporedbom je pravila o redu riječi s redom riječi u gramatičkom i nevezanom tekstu gramatika te u *Homeliamu* utvrđen čest raskorak između onoga što je Starčević zagovarao i onoga što je u svojim tekstovima koristio.

Odnosi se to, naravno, ponajviše na predikat koji autor smješta na kraj rečenice. Ne zaboravimo, Starčević veći broj pravila o redu riječi (a svakako i pravila o mjestu predikata) piše u obliku novinskih članaka netom što je hrvatski jezik proglašen diplomatskim. Svjedok je to, smatramo, autorove (prevelike) želje da svojim pravilima u uporabu uvede red riječi koji je i sam smatrao oznakom višega stila.

IZVORI

1. *Nova ricsoslovica iliricska: vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici. U Tarstu 1812.* (pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002. godine).
2. STARČEVIĆ, Šime: *Ričoslovje*, Glasnik dalmatinski 1849. – 1850. (članke je za knjižno izdanje priredio Ante Selak u nakladništvu Pergamene, Zagreb, 2009. godine).
3. Šime Starčević začastnoga kanonika stolne cerkve senjske, prisednika duh. stola, i župnika grada Karlobaga. *Homelie iliti Tumačenje S. Evangjelja za sve Nedilje od Došastja Gospodinova do posljednje Nedilje po Duhovih.* Knjiga I. U Zadru Bratja Battara Tiskani Izdatelji 1850.

LITERATURA

1. BADURINA, Lada, 2008: *Između redaka: studije o tekstu i diskurzu*, Izdavački centar Rijeka i Hrvatska sveučilišna naklada, Rijeka – Zagreb,
2. BARIĆ, Eugenija i sur. 1999: *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
3. BARIĆ, Eugenija i sur.: *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
4. BRLOBAŠ, Željka, 2002: "Vrste riječi u gramatikama Šime Starčevića", u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28, Zagreb, 7-21.
5. DEROSI, Julije, 1997: "Hrvatski pop jezikoslovac Šime Starčević", u: *Senjski zbornik* 24, 141-150.

6. DRLJAČA MARGIĆ, Branka, 2009: "Latentno posuđivanje u hrvatskome i drugim jezicima – posljedice i otpori", u: Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 25, br. 1, Zagreb, 53-71.
7. JONKE, Ljudevit, 1965.: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb.
8. MATKOVIĆ, Maja, 2005: *Ah, taj hrvatski! Jezični savjetnik za svakoga*, Večernji list, Zagreb.
9. MATASOVIĆ, Ranko, 2001: *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Matica hrvatska, Zagreb.
10. MOGUŠ, Milan, 1995.: *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb
11. MORIĆ MOHOROVIČIĆ, Borana – Vlastelić, Anastazija, 2012: "O pojavama u hrvatskoj sintaksi na prijelomu tisućljeća", u: *Zbornik radova Petoga hrvatskoga slavističkog kongresa održanoga 1. – 3. rujna 2009. u Rijeci*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 473-483.
12. PETI-STANIĆ, Anita, 2006: "O kakvu je redu riječ?", u: *Filologija*, 46-47, Zagreb, 227-238.
13. SILIĆ, Josip, 1984: *Od rečenice do teksta*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb,
14. SILIĆ, Josip – Pranjković, Ivo, 2005: *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
15. STOLAC, Diana – HOLJEVAC, Sanja, 2001: "Kašićeva sintaksa", u: *Drugi hrvatski slavistički kongres, knj. 1* (Zbornik radova), Zagreb, 157-162
16. STOLAC, Diana, 2004: "Metodološki problemi u istraživanju sintakse u starim hrvatskim gramatikama", u: *Fluminensia*, 16 (1-2), Rijeka, 31-43.
17. TAFRA, Branka, 2002: "Jezikoslovac Šime Starčević", u: *Šime Starčević: Nova ricsoslovica iliriska* (pretisak), Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
18. *Tekst i diskurz*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, zbornik radova, Zagreb, 1997.
19. VLASTELIĆ, Anastazija, 2012: *Opis atributa u hrvatskim gramatikama od početaka do kraja 19. stoljeća*, doktorska disertacija (rpk.), Zagreb.

NOTES ON WORD ORDER BY ŠIME STARČEVIĆ

Summary

The paper compares descriptions of word order in *Nova ricsoslovica iliriska* (1812.) and *Ričoslovje* (1849 – 1850) with word order in the mentioned grammars and in *Homelie iliti Tumačenje S. Evangjelja za sve Nedilje od Došastja Gospodinova do posljednje Nedilje po Duhovih*. *Knjiga I. U Zadru Bratja Battara Tiskani Izdatelji 1850*. Not only will the paper show Starčević reflections on word order, but it will also show whether the author adhered to his own notes. Also, it will be determined whether his remarks are part of contemporary Croatian standard language.

KEY WORDS: Šime Starčević, Croatian language, syntax, word order.

DOPUNE GLAGOLIMA U RIČOSLOVICI ŠIME STARČEVIĆA

Mirko Peti
Zagreb

811.163.42' 36"18"
811.163.42-05 Starčević, Š.
izvorni znanstveni članak

Sažetak

Šime Starčević u svojoj *Ričoslovici o glagolima (vrimenoričima)* piše u dva zasebna poglavlja: u poglavlju o morfoloziji i u poglavlju o sintaksi. U poglavlju o morfoloziji glagole opisuje s gledišta konjugacije (prigibanja), navodeći sve morfološke paradigme u kojima se hrvatski glagoli pojavljuju. Na sintaktičkoj razini, koja opisuje funkcioniranje glagola u rečenici, Starčević glagole svrstava u nekoliko odvojenih značenjskih skupina, i u rečeničnim primjerima obilno navodi njihove dopune, ostvarene u pojedinim padežima i prijedložnim izrazima. Polazeći od ispravne pretpostavke da uz glagole koji imaju isti tip leksičkoga značenja dolazi i isti tip sintaktičke dopune, Starčević nam u svojoj gramatici podastire iscrpne popise značenjski srodnih glagola i njihovih sintaktički suvislih padežnih i prijedložnih dopuna. Participirajući najnovija istraživanja na tom području, prije gotovo dvjesto godina oštroumno uočava i opisuje diskretne značenjske razlike među pojedinim skupinama glagola i na temelju njih utvrđuje koji prijedložni i padežni izrazi uz te glagole dolaze kao sintaktički relevantni. Jedina je ozbiljnija manjkavost Starčevićeva opisa hrvatskih glagola na sintaktičkoj razini to što među prijedložnim i padežnim glagolskim dopunama sintaktički ne razlikuje priložnu oznaku od objekta, kao dva bitno različita tipa odnosa imenskih riječi u rečenici prema glagolskima. No uzme li se u obzir vrijeme u koje je *Ričoslovica* napisana, kad teoretske pretpostavke gramatičkog opisa za neka specifična područja jezika nisu još bile ni izričite ni razvijene, ta se manjkavost u Starčevićevu slučaju mirne duše može ako ne baš u potpunosti zanemariti a ono svakako relativizirati. U Starčevića je, k tomu, mnogo više onoga što je dobro i novo od onoga što bi se s nekoga današnjeg gledišta moglo dovesti u pitanje i podvrgnuti kritici.

KLJUČNE RIJEČI: Šime Starčević, glagol, glagolska dopuna

Hrvatskom je glagolu Šime Starčević u *Novoj ricsoslovici ilirčkoj* iz 1812. g. posvetio posebnu pozornost, i po opsegu teksta koji se na nj odnosi (57 stranica od ukupnih 126) i po oštroumnosti gramatičkoga pronicanja u njegovu iznimno složenu morfološku, sintaktičku i semantičku strukturu. U skladu s uvriježenim filološkim poimanjem da je glagolu kao vrsti riječi jedna od temeljnih funkcija izricanje vremena, a još više u skladu s nastojanjem da se u opisu hrvatskoga jezika upotrijebi što primjerenije domaće nazivlje, Starčević glagol naziva *vrimenorič*. Pod naslovom *Od vrimenoriči* (tj. o vremenoričiji, odnosno o riječi kojom se izriče vrijeme) opisuje ga čak u dva poglavlja svoje gramatike: u *Glavi desetoj* na razini *morfolozije*, prikazujući paradigmatički sve glagolske oblike, i u *Glavi četrnaestoj* na razini *sintakse*, prikazujući upotrebu glagola u rečenici.

Mi ćemo se ovdje pozabaviti uvidom u Starčevićev opis glagola na sintaktičkoj razini, posebno na onaj dio što se odnosi na utvrđivanje *dopuna* pojedinim

glagolima koje se izražavaju imenskim riječima u određenim padežima i prijedložnim izrazima. Starčević već prije dva stoljeća izvrsno uočava da za pravilnu upotrebu pojedinoga glagola u rečenici nije dovoljno znati i upotrijebiti sâm taj glagol u bilo kojem od njegovih oblika, nego je, da bi jezični izraz bio valjan, nužno znati upotrijebiti i određene tipove dopuna koje obavezno dolaze uz određene glagole odnosno skupine glagola. Pri upotrebi kojega glagolskog oblika u rečenici glagol tek sa svojom dopunom čini sintaktičko-semantičku cjelinu. Dopune je glagolima u gramatici potrebno navoditi, koliko je god moguće više, zato što taj odsječak jezičnoga sustava, obuhvaćen u tradicionalnoj gramatici pojmom *upravljanja* ili *rekcije*, predstavlja osjetljivo i nesigurno područje gramatičkoga opisa koje se zbog prevlasti značenjskih kriterija u izvedbi teško može podvesti pod predviđiva i čvrsta opća pravila, kao što je to u velikoj mjeri moguće npr. s morfološki prepoznatljivom *sročnošću*. Ono što se ne može obuhvatiti općim pravilom, u gramatici se jednostavno mora popisati. Starčević je kao gramatičar toga bio svjestan i zato u njega i nailazimo na *popise* glagola s dopunama u određenim padežima ili prijedložnim izrazima, koji su (popisi) za ono doba prilično iscrpni.

Koju će dopunu uzeti se pojedini glagol imati određuje se po tipu njegova leksičkoga značenja. Glagoli s istim tipom leksičkoga značenja svrstavaju se u zasebne skupine, stvarajući glagolske nizove s istim tipom dopuna. Popunjavanje takvih nizova odgovarajućim konkretnim glagolima važan je gramatički posao u opisu sintaktičke strukture hrvatskoga jezika. Njime se, naime, stvaranjem što iscrpnijih popisa, odnosno izradom neke vrste rječnika glagolâ sa specificiranim tipovima leksičkoga značenja, daje pouzdan podatak o tome s kojom se konkretnom dopunom određeni glagol u hrvatskom jeziku upotrebljava. Time se bitno smanjuje nesigurnost u upotrebi jezika u određenom komunikacijskom kontekstu, ne samo za stranca nego i za izvornoga govornika hrvatskoga jezika.

Starčević je dopune glagolima razvrstao po padežima, bez prijedloga i s prijedlozima. Kako su mu padež i prijedlog kao morfološki prepoznatljive kategorije najvažniji i zapravo jedini kriteriji za razlikovanje jednog tipa glagolskih dopuna od drugih, Starčević nažalost unutar pojedinih padeža i prijedložnih izraza ne uspijeva uspostaviti dodatne značenjske kriterije po kojima bi mogao razlikovati priložnu oznaku od objekta, a to je razlikovanje za sintaksu glagolskih dopuna iznimno važno. U opisu glagolskih dopuna zbog potrebe preciznijeg opisa glagolskoga značenja nije naime svejedno hoće li se koja dopuna utvrditi kao (fakultativna) priložna oznaka ili kao (obavezan) objekt, a razlikovanje se između toga dvojega nameće kao nužnost valjanoga sintaktičkog opisa, pogotovo onda kad i priložna oznaka i objekt uz isti glagol imaju istu morfološku strukturu (budu ili u istom padežu ili u istom prijedložnom izrazu).

Starčević opis dopuna počinje s nominativom (*prvo padanje*) i uz finitne glagole, tj. one koji imaju izraženu kategoriju lica (u njega *svršene vrimenoriči*), nedvosmisleno ga određuje kao padež subjekta, utvrđujući razliku, kao što i mi danas

činimo, između njegova izrečenog i neizrečenog lika (npr. *ja govorim, a vi slušate i učim i učim i još ne mogu da naučim*). Nastavlja s akuzativom (četvrto padanje), u kojemu dopuna dolazi kao direktan objekt uz prijelazne glagole, tj. „čineće vrimenoriči“, i može se, kako Starčević precizira, pojaviti ili ispred ili iza glagola i to tako da bude ili izrečena ili da se podrazumijeva. Uz primjere štijem knjigu i *slažem pismu* sve bitno o direktnom objektu tu je rečeno. Nije mu promaklo ni to da u posebnu skupinu izdvoji glagole koji svojim značenjem uzeti se kao dopunu traže instrumental sredstva ili oruđa i navodi primjer *Piše knjigu sokolovim perom u vlastitoj krvi močenim*. S navođenjem glagola koji označuju korist ili štetu Starčević nije bio najsretnije ruke; konstatira da takvi glagoli osim „četvrtoga padanja imaju treće“, tj. dativ, što je točno, ali potom navodi primjere koji su pogrešni: *tebi oreš, tebi siješ, tebi branjaš, tebi ćeš i žeti; ukradoše mi konja, odvede mi sestru*. Nijedan od navedenih glagola nije glagol koristi ili štete, nego su svi „normalni“ prijelazni glagoli s objektom u akuzativu, pa navedeni dativi uz njih nisu njihovi dalji objekti, nego su ili priložne oznake ili atributi (*za tebe oreš, moga konja* itd.).

Nakon što je sažeto opisao ono što se može smatrati općepoznatim, Starčević drži da je „vridno truda progledati nikoje vrimenoricse, koje sad ovo sad ono padanje kad s pridstavkom, kad brez pridstavka potribuju“ (tj. s prijedlogom ili bez prijedloga). Da bi pokazao bogatstvo padežnih oblika koji dolaze uz hrvatske glagole, navodi rečenicu u kojoj se upotrebljavaju svi padeži (osim lokativa, kojega Starčević nema): *Sin moga susida šalje knjigu tvome stricu s' velikom zahvalnosti*. Potom prelazi na popise glagola s određenim tipovima leksičkoga značenja koji uzeti se traže dopune u određenim padežima. Prvo se nižu glagoli uz koje kao dalji objekt dolazi imenska riječ u drugom padežu, genitivu. Riječ je uglavnom o povratnim glagolima različitih značenjskih predznaka, kao što su npr. glagoli koji znače neugodno osjećanje (*stiditi se starijega, bojati se Boga, strašiti se grmljavine, pripasti se zla*), glagoli koji znače odvajanje (*proći se zla i nesreće, odreći se vruga i sotone, izbaviti se nevolje, osloboditi se nepravilike, odvrći se svega, odmetnuti se posla, odsvojiti se blaga, čuvati se griha*), glagoli koji znače sjećanje (*spomenuti se starijih, sjetiti se dobročinitelja*), glagoli koji znače zadovoljenost (*nauživati se svita, našderati se mesine*), glagoli koji znače želju (*uželiti se lipa kipa*), glagoli koji znače doticanje (*dobaviti se kraja*).

U glagole s daljim objektom u genitivu Starčević ubraja i glagol *nadati se* (*nadam se prijatelja*). Takva je rekcija toga glagola potvrđena i u starijim hrvatskim tekstovima. U međuvremenu mu je to značenje izbljedjelo i taj se glagol danas upotrebljava najčešće s dopunom u dativu: *nadati se komu* ili čemu (tj. *prijateljlu, dobiti*), a ne *koga* ili čega. U tom se popisu nalaze i četiri prijelazna glagola s dvama objektima: direktnim u akuzativu i indirektnim u genitivu (*nasitio si me pogače, nahranio sam ga kruha, nadojila me mati mlika, napoji ga vode*). I tu je riječ o genitivnim rekcijama koje bismo mogli označiti kao starinske, a danas bismo umjesto genitiva uz te glagole prije upotrijebili instrumental: nahraniti koga

kruhom, napojiti koga *vodom* itd. I to je još jedan od dokaza u prilog pretpostavci da se rekcije uz pojedine glagole s vremenom mijenjaju i da ih je stoga potrebno stalno zapisivati, ne samo zato da bi se gramatički ažurirala nova glagolska značenja koja nastaju, nego i zato da bi se dobio pouzdan pregled njihova povijesnoga razvoja.

Nakon genitiva Starčević navodi i povelik broj glagola koji uza se traže dopunu u dativu (*vrimenoriči pitajuće 3 padanje*). Najveći je dio onih kojima je objekt samo u trećem padežu. Takvi su: *militi se komu*, *obiknuti se čemu*, *tužiti se sudcu*, *klanjati se Bogu*, *ugoditi gospodaru*, *ugadjati svitu*, *dosaditi sudu*, *zadovoljiti pravdi*, *prikazati se spavajućemu*, *umaknuti se dušmaninu*, *rugati se*, *narugivati se*, *narugati se komu*, *opričiti se istini*, *omiliti vojsci*, *predati se nonatelju*, *narediti mlađemu*, *upodobiti se*, *spodobiti se komu*, *zamiriti bogatu*, *protiviti se starijemu*, *udiliti ubogomu*, *virovati kazanju*, *škoditi sebi*, *ozvati se*, *oglasiti se komu*, *odpisati prijatelju*, *uteći pedepsi*, *odoliti sili*, *skriviti*, *sagrišiti komu*, *oprostiti*, *otпустiti komu*, *domariti komu*, *ujednačiti se većemu*, *dodijati komu*, *omrznuti*, *dotužiti prijatelju*, *iznevjeriti se ljubovci*, *poniziti se starijemu*, *umaljati se*, *umoliti se uvriđenomu*, *prigláviti*, *priviknuti*, *prikričati komu*, *ukloniti se zlu*, *dorvati*, *dojačati komu*, *očitovati vladanju*, *čuditi se pametnomu*, *prtititi zlotvoru*, *prilučiti se volji Božjoj*, *popustiti luđemu*, *odgovoriti*, *odgovarati komu*, *smijati se budali*.

Neki glagoli iz tog popisa imaju dva objekta: osim indirektnoga u dativu i direktni u akuzativu (*zajmiti susidu jaspere*, *poručiti komu štogod*, *ustegnuti konju uzdu*, *skupsti komu kose*, *diliti vojnicim plaću*, *navistiti*, *objaviti*, *oglasiti*, *dati na znanje komu štogod*, *uzeti komu štogod*, *nazvati komu dobro jutro*, *podložiti koga sebi*, *nasloniti komu štogod*, *prisuditi komu razlog*, *pokloniti*, *prikazati*, *naricati komu štogod*, *kazati komu štogod*, *učiniti na žao komu što*, *opoviditi komu štogod*, *priporučiti prijatelja komu*, *obećati posleniku plaću*, *zapeti mrižu ticam*, *podvrći*, *podmetnuti komu nogu*, *oteti neprijatelju grad*, *kratiti*, *zakratiti*, *uskratiti komu štogod*, *zapričiti komu štogod*, *sterati komu varke*, *opogovoriti štogod krivcu*, *ugrabiti komu štogod*, *nadomiriti*, *naknaditi komu štetu*, *napomenuti komu štogod*).

Tom su popisu glagola s objektom u dativu dodane i bezlične modalne konstrukcije s ličnom zamjenicom u dativu tipa *pristoji se meni*, *znano je tebi*, *srce mi trepti*, *rači joj se*, *štuca joj se*, *čini mi se*, *steklo mi se je*, *prizire mi se*, *snilo*, *sanjalomi se je*, *drimlje mi se*, *stužuje mu se*, *dogada mi se*, *zgađa mi se*. Dopuna u dativu u tim konstrukcijama nije objekt, jer nije, kao drugdje, uvjetovana značenjem jedinoga glagola, nije sastavni dio njegova sadržaja, nego je uvjetovana sintaktičkim tipom sintagme u kojoj se nalazi. U tom se popisu dativne dopune, suprotno očekivanju, nalaze i uz ove glagole: *obaditi poglavaru*, *održati neznanu*, *izručiti prijatelju*, *očitovati vladanju*, *obiknuti se čemu*, *zadovoljiti pravdi*. Glagol *obaditi* u značenju *optužiti*, *okriviti* javlja se, prema ARj, od 16. do 18. st. samo u dubrovačkih pisaca, i to isključivo s akuzativnom dopunom, glagol *održati* također bi trebao imati dopunu u akuzativu, glagol *izručiti* uz nužnu akuzativnu dopunu može

imati i dativnu (*koga ili što komu*), a uz glagol *očitovati* jedva da možemo zamisliti samo dativnu dopunu, bez akuzativne. Zadnja dva glagola, *obiknuti se* i *zadovoljiti*, vjerojatno su u Starčevićeva doba imala dativnu dopunu, no u međuvremenu im se rekcija promijenila, pa danas prvi traži uza se prijedložni izraz u akuzativu (*obiknuti se na što*), a drugi padežni izraz u akuzativu, uz koji, s nešto modificiranim značenjem, može stajati i padežni izraz u instrumentalu (*zadovoljiti koga ili što* odnosno *koga ili što čime*). Popis glagola s *trećim padanjem* Starčević na kraju proširuje bilješkom u kojoj uvodi opće pravilo po kojemu osim navedenih glagola i svi oni koji znače štetu ili korist, zahvalnost ili nezahvalnost, davanje, otimanje ili uzimanje uz dopunu u četvrtom padežu traže i dopunu u trećemu.

Budući da u padežnom sustavu nema lokativa, šesti padež mu je instrumental. Poduži je popis glagola uz koje dolaze dopune u tom padežu. Ni tu Starčević ne razlikuje glagole s daljim objektom u instrumentalu, kao što su npr. *klimati glavom*, *micati uhom*, *viati dubom*, *oženiti se udovicom*, *potezati topom*, *bacati se kamenjem*, *okoristiti se čime*, *slaviti se*, *dusiti se junaštvom*, *okoristiti se čime*, *cokotati zubima*, *kleti se Bogom*, *zapovidati vojskom*, *zavrći se bremenom*, *hitati se nogama*, *škripati zubima*, *kretati glavom*, *znojiti se znojem*, *mazati se uljem*, od glagola s priložnom oznakom u instrumentalu, kao što su npr. *pocrniti ugljenom*, *grabiti šakom*, *škropiti*, *obliti vodom*, *posipati prašinom*, *pokruti kabanicom*, *ogrnuti ponjavom*, *zagrnuti motikom*, *kaditi tamjanom*, *braniti se sabljom*, *prati vodom*, *trti ručnikom*, *vezati konopom*, *popaliti ognjem*, i sve ih bez ikakva značenjskog razlučivanja nabraja zajedno.

U navedenom popisu neki glagoli imaju dvije dopune. Među njima se mogu razabrati različite sintaktičke funkcije. Uz neke glagole koji traže direktni objekt u akuzativu neke su dopune u instrumentalu priložne oznake sredstva, npr. *zaslipiti koga čimgod*, *miriti vodu bukarom*, *otvoriti škrinju ključem*, *ograditi njivu trnjem*, *tlačiti zemlju nogom*, *pasati bačvu obručem*, *stisnuti štogod kliještima*, ali ima i takvih koje su dalji objekti u instrumentalu, npr. *krcati brod pšenicom*, *pitati dite mlikom*, *zaklinjati koga Bogom*. Uz nepotpune glagole s direktnim objektom u akuzativu instrumentalni izrazi mogu biti i predikatni proširci, npr. *potvoriti koga lupežom*, *nazvati koga Petrom*, *nareći koga carom*, *učiniti koga kraljem*. Uz glagole s daljim objektom u dativu instrumentalni izrazi mogu biti i indirektni objekti u instrumentalu, npr. *zavinuti*, *zavrnuti komu vratom*, *privrći komu životom*. Iz popisa se može izdvojiti i instrumental društva, npr. *pobratiti se s neprijateljom*, *drugovati s kime*, *pomiriti se s kime*, *držati se s kime*, *počupati se s pijanim*, *šaliti se s prijateljom*, *sastati se s kime*, *sprdati se s budalom*, *pomišati vodu s vinom*, *svitovati se s pametnim*, *svaditi se sa susidom*, *rvati se sa smrću*, *pokarati se s rođakom*, *rastati se s drugom*, *igrati se s dicom*.

Podugačak je i popis glagola koji po Starčeviću uza se traže prijedlog *na*. Ne precizira se međutim s kojim se od dvaju mogućih padeža taj prijedlog upotrebljava, s akuzativom ili lokativom (jer Starčević lokativa i nema, iako ga s pri-

jedlogom *na* u primjerima navodi). Kao posljedica tog nerazlikovanja upotrebe prijedloga *na* u dvama različitim padežima u istom se popisu nalaze glagoli koji po sintaktičkim kriterijima u njega ne spadaju. Glagoli s prijedlogom *na* uz riječi u akuzativu morali bi se sa sintaktičkoga gledišta naći u jednom popisu, a glagoli s prijedlogom *na* uz riječi u lokativu u drugom. No kako sintaktičko-semantički kriteriji u Starčevića nisu još jasno i dovoljno dosljedno razlučeni od morfoloških, u opisu glagola na sintaktičkoj razini dogodi se da morfološki kriterij bude dominantan. Glagoli u lokativnim sintagmama tipa *utaboriti se na polju* i glagoli u akuzativnim sintagmama tipa *srđiti se na koga* sintaktičkine pripadaju istom glagolskom tipu. I to zato što glagol *utaboriti se* (i po značenju njemu srodni) ne traži nužno uza se prijedlog *na*, nego može stajati i s drugim prijedlozima, npr. *utaboriti se izvan zidina, ispred grada, pod zemljom, iza šume*, i sl., a glagol *srđiti se* (i po značenju njemu srodni), sa značenjem upravljenosti radnje na koga ili što, traži uza se upravo prijedlog *na* i s navedenim značenjem ne može stajati s drugim prijedlozima. Jednom riječju: uz glagol *utaboriti se* lokativni je prijedložni izraz *na polju* priložna oznaka mjesta (koja odgovara na pitanje *gdje*), a uz glagol *srđiti se* akuzativni je prijedložni izraz *na koga* prijedložni objekt glagola *srđiti se* (koji odgovara na pitanje *na koga ili što*).

U Starčeviću se popisu glagola s prijedlogom *na* na tu važnu sintaktičku razliku između priložne oznake i prijedložnoga objekta ne upućuje ni u jednom pojedinačnom slučaju. A trebalo bi na nju uputiti, jer i među samim lokativnim sintagmama s prijedlogom *na* ima takvih, kao npr. *imati na pameti, držati na pameti*, koje nisu priložne oznake, nego prijedložni objekti u ustaljenim frazeološkim sintagmama. Stoga čitatelj sâm mora dokučiti koji glagoli iz popisa s određenim značenjima i u akuzativu i u lokativu obavezno traže uza se prijedlog *na*, odnosno uz koje su glagole s prijedlogom *na* sintagme koje uz njih stoje prijedložni objekti (npr. A: *zgrnuti na hrpu, sumnjati na koga, lajati na susida* itd.; L: *jahati na magarcu, štetovati, gubiti na čemu* itd.), a uz koje je u oba ta padeža taj prijedlog samo fakultativan, pa su i prijedložne sintagme koje uz njih stoje neobavezne priložne oznake (npr. A: *pribiti na vrata, pljuvati na mrcinu* itd.; L: *ležati na zemlji* itd.).

Ni za prijelazne glagole s objektom u akuzativu, tipa *pustiti blago na njivu, nositi đubar na polje, obisiti kabanicu na klin, vezati konja na konop*, ne bismo se mogli složiti da su „vrimenoriči pitajuće pridstavak *na*“, jer prijedložni izrazi u svim tim primjerima uz navedene glagole nisu obavezni, glagoli ih nužno ne traže (ne „pitaju“), nisu dakle kao dopune uvjetovani njihovim značenjem, nego se pojavljuju kao fakultativne priložne oznake, a mogle bi biti izrečene i s nekim drugim prijedlogom, npr. *pustiti blago iz štale, nositi đubar u vrt* itd. Dominantno je sintaktičko svojstvo tih glagola dakle ipak prijelaznost, a ne to da uza se traže prijedlog *na*. U bilješci uz glagole s prijedlogom *na* Starčević oštroumno i točno primjećuje da glagoli kojima je „pridružen pridstavak *na*“, kao što su npr. *naprtiti, natovariti, nasloniti*, traže taj „isti pridstavak za sobom“. Jednako tako precizno

uočava izricanje prostornih odnosa u vezi s prijedlogom *na* kad veli da svi glagoli koji označavaju micanje, gibanje, potezanje ili uznošenje s nižega mjesta na više traže iza sebe prijedlog *na*, npr. *uspjeti se na jablan, skočiti na stinu* itd. Time je Starčević uz značenjski određeni tip glagola anticipirao obaveznost priložnih oznaka s prijedlogom *na* u akuzativu.

Kao u glagola s prijedlogom *na*, sličan se metodološki problem javlja i u Starčeviću popisu glagola s prijedlogom *u*. Ni tu se uz navedene glagole ne razlikuje prijedložni objekt od priložne oznake, pa uz objekte u sintagmama tipa *udariti u plač i povirovati u čare*, koji odgovaraju na pitanje *u koga ili što*, u sintagmama tipa *baciti u vodu i gledati u ogledalo* imamo i priložne oznake koje odgovaraju na pitanje *kamo*. Takvi bi se i njima istovjetni primjeri morali naći u dvama različitim popisima. U odjeljku *Od pridstavka* (tj. o prijedlogu) vidi se da je Starčeviću jasno kako pojedini prijedlozi mogu imati više padeža, i tu ih on razdvaja i posebno opisuje, ali ni tu, kao ni u poglavlju o glagolima, ne razlikuje dovoljno jasno sintaktičku funkciju objekta i priložne oznake.

I u sljedećem popisu glagola s prijedlogom *za* uz prijedložne objekte u instrumentalu tipa *čeznuti, venuti, ginuti za čim*, nalaze se i priložne oznake tipa *sjediti za trpezom, hoditi za kim*, a tu su i akuzativne sintagme različita sintaktičkog statusa, od prijedložnoga objekta tipa *mariti za koga, udati se za momka*, preko priložne oznake tipa *primiti se za granu, privezati konja za plot* do predikatnog proširka tipa *kruniti koga za kralja, izabrati koga za vladaoca*.

I u popisu glagola s prijedlogom *po* jedne pored drugih figuriraju lokativne i akuzativne sintagme, jedne i kao priložne oznake, npr. *šetati po polju* i kao prijedložni objekti, npr. *vladati se po komu*, a druge samo kao prijedložni objekti, npr. *slati po govedinu*. Glagoli koji znače „uklonjenje ili odmaknuće česa od česa, ali koga od koga“ zahtijevaju genitiv s prijedlogom *od* u funkciji prijedložnoga objekta, npr. *štediti se od posla, tresti se od straha, odahnuti od truda, bižati od koga*.

I genitivne sintagme s prijedlogom *iz* uz glagole koji znače „kakvo ishode-nje, prinešenje, micanje ali gibanje iz mista unutarnjega na izvanjsko“ mogu imati dvojaku sintaktičku funkciju: priložne oznake, kao u primjeru *bižati iz grada*, i prijedložnoga objekta, kao u primjeru *ubiti iz puške*. Tu Starčević oštroumno započinje da kada glagol znači „micanje, gibanje, ali potezanje s mista višega na niže, potribuje misto pridstavka *iz* pridstavak *s*“, npr. *pada šimla s krova, više vila s Velebita*. I sintagme s prijedlogom *o* mogu biti u dva padeža: u akuzativu kao prijedložni objekti, npr. *omrsiti se o meso*, i u lokativu kao priložne oznake, npr. *pisati o komu*. Sintagme s prijedlogom *k* traže glagoli koji su sastavljeni s prefiksom *pri*, npr. *pristupiti k oltaru Božjem, primaknuti se k trpezi*. Taj prijedlog zahtijeva i svaki glagol koji znači „primaknuće, ali približavanje k čemu“, npr. *svratiti se k prijatelju, prilučiti se k ostalima*.

Glagol *biti* Starčević razlikuje kao samostalan i kao pomoćni. U samostalnoj funkciji ima dvije dopune, obje u nominativu, npr. *ja sam gladan*. Javlja se

u punom i enklitičkom obliku. Uočio je bezličnu upotrebu glagola *imati* i *biti* s genitivom kao dopunom, npr. *ima ljudi, ne ima poštenja, bijaše svega*. Dobro je opisao i dijelni genitiv kao imenicu koja općenito i neodređeno znači „stvar koju razdijelju“ u koje se „dio samo od ciloga pita, i razumi“, npr. *daj mi vina, kupi mi mesa, doreni turskih konja*. Posebno se pozabavio opisom razlike između prijedloga *od* i *iz* u sintagmama tipa *daska od* ili *iz drveta*, primjećujući da je „mučno ovu razliku dokučiti svaki put“, ali ipak dobro primjećuje da se *od* upotrebljava kad se želi označiti otcjepljenje jednoga od drugoga, a *iz* kad se želi označiti izvođenje jednoga iz drugoga, i navodi primjere, za *iz*: *izvadit cvit iz rakije, izmastit vino iz grožđa*, a za *od*: *kupio sam polić soka od zovike*.

I na kraju valja reći da je svojim oštroumnim pronicanjem u problematiku hrvatskoga glagola i njegovih dopuna Starčević prije dvjesto godina udario dobre temelje njihovu budućem gramatičkom opisu.

LITERATURA

1. TAFRA, Branka, 2002: Jezikoslovac Šime Starčević. Pogovor pretisku Starčevićeve gramatike *Nova ricsoslovica iliriska*. Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
2. BRLOBAŠ, Željka, 2007: Glagolski vid u hrvatskim gramatikama do 20. stoljeća. Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

VERBAL COMPLEMENTS IN ŠIME STARČEVIĆ'S RIČOSLOVICA

Summary

Š. Starčević deals with verbs in two chapters of his grammar: in morphology and in syntax. On the syntactic level he classifies verbs in semantic groups and describes their complements in particular cases and prepositional phrases. Assuming that the verbs with the same lexical meaning have the same type of complement, he forms comprehensive lists of verbs and their complements. He clearly notices semantic differences among the groups of verbs identifying thus the prepositional and case phrases which they rule. The only shortcoming of Starčević's description is that he does not differentiate the adverbial from the object between the verbal complements.

KEY WORDS: Šime Starčević, verb, verbal complement

„*POSLANICE LIČKE PASTIRICE*“ ŠIME STARČEVIĆA

Zvezdana Rados

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

252-05 Starčević, Š.
izvorni znanstveni članak

Sažetak

U radu se obrađuje niz polemičkih poslanica koje je Šime Starčević, potpisujući se pseudonimom, objavio u *Zori dalmatinskoj* 1846., 1847. i 1848. godine pod naslovom „*Poslanice ličke pastirice Stane Gledović iz Rudaicah na dalmatinsku pismaricu Anu Vidović od Šibenika. O našem književstvu i narodu*“. Zasebna se pozornost posvećuje recepciji Starčevićeve proze, književno-kritičkom i književno-poetičkom sloju „*poslanica*“ te njihovoj književno-povijesnoj kontekstualizaciji, kao i osnovnoj problematici „*poslanica*“ – predmetu i uzroku polemike: neslaganju s ilircima o pitanjima zajedničkoga književnog jezika, pravopisa, književnosti, ilirstva itd.

KLJUČNE RIJEČI: Šime Starčević, polemika, hrvatska proza, hrvatski narodni preporod, ilirizam

Književna djelatnost Šime Starčevića, u većoj mjeri negoli njegov jezikoslovni rad, (p)ostala je žrtvom njegova sukoba sa zagrebačkim ilircima¹; taj sukob i neslaganje oko pravopisa/grafije i koncepcije jedinstvenoga književnog jezika te oko naravi i uloge književnosti bitno su utjecali i na recepciju njegovih djela, koja su u hrvatskoj književnoj historiografiji nepravedno zanemarena – kako u 19. stoljeću, tako i kasnije, sve do suvremenosti.

Još 1912. godine, u članku „Pop Šime Starčević“, nastalu povodom stote obljetnice Starčevićevih gramatika hrvatskoga književnog jezika, Branko Drechler piše:

U povijesti hrvatske književnosti ime Šime Starčevića se i ne spominje, i ako je on po svome radu najznatnije lice naše književnosti u dopreporodno doba. V. Jagić u „Povijesti slavenske filologije“ spominje njegov rad po imenu, ali ne iznosi mu sadržine, a Kerubin Šegvić u djelu „Dr. Ante Starčević“ kaže: „Pop Šime nije dosada bio dovoljno ocijenjen i uvažen u našoj literarnoj povijesti, jer se ljudi ne trude, da prouče rad toga poligrafa“, ali i sam iznio je o njemu tek nekoliko podataka koji su i neispravni!) U tančine izradjena fizionomija Šime Starčevića objašnjava uvelike naše dopreporodno doba, koje nam je slabo poznato, [...]”²*

¹ Starčevićev jezikoslovni rad u u novije je vrijeme ipak revaloriziran, primjerice u radovima V. Anića, Z. Vincea, B. Tafre, H. Delaš i dr.

² Branko Drechler, „Pop Šime Starčević“, *Veda*, 2 (1912), str. 436.

Autor koji u Drechlerovu članku nije tek prigodničarski nazvan „najznatnijim licem naše književnosti u dopreporodno doba“ nije, međutim, ni u kasnijim povijestima i pregledima hrvatske književnosti dobio dolično mjesto. O istaknutom jezikoslovcu, preteči narodnog preporoda, prevoditelju školskih udžbenika, piscu više knjiga moralno-didaktičke proze³ te zapaženih rasprava i polemika u *Zori Dalmatinskoj* i u *Glasniku Dalmatinskom*, govori se tek usput, u kratkim bilješkama i napomenama, ili se pak uopće ne spominje – primjerice, Slavko Ježić u *Hrvatskoj književnosti od početaka do danas: 1100-1941* spominje ga tek govoreći o Anti Starčeviću; Mihovil Kombol, objektivno ocjenjuje Starčevićeve „slovnice“ i pravopisna rješenja te zalaganje za jedinstvo književnog jezika, ali mu u *Povijesti hrvatske književnosti do preporoda* ne pridaje znatniju pažnju; slično je i u Barčevoj *Hrvatskoj književnosti I (Književnost ilirizma)*, gdje se ukratko (u fusnoti) spominju Starčevićeve gramatike, uspješno rješenje pravopisa, vrlo dobro poznavanje narodnog jezika i osjećaj za stil, a glavni je naglasak na sukobu s Gajem; Milorad Živančević mu u četvrtoj knjizi (Liberove) *Povijesti hrvatske književnosti (Ilirizam. Realizam)* posvećuje nekoliko redaka; Miroslav Šicel u drugoj knjizi svoje *Povijesti hrvatske književnosti – Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoa* Starčevića spominje tek u fusnoti kao protivnika Gajeve ortografije; Ivo Frangeš i Dubravko Jelčić uopće ga ne spominju u svojim povijestima hrvatske književnosti, no Jelčić ga je ipak uvrstio u knjigu *Hrvatski književni romantizam* (2002.), gdje se (i opet) naglašava tek njegovo neprihvatanje Gajeve pravopisa; itd.

A riječ je o zaslužnu jezikoslovcu⁴ i piscu duhovnog štiva koji je zacijelo ostavio vidna traga u hrvatskom kulturnom životu, posebice u razvoju i kodificiranju hrvatskoga književnog jezika, pa i hrvatske proze! Poznato je koliko ga je cijenio Ante Kuzmanić, koji je vrlo rado objavljivao Starčevićeve tekstove. U predgovoru Starčevićevoj knjizi *Homelie* 1850. godine istaknuti zadarski izdavači braća Battara pišu vrlo pohvalno o njegovu radu te, među ostalim, ističu: „*Ali zasluga poglavita bi Starčevića, da je naše književstvo procvalo...*“⁵ Prikazujući vrlo objektivno Starčevićovu filološku i književnu djelatnost u pretpreporodnom i preporodnom razdoblju Branko Drechler, u prethodno navedenu članku, uz zamjerke Starčeviću kao „konzervativnu reakcionarcu“, iznosi i vrlo visoke ocjene njegova rada – o gramatici: „*Starčević piše svoju gramatiku ‘u nezrilom viku od dvadeset i sedam nesvršenih godina’, ali je napisao djelo, koje ima značenje prvoga reda u historiji razvika hrvatske gramatike i hrvatskoga jezika*“⁶; o pravopisu: *Starčevićev pravopis,*

ne samo što se tiče slova, već i čitava načina pisanja, najdosljedniji je i najjednostavniji hrvatski pravopis prije Gaja.“⁷; o njegovu stilu i jeziku: „*Kuzmanić je mnogo cijenio Starčevića, jer je pisao lijepim, živahnim stilom i čistim narodnim jezikom [...] Starčević je dobar i ugodan pripovjedač.*“⁸; o njegovim prosvjetiteljskim, nabožno-didaktičkim knjigama: „*A sve ove knjige imadu u našoj književnoj povijesti svoju vrijednost, jer idu u najljepšu prozu ovoga vremena.*“⁹ – riječ je o knjigama objavljivanim četrdesetih i pedesetih godina 19. stoljeća: *Katoličansko pitalo, Homelie, Svagdanja pobožnost i prava izpovid kerstjanska, Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marije.*

Po izgrađenoj književnoj štokavštini, oslonjenoj prvenstveno na narodni (lički) govor, ali i na štokavsko-ikavsku književnu tradiciju, te po dotjeranu stilu i narativnoj lakoći, u „najljepšu prozu toga vremena“ svakako spadaju i Starčevićeve polemičke „Poslanice ličke pastirice“, objavljivane četrdesetih godina 19. stoljeća u *Zori Dalmatinskoj*. U znanstvenoj se literaturi „poslanice“ uglavnom spominju tek kao argument/potvrda konzervativizma i tvrdoglava, nepomirljiva polemikog duha njihova autora u odnosu prema zagrebačkim/sjevernohrvatskim preporoditeljima, koji su i sami na njih vrlo oštro reagirali, posebice Stanko Vraz u članku „*Naš pravopis i Zora dalmatinska*“ (*Kolo*, 1847.):

*[...] Zatim u broju 45, 47, 49, 50, 51, 52. hrupi na mejdan neka rđa, predjevena u zobunac stare neke tobože Ličke pastirice, koja u svojim poslanicama staše buncati i šeptrljati koješta o prevraćenosti sadašnjeg mladog svijeta. Mimogred zape i u pravopis i u djelovanje zagrebačkih književnika, koje blagoizvoljuje imenovati porugljivo „Sutlo-Savo-Dravcima“. Uvrstivši gospodin K u z m a n i ć te poslanice u Zoru, širom otvori vrata nadvladanim i utamničanim rasprama te se opet raštrkaše sa starinskom slobodom u primiren naš svijet, potpaljujući vatru razdora i nesloge. [...] Za urednika hoće se trijezna pamet, zdrav razbor koji ne prima svašta i kojekako već bjelicu pšenicu kao golub odabire od kukolja, pa kao pčela iz svakog cvijeta da isiše med, ostavljajući u njem jed. Za urednika hoće se pomnje, te on traži ljude koji razumiju jezik i stanje stvari i kakav joj se hoće napredak, pa dopisujući da moli takove umove da ga pomažu u trudnu njegovu poslu, [...]*¹⁰

⁷ Isto, str. 443.

⁸ Isto, str. 547.

⁹ Isto, str. 553.

¹⁰ Stanko Vraz, „*Naš pravopis i Zora dalmatinska*“, u: S. Vraz / P. Preradović, *Pjesme i članci / Pjesme, Prvi ljudi, zapisi*, PSHK, knj. 30, Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1965., str. 170-171. Zanimljivo je da ono što se zamjera Starčeviću, previda se kod Vraza (i drugih iliraca), pa se zanemaruje nepomirljivost i oštar polemički duh, pa i netolarancija i bahatost, u njegovu obračunu s urednikom *Zore Dalmatinske* Antom Kuzmanićem i Starčevićevim „poslanicama“.

³ *Put križa Isukarstova*, Split, 1813.; *Katoličansko pitalo*, Rijeka, 1849.; *Homelie*, Zadar, 1850.; *Svagdanja pobožnost i prava izpovid kerstjanska*, Zagreb, 1854.; *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marije*, Rijeka, 1855.

⁴ Usp. Zlatko Vince, nav. dj., str. 401.

⁵ „Pridgovor izdavateljah“, u: Šime Starčević, *Homelie*, knj. I, Braća Battara, Zadar, 1850., str. III.

⁶ Branko Drechler, nav. dj., str. 440.

Iz članka je razvidno da Vraz – nazivajući Starčevića „nekom rđom“ a njegove poslanice „pisanijom g. Š. St.“ – uopće ne poznaje filološki i književni rad istaknutog jezikoslovca ili da ga namjerno ignorira (što je vjerojatnije) i, potpuno gluh za njihove razloge, bezobzirno napada i njega i urednika Kuzmanića.¹¹ Takav Vrazov stav (ne samo njegov, naravno) bitno je uvjetovao kasniju recepciju Š. Starčevića, pa će se u vremenu koje je slijedilo, a u kojem su prevladale koncepcije zagrebačkih iliraca, taj autor sve više zanemarivati i potiskivati u zaborav, obilježen pečatom raskolnika i tvrdoglava konzervativca, koga je „zaslužio“, velikim dijelom, i zbog svojih „Poslanica ličke pastirice“, pa je tako i njihova recepcija uglavnom obilježena baš tim pečatom.

Starčevićem „poslanicama“ nešto su više pozornosti posvetili tek Branko Drechler (Vodnik), u prethodno navedenu radu o Starčeviću, i Tode Čolak, u opsežnu radu „Zora dalmatinska“ (Beograd, 1959.), u poglavlju o tekućoj književnoj kritici u tom listu; i jedan i drugi autor ukazuju i na književnu dimenziju „poslanica“ – Vodnik (i uz ovaj tekst) hvali Stračevićev jezik i stil te dobro poznavanje narodnog jezika i živost pripovijedanja, podsjeća i na njegova promišljanja o književnosti, a Tode Čolak, nadovezujući se na Vodnikov članak, „Poslanice ličke pastirice“ smješta u same začetke hrvatske književne kritike¹²; što je vrlo razložno, jer se u njima daje osvrt na knjigu Ane Vidović *Anka i Stanko ili dubrava Mojanka blizu Splita* (Zadar, 1841.).

Potaknuta uvidom u cjelokupan tekst „poslanica“, a uz to i Kuzmanićevim poštovanjem prema Starčeviću, pa i predgovorom izdavača *Homelia*, te Vodnikovim i Čolakovim zapažanjima o tom polemičkom nizu članaka, a imajući u vidu činjenicu da je hrvatska proza četrdesetih godina 19. stoljeća slabo razvijena, smatram da Starčevićeve „Poslanice ličke pastirice“ zaslužuju i poetičku i književnopovijesnu revalorizaciju, pa će se u ovome radu više pažnje posvetiti njihovu književno-kritičkom i književno-strukturnom, odnosno književno-poetičkom sloju, pri čemu se neće zanemariti ni osnovna problematika – predmet i uzrok polemike.

Šime Starčević, jedan od prvih i najčešćih suradnika *Zore dalmatinske*, u tom je zadarskom listu, među ostalim tekstovima, potpisujući se pseudonimom Stana Gledovich, tijekom 1846., 1847. i 1848. objavio niz od dvadesetak polemičkih poslanica; prva se pojavila pod skupnim naslovom „*Poslanice Ličke Pastirice Stane Gledovich iz Rudaicah na Dalmatinsku Pismaricu Anu Vidovich od Shibenika. O nashemu knjixevstvu i narodu*“ i njemu susljednim podnaslovom: Perva poslanica. Svagdanje zabave Ličke Pastirice; puni naslov, kakav se pojavio u prvoj poslanici, u nastavcima je modificiran i sukladno sadržaju svake od njih ponešto mijenjan i dopunjavan

podnaslovima: Pridmeti razpisivanja; Od Anke i Stanka; Od Sutlo-Savo-Dravacah; Od Nadslovja Novinah, Danice, Matice i Glumarnice; Od Ilirkinjah i masti njihova Odila; Najpervi narod na svitu; Od Ilirah; Od Serbah; Od Hervatah; Od današnjih Hervatah i Serbljah¹³, itd.– ali je uvijek čuvao osnovnu jezgru naslova „Poslanica ličke pastirice“ ili pak „Poslanice ličke pastirice“.

U prvoj je poslanici označeno da je nastala 1842., a u *Zori* se pojavljuje tek koncem 1846., kada je Kuzmanić, nakon zagrebačkim preporoditeljima naklonjenijih i susretljivijih I. A. Kaznačića i N. Valentića, ponovno preuzeo uredništvo. Imamo li u vidu (naznačenu) godinu nastanka inicijalne poslanice (vjerojatno i bar jednog dijela sljedećih; možda i više njih) i vrijeme njihova pojavljivanja, možemo pretpostaviti: 1. da svoje stavove o bitnim pitanjima hrvatskoga narodnog preporoda Starčević nije imao gdje objaviti prije pojave *Zore dalmatinske*; 2. da za njihovo pojavljivanje u novopokrenutu listu također nije bilo povoljno vrijeme, jer je tada Kuzmanić (a sigurno i sam Starčević) još vjerovao u mogućnost kompromisnog dogovora sa zagrebačkim preporoditeljima; 3. da je, nakon odbijanja dvojice ilircima sklonih urednika *Zore dalmatinske*, Kuzmanić – zbog uporne nesklonosti zagrebačkih iliraca da uvaži i stavove o pravopisu i jeziku koji su dolazili iz zadarske filološke škole – kad je ponovno preuzeo uredništvo, kad je u *Zori* već i sam bio prihvatio Gajev pravopis, najuglednijem pripadniku te škole konačno pružio šansu da opsežnije iznese svoje razloge i prijedloge; rekla bih, ne samo zato što je uvažavao i poštovao „župnika iz Karlobaga“, nego i zato što se nadao da u „bratskom/sestrinskom jezičnom prigovaranju“ između hrvatskoga sjevera i hrvatskoga juga Starčevićeva razložna, temeljita „protresanja“ o jeziku i pravopisu mogu biti mnogima korisna i poučna te da bi mogla biti poticaj da se, u traženju „većeg napritka skupne književnosti naše“, ispravi propušteno.¹⁴

¹³ Starčevićevi naslovi članaka, kao i citati iz „poslanica“ koji slijede, ovdje se navode onako kako ih je sam autor pisao, da bi uvid u njegov način pisanja (a koji je bio glavnim izvorom sukoba sa zagrebačkim preporoditeljima) bio što zorniji; inače, dalje se u radu, kao i prethodno, naslovi prilagođavaju suvremenoj grafiji.

¹⁴ Da su to očekivali i Starčević i Kuzmanić, jasno pokazuje Starčevićovo pismo Kuzmaniću, objavljeno u *Zori dalmatinskoj* pod naslovom „Književnost“, kao i Kuzmanićev komentar uz to pismo, gdje se najavljuju novi Starčevićevi tekstovi u zadarskom časopisu: *Sve skoro, što se u tima rukopisim nahodi, – piše Starčević – spada uprav u list književni. Ja znam, da se svaka svakomu na prvi pogled neće dopasti, ja držim, da ćeš se i ti isti u prvi par na prvo moje mnenje sverhu Zore Dalmatinske god. 1844. namergoditi, jere udaram na nikoje tvoje razloge, ali se s' druge strane ufam, da ćeš se opet berzo razvedriti, kako ugledaš, da ja ne radim, i ne tražim ikoga ogorčati, ali uvrediti, nego tebe, i one, koji Zoru štiju, i u Zorusvoja sastavljanja, i raspravljanja postavljaju, probuditi, razdražiti, i navedsti, da s' još većom slobodnostju, nego moja biaše, na moje razloge udarite, i gdigod uzmožete, iste pobijete, i jače razloge vaše uzdignete na samo dobro našega Naroda, našega Jezika, i naše Književnosti.* (Šime Starčević, „Književnost“, prema: Dubravko Jelčić, *Hrvatski književni romantizam*, Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 276-277) *[...]Mersko mi je u te pletke, koje ajku digoš, perst zabosti. Ali se mi Dalmatinci nadamo, da će se*

¹¹ Usp. Stanko Vraz, nav. dj., str. 166-174.

¹² Usp. Tode Čolak, „Zora dalmatinska“, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, knj. IV-2, Beograd, 1959., str. 408-409.

Nadajući se tomu, Kuzmanić pri objavljivanju prve „Poslanice ličke pastirice“ u popratnom komentaru obrazlaže i najavljuje teme o kojima će se dalje pisati:

K ovim poslanicama vridnom rukom napisanim, ovo ću tek dodati, da je nama potribo o našem se jeziku, i narodu počesto razgovarati, budući da književnost zazorice, i podmuče tirana, osobito u ovom početku, zaisto neće nam pravoga ploda dati. Malo jezik znamo, a još manje narodnost svoju; a savladala Talijanština, Nimština, Latinština, Bugarština, i koja druga posoljena smokva. Iz mudroga i temeljitoga protresanja, mnogi mogu se naučiti, okoristiti, poispraviti. Istina da ono nikolike može i po malo bocnuti; ali, hvala Bogu imamo dosta poštenih i izvrstnih rodoljubacah, kojizih neće se krivo ni dodirnuti, nego će se oni njemu nasladjivati. [...] One će po našem plemenitomu, čistomu, ugodnomu, i starinskom pravopisu na svitlo izlaziti kao što njihov vridni pisatelj ište. [...]”¹⁵

Baš kao i urednik u popratnom komentaru uz prvu poslanicu, tako i „lička pastirica“, odnosno autor poslanica, u drugoj od njih najavljuje opsežnu problematiku: „Ti mi pishesh, da xelish čuti, shto se u ovim stranam od Tvoje Anke, i od Tvoga Stanka govori? Ti bi rado znati, shto su sadanji Sutlo-Savo-Dravski Jezikoljubci, i novi Ilirskog jezika naučitelji? Shto je Ilirstvo? Shto se radi o nashem jeziku, i i knjixevstvu? Shto se pishe od nas xenah, i od nashe dice, koja se Dalmatinci, Hervati, Bosanci, i ost. zovu? Kako oti novi ilirskog jezika naučitelji pishu? Kako bi i mi dvi s’ ostalim drugam imale pisati? Ovo su pitanja, na koja Ti ne mogu s’ jednim listom odgovoriti. [...]”¹⁶

Nakon što je najavio „pridmet raspisivanja“, Starčević u sljedećim „listovima“ detaljnije odgovara na postavljena pitanja, obrađujući pritom širok spektar problematike koja bitno određuje narodno biće (uglavnom obuhvaćeno/identificirano ilirskim imenom), kao što su: podrijetlo, politička i kulturna povijest, jezik i književnost, pravopis i standardizacija jezika, odnos prema drugim etnitetima, prvenstveno prema susjednima, sličnosti i razlike s njima. O svim tim pitanjima piše suvereno, kao siguran poznavatelj dotadašnjih znanstvenih spoznaja iz područja povijesti, književnosti i jezika, odnosno normiranja jezika; a upućen je i u suvremena zbivanja u Hrvatskoj, pa i na širem „ilirskom“ pro-

tamošnja Gospoda (dobri naši pomoćnici...) primisliti, pak da ćemo ako Bog da u skladu sve malo po malo popravljati. Na jedan primir govoreći: Talijani sad ne pišu, kako je slavni Dante pisao. – U ovom početku naše književnosti mnoge pogriške svaki dan na polje izvercaju; zato treba kao što rade i ostali učeni narodi, da se često o našem jeziku razgovaramo. A ja ću uzeti prida se (ne ove godine) ono gore spomenuto Starčevića protresanje, i ako mi ne bude što po volji, tiho i s načinom ću mu odgovoriti, jerbo je zaista Starčević mudra glava, i jedna zvizda naša! Među tim molim ga da mi što prije po koji drugi vridni sastavak pošalje, da ne bi se ja izmučio ovi list sam ispunjavati. (Ante Kuzmanić, komentar uz Starčevićovo pismo „Književnost“, prema: Dubravko Jelčić, nav. dj., str. 277)

¹⁵ Ante Kuzmanić, komentar u fusnoti uz prvu poslanicu, *Zora dalmatinska*, III/1846., br. 45, str. 353.

¹⁶ Šime Starčević, „II. Poslanica ličke pastirice“, *Zora dalmatinska*, III/1846., br. 46, str. 359.

storu, posebice u Srbiji. I o svemu tome piše izgrađenim književnim jezikom, bliskim pučkom govoru i kačićevskoj i Reljkovićevoj književnoj tradiciji, daleko dotjeranijim od uglavnom mucave štokavštine koju je većina nositelja ilirskog pokreta tek počela svladavati. Ta Starčević je bio najznačajnijim piscem hrvatske književnosti u dopreporodno/pretpreporodno doba, a ilirci ga zaobilaze; on ne želi učiti od onih kojima bi u pitanjima jezika (i ne samo jezika!) mogao biti učiteljem. Zato toliko žučnih, oštih polemičkih tonova, osobito prema „Sutlo-Savo-Dravcima“, kako pogrdno naziva zagrebačke preporoditelje, ali isto tako i želje da ih izazove na dijalog ne bi li se pronašlo najbolje rješenje, „na samo dobro našega Naroda, našega Jezika, i naše Književnosti“.

Kao vrstan retorikar, Starčević je opsežno zahvaćenu i raznoliku problematiku obuhvatio fiktivnom epistolarnom formom; tako su dokumentarni i znanstveni sloj „poslanica“ stavljeni u književni okvir, čime je pak omogućeno miješanje različitih tipova diskursa – i dokumentarno-znanstvenog i polemičkog i humorističko-pripovjedačkog. Vještina iskusnog propovjednika, iskusnog retorikara, došla je do izražaja u oblikovanju kako pojedinih poslanica, tako i dviju većih cjelina, posebice prve; baš kao i njegove propovijedi, tako su strukturirane i Starčevićeve polemičke „poslanice“ – svaka od njih ima uvod, tumačenje i zaključak¹⁷; pritom je uvod nastavka redovito povezan s prethodnom poslanicom a u zaključku se najavljuje sljedeća; k tomu, uvodni i zaključni dijelovi poslanica, prostor su literariziranog diskursa. Prvih devet poslanica, u kojima se autor kritički osvrće na zagrebačke preporoditelje, čine zasebnu cjelinu, ostvarenu kao epistolarni dijalog dviju sestara (u kojemu, međutim, pratimo tek jedan glas, a drugi tek povremeno, posredno); u ostalim se poslanicama „lička pastirica“, kroz rasprave o imenu i podrijetlu „našega naroda“, argumentirano suprotstavlja velikosrpskim idejama plasiranima iz Novoga Sada.¹⁸ Kako u drugoj cjelini prevladava historio-

¹⁷ Usp. Vesna Grahovac-Pražić, „Homelie Šime Starčevića“, *Crkva u svijetu*, Split, 2011., br. 4, str. 453.

¹⁸ U uvodnom dijelu (brojčano neoznačene) poslanice kojom najavljuje novu cjelinu, „lička pastirica“ priča o razgovoru što se vodio kod „posestime Joke“:

*Kad biah onomadne dofla u Sridnju Goru pohoditi moju posestrimu Joku, najdo kod staroga pope jednoga sveznadara, nikoga preučenoga mladicha iz Komicha grada, koi je u Novom Sadu sve /kole izučio. Ovaj derxechi pod pazuhom nikolika lista od Serbskih Novicah, i jednu knjixicu s nadslovjem: Serbski Litopis, pripovidaje, kako je u Mazinju nadrazloxio popa Cverlju, koi hoche, da smo ILIRCI. Polak naje xenske smionosti uteko mu u besidu, i reko! fto vi u Kerbavi, i mi u Lici nismo Ilirci kao svi Servijanci, i Dalmatinci? – Da kako? odgovori udilj parok, ali preučeni Komichanin izvadi izpod pazuhe jedan list od Novicah, u kojem bijafe upisano ovo pitanje: Tko bi dao Serbstvo za Ilirstvo? Pročitavši starac onaj listak reče: „Ovo je nika bluna pisala, zafto u cilom govoru nekaxe, fto su i odkada Serblji, ni fto su i odkada Iliri; on ne izgovara, koja je cina Serbaljah, ni fto vride Iliri, nego zaverfuje svoj prazni govor pifuch, da bi on najvolio, da svak ostane, fto i jest, koliko da veli: ‘Koi je do sada sidio u tminam neznanja, onaj i u napridak na svitlo neizlazi.’“ [...]. („Poslanica ličke pastirice“, *Zora dalmatinska*, IV/1847., br. 44, str. 225)*

U poslanicama koje su slijedile (također brojčano neoznačene) gube se, međutim, narativni di-

grafski diskurs, a literarna obilježja doista su neznatna (sada izostaje sestrinsko dijaloziranje, i humoristička zaigranost¹⁹), u daljnjoj analizi zadržavam se samo na prvoj cjelini u kojoj su naglašenije korištena sredstva književnog izraza, posebice narativna komponenta, alegorijski postupak i ironija, odnosno humoristički ton.

U inicijalnoj poslanici, predstavivši se ličkom pastiricom Starčević se kao jedan od nepravedno zaobidenih znalaca jezika i kulturne povijesti te kao vrstan pisac koji se s lakoćom služi književnom štokavštinom bliskom narodnom govoru – u vremenu brojnih nesporazuma, nesnalaženja i traženja u procesu nacionalne integracije i formiranja nacionalnog identiteta – obraća šibenskoj/zadarskoj „pismarici“/pjesnikinji Ani Vidović, koja se afirmirala pišući romantično-sentimentalne deseteračke pjesme u duhu epskoga narodnog pjesništva. Rekla bih da Starčević iz više razloga odabire baš tu pjesnikinju kao svoju fiktivnu sugovornicu. Prvi razlog nalazi se u njezinu javnom angažmanu, odnosno u njezinu pjesništvu: Ana Vidović (1800.-1879.) prva je žena iz Dalmacije uključena u književna i nacionalna preporodna gibanja²⁰; 1841. u Zadru objavljuje spjev/„pjesanac“ *Anka i Stanko ili Dubrava Mojanka blizu Splita*, posvećen „ilirskim gospođam“; 1844. objavljuje i drugu knjigu (dvojezičnu kao i prvu) – *Pjesme / I Poemetti*; surađuje u *Zori dalmatinskoj* već od njezina prvog broja; tijekom tri godine, od 1844. do 1846., u tom je časopisu objavila petnaest deseteračkih epsko-lirskih ljubavnih pjesama²¹; u nekima od njih („Mali vijenac“ i „Mišljenja“ npr.), uz ljubavnu, zamjetan je i sloj domoljubne/rodoljubne motivike – kroz romantične priče o ljubavnim svađama i mirenjima na alegorijski se način progovara o aktualnim trzavicama i svađama oko pravopisa i jezika, a ljubavni nesporazum služi kao opomena ili poziv na slogu; uz to, u pjesme je upleten romantičarski arkadijsko-pastoralni doživljaj domovine i poletan budničarski duh, a razvidno je i autoričino priklanjanje Gajevim ilircima²²; indikativno je da u vremenu kada Kuzmanić ponovno preuzima uredništvo, Ana Vidović prestaje surađivati u *Zori dalmatinskoj*.²³

jelovi te autor prelazi na historiografski diskurs; u kojemu se (i opet) vrlo suvereno kreće rabeći izgrađeni jezični standard (doduše – voljom autora? – s nešto slabijim slovopisnim rješenjima negoli u prethodnim poslanicama).

¹⁹ Možda zbog oštih napada iz Zagreba.

²⁰ Upućujem samo na uvodnu pjesmu, upućenu „ilirskim gospođam“, u njezinoj prvoj objavljenoj knjizi, *Anka i Stanko* (Zadar, 1841.) te na oduševljene kojim o toj knjizi iste godine piše Ivan Mažuranić u *Danici*.

²¹ Po ljubavnoj tematici i motivima (ljubavni nesporazum, nevjera, ljubav preko groba i sl.) pjesme su bliske tadašnjoj romantičarskoj osjećajnosti, a zbog egzotičnih folklornih motiva, pa i sentimentalnih elemenata imale su svoju čitalačku publiku čak na njemačkom govornom području.

²² Zapravo, njezino rodoljublje varira između slavodalmatinstva i „ilirskog“ slavljanstva bliskog zagrebačkom krugu preporoditelja.

²³ Vjerojatno su tome pridonijele i Starčevićeve „poslanice“.

Kao najveću vrijednost pjesama Vidovićeve njezini su suvremenici isticali (I. Mažuranić, N. Tommaseo, S. Ivičević, A. Kuzmanić, Š. Ljubić) njihovu srodnost s narodnom poezijom i lakoću kojom autorica koristi narodni jezik, izraz i stih, te činjenicu da to radi žena.²⁴ Kao takva njezina je poezija bila u potpunu skladu s težnjama hrvatskih preporoditelja, i onih iz sjeverne i onih iz južne Hrvatske; naravno, i Šime Starčevića, koji ni sam nije štedio pohvala njezinu pjevanju; što ga, međutim, nije priječilo da ukaže i na njegove nedostatke, pokazujući pritom kako se mogu ispraviti.

Uz Tommasea i Mažuranića i druge spomenute autore, i Starčević pokazuje poštovanje prema poeziji A. Vidović, odnosno prema njezinu spjevu/„pjesancu“ *Anka i Stanko*, koji je bio neposrednim povodom/„ohrabrenjem“ za pisanje „ličke pastirice“. Odabirući ženski pseudonim „lička pastirica“ i „selu“/sestru/posestrimu za sugovornicu, Starčević svojim epistolarnim razgovorima jasno pridaje alegorijsko značenje: baš kao i u pjesmama A. Vidović (pa i drugih hrvatskih preporoditelja), alegorijska slika „sestrinskog razgovora“ upućuje na razgovor hrvatskih zemalja-sestara, hrvatskog sjevera i juga, pa i na Starčevićevu otvorenost dijalogu. I Starčevićev pseudonim ima alegorijsko pokriće – „lička pastirica“ ne samo da je žena iz naroda, sa sela, te kao takva i govori/piše jezikom svoga kraja, nego je i alegorijska slika koja upućuje na zvanje autora poslanica: župnika, duhovnog pastira, koji bdije nad svojim „stodom“. S druge strane, sestra/posestrima jest i „gradska gospođa“; takvo određenje ne odnosi se samo na šibensku/zadarsku pjesnikinju, nego kao metonimijska zamjena alegorijski upućuje i na druge preporoditelje što dolaze iz gradske sredine koji, ma koliko se trudili, ne poznaju dovoljno vlastiti narodni jezik te ga tek trebaju upoznati i usvajajući ga osloboditi se „balasta“ stranih utjecaja. U prvih devet poslanica „sestrinski razgovor“ između „ličke pastirice“ i „gradske gospođe“ redovito se zapodijeva – prije i poslije tumačenja/razrade osnovne problematike; on je svojevrsna poveznica među pojedinim poslanicama i okvir svakoj od njih i široj cjelini. U tim dijelovima poslanica do punog izražaja dolazi Starčevićev pripovjedački talent (njegova naracija doista teče bez zapinjavanja) i smisao za iznijansirano humorističko oblikovanje teksta.

Služeći se fiktivnim glasom „proste pastirice poljske“, neuke žene iz naroda, Starčević se obraća „gospođi gradskoj“ koja piše „po narodnu“. Rekla bih pritom da odabir ženskoga fiktivnog glasa nije tek prilagodba da se otvori prostor „ženskim razgovorima“/„ženskom pismu“ (iako uzima masku/glas obične žene iz puka, autor ne krije svoju učenost ni dušobrižničku pomnju), nego je to postupak kojim se u alegorijskim „sestrinskim razgovorima“ želi postići i didaktička svrha: pokazati kako govori žena iz puka – usporedimo li jezik „po narodnu“ u pjesmama A.

²⁴ Usp. Z. Rados, „Poezija Ane Vidović u *Zori dalmatinskoj*“, u: *Zora dalmatinska*, zbornik (ur. Š. Batović), Zadar, 1995., str. 365-380.

Vidović (ili, zadržimo se samo na spjevu *Anka i Stanko*) s jezikom „ličke pastirice“; odnosno, usporedimo li bogatstvo i lakoću „pastiričina“ jezika sa skromnim i nespretnim jezikom poznate pjesnikinje (nisu njezini stihovi baš tako „puzivi“ kako su ih hvalili²⁵), tada se doista odabir „pastiričina“ fiktivnog glasa nadaje i kao svojevrsna ironija (isto tako i kao autoironija); već i odabir imena – Stana Gledović / Ana Vidović – upućuje na blago-humornu ironiju Stračevićeva diskursa:

Mila Sele da si mi zdravo!

Evo ja gledam, i Ti vidish; ti gledash, i ja vidim. – Mi gledamo, i mi vidimo. – Mili Boxe! dobar li si. – Tvoja dobrota, i nitko drugi čini, da jesmo, da živimo, chutimo, da gledamo, da vidimo, da mislimo, da poznajemo istinu, i lax, dobro i zlo; ti Gospodine! sam po tvojoj dobroti dajesh, i činish, da razlučujemo dobro od zla, da dobro uxivamo, i da se u njemu nasladjujemo, a da na zlo merzimo, da od njega biximo, i da ovako o dobru radech, i od zla bixech, dan po dan u tvomem strahu sprovadjajuch, poleg tvoje volje xivuch, i tebe blagoslivljajuch zasluximo neizgovorivo, i bezkončivo uxivanje onizuih dobarah, koja si ti nami u vikovičnosti pripravio.

Ja Ti Sele draga! davno janjce gledam [...]”²⁶

Koristeći podsmješljivo-šaljiv ton u uvodnoj kratkoj „ričoslovnoj“ igri, rekla bih da Starčević ne želi biti podrugljiv prema imenu i prezimenu poznate pjesnikinje, nego, naprotiv, hoće blagoironijski podsjetiti na međusobnu sličnost i srodnost (Stana / Ana, Gledović / Vidović), na koje će se u samim poslanicama konkretnije ukazivati, posebice na (zajedničku) ljubav i poštovanje prema „Ilirstvu“, prema narodu, narodnom jeziku te prema tradicionalnim etičkim vrijednostima. Tek kad je predstavio fiktivnu autoricu svojih poslanica – „Od ovuda draga Sele! poznati moxesh, kakove sam Ti chudi, kamo sam nagnuta, za čim hlepim, shto xelim, i o čemu rado radim.[...]”²⁷ – i ukazao na ono što ju je privuklo u spjevu Ane Vidović, Starčević svoju ironiju počinje usmjeravati prema drugima, pri čemu je svjestan oporosti svoga stila: „Ja sam prosta pastirica poljska, a Ti gospodja gradska, nemoj mi dakle zamiriti, da ti ovako prosto i slobodno pishem. [...]”²⁸, ističe pri kraju prve poslanice, a u drugoj, vrlo kratkoj, pomalo ironijski opravdava/ objašnjava svoj način pisanja:

Kako sam u ruci nashega listonoshe iz Zadra na me upravljenu knjigu spazila, udilj mi je serce zaigralo, i ja Ti sestrol nemoju izkazati, koliko sam se razveselila, kada sam u njoj vridno Tvoje ime, i prizime ugledala.

Ali me je ova ista Tvoja poslanica jedno malo i smutila, jerbo je ljubkost, koja iz tvoga pera, i govora izvira, sladja od meda, koji iz sata kaplje; ova sladka ljubkost čini, da se strashim s’ Tobom u razpisivanje upustiti, jerbo je u mene ruka teshka, pero tvrdo, rič debela, i govor neugladjen, kako se običajno nahodi kod onih, koji gradjanstva neimaju; zato molim tvoju milu uljudnost, da mi za zlo neuzmesh, ako se svaki put onako ne izustim, kako bi se izustila, da sam u gradu odgojena.”²⁹

No, mora se priznati da u kritičkom pristupu spjevu Vidovićeve Starčević nije nimalo „neuglađen“ ni ironičan; naprotiv, vrlo je blagonaklon prema pjesnikinji. Fiktivna autorica njegovih poslanica visoko cijeni Aninu okrenutost tradiciji i tradicionalnim čudorednim vrijednostima, koje i sama – kako se predstavila u prvoj poslanici³⁰ – životom poštuje; polazeći od jasno postavljenih stavova – i književno-teoretskih³¹ i etičkih – smatra da je pjesnikinja dobro odabrala predmet, da ga je dobro uobličila, da je pogodila svrhu, da njeno djelo pobuđuje plemenite osjećaje... jednostavno, ne šteti pohvale njezinu spjevu:

[...] Tvoja Anka, i tvoj Stanko, koje sam od skoro u ruke dobila, meni daju razumiti, da se ti znadesh mushki zabavljati. Ti nashemu spolu dobro hočesh, ti pokaxujesh, da si u Dalmatinskom, i Hervatskom okrugu perva ovoga vika, koja s Tvojim Pismam Ilirskom knjixevstvu s’ nashe strane poshtenje činish. Ljubav Tvoje Anke, i Tvog Stanka, u koliko je iskra od onoga, koi je istočaj, i vrutak od svake iste ljubavi, jest neduxna, ona je u sebi poshtena, dobra, vridna, i dostojna, da se od nje čedno, i čisto piva, i pripiva. Ali ako se ne obzire na onoga, koi je nju u čovičansko serdce usadio, ona se berzo u divji oganj okriche, ona misto veselja xalost, misto sriche nesrichu radja, proxdire, i skončava dushu i tilo.”³²

Pa i kad zapaža neprikladan „verstopis“, po talijansku, „pastirica“ blago na to upozorava; isto tako i na sintaktičke greške – Starčević ih ne ismijava, nego (da pouči) samo pokazuje koliko ljepše zvuči primjerice: *Otca ne’ma, mile majke*

²⁹ Isto, „II. Poslanica ličke pastirice“, br. 46, str. 359.

³⁰ Pastirica se predstavlja kao radišna, pobožna žena iz naroda, koja živi onako kako se živjelo „dokle duh Francezске sloboschine ovu zemlju ne biashe otrovao“ i ne sviđa joj se novi stil života u gradskim sredinama (kako u Zadru, tako i u Gospiću i Otočcu) ni „nashega spola danashnja, vitrenost, bezposlenost, i sloboschina, koju sadanji svit novim zukom, ugodnom sputnostju, gradjanostju, uljudnostju, i plemenitim odgojenjem nazivlje“. (Šime Starčević, „Perva poslanica“, nav. dj., str. 354)

³¹ U trećoj poslanici, prije osvrtu na spjev *Anka i Stanko*, piše: „Koliko po milosti Boxjoj u plitkoj pameti xenskoj dokučiti mogu, nahodim, da se u pismarskom poslu ima sa svom pomnjom gledati: I. na pridmet; II. Na smotrenje; III. na govor; IV. na verstopis; V. na sverhu, za koju pismar pisme gradi.“ (Šime Starčević, „III. Poslanica ličke pastirice“ *Zora dalmatinska*, III/1846., br. 46, str. 364)

³² Šime Starčević, „Perva poslanica“, nav. dj., str. 354-355.

²⁵ Usp. Zvezdana Rados, nav. dj., str. 377-378.

²⁶ Šime Starčević, „Perva poslanica“, *Zora dalmatinska*, III/1846., br. 45., str. 353.

²⁷ Isto, str. 354.

²⁸ Isto, 355.

ne'ma. /Jashe Stanko vranca konja svoga/ S' punom časom vina u svoj ruci., negoli: Otac nema, milu majku nema./ Jashe Stanko vranac konja svoga/ S' punom časom vina u svom ruci.³³ Uz pohvale, kakve su inače pratile pjesme Ane Vidovićeve, Starčević, dakle, za razliku od većine njezinih kritičara, ukazuje i na mjesta koja bi pjesnikinja trebala dorađivati: „Pridmet jest različito izabran, on odgovara sverhi predstavljenoj, dakle on je plemenit i hvale dostojan. – Koi se u pismarstvo razumi, smotrenje Tvoje svaki xvali, jerbo je skladno, i plemenito izvedeno. Govor jest Ilirski, ali gdikoja rečenja vridjaju Ilirsko uho, protive se pravilim Riçoslovnim.“³⁴

Iako to nigdje izričito u tekstu ne kaže, rekla bih, da Starčevića upravo Vido-
vićkin (i ne samo njezin) diletantski pristup „ilirskom“ jeziku, narodu i narodnosti, potiče na (kako reče Kuzmanić) „mudro i temeljito protresanje“ o tome. Spjev *Anka i Stanko* nije cilj njegova polemičkog razračunavanja, nego je taj spjev samo povod za oštro polemiziranje sa (kako ih podrugljivo naziva) „Sutlo-Savo-Dravskim jezikoljupcima“, sa „novim u Zagrebu ilirskoga jezika naučiteljima od Ilirstva“, kojima on odriče pravo da zastupaju sve Hrvate, sve Ilire. Prema njima je veoma žestok, za njih nema razumijevanja ni opravdanja – ni prema njihovim jezično-pravopisnim rješenjima, ni prema shvaćanju zajedničke književnosti, naroda itd. U tim dijelovima njegova retorika gubi blagonaklonu blagoljubivost zamjetnu u fiktivnom dijalogiziranju s Anom Vidović, a blagohumorna ironija poprima oštar satirički naboj. Vrlo je kritičan prema svim preporoditeljskim pothvatima sjevernohrvatskih iliraca: prema ilirskim čitaonicama, Matici ilirskoj, prema „Glumarnici“, ilirskim nošnjama, *Narodnim novinama*, *Danici ilirskoj*, ilirskim zabavama; odriče im pravo na ilirsko ime, itd.

Shodno tomu, vrlo negativno, tek uz ponešto priznanja, ocjenjuje i književne priloge u *Danici*, pri čemu prvenstveno polazi od drugačijih svjetonazorskih koncepcija (u poslanicama je naglašena religiozno-didaktička crta) od onih liberalnih³⁵ koje je zastupao mladi naraštaj iliraca:

Danica Ilirska nedaje, koliko je bila u svojem najpervom pozivu obechala, ali i pak ima stvarih, koje su vridne, da se jednom proshtiu. Stare xene po Liki, i po Kerbavi, to jedino njoj za zlo uzimlju, shto na svakom skoro listu, običajno iz početka, postavlja pismice, koje od ljubavi u putenom zaneshenju, i vitrenosti, ili od nikoga pravo neiztumačenog jedinstva go-

*vore; drugo: shto iz Nimačkih Romanah preneshenja za mladex pogibelne ljubavi nedokuhano, i neosoljeno izdaje; tretje: shto malo kada ima nauka od chudorednosti, brez koje u narodu, i u domovini nemoxe ni malo ni veliko dobro biti.*³⁶

Uostalom, slične zamjerke, bar glede stihovanih priloga na njenim stranicama, imali su i drugi – primjerice S. Vraz u predgovoru zbirci *Gusle i tambura* ili, kasnije, A. Barac; nije teško zapaziti ni sa Starčevićim sudovima podudarna zapažanja o književnosti toga razdoblja kod M. Šicela i drugih autora.³⁷ I na koncu, kad je riječ o S. Vrazu, znamo da ga hrvatski književni povjesničari smatraju začetnikom hrvatske književne kritike. Šteta što su, gotovo istovremeni, književno-kritički napisi objavljavani u *Zori dalmatinskoj* – recentna „književna protresanja“ S. Ivičevića, Š. Ljubića, pa dijelom i „poslanice“ Š. Starčevića – ostali nezamijećeni, što je njihova uloga u povijesti hrvatske književne kritike gotovo u potpunosti zanemarena, ako se izuzme spomenuti rad T. Čolaka, donekle (neskromno dodajem) i moja knjiga *Hrvatska književnost u Zadru (19. st.)*.

Promatramo li Starčevićeve polemičke „poslanice“ u kontekstu razvoja hrvatskoga proznog izričaja, zanemari li se ikavština, one se – bar u pojedinim fragmentima, u kojima spontano progovara, makar i glasom pastirice, učeni duhovnik i jezikoslovac – nameću kao vrsno prozno pismo, u vremenu dok je hrvatska književna proza još slabo razvijena: „poslanice“ nastaju (bar jedan dio njih) početkom

³⁶ Šime Starčević, „V. Poslanica ličke pastirice“, *Zora dalmatinska*, III/1846., br. 47, str. 374.

³⁷ U ocjeni domoljubne lirike u vremenu hrvatskoga narodnog preporoda, Barac, među ostalim, piše:

Prazninu prosječne domoljubne lirike u doba ilirizma vrlo je dobro osjetio Vraz, pišući u „Guslama i tamburi“:

*„Ti dobro znaš, učeni moj štioče, kakve su se kod nas dosad gradile pjesni. Krotke i bezazlene, te ne bi od njih posijedila ni mačku dlačica, a kamo li kosa u koje naše mudre glave. Pjevalo se (kako znaš) samo o ljubavi, o crnih i (promjene radi) katkad i o modrih očijuh; izvan toga o slozi i bratstvu, o ognjištu i bojištu, a pri tom je ostala mirna krajina.“ Velik dio te domoljubne književnosti izvrnuo se u verbalizam bez pravoga sadržaja. [...]“ (A. Barac, *Hrvatska književnost I*, *Književnost ilirizma*, Zagreb, JAZU, 1964., str. 83.)*

Navodim samo jednu od uobičajenih prosudbi o vrijednosti onodobne proze:

Jednom riječju: iako se pripovjedačkim pokušajima javio popriličan broj spisatelja ilirskoga i postilirskoga naraštaja, gotovo bi se na prste jedne ruke moglo nabrojiti prozu koja može podnijeti kakav-takav literarni estetski sud [...]

*[...] Efekt svega toga poznat je: početak hrvatske pripovjedačke proze gotovo do Šenoine pojave i tek s ponekom iznimkom, na izrazito je diletantskoj razini: još uvijek u borbi za svladavanjem književnog jezika, bez tradicijskog oslonca, pripovjedači četrdesetih i dobrim dijelom pedesetih godina zapravo tek „vježbaju“ prozno umijeće vrludajući od oponašanja loših prijevoda, odnosno preradbi originala iz stranih literatura [...] do opetovanja poznatih motiva iz epske narodne baštine i Kačića, dakako, o sukobima, uglavnom, s Turcima [...] (Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti I – Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoae*, Naklada Ljevak, 2004., str. 101, 104-105)*

³³ Isto, „III. Poslanica ličke pastirice“, nav. dj., str. 365.

³⁴ Isto.

³⁵ U razlici između Starčevićeve koncepcije književnosti i one koju je zastupao mladi naraštaj, ilirci, B. Vodnik, dobrim dijelom opravdano, vidi jedan od bitnih uzroka razmimoilaženja među njima: „[...] Starčević se protivi nastojanju preporoditelja, da stvore narodnu književnost svjetovnoga sadržaja u duhu suvremenom, pa izdiže nad ove težnje pobožno-poučnu književnost u duhu XVIII. stoljeća. [...]“ (Branko Drechler, nav. dj., str. 545).

četdesetih godina 19. stoljeća a objavljene su nekoliko godina nakon *Pogleda u Bosnu* Matije Mažuranića, neposredno nakon Nemčićevih *Putositnica* i nekoliko Demetrovih novela, ponešto i D. Jarnevićeve i nekoliko priča na stranicama *Zora dalmatinske* (crtice kakve su se pojavljivale u *Danici* zanemarive su), a prije Mažuranićeva vrsnoga proznog spisa *Hrvati Mađarom*.³⁸ Starčevićeve „Poslanice ličke pastirice“ (i ne samo „poslanice“!), ma koliko bile prozivane kao konzervativne i protoliberalne, i kao takve zaobiđene, izrazom su daleko naprednije/daleko ispred i daleko slobodnije/spontanije u naraciji, pa i u intelektualnoj iskričavosti, od većine proznih tekstova „napredne“/liberalne mlađe, ilirske, generacije.

Tragovi proznog rukopisa Š. Starčevićeva, ako se baš ne mogu prepoznati kod sjevernohrvatskih pisaca, ipak su sigurno utirali put jezično i stilski dotjeranoj prozi M. Pavlinovića (na kojoj se učio i A. Šenoa), a prepoznatljivi su, bez sumnje, i u specifičnom proznom stilu³⁹ kojim su pisana satirička *Pisma Magjarolacah* (1879.), pa i raniji satirički feljtoni njegova nećaka Ante Starčevića, koji je pak vidno stilski utjecao na istaknute predstavnike hrvatskog predrealizma i realizma – A. Šenou, A. Kovačića, S. S. Kranjčevića, E. Kumičića, pa i neke kasnije autore, primjerice M. Krležu.

LITERATURA

1. Antun Barac, *Hrvatska književnost od preporoda do stvaranja Jugoslavije*, knj. I – *Književnost ilirizma*, Zagreb, JAZU, 1954.
2. Tode Čolak, „Zora dalmatinska“, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, knj. IV-2, Beograd, 1959., str. 359-414.
3. Helena Delaš, *Prozodija Šime Starčevića*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012.
4. Branko Drechler, „Pop Šime Starčević“, *Veda*, 2 (1912.), str. 436-444, 542-553.
5. Ivo Frangeš, „Mažuranićev spis *Hrvati Mađarom*“, u: *Nove stilističke studije*, Globus, Zagreb, 1986., str. 119-145.
6. Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb – Cankarjeva založba, Ljubljana, 1987.
7. Vesna Grahovac-Pražić, „Homelie' Šime Starčevića“, *Crkva u svijetu*, Split, 2012., br. 4, str. 449-465.
8. Dubravko Jelčić, *Hrvatski književni romantizam*, Školska knjiga, Zagreb, 2002.
9. Dubravko Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1997.
10. Slavko Ježić, *Hrvatska književnost od početaka do danas: 1100-1941*, naklada A. Velzek, Zagreb, 1944.
11. Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Zagreb, Matica hrvatska, 1961.
12. Irvin, Lukežić, „Homelie' Šime Starčevića iz 1850. godine“, *Riječki teološki časopis*, 13/2005., br. 1, str. 201-209.
13. Zvezdana Rados, *Hrvatska književnost u Zadru (19. st.)*, Thema, Zadar, 2007. / „Hrvatska književnost u Zadru za austrijske uprave“, u: Š. Peričić – M. Stagljčić – A. Travirka – Z. Rados – G. Rabac-Čondrić, *Zadar za austrijske uprave*, Matica hrvatska – ogranak u Zadru, Zadar, 2011., str. 789-951.
14. Zvezdana Rados, „Poezija Ane Vidović u *Zori dalmatinskoj*“, u: *Zora dalmatinska*, zbornik (ur. Šime Batović), Zadar, 1995., str. 365-380.
15. Šime Starčević, *Homelie*, Braća Battara, Zadar, 1850. – „Pridgovor izdavateljah“, str. III-IV.
16. Šime Starčević, „Poslanice ličke pastirice Stane Gledovich iz Rudaicah na dalmatinsku pismaricu Anu Vidovich od Shibenika. O našem književstvu i narodu“, *Zora Dalmatinska*, Zadar, god. III/1846., br. 45, str. 353-355; br. 46, str. 361, 364-366; br. 47, str. 369-370, 373-374; br. 49, str. 385-388; br. 50, str. 393-394; br. 51, str. 410-413; god. IV/1847., br. 44, str. 225-227; br. 47, str. 237-240; br. 49, str. 247-248; br. 51, str. 253-255; god. V/1848., br. 1, str. 3-4; br. 2, str. 6-7; br. 3, str. 10-11; br. 4, str. 13-15; br. 5, str. 247-248; br. 7, str. 26-27; br. 8, str. 29-30. (pseud. Stana Gledović)
17. Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. I – *Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoe*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004.
18. Branka Tafra, „Jezikoslovac Šime Starčević“, pogovor u: Šime Starčević, *Nova ricsoslovića iliriska*, (pretisak), Institut za hrvatski jezik i književnost, Zagreb, 2002., str. 127-172.
19. Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1990.
20. Stanko Vraz, „Naš pravopis i *Zora dalmatinska*“, u: Stanko Vraz / Petar Preradović, *Pjesme i članci / Pjesme. Prvi ljudi. Zapisi*, PSHK, knj. 30, Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1965., str. 166-174.
21. Milorad Živančević, *Ilirizam*, u: Milorad Živančević – Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4. (*Ilirizam. Realizam*), Liber - Mladost, Zagreb, 1975., str. 7-217.

³⁸ Usp. Ivo Frangeš, „Mažuranićev spis *Hrvati Mađarom*“, u: *Nove stilističke*, Globus, Zagreb, 1986., str. 119-145.

³⁹ Usp. Dubravko Jelčić, *Hrvatski književni romantizam*, Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 531.

„*POSLANICE LIČKE PASTIRICE*“ / “*EPISTLES OF LIKA'S SHEPHERDESS*“
OF ŠIME STARČEVIĆ

Summary

The work treats a series of polemical epistles titled „*Poslanice ličke pastirice Stane Gledović iz Rudaice na dalmatinsku pismaricu Anu Vidović iz Šibenika. O našem književstvu i narodu*“ / „*Epistles of Lika's shepherdess Stana Gledović from Rudaice to the poetess Ana Vidović from Šibenik. About our literature and people*“, which Šime Starčević, under a pseudonym, published in the journal *Zora dalmatinska* 1846th, 1847th and 1848th. Separate attention is paid to the reception of Starčević's prose, to the literary-critical and literary-poetic characteristics of „*Epistles*“ and their literary-historical contextualization, as well as to the primary problems of „*Epistles*“ – the theme and the cause of the polemics: disagreement with the Illyrianists on issues of common literary language, orthography, literature, Illyrian mood, etc.

KEY WORDS: Šime Starčević, polemics, Croatian prose, Croatian national revival, Illyrian Movement

**APOLOGIJA ANTIVUKOLOGIJE ILI:
ŠIME STARČEVIĆ I BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR**

Ante Selak
Sveučilište u Zagrebu
Učiteljski fakultet

929 Starčević, Š.
pregledni članak

Sažetak

U radu se raspravlja o više aktualnih pitanja hrvatskoga jezika, što su se, nerijetko i vrlo dramatično, kristalizirala sredinom, naročito u zadnjim desetljećima 19. stoljeća.

Promičući ikavicu kao povijesno i zemljopisno najprimjereniju i najsvrsishodniju jezičnu poveznicu hrvatskih ljudi i krajeva, Šime Starčević u povodu Bečkoga književnoga dogovora (1850.) pretresa više (pokazat će se – i dandanas) aktualnih pitanja hrvatskoga jezika. Počev od pitanja rasprostranjenosti, posebnosti i jedinstvenosti, odnosno povijesnosti hrvatskoga jezika do problema bilježenja onoga što se ne izgovara, odnosno izgovaranja onoga što je neobilježeno; od kompleksa pitanja vezanih uz staroslavenski jat, pri čemu se ne zaboravlja ni Gundulić kao ni utjecaji na orače, kopače, kozare i govedare do pitanja nerijetko pritajene, povukovljene srbizacije hrvatskoga jezika...

Jezična promišljanja Šime Starčevića neizravno će dramatično aktualizirati i Vlado Gotovac početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća kada, lamentirajući nad sudbinom hrvatskoga jezika – umnogome projektiranom Bečkim književnim dogovorom, proročki ističe: “Naš je jezik pretvoren u ludnicu! Golemu ludnicu dubleta, raspadnutih riječi, riječi koje su izgubile svoje porijeklo i svoje izvorno značenje: šizofreni sifilični jezik, sišavši s uma, banči nad svojim grobom...” Svjestan činjenice da samo jezik pokazuje što se prosljeđuje iz dubine vjekova prošlosti u dubinu vjekova budućnosti, Gotovac poetski konstatira kako je posljednji trenutak i kako je opća obveza da izvedemo radikalnan obrat u pristupu pitanjima jezika, posljednji trenutak za revoluciju u našoj filologiji. Nesreće su nas, zaključuje, napokon dovele do općeg pitanja o jeziku, i novi odgovor mora s njim početi.

Ista - što će reći sudbinska - pitanja za hrvatski jezik (ne manje dramatično, i nipošto u lakšim okolnostima) postavljao je i Šime Starčević.

KLJUČNE RIJEČI: Šime Starčević, hrvatski jezik, ikavica, Bečki književni dogovor

Uvodna opaska: Poglavlje možemo početi i pitanjem: zašto se Šime Starčević čak u pet brojeva *Glasnika dalmatinskoga*¹ vraćao Bečkom književnom dogovoru? Odgovor će, razumije se, proizaći iz uvida u sadržaj Starčevićevih višekratnih javnih istupa.

¹ Šime Starčević: *Književni dogovor I.*, GD, br. 44, Zadar 31. svibnja 1850., str. 175-176; *Književni dogovor II.*, GD, br. 46, Zadar, 7. lipnja 1850, str. 184; *Odgovor na Književni dogovor II.*, GD, br. 48, Zadar, 14. lipnja 1850, str. 192; *Književni dogovor III.*, *Književni dogovor IV.*, *Književni dogovor V.*, GD, br. 51, Zadar, 25. lipnja 1850, str. 201-202, Razlaganje Glavnih Pravilah za južno narječje Vuka (Stefanovića) Karadžića, GD, br. 103, Zadar, 24. prosinca 1850, str. 417-419.

Prvi nastavak serijala Starčević posvećuje prvoj točki *Dogovora*. Poslije citiranja originala (u ikaviziranom i pomalo ironiziranom prijevodu) ispisuje opširan književni odgovor² u pet tematskih točaka. U prvoj ističe kako jedan veliki slavenski narod, koji se ilirski i hrvatski nazivlje, a obitava između Dunava i Jadrana, koristi različite govore. Dugogodišnji okupatorski jaram oduzeo je mnogo od jezika tog naroda, ali je i ostavio još više od svoga jezika, od jezika okupatora. „Otkud izlazi *ča* i *kaj*”, pita se i nastavlja: “zašto Istrijanci, bližnji njima južni primorci, Kranjci, Korušci, Štajerci, i Sutlosavodravci u tolikim ričima neslažu s’ ostalim južnim Slavjanima, ako ne zato što su dugo vrimena s drugim, ne čisto Slavjanskim Pucim općili?”³ Ali usprkos tom potlačenju, inostranskoj sili i vlastitoj neslozi, narod se ipak među sobom razumije, ima isti jezik i nije jezično raskomadano. To što različito govori, a onda, što je i posve logično, i različito piše, ne znači da je i jezično raskomadano. Jer, narodom ga čini jedinstveni jezik i običaji, a ne jedinstveni pravopis, zaključuje u drugoj točki.

Uz to naš narod ima tri vrste slova, ističe u trećoj točki. Ima glagoljski slovopis iz četvrtoga, latinski iz drugoga⁴ i ćirilski iz osmoga. Glagoljicom i ćirilicom danas se služe samo misnici u crkvi, a latinicom i izvan crkve. Zato bi gospodin Vuk, kad pretresa pokvarena slova ćiriliska, bolje učinio, ističe Starčević, da je svojim jednovircima, zarad ljubavi spram narodne književnosti, preporučio latinično pismo. Budući da svatko, tko umije i tko hoće – razumije se, može pisati u čistom narodnom jeziku svakim slovopisom, ne stoji uvodna tvrdnja iz *Dogovora* da je narodna književnost raskomadana zbog nejedinstvena jezika, slovopisa i pravopisa.

Naš jedinstveni, neraskomadani jezik, premda je zbog inozemne sile i vlastite nesloge doduše iscijepan, prema Starčeviću mišljenju, samo čeka da se slavenski sljedbenici odcijepljene Crkve grčke, dakle pravoslavci, počnu, kao i katolici, “zazbilja deržati čistoga Govora i jezika Hervatskoga, koi se kod njih kako i kod Slavonacah, Hervatah, Bosanacah u svojoj snagi nahodi. To će pak oni udilj početi poznavati, kako počmu Relkoviće, Velikanoviće, Kanižliće, Filipoviće, Očeviće, Kačiće, Pavloviće, Luciće, Paviće, Paoliće, Katančiče, Barakoviće, Došene i ostale boljega imena Katoličanske književnike štiti, i tribeć odbacivati sve što nam netribe, i što je staroslavjansko, Rusko, Gerčko, ili Tursko.”⁵

Tezom o jedinstvenom, neraskomadano hrvatskom jeziku, kojim pišu poznati *katoličanski*, uglavnom ikavski, književnici, Starčević naznačuje i srž prijepora sa sudionicima/protagonistima bečkoga sastanka, kao i vlastite poglede na književno-jezičnu situaciju. Vlastito književno-jezično opredjeljenje utemeljuje na onom tipu jezičnoga izraza koji je posve jasno i precizno nacionalno, konfesionalno i jezično profiliran, legitimiran i definiran. Na Karadžićevu programsku prolegomenu, na kojoj zapravo *Dogovor* i počiva i koja će postati barjakom, književnojezičnom metaforom, svojevršnim međašem, Starčević žustro, opširno i višekratno odgovara. Premda prijedlog da se umjesto stvaranja novoga književnoga jezika izabere jedno od postojećih narječja smatra pametnim, ni taj prijedlog ipak nije neupitan kako bi se u prvi mah moglo činiti. Upitna je, naime, i sama riječ narječje,⁶ još više ono što se njome želi izraziti. Osim toga, čak kada bi se i uvela ista slova i isti pravopis, ipak nije moguće pisati u svome govoru tako da bi to svatko mogao čitati. Potpuna jednakost bit će moguća samo onda kada se u pučka učilišta temeljne knjige posvuda u istom jeziku s istim pravilima uvedu. Bit će sreća, smatra, ako bi se to doseglo i za stotinu godina nakon uvođenja istih.

U drugom nastavku serijala Starčević raspravlja o (i)jekavizmu kao sržnoj markaciji južnoga narječja, odnosno govora/*dialectusa*, kako ga naziva. Prve rečenice njegovoga komentara svode se na pitanja koja upućuje potpisnicima i promicateljima *Dogovora*. U njima zahtijeva od njih da precizno kažu u kojoj strani *Slavjanske zemlje* ljudi rabe južni govor. Ako se gleda iz Koruške, Kranjske i Štajerske, ili s prostora od Kupe do Mure, onda bi sve što je izvan toga područja, na kojemu južnoga govora nema, bilo bi bar za očekivati - područje južnoga govora. Međutim, osim u pojedinim selima i pojedinim općinama u kojima žive pripadnici nesjedinjene crkve istočne – gdješto pomiješani i s katolicima – a toga doduše ima mjestimice i usred Hrvatske, Mađarske i Slavonske zemlje – dakle u mjestima u kojima se uz *ije* i *je* gdješto čuje i *blekasto e*, sav prostor Hrvatske od Kupe i Save do Jadrana, sva Bosna, Hercegovina, Dalmacija i svi otoci dalmatinski - na cijelom tom području tobože južnoga narječja o kojemu govori *Književni dogovor* - nema. Osim toga, u cijeloj Slavoniji čuje se čisto *i*, bez *ije* i bez *je*. O *blekastome e*, i *Šiacima* koji ga izgovaraju, ima dosta nejasnoća. Pozivajući se na Karadžićev *Srpski rječnik*⁷, zaključuje kako i najglasovitiji srpski

² Ijekavski original donosi u ikaviziranom obliku. Starčević u ikaviziranju zna kadšto pomalo ironizirati original, pa tako, primjerice, *mješavinu narječja* preoblikuje u *mišalinu naričja*.

³ *Književni dogovor* I, str. 175.

⁴ Iz teze o raspolaganju latiničnim slovopisom od drugoga stoljeća proizlazi, prema Starčeviću, da su se Hrvati opismenili u pradomovini, mnogo prije nego su se doselili u današnje hrvatske prostore, ili pak da su doselili mnogo prije no se obično misli.

⁵ *Književni dogovor* I, ibidem.

⁶ “Narječje jest od Novarah neumitno skovana rič. Nemože se reći da izlazi od vrimenoriči reći, nareći naricati, a još manje od pristavka na, i samostojnoga imena rič, jerbo ove korenite riči s’ ni jedne strane ne odgovaraju onomu što po inostranskoj riči *dialectus* razumimo, i našim imenom govor zlamenujemo. Zaisto mi velimo: Tako govore Kranjci, tako Hercegovci, i ostalo.” *Književni dogovor*, ibidem.

⁷ “Ercegovci zovu Šiacima sve Serblje, koji negovore kao oni (n.p. *lijepo, bijelo, mlijeko, koljeno*; nego *lepo, belo, mleko*, i t.d.) a Srjemci, i Bačvani zovu Šiacima Ercegovce, Dalmatince i Rvate.” *Književni dogovor* II, br. 48, str. 184.

književnik priznaje kako svi Srbi nisu ijekavci.⁸ Niti je dokazano, niti se može dokazati da najveći dio *Slavjanskoga naroda* u svojim riječima ima *ije* ili *je*, ali je zato lako dokazati, naglašuje Starčević, kako većina govori riječi u kojima je čisto, bistro i ugodno *i*. Istina, mora se priznati da je *čopor naroda* koji u svojim riječima ima *ije/je*, zbog liturgije i knjiga crkvenih, bliži *staroslavjanskomu* jeziku, ali to ne znači da bi zbog toga trebalo uskrsavati mrtvi jezik. Oživjeti ga ne može ni *posudba* živih narodnih pjesama, kakvu *practicira* Vuk Stefanović Karadžić (objavljivanje hrvatskih narodnih pjesama pod imenom srpskih).⁹

Starčević jako dobro zna što Dubrovnik znači za hrvatski jezik i hrvatsku kulturu. Priznaje da Dubrovnik ima najviše učenih knjiga i da u njima istinito stoji *ije* i *je*. Drukčije, smatra on, nisu ni mogli pisati, budući da su bili opkoljeni susjedima koji imaju *ije/je*. Slično su morali pisati i neki drugi (Kranjci, Sutlosavodravci npr.), ali to ne znači (...) da je zato njihov govor bolji, ali ugodniji od čistoga Govora, i jezika Hervatskoga na *i*, pače ovo isto *ije*, *i je*, *ijeh*, *i ijema* jest ono, što njihovim knjigama mnogo oduzimlje, da toga neimaju, dopale bi se svakome kao Rozalia Kanižlića, Pismarica Andrije Kačića, ali Nauk Kerstjanski Filipovića. Što su riči kratkie, to su za izgovarati lakše, i uhu ugodnije. Jedan tverdi Nimac ali meki Talian za izgovoriti samo ovu jedinu rič *vrijemenijema*, ali *krijepostijema*, morao bi pervo verlo dobro vilice po nekoliko putah razkrečiti, i ovi prilipci na ričima čine mi se spodobni onizim, koji se pokraj mora derže ugladjenoga biloga mramora.”¹⁰

Odgovarajući na drugu točku Književnoga dogovora Starčević nastavlja razglabati o jednosložnom izgovoru *jata*, za koji se zalaže, ironično će potkrijeplju-

jući svoje zalaganje i slijedećim tvrdnjama: “Je li istina, da zazbilja orači, i kopači, kozari i govedari kod južnih slavjanah izgovaraju ci-je-lo, bi-je-lo, di-je-te, ali pak samo cjelo, bjelo, djete? Ako otvoriš knjige Gundulićeve, ali Giorgieve, uvidit ćeš, da ove, i ovim spodobne riči imaju samo jednu slovku;”¹¹

Četvrti (najopširniji) dio serijala Starčević ispunja raspravom o završnom dijelu *Knjiženoga dogovora*. Posebnu pozornost, nesrazmjerno veću nego brojnim drugim pitanjima u serijalu, Starčević poklanja pisanju slova *h* te slogotvornomu i suglasničkom *r*. Riječ je o problemu koji će se desetljećima povlačiti kroz hrvatsko jezikoslovlje. Kako bilježiti ono što se ne izgovara, kako izgovarati nezabilježeno, kako registrirati razlikovanje kao takvo... Starčević je nastojao ostati na tragu etimologije, Karadžić i sljedbenici radije prihvaćaju ekspresna, brzopotezna, provizorna rješenja. Zašto pisati/prihvaćati slovo *h*, ako ga u riječi nema, a ako ga nema u riječi, nema ga ni u etimologiji, napominje i nastavlja: „Da pak Južni Slavjani to jest, Serblji *h* neimaju, to svidoci njihov danas najglasovitiji književnik Vuk Stefanović, koji u svojem Ričniku od godine 1818 na strani XXXIV piše: ‘*H* izgovara se mekše od *g*, ali u Serbskom jeziku neima njegova glasa, nego su ga Serblji, ili sasvim izostavili (...), ili su ga prominili...’ Istina, da u Serbskom jeziku nema ni jedne riči, gdi bi se *h* izgovaralo, ali ga opet moramo uzeti za tugje riči (ovdi sada treba, pojašnjava Starčević Karadžića), razumiti same Slavenske, i Rusinske riči, koje mi sad uzimamo... Iz ovog očita Vukova svidocanstva vidi se da kod njega neima razlike medj *Idiotismom* i medj čistim govorom Hervatskim. Ako li Serblji, to jest, Južni Slavjani neimaju slova *h*, ni etimologije za one riči, u kojima bi se ovo slovo imalo pisati, kako je slavni *Oktovirat* Bečki u drugom književnom dogovoru mogao reći, da je najpravie, i najbolje primiti Južni Govor, koi je *s’* ove strane najsiromašnii?”¹² Zato, ako se zna da svi puci slavjanski, osim Srba, imaju/pišu glas *h*, nije ni trebalo, naglašava Starčević, istraživati treba li ili ne treba govoriti/pisati dotični glas/slovo. Umjesto toga, svuda i uvijek treba poštovati pravila ričoslovna, odnosno gramatička – što će reći: *h* treba govoriti/pisati tamo gdje postoji, odnosno ne treba ga izmišljati tamo gdje ne postoji. Uostalom, tko može (...) preporučivati za uzor u pisanju srpske književnike koji”, prema Starčevićevu mišljenju temeljenom na Predgovoru Karadžićeva Rječnika, “(...) ponajviše pišu brez svakog obzira na pravila ričoslovna..., koji još sami neznadu, kako bi imali pisati.”¹³

Varijacijama o istoj temi, *Bečkom književnom dogovoru*, u opširnom istovrsnom tekstu istih novina Starčević se vraća i pola godine kasnije. Radi se o su-

¹¹ *Književni dogovor* II, GD, br. 48, str.192.

¹² *Književni dogovor*, III, GD br. 51, str. 201.

¹³ Šime Starčević: Razlaganje Glavnih pravilah za južno narječje Vuka (Stefanovića), GD, br. 103, Zadar 24. prosinca 1850, str. ni dogovor, III, GD. br. 51, str. 202.

⁸ “Dakle po svidocanstvu najglasovitiega, današnjega Serbskoga književnika svi Serblji neimaju *ije*, *i je*, nego samo jedna strana i to može biti manja. I ako uzmemo sav narod Slavjanski *s’* desne strane Dunaja, ova druga strana bit će u obziru, ostalih po govoru razlučenih Pukovah najmanja, i većim dilom, može biti, još i to uviditi da je govor kod ovoga Puka najneugladjeniji, i da njegovi književnici imaju najviše Ruskih, i staroslavjanskih ričih, po čemu oni *k’* občinskom čistom jeziku Narodnom nepristupaju, nego toliko dalje od njega odmiču, koliko više inostranskih, i nepotribitih ričih u Narodni Jezik uvode. Tko će pak takav govor kao najbolji *s’* razlučenih Pukovah najmanja, i većim dilom, može biti, još i to uviditi da je govor kod ovoga Puka najneugladjeniji, i da njegovi književnici imaju najviše Ruskih, i dobrom duševnostju Naroda za občinski književni jezik moći priporučiti.” *Književni dogovor* II, ibidem.

⁹ Tko štuje i ljubi istinu, prema mišljenju Šime Starčevića, mora priznati da su ijekavske narodne pjesme (...) koje su od Vuka Stefanovića pod imenom *Serbskih* izdane dobrim dilom Hervatske, i da bi se tko kao Vuk dao truda, koliko bi knjigah s narodnim pismam mogao napuniti... A jesu li ono sve južnih slavjanah Pisme, koje su u Zori Dalmatinskoj na svitlo izišle? Mogu li južni Slavjani pokazati samo jednu knjižicu od duhovnih Pisamah, kakve nam prikazuje Vinac duhovnih Pisamah o. Mariana Jaića, ali Pobožnost k prisvetoj trojici Antuna Kanižlića, Nauk Kerstjanski Babića i tolike pobožne knjige Dalmatinske? Imaju li južni Slavjani u svezanom Govorenju koju knjigu, koja bi se mogla prisposodobiti Satiru, i Kućniku Relkovića, Rozalii Kanižlića, Giaruli Barakovića, Aždaji sedmoglavoj Vida Došena, Dogodjajim pervo, i posli puta Josipa II u Slavoniu A. T. Blagojevića, i još tolikim drugim.” *Književni dogovor* II, ibidem.

¹⁰ *Književni dogovor* II, GD br. 46, ibidem.

blimiranom razobličavanju ideologije Vuka Stefanovića Karadžića, zamotane u književno-jezičnu reformu. Koristeći metodologiju iz ranije objavljenog serijala o *Književnom dogovoru* – što će reći – na svaku pojedinačnu tezu protivnika odgovara, ne škrtašeći u protuargumentima, vlastitom protutezom – s time što je u ovom slučaju cijelu raspravu usmjerio ne spram sudionika bečkoga sastanka, nego spram Vuka Stefanovića Karadžića, ključnoga protagoniste i prve figure, zapravo ideologa bečke književnojezične sjedeljke. Riječ je o svojevrsnom *otvorenom pismu* Vuku Stefanoviću Karadžiću.

Otvoreno i precizno, bez ikakve zadržke Starčević reinterpretira Karadžićeva jezikoslova stajališta. Ističe: „I ako se kod istih Servianaca, i Banatsko-Temišvarskih serbaca istribe iz knjiga sve, što je Rusko, staroslavjensko, i tursko, što će se u njihovu govoru drugo najti, ako ne čisti jezik Hervatski, koga smućuje samo staroslavjanske Liturgie radi, blezgavo je *gje, lje, nje*, n.p. *krjepost, gjete, ljepota, gonjeti*, i ost. misto *kripost, dite, lipota, goniti*.”¹⁴ Neskriveno nastoji odgonetnuti i njihovu ideologijsko-političku, religijsku i kulturno-povijesnu pozadinu. Mnoge nejasnoće i nesporazumi proizlaze, prema Starčevićevu mišljenju, iz nepreciznih i nejasnih stavova Vuka Karadžića. „Da je G. Vuk Stefanović Karadžić u četvrtom svojem pravilu k onim ričim: ‘U južnome pak izgovara se od više ruku’ dodao još ove riči: *kod sliditeljah odcipljene Cerkve iztočne*, mi bi ga na prvi mah razumili, mi bi znali, da on po južnim Slavjanim razumi same Serblje, to jest Hervate iliti Ilirce nekato-like, on to očito ne izgovara, ali njegova pravila očito svidiše, da je njegovo teženje namamiti sav Narod Ilirski, da od samih Serbaljah, koji su od drugih manje izobraženi, i koji svoje knjige, i svoj govor imaju kroz Ruske, Turske i Staroslavjanske riči većma pokvaren, uče pravo, i čisto Ilirski iliti Hervatski govoriti i pisati;”¹⁵

Vukova pravila, poglavito ona koja se odnose na izgovor, na glasomirje (naglasni sustav), smatra ne izmišljenim, nego neutemeljenim. Jer nije dovoljno reći, naglašuje Starčević, ja sam čuo u Srbiji da se ova ili ona riječ ovako ili onako izgovara. „Potrebno je poznati jezik u podpunoj njegovoj cilosti. Dobro je čuti govor, i riči oračke, i kopačke, kozarske i govedarske, ali je također učitelju našega jezika, sasvim potrebno znati, kako u knjigam govore, i pišu naši učeni muži, i pravoga imena književnici... Da je ovdje naš učeni Jezikoslovac rekao: Gdigod Servianci, i ostali Austrianski Hristiani u svojem govoru i pismu imaju *je*, po najnovijem Vukovu naku *ije*, ondi se u čistom govoru Ilirskom iliti Hervatskom ima stavljati samo čisti *i*, njegove riči imale bi mast od pravila... , jerbo tako pišu i govore bolji i glasovitii književnici, kakonoti jesu, Kanižlići, Katančići, Velikanovići, Barakovići, Kačići i ostali. Ako se ne traži, da se najmanje izobraženi, i dosta po staroslavjanskim, Ruskim i Turskim ričima pokvareni govor Serbski općenito uzme za jezik književni, zašto se

ovdi očito piše: Kad je ovaj slog poslije *d, l, n, t*, onda se svuda (kao i slavenskome, Ruskome jeziku što mi čitamo) pretvori *l* u *lj*, *n* u *nj*, *d* u *gj*, *t* u *č*? Zaista ovo pretvaranje biva samo u ustima, i na jeziku jedne strane Serbskih oračah, kopačah, kozarah, i govedarah, koji nemogu znati, ni druge učiti, što je čisto govorenje, i pravo pisanje Ilirsko. Ovo isti gospodin Vuk Stefanović nehotice ispovida... Gospodin Jezikoslovac neznade da naš jezik imade jednu osobitu vlastitost, po kojoj biva, da se perve slovke korenitih ričih u izvedenim nikada neprominjuju, a on, za utisnuti blezgavo *ije*, udilj u prvom koraku oduzumlje ričima ovu vlastitost, i postavlja pravilo, koje toliko triba našem Ričoslovju, koliko je vozu potrebno peto kolo... Ali zdrava svist govori, da u ovoj stvari nemamo biti sudci ni ja, ni on, ni duh vrimenta, nego vlastitost ilirskoga iliti čistoga Hervatskoga jezika, čisto pisane hrvatske knjige, veća strana naroda, koja neima u svojem svagdanjem govorenju ni *ije* ni *je*, nego samo *i*... Istina je tako govore neizobraženi orači, i kopači, kozari, i govedari, i konjušari, po mnogim selim, ali izobraženi, i učeni književnici tako negovore, niti oni tako pišu, jerbo toga u vlastitosti Hervatskoga nenahode...”¹⁶

Starčevićev jezikoslovni svjetonazor u osnovi se svodi na zaokupljenost hrvatskom književnojezičnom baštinom - njenim sadržajem i razvojnim kontinuitetom u povijenoj dakle perspektivi.¹⁷ Insistiranje na novoštokavskom ikavizmu i negovu četveronaglasnom sustavu, privrženost klasičnom latiničnom slovopisu, dosljedno neprihvatanje crkvenoslavenizama i rusizama, odbacivanje svakovrsnih eksperimentalnih novotarija – samo su neka poglavlja iz opusa pisca prve gramatike hrvatskoga jezika napisane hrvatskim jezikom. Ta su poglavlja tako upečatljivo i neponovljivo artikulirana u nebrojenim prilikama, počev od prigoda u kojima se radilo o pisanju i objavljivanju jezikoslovnih, odnosno didaktičko-pastoralnih uradaka do očitovanja o uređivačkoj (poglavito slovopisnoj) politici pojedinih listova, posebice *Zore dalmatinske, Danice, Glasnika dalmatinskoga, Kristijanovićeve Zagrebačke Danice* i dr., do (uglavnom neistražene) korespondencije¹⁸, do rasute i razbacane, djelomično uglavnom nepoznate rukopisne ostavštine. O jednom takvom poglavlju - o raznozvanom *Bečkom književnom dogovoru* - riječ je u ovom radu.

Sam pak *Bečki dogovor* (osim što je poslije jednog stoljeća postao svojevrsnom matricom Novosadskom dogovoru), izaz(i)vao je različite odjeke odkako se dogodio. (Slično će se dogoditi i sa spomenutim *Novosadskim*).

¹⁶ Razlaganje..., str. 419

¹⁷ Selak, Ante, 2009: Pogovor, u: Šime Starčević: Ričoslovje, I. knjiško izdanje, Pergamena, 2009: 141-174.

¹⁸ Zacijelo nije Ignjat Alojzije Brlić (na kojega Vince upućuje, v. *Filologija*, br. 7, str.194) bio jedini suvremenik s kojim se Šime Starčević dopisivao.

¹⁴ Razlaganje..., str. 419

¹⁵ Razlaganje..., str. 419

Osim jednoipostoljetnog mitomanijskog diviniziranja Karadžića i njegove podaničke vukologije, u hrvatskoj kulturi javljali su se i drukčiji glasovi. Svojevrsna sinteza takvih pogleda može se pročitati i u *Krležinoj enciklopediji*. Činjenica je da u doskorašnjoj ozakonjenoj Brozović-Ivićevoj oslužbenjenoj/ozakonjenoj jezikoslovnoj istini/povijesti – a koja je, prema Katičićevu predgovornome *tefteru*, “(...) današnji domet naše serbokroatistike i (koja, opaska A.S.) daje sintetski pregled kakovoga još nigdje nije bilo...”¹⁹, za Šimu Starčevića nije bilo mjesta. Za njegove knjige, prije svega gramatike, kao ni za tekstove o njegovim radovima - u literaturi, koja broji više od 450 bibliografskih jedinica, među kojima se nalazi i petnaestak radova veleslavnoga Aleksandra Belića, za Šimu Starčevića nije bilo mjesta. Pa se onda čudi-mo zašto su naše povijesne istine s tako ograničenim rokom trajanja.

Primjer drukčijeg gledanja na hrvatsku književno-jezičnu zbilju, razabiremo u decidiranom stavu književnika Mirka Bogovića, inače Starčevićeva suvremenika: „Odkako se u latinskoj azbuci i pravopisu stalo vukizirati t. j. po Vuku pisati, od onda je udario razdor i anarkia u latinsko-hrvatskom pravopisu, te se sad nepiše niti po starom pravopisu, niti po Vukovom, nešto mešovito, nešto po ovom nešto po onom, jednom reči: piše se svako jako. – Znamo mi, da pravopis nije tako bitna stvar kao n. p. jezik i slog, već je stvar više uzgredna i pripadna, koja se može ustrojiti po volji ovako ili onako, te mjenjati na sve ruke, ali i to znamo, da je glavno i jedino svojstvo koje treba pravopisu: jednoličnost i dosljednost t. j. pravopis ima biti tvrdo ustanovljen, postojan i jednoličan. Svaki pravopis, koi je priredjen po tih pravilih – dobar je. Mi imamo doduše nekoliko glavah učenih i većtih filologah, koji su poduboko izpitivali i prebirali svojstva jezika našega, pa baš zato neznamo, zašto jednom ne razreše ovo ortografičko pitanje s kojega je toliki metež i nered zavladao u našem knjižestvu!”²⁰

Još je precizniji, kad je riječ o istome, estetičar Zlatko Posavec, koji u autobiografskom zapisu, između ostaloga, sublimira (i ne spominjući ga) jezikoslovni nauk Šime Starčevića: „U tom prirodno i kulturnopovijesno bogatom zavičaju (Slavonija, opaska, A.S.) s obiljem ljepote autor je proveo na selu idilično djetinjstvo, ne naučivši, nažalost, lokalnu *ikavicu*, dakle izvorni, visokorazvijeni hrvatski govor, što kao jedini pravi, ma i svojim mnogobrojnim raznolikim koloriranim dionicama, leži u temelju i karakteristikama autentičnog, statistički većinskog, najraširenijeg hrvatskog jezičnog idioma svih dijalekata. Ikavica je hrvatskom jeziku povijesno-filološki primarna odrednica sintetičko-integralistička, dok su

podjele na dijalekte – sekundarne, analitičko-divizivne, izolativne, komparativističke, ali i međusobno dopunske.”²¹ Ili književnik Vlado Gotovac, kad početkom sedamdesetih prošloga stoljeća, piše: „Bečki dogovor, jedan privatni razgovor o jeziku, politički mitomani u filologiji pretvorili su u prvorazredan znanstveni događaj. Tako je društvanje – inače dostojno poštovanja – vođeno političkim motivima i apsolutnim ignoriranjem biti jezika otvorilo epohu najskandaloznijeg manipuliranja jezikom... Upropaštavajući jezik, filolozi su dobivali priznanja, medalje, političke položaje. Slučaj gospodina Aleksandra Belića – velikog meštra svih filoloških državnih apologeta – demonstrira to na reprezentativan način...”²²

Umjesto zaključka, Starčević na svoju i narodnu, Brozović – Katičić ponajviše na Karadžić-Belić-Ivićevu, Bogović-Posavec-Gotovac (ipak!) na narodnu i Starčevićevu.

LITERATURA

1. BOGOVIĆ, Mirko, 1853: *Još nekoliko reči našim književnikom*, Kolo, knj. IX, Zagreb, prema pretisku, Erazmus naklada, Zagreb, 1993.
2. BROZOVIĆ, Dalibor, IVIĆ, Pavle, 1988: *Jezik srpskohrvatski, / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, u: Enciklopedija Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, II. izdanje, Zagreb.
3. GOTOVAC, Vlado, 2001: *Kritika*, br.4, siječanj – veljača 1969, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1969; u M. Samardžija – A. Selak: *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, Pergamena, Zagreb, 48-52.
4. POSAVAC, Zlatko, 1993: *Filozofski rukopisi 18. stoljeća u franjevačkim samostanima Slavonije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
5. SELAK, Ante, 2009: *Pogovor*, u: Šime Starčević: *Ričoslovje*, I. knjiško izdanje, Pergamena, 141-174.
6. STARČEVIĆ, Šime: *Književni dogovor I.*, GD, br. 44, Zadar 31. svibnja 1850., str. 175-176; *Književni dogovor II.*, GD, br. 46, Zadar, 7. lipnja 1850, str. 184; *Odgovor na Književni dogovor II.*, GD, br. 48, Zadar, 14. lipnja 1850, str. 192; *Književni dogovor III.*, *Književni dogovor IV.*, *Književni dogovor V.*, GD, br. 51, Zadar, 25. lipnja 1850, str. 201-202, Razlaganje Glavnih Pravilah za južno narječje Vuka (Stefanovića) Karadžića, GD, br. 103, Zadar.
7. STARČEVIĆ, Šime, 1850: *Razlaganje Glavnih pravilah za južno narječje Vuka (Stefanovića)*, GD, br. 103, Zadar 24. prosinca, str. ni dogovor, III, GD. br. 51, str. 202.

¹⁹ Brozović, Dalibor, Ivić, Pavle, 1988: *Jezik srpskohrvatski, / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, u: Enciklopedija Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, II. izdanje, 1988: Zagreb: str. VI.

²⁰ Bogović, Mirko, 1853: *Još nekoliko reči našim književnikom*, Kolo, knj. IX, Zagreb, 1853, str. 127, cit. prema preslikanom pretisku, Erazmus naklada, Zagreb, 1993

²¹ Posavec, Zlatko, 1993: *Filozofski rukopisi 18. stoljeća u franjevačkim samostanima Slavonije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993: 256-257.

²² Gotovac, Vlado, 2001: u, *Kritika* br.4, siječanj – veljača 1969, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1969, citirano iz: M. Samardžija – A. Selak: *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, Pergamena, Zagreb, str.48-52.

APOLOGIA OF ANTIVUKOLOGY:
ŠIME STARČEVIĆ AND THE VIENNA LITERARY AGREEMENT

Summary

The present work discusses several key issues regarding Croatian language that have, often dramatically, crystallised in the mid and especially late 19th century.

Promoting ikavica as the historically and geographically most appropriate and fitting linguistic link of Croatian peoples and regions, Šime Starčević, in light of the Vienna literary agreement (1850) goes through multiple contemporary (as it turned out, even today) issues of Croatian language.

Starting from the questions of distribution, distinctness and uniqueness, that is, historicity of Croatian language, to the problem of writing down that which is not pronounced; from the complex of questions relating to the old Slavic jat, during which Gundulić is not forgotten, nor are the influences on plowers, diggers, goat and cattle herders, to the question of often clandestine Vuk-inspired Serbisation of Croatian language...

Linguistic musings of Šime Starčević are to be indirectly and dramatically actualised by Vlado Gotovac at the beginning of the 1970s, when, lamenting the fate of Croatian language -- largely designed by the Vienna literary agreement, he will prophetically exclaim: "Our language has been turned into an asylum! Huge asylum of duplicates, decomposed words, words that have lost their etymology and original meaning, schizophrenic and syphillitic language that, having lost its mind, is having a banquet over its grave..."

Aware of the fact that only language shows what is carried from the depths of past ages to the depths of future ages, Gotovac poetically states that it's the last hour and a general obligation to perform a radical turnabout in our approach to the questions of language, last moment for the revolution in our filology. Accidents have, he concludes, finally brought us to the general question of language, and a new reply has to begin with it...

Same -- which is to say, fateful -- questions for the Croatian language (not less dramatically, and certainly in no easier circumstances) had been posed by Šime Starčević.

KEY WORDS: *Šime Starčević, Croatian language, ikavian dialect, Vienna literary agreement*

STARČEVIĆEVE *HOMELIE*

Mario Soljačić
Zadarska nadbiskupija
Župni ured Preko

252.8 Starčević.Š.
prethodno priopćenje

Sažetak

U izlaganju će se s teološkoga i književnopovijesnog aspekta obraditi dva sveska knjige povijedi koju je Šime Starčević pod naslovom „Homelie iliti Tumačenje Svetoga Evangjelja za sve Nedilje od Došastja Gospodinova do posljednje Nedilje po Duhovih“ objavio u Zadru 1850. godine. Prikazat će se uobičajena struktura Starčevićevih homilija i metode kojima se služio u pristupu biblijskom tekstu: uvod – Božja riječ u povijesno-biblijskom kontekstu; tumačenje – rasvjetljavanje pojedinih dijelova biblijskoga teksta; zaključak -. Praktična primjena biblijske riječi na život. Starčevićeve „Homelie“ razmotrit će se i u kontekstu hrvatske književnosti pedesetih godina XIX. stoljeća, posebice njihova uloga u razvoju hrvatskoga proznog izričaja.

KLJUČNE RIJEČI: *Šime Starčević, homelije, teološki aspekt, književnopovijesni aspekt*

Život i djelo Šime Starčevića

U različitim povijesno-političkim, književnim i kulturnim događanjima u XIX st. značajnu ulogu imala je i Katolička crkva. Pojedini crkveni službenici počevši od biskupa, svećenika i mnogih vjernika aktivno su sudjelovali u pripravljanju i ostvarivanju mnogih kulturno-povijesnih događaja i procesa, a jedan od takvih je i Hrvatski narodni preporod. Od gornje Hrvatske, Slavonije, Istre, Primorja pa sve do Dubrovnika mnogi svećenici aktivno su sudjelovali u preporodnim zbivanjima, počevši od razdoblja pripreme do 1829., pa sve do sedamdesetih godina kada postupno jenjava ovaj pokret.

Šime Starčević, svećenik Senjsko-modruške biskupije jedan je od „najistaknutijih ličnosti na književnom planu u najširem smislu, uz F. M. Appendinija i Joakima Stullija“ (Vince, 2002: 418). O Starčeviću kao istaknutome jezikoslovcu i vjersko-me piscu, i najbližem suradniku Ante Kuzmanića (usp. Rados, 2007: 43). dosta je pisano i pod različitim aspektima. Znanstveni prilozi o Starčeviću objavljeni su u pojedinim knjigama i časopisima, a mnogi od njih referirani su i na različitim znanstvenim simpozijima. Zlatko Vince u svome djelu *Putovima hrvatskoga književnoga jezika* dosta prostora posvećuje Šimi Starčeviću za kojega kaže da ga se može svrstati među zaslužne jezikoslovce. Vince prikazuje i analizira neka jezična pitanja koja su se pojavila u Ilirskim provincijama, s posebnim osvrtom na važnost i vrijednost

Starčevićeve *Nove ričoslovnice iliričko-franceske*. Zvezdana Rados u knjizi *Hrvatska književnost u Zadru (19.st.)* Šimu Starčevića stavlja u književni krug oko *Zore dalmatinske* (1844.-1849.) u kojoj je objavljivao svoje poglede na hrvatski književni jezik, a bio je i jedan od najvjernijih suradnika (usp. Rados, 2007: 44). Vesna Grahovac-Pražić u radu „*Homelie*“ Šime Starčevića prikazuje njegove propovijedi napisane 1850. godine. Autorica analizira strukturu Starčevićevih homilija te jezične i stilske značajke. Starčevićeve *Homelie* analizira i Irvin Lukežić tvrdeći da su Starčevićeve propovijedi nabožne pouke jasne i transparentne (usp. Lukežić, 2005: 205).

Šime Starčević rodio se u Žitniku u Lici 18. travnja 1784. godine. Osnovnu školu završio je u Varaždinu, filozofiju u Grazu, a bogoslovske studije u Senju gdje je i zaređen za svećenika 1808. godine. Kratko vrijeme bio je profesor u senjskoj gimnaziji, a zatim župnik u Gospiću, u Novom, Krbavi, a od 1814. u Karlobagu sve do svoje smrti 1859. godine (usp. Grahovac- Pražić, 2011: 449). Za života kao i nakon smrti bio je cijenjen, poštovan i ponekad osporavan, no njegove zasluge su vrlo velike poglavito za bogoslovnu književnost i jezikoslovlje. Na prvome mjestu Starčević je svećenik dušobrižnik i njegov poziv za njega je uvijek bio iznad svih drugih aktivnosti. Kao i mnoga njegova subraća nosio je strpljivo svoj križ pastoralnih briga i župničkih obaveza u župama gdje je djelovao a najduže u Karlobagu. Uz svećenički poziv počeo se baviti i jezikoslovljem. Njegov rad na jezikoslovnom području može se podijeliti u dva razdoblja: „doba Napoleonove Ilirije i doba četrdesetih i pedesetih godina, kada sudjeluje u *Zori dalmatinskoj* i u *Glasniku dalmatinskom*“ (Vince, 2002: 418). Godine 1812. u Trstu objavljuje dvije gramatike, prvu: *Nova ričoslovnica iliriska vojničkoj mladosti krajicnoj poklonjena*, i drugu *Nova ričoslovnica ilirisko-francezka*. Starčevićeva gramatika za vojnički pomladak prva je hrvatska gramatika pisana hrvatskim jezikom u kojoj Starčević za osnovu književnog jezika uzima novoštokavsku ikavštinu sa slavonsko-dalmatinskom grafijom. (usp. Bratulić, Damjanović, 1997: 137). Gramatiku u nastavcima *Ričoslovlje* objavio je u *Glasniku dalmatinskom* 1849.-1850. godine. Na temu različitih jezičnih pitanja Starčević je dosta surađivao u *Zori dalmatinskoj* najčešće s priložima o hrvatskoj latiničkoj grafiji i o hrvatskome književnome jeziku (usp. Derossi, 1995: 88). Starčević pripada među prethodnike ilirizma, a poslije će biti u svojevrsnoj opoziciji, poglavito prema Gaju i njegovim jezičnim rješenjima (usp. Živančević, Frangeš, 1975: 156). Uz jezikoslovlje bavio se i književno-prosvjetiteljskim radom, uglavnom na vjerskome području. Većina njegovih djela s tim karakterom pripadaju literarno u nabožno-didaktička djela namijenjena vjernicima i svećenicima. Iako pripadaju u bogoslovnu literaturu, sastavni su dio i cjelokupne hrvatske književnosti. Među značajnijim djelima je knjiga njegovih propovijedi pod naslovom *Homelie iliti tumačenje Svetoga Evangjelja za sve Nedilje od Došastja Gospodinova do posljednje Nedilje po Duhovih*, objavljena u Zadru 1850. u dva sveska u tiskari braće Battara, a u Zagrebu *Svagdanja pobožnost i prava izpovid kerstjanska*, 1853. Uz objavljene knjige ostalo je još nekoliko djela u rukopisu koja se danas nalaze u nekim od hrvatskih knjižnica (usp.

Starčević, 1918: 9). U ono vrijeme djela Šime Starčevića bila su popularna i čitana kao i njegovi prilozi po mnogim periodicima. Dokaz za to su i njegove „*Homelie*“ koje se i danas mogu pronaći ne samo u arhivima i značajnijim knjižnicama, nego i u mnogim župnim uredima i samostanima.

Propovijedanje – naviještanje biblijske riječi u kršćanskoj zajednici

Od početka Crkve propovijedanje je sastavni dio kršćanskog okupljanja i to redovito za vrijeme euharistijskoga slavlja. Apostoli su zapovijed propovijedanja primili od Isusa Krista: „Pođite po svem svijetu, i propovijedajte evanđelje svemu stvorenju.“ (Mk, 16,15.), a sam Krist postat će i glavni navještaj njihova propovijedanja. U izvještaju iz II. stoljeća sveti Justin mučenik opisuje na koji se način odvijalo euharistijsko slavlje u kršćanskoj zajednici, a taj liturgijski raspored slavlja sačuvao se i do danas.¹ Govoreći o slavlju kršćanske zajednice sv. Justin spominje službu riječi i propovijedanje kao sastavni dio slavlja. „Čitaju se spomen-spisi apostola ili spisi proroka, već prema tome koliko ima vremena. Zatim, kad čitač završi, predstojnik uzima riječ da opomene i potakne da se tako sjajni primjeri nasljeđuju.“² Iz ovog teksta razvidno je da propovijedanje izvire iz biblijskoga teksta iz Novog kao i Staroga zavjeta i da mu je glavna svrha naviještanje.

Propovijedanje-propovijedati dolazi od lat. riječi *predicatio-predicare*, koja je prijevod grčke riječi *kerigma*. Propovijedanje na prvome mjestu podrazumijeva naviještanje Isusa Krista, evanđeoskog nauka i vjerskih istina koje su povezane s kršćanskim moralom, a glavna nakana je da se kod slušatelja probudi vjera da se Krista prihvati za Spasitelja. Propovijedati se može na više načina i na više razina:

- Kada se propovijeda pred onima koji nisu kršćani, a želi se u njima probuditi vjera da prihvate Krista, takvo se propovijedanje naziva *kerigma* ili prvotni navještaj.
- Kada se propovijeda zajednici onih koji su Krista prihvatili i povjerovali mu, a samoj zajednici želi se pomoći da što bolje upoznaju Kristovu poruku i različite sadržaje vjere, takvo se propovijedanje naziva *kateheza*.
- Propovijedanjem u zajednici koja je upoznata sa sadržajima i istinama vjere, a želi se postići da navještena riječ prijeđe u njihov život i da ih učini spremnima da slave sveta otajstva, nadasve euharistiju, takvo propovijedanje naziva se *homilija*. Međutim i u samoj homiliji mogu se izmjenjivati i kerigmatski i katehetski oblici propovijedanja, ovisno u prigodi, potrebi i nekim specifičnim okolnostima.

¹ Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Glas koncila, Zagreb, 1994, 354.

² Isto, 352, br, 1345.

U svojim dokumentima Crkva je uvijek poticala na brižljivo njegovanje i čuvanje homilije u bogoslužju do te mjere da je homilija postala i obavezna. „Homilija se veoma preporučuje; ona je dio same liturgije. Njome se tijekom liturgijske godine na temelju svetoga teksta tumače otajstva vjere i pravila kršćanskog života. Neka se to nikako ne propušta, osim zbog teškog razloga, nedjeljama i zapovijedanim blagdanima na misama koje se služe uz učešće naroda.“³

Homelie Šime Starčevića pripadaju bogatoj propovjedničkoj baštini i književnosti i postat će tražene ne samo u vrijeme objavljivanja nego i sedamdeset godina nakon njegove smrti. Zbor bogoslovne mladeži u Zadru 1918. godine objavit će ponovno njegovu knjigu propovijedi s jezičnim izmjenama, koje su nažalost umanjile originalnost Starčevićevih homilija. Razlog za ponovnim objavljivanjem nije bila samo godišnjica njegove smrti, nego i aktualnost njegovih homilija te nestašica homiletičke građe na hrvatskome jeziku.⁴

U prikazu Starčevićevih *Homelia* upotrijebit će se termini: propovijed i homilija, propovijed u smislu naviještanja, a homilija kao naviještanje u liturgiji pred određenom zajednicom.

Homelie Šime Starčevića

Svoje propovijedi Starčević je objavio u Zadru 1850. godine u poznatoj tiskari braće Battara. Propovijedi su nastajale zajedno s njegovom službom i vjerojatno su u različitim oblicima i izrečene u nekoj od kršćanskih zajednica, za pretpostaviti je da je to bila župna zajednica u Karlobagu gdje je i najduže pastoralno djelovao. *Homelie* su tiskane u dvije knjige u kojima je objavljeno 55 propovijedi, u prvoj 29 propovijedi na 316 stranica, a u drugoj 26 propovijedi na 276 stranica. Na naslovnoj stranici nakon imena autora o kome su dani podatci da je počasni kanonik, kancelar u biskupskom ordinarijatu i župnik u Karlobagu, slijedi naslov *Homelie iliti Tumačenje Svetoga Evangjelja za sve Nedilje od Došastja Gospodinova do posljednje Nedilje po Duhovih*.

Na početku prve knjige je predgovor izdavatelja tj. tiskare Battara. U uvodnome dijelu predgovora upućuju se pohvale za cjelokupan Starčevićev rad, osobito na jezikoslovnom području. „Ali zasluga poglavita bi Starčevića, da je naše književstvo procvatilo; jerbo on koi je upornim naukom naučio iz knjigah što je bolje, nu više tražeći po narodu, ter ti popravi proste, ali moguće u živućem jeziku, nike osobine (idiotismo) jezika, koje kadikad toliko su mile: sakupi, i otrese šnjih sebičnost šibicom mudroznanja, i podloži ih pravilim Slovnickim.“⁵ U predgovo-

ru se navodi da se *Homelie* tiskaju uz odobrenje nadbiskupa koji hvali i podržava objavljivanje ove knjige koja će biti od koristi i svećenstvu i narodu, osobito na selu.⁶ Autor predgovora napominje da se Starčević duži niz godina trudio, mijenjao i popravljao svoje homilije „...ter usu unj, može se reći sve blago, i lipote jezika, ali duboko znanje bogoslovlja, koje ubučeno obukom Slavjanskom postaje ugodnie i izvornie.“⁷ Objavljivanje Starčevićevih *Homelia* u pedesetim godinama XIX. stoljeća za izdavatelja je vrlo značajno, ne samo iz vjersko-pastoralnih razloga, nego i literarnih jer knjiga se objavljuje u specifičnim kulturno-povijesnim okolnostima: „...navlastito u ova vrimena poneplodna u mudrim dilim književnim.“⁸

Nakon predgovora slijedi autorova opaska koja se odnosi na izdavatelja njegove knjige. Starčević iznosi svoje zahtjeve jezičnog karaktera prema kojima se izdavatelj mora pridržavati u tiskanju njegove knjige. Starčević je i u ovoj opaski ostao vjeran svojim načelima i jezičnim stavovima, osobito kada je u pitanju ikavica gdje inzistira da se *i* nikako ne može mijenjati, kako on kaže, sa osedlanim *e*.

„Izpovidam, da čepurasti verstopis Zagrebački za temeljiti Pravopis Hervatski nikada ni sam priznao, niti mogu priznati. Medjutim za neuzkratiti Narodu korist, koju bi iz moga Rukopisa: „HOMILIE iliti Tumačenje S. Evangjelja“ mogao imati, dopušćam G.G. Bratji Battara ovo Dilo u Zadru na svitlo izdati s' ovim izrečenim ugovorom, da se ni jedna rič, brez moga znanja, ne ima prominiti, niti ondi postaviti *e*, ali što drugo, gdi ja postavljam čisto *i*. K' tomu zahtivam, da se ovo Izpovidanje na strani pervoga lista podpuno ovako utišti, kako je ovdi upisano. U ostalom G.G. Battare mogu se u izdavanju služiti s' onim verstopisom, koj bi im mogao koristnii biti.

Podp. U Karlobagu na 16. lipnja 1849.

Shime Starcsevich

Zacs. Kan. Duhov. Stol. Prisid.

i Xupnik.“⁹

Nakon autorove opaske slijedi njegov predgovor pod naslovom *Bogovirni Štioče!* U predgovoru Starčević napominje da je književnost vrlo važna za napredak i obrazovanje naroda, no za njega književnost je bitno povezana i s vjerom i ne može se razvijati bez upliva vjere i Božje riječi koja nadahnjuje ljudsku riječi. Iz njegovih riječi vidljiva je njegova nakana s kojom želi ne samo pripomoći svećenicima u pastirskoj službi naviještanja, nego i ponuditi svojevrsno moralno-didaktičko djelo s

⁶ Usp, isto.

⁷ Isto.

⁸ Isto.

⁹ Isto, Opazka

³ Dokumenti II. vatikanskog koncila, *Dei verbum*, br, 52, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972, 21.

⁴ Usp. Šime Starčević, nav. dj. str. 9.

⁵ Šime Starčević, *Homelie, knjiga I*, Pridgovor, Zadar, 1850.

prosvjetiteljskom nakanom.¹⁰ „Od ove istine više nego uglavljen, i predobiven, želeći štogod kspomenutom izobraženju književnosti Naroda pripomoći, sudio sam, da poslie Naukah Ričoslovnih, o kojim sam takogjer radio, ništa toliko za ovo izobraženje pomoći ne može, koliko pravo poznanje riči Božje...“¹¹ Starčević napominje da je svoju knjigu propovijedi napisao služeći se djelima više autora, a ponajviše knjigama J.F.Gheriga čije je djelo zapravo i preveo.¹² Međutim Starčević ne spominje ni jednog drugog autora osim J.F. Gheriga, ali ni njegov opsegu u svojim homilijama, no postupnim čitanjem njegovih propovijedi vrlo lako se prepoznaje Starčevićev stil, karakterističan izraz i sve ono što će otkriti njegovo autorstvo.

Struktura Starčevićevih *Homelia*

Starčevićeve *Homelie* obuhvaćaju cijelu liturgijsku godinu: došašće, božićno vrijeme, korizmu, vazmeno i duhovsko vrijeme sve do posljednje nedjelje u liturgijskoj godini. Sve njegove homilije napisane su prema istoj strukturi. Nakon naslova u kojem je naznačena dotična nedjelja slijedi citat iz evanđelja, najčešće u jednoj do dvije rečenice. Te rečenice su isječci iz evanđeoskog teksta od te nedjelje i u njima je ponekad i sadržana cjelokupna poruka evanđeoskog teksta.

Uvod je prvi dio homilije u kojem se Starčević osvrće na biblijsku riječ tako što u kratkim crtama navješćuje bitnu poruku toga teksta, ponekad odmah dolazi i do aktualizacije riječi. Biranim riječima želi motivirati, potaknuti i usmjeriti pažnju slušatelja na poruku toga dana. Nakon relativno kratkoga uvoda navodi nekoliko natuknica ili poglavlja prema kojima će tumačiti evanđelje, na jedanaestu nedjelju nakon Duhova tako napominje u tri natuknice što će protumačiti iz Markovog evanđelja u kojem Isus ozdravlja gluhog i nijemog čovjeka:

„I. Dovodi se k' Isukerstu jedan gluhi i nimi čovik, i ovo ćemo promisliti u prvom dilu.

II. Isukerst čini, da oni nimi i gluhi čovik čuje i govori, i ovo ćemo promisliti u drugom dilu.

III. Nikoji ljudi skerbe za onoga gluhoga i nimoga čovika; i ovo ćemo promisliti u trećem dilu.“¹³

Na kraju uvoda Starčević upućuje poziv slušateljstvu na ozbiljno i pažljivo slušanje, podsjećajući ih na svetost i uzvišenost liturgijskog trenutka:

„Predragi! Ja držim za stalno, da će vama žao biti, ako vam od ovoga razgovora samo jedna besida uteče, da ju pravo ne razumite, zato slušajte pomnjivo.“¹⁴

„Ako budete pomnjivo slušati, dati će Bog da poznate istinu. Ja počinem.“¹⁵

„Tko se želi pravo izpoviditi, neka sluša – a tko o izpovidi ne misli, neka čuje, da pomisli.“¹⁶

„Ja molim, da me ustrepljeno, i pomnjivo poslušate.“¹⁷

„Ja tumačim, i razpravljam u ime Isusovo jedno i drugo. Poslušajte.“¹⁸

Glavni dio njegovih *Homelia* je tumačenje evanđeoskog teksta. Cijelu homiliju najčešće stvara samo na temelju evanđelja uz rijetko spominjanja novozavjetne poslanice ili starozavjetnoga teksta od te nedjelje.

Homilija kao oblik propovijedanja uvijek se oslanja na biblijski tekst, a to se može realizirati na dva načina, tj. kroz dvije metode analiziranja i tumačenja biblijskoga teksta. Prva metoda je sintetička pri čemu je unaprijed određena tema biblijskoga teksta pa se tekst tumači u svjetlu te teme. Druga metoda je analitička pri čemu se analizira redak po redak biblijskoga teksta, a zatim se otkriva što je središnja tema. U svojim homilijama Starčević se uglavnom služi analitičkom metodom gdje na početku svakog pojedinog poglavlja koje je već prethodno najavio u natuknicama, navodi jednu ili dvije rečenice evanđeoskog teksta. Ostali redci evanđelja prikazuju se i tumače u istom ili u drugim poglavljima. Njegovo tumačenje je biblijsko-povijesno pri čemu evanđelje stavlja u povijesni okvir i u kontekst biblijske povijesti spasenja. Tumačeći evanđelje Starčević ponekad povezuje novozavjetni tekst sa starozavjetnim ili s nekim novozavjetnim poslanicama, otkrivajući povezanost tih tekstova koji govore o istoj poruci. Nakon kratkog tumačenja pojedinih rečenica slijedi kratka primjena evanđeoskog teksta na život vjernika. U nekim homilijama on pojedine rečenice iz evanđelja ponavlja i do četiri puta upozoravajući na važnost te poruke. Na kraju svakoga poglavlja koje tumači Starčević upućuje na drugo poglavlje i ponovno poziva na pažljivo slušanje i to najčešće u govornoj figuri.

„Ali kako se je ponio očitnik? Od ovoga u drugom dilu.“¹⁹

Treći dio njegovih homilija je zaključak u kojem u nekoliko kratkih rečenica zaokružuje cjelokupnu poruku evanđeoskog teksta za tu nedjelju. Najčešće je to

¹⁴ Deveta nedilja po Duhovoj, 108.

¹⁵ Nedilja sedmodesetice, 146.

¹⁶ Trinaesta nedilja po Duhovoj, 150.

¹⁷ Šesnaesta nedilja po Duhovoj, 182.

¹⁸ Dvadeset i četverta nedilja po Duhovoj, 268.

¹⁹ Deseta nedilja po Duhovoj, 125.

¹⁰ Usp, isto, Bogovirni štiocē.

¹¹ Isto.

¹² Isto.

¹³ Nav. dj. knjiga II, 129-130.

sinteza svega što je prethodno izrečeno u svim dijelovima homilije i ujedno poziv vjernicima da se opredijele i prihvate riječi koje su navještene i protumačene. „Naučimo dakle pridraga bratjo! Iz današnjega Evangjelja dostojno mertve na pokop sprovodjati, naučimo Isusa pravoga sina Božiega po njegovim čudesim poznavati, naučimo, velim, Božju svamogućnost, dobrotu, i mudrost hvaliti, i slaviti.“²⁰

Primjena evanđeoskog teksta u životu pojedinca i zajednice

U tumačenju biblijskoga teksta navjestitelj otkriva i pokazuje na koji način gradi svoju propovijed, tj. kroz koje dimenzije tumači zadanu riječ. U svojim homilijama Starčević na prvome mjestu propovijeda u dimenziji svetoga, tj. on govori o Bogu i svoje slušatelje želi dovesti do iskustva Boga. U svojim homilijama Starčević razvija i biblijsko-povijesnu dimenziju, neprestano pozivajući se na biblijsku povijest spasenja koja za njega nije samo niz činjenica koje su zapisane u Bibliji, za njega je to Božje djelovanje koje je vidljivo i u stvarnosti.

U dimenziji Isusa Krista Starčević gradi svaku svoju homiliju. Za njega je Krist Spasitelj i Otkupitelj, a u svome govoru želi ga otkriti i približiti svojim slušateljima. Kada o Kristu govori naziva ga različitim nazivima koji su povezani s Kristovim riječima i djelovanjem. Za njega Krist je: *Božanstveni Isus, Ljubezni Gospodin, Božanski meštar, Preljubljeni Spasitelj, Božanstveni Spasitelj, Blagostivi Spasitelj, Naučitelj, Zakonoša, Načelnik od mira, Predragi Isus, Otac svih dobrih otaca, Nebeski vojvoda Isukerst, Čudotvorni meštar* i dr.

U Starčevićevim homilijama vidljiva je i dimenzija crkvenosti, on propovijeda ono što Crkva vjeruje i naučava, a njegovo mišljenje ni u kojem slučaju ne razlikuje se od nauka Crkve. Njegova crkvenost vidljiva je i onda kada se u svojim tumačenjima poziva na crkvene odredbe i dokumente crkve o nekim vjerskim istinama, tako na dvanaestu nedjelju nakon Duhova svoje tvrdnje potkrepljuje dokumentima Tridentskog koncila koji tumači i objašnjava misterij istočnoga grijeha.²¹

Tumačenje biblijske poruke povezano je s otajstvom koje se slavi u liturgiji, a samo propovijedanje je bliža priprava za slavlje toga otajstva, tj. euharistije. Liturgijsku dimenziju u propovijedanju Starčević je sačuvala u većini svojih homilija.

U svojim homilijama Starčević jednostavnim riječima tumači vjerske istine i naviješta radosnu vijest. U propovijedanju on vidi i svoju posebnu ulogu tumača biblijske poruke i zato na petnaestu nedjelju nakon Duhova poručuje: „Za izviditi korist iz S. Evangjelja nije dosta Evangjelje samo štiti, ali slušati, nego je potribno razumiti, što ono govori.“²² Do razumijevanja biblijske poruke dolazi se navije-

štanjem i tumačenjem, a zatim slijedi prihvaćanje te riječi u život, i to je upravo ono što Starčević želi postići kod svoga slušateljstva. Primijeniti riječ u život i po njoj živjeti za njega nije fraza nego poziv ljubavi i zato često u svojim homilijama ponavlja riječi sv. Ivana evanđeliste: „Dječice, ne ljubimo riječju i jezikom, već djelom i istinom.“ (1. Iv. 3,18.) Primjenjujući biblijsku riječ na život Starčević pronalazi različita područja iz života ili ih otkriva u evanđeoskoj poruci. Ta životna područja postaju svojevrsni motivi i teme u homilijama kao što su: Dan Gospodnji, poziv na obraćenje, sakramenti, vjera i nevjera, opraštanje, obiteljski život, službenici Crkve, praznovjerje, bolest i patnja, smrt, život vječni i dr.

a) Dan Gospodnji

Nedjelja ili Dan Gospodnji je dan tjednog okupljanja vjernika i prigoda da se Božja riječ čuje i da vjernici pristupe sakramentalnim otajstvima. Starčević na više mjesta izričito spominje Dan Gospodnji i kršćanske blagdane i podsjeća vjernike da im je dužnost slaviti te liturgijske dane. Za njega su ti dani vrlo važni, poglavito zbog Božje riječi koja se naviješta i zato te dane naziva „*duhovno pripovijdanje*“²³ Tumačeći Lukino evanđelje koje govori o čovjeku koji poziva uzvanike na gozbu, Starčević opominje i pomalo kritizira vjernike i uspoređuje ih sa Židovima koji nisu poslušali Kristov poziv. Kao i Židovima i mnogim vjernicima različiti poslovi i obaveze razlog su za opravdanje da nemaju vremena za liturgijska slavlja. „Ili koi, i kakav izgovor imate vi, koji k' velikom gošćenju malo kada, ili nikada ne pristupate? Kako se izgovarate, s' čim se izpričajete... Selo, iliti vaši kućni posli, pet oičah volovah, ili vaša stoka, vaše ovce, vaša goveda, vaši konjii, i ostala živina, žena iliti putenost vašega tila jesu običajne zapreke, koje vas i u iste svete nedilje, i u blagdane zapovidane od službe Božje odbijaju, i čine, da zapušćate ona, koja su za spasenje vaše duše naj potribitia.“²⁴ Starčević također opominje i upozorava kakvo treba biti ponašanje u crkvi i kako se treba Božju riječ slušati i primati. To najbolje objašnjava tumačeći Lukino evanđelje tj. prispodobu o sijaču i sjemenu. On upozorava da mnogi vjernici iako su u crkvi za vrijeme liturgijskoga slavlja, slični su sjemenu koje pada uz put i koje su pozobale ptice. Za takve vjernike kaže: „Oni pasu svoje oči po puku, ogledaju se po cerkvi, šapću, i govore s' drugim od kojekakvih stvari, ili drimlju, i spavaju, i jedva čekaju, da se pripovijdanje duhovno sverši, premda, od njega koristi nemaju.“²⁵

Na temelju evanđeoskog teksta iz Ivanova evanđelja Starčević propovijeda o Kristu Dobrome pastiru. Istodobno obraća se i svećenicima i vjernicima upozo-

²⁰ Petnaesta nedilja po Duhovoj, 180.

²¹ Usp. Dvanaesta nedilja po Duhovoj, 140.

²² Petnaesta nedilja po Duhovoj, 171.

²³ Peta nedilja po Duhovoj, 68.

²⁴ Druga nedilja po Duhovoj, 40.

²⁵ Nedilja šestodesetice, 157.

ravajući gdje je mjesto nedjeljnog okupljanja. „Dakle svi pučani moraju kod svoje crkve ostajati, i svaki župnik, iliti pastir duhovni mora samo jednu župu, jedno stado, jedan puk imati. Jer kakogod brez velike, i osobite nužde jedan duhovnik ne smi više župah, cerkavah, i občinah pod svoju pomnju uzimati; onako ne stoi dobro, da jedan kerstjanin brez nužde, i potrebe vlastitu svoju župnu crkvu ostavlja, i da u drugoj crkvi nikada, ili malo kada druge naučitelje, pastire, i pripovidaoce sluša.“²⁶

b) Poziv na obraćenje

Vrlo često u svojim homilijama Starčević poziva na obraćenje i promjenu načina života te odricanje od loših navika, a nadasve od grijeha. Za njega je grijeh moralno zlo ili kako on kaže: „Grijeh jest jedna duhovna gnjusoba, koja čini dušu nečistom.“²⁷ Nigdje u svojim homilijama Starčević ne osuđuje čovjeka, ali optužuje grijeh i napominje: „Drugo je grih, a drugo je čeljade, koje griši.“²⁸ Kada se obraća vjernicima, i pri tom misli na neke posebne grešnike kojima je potrebno obraćenje, upućujem im očinsku riječ. „Dragi brate grišniče! i setro grišnico!“²⁹ Ponekad njegove riječi djeluju i strogo, kao na prvu nedjelju došašća, ali i tada upućuje poziva na obraćenje. „O slipi čoviče! O benasta oholico! O maloumni lakomče! I bludniče zašto se vi tako jako podajete za častima, za praznom slavom, za dobrima zemaljskim, za putenom nasladnosti?“³⁰

Kada govori o pojedinim teškim grijesima, kao što su neumjerenost u jelu i piću, bludnost, srditost i nepokornost³¹ Starčević tvrdi da su ti grijesi moralno zlo ne samo za duhovni život, nego i za fizičko zdravlje. Na drugome mjestu on nabroja neke od grijeha koji su se vjerojatno događali u narodu, i za njih kaže da oni koji ih čine zaslužuju Božju kaznu. „...ne smimo siromahe tlačiti, da ne smimo pravedne progoniti, da ne smimo dicu daviti, čeljad trovati, i ljude ubijati; jere vekšinom još na ovome svitu Bog takove nepravde strahovito pedepsava.“³² Obraćenje i promjena života nije jednostavna i za njega je ponekad „...mnogo mučnije jest jednu dušu od griha izbaviti, nego jedno tilo od bolesti osloboditi.“³³ Kao pomoć na putu obraćenja Starčević navodi primjere iz biblijske povijesti, tj one koji su bili grešnici i postali pravednici i sveci poput kralja Davida, carinika Zakeja, Marije Magdalene, apostola Petra i razbojnika Dizme, međutim njih ne treba

nasljedovati samo u obraćenju, nego je potrebno i „... u pokori naslidovati one, koje smo naslidovali u grihu.“³⁴ Starčević u nekim homilijama pomalo i preuveličava i svugdje oko sebe vidi samo grijeh i moralno zlo, kao na petu nedjelju časnoga posta. „Ako-bo okom pogledate, ili uhom poslušate, ako ričjom upitate po svim kućam, i stanovim, u kojima pribivate, i po svim ulicam, i okolicam, kuda s vašim duhom dopirete, koga ćete vidjeti, koga ćete naći, koga ćete čuti ako ne hince, laže, varavce, kradljivce, tate, kamatnike, lakomce, piance, prožderlice, bludnike, slobodnjake, bogopsovce, zlogovornike, u jednu besidu grišnike na toliko, da se i danas med vami reći može, što je u svoje vrime govorio sveti prorok Jeremia med židovim: *Ode svaki na opačinu svoju*. 11.8.“³⁵

c) Sakramenti

U nekim homilijama Starčević spominje i sakramente, najčešće krštenje, euharistiju i ispovijed. Sakramenti su za njega znakovi Božje prisutnosti među ljudima i zato pokušava u vjernicima probuditi vjeru da ih pobožno primaju. O sakramentu krštenja najčešće govori kada tumači kršćanski poziv, tj. svi su kršćani djeca Božja po krštenju pa se u skladu s tim trebaju ponašati i živjeti kršćanski. Za razliku od sakramenta krštenja mnogo više tumači i poziva na slavlje sakramenta euharistije koju naziva *pričešćivanje*, kao na četrnaestu nedjelju časnoga posta propovijedajući Lukin odlomak o čudesnom umnažanju kruha. Starčević podsjeća vjernike da se moraju pridržavati pravila koja su određena za pristup svetoj pričesti i zato ih upozorava uoči njihove uskrsne pričesti: „Zaisto od vas ne potribuje se drugo, nego da presveto tilo Gospodinovo natašće primite.“³⁶ Uz duhovnu pripravu za pričest, koja se sastoji u euharistijskom postu, upozorava ih i na vanjski izgled koji mora biti svečarski i slavljenički. „Od vas ne pita se više, nego da umiveni, čisti, i svaki polak svoga dostojno odivenih k' terpezi Gospodinovoj pristupite; i ovo zaisto vas manje truda stoi, nego da cile dneve kroz daleke zahode, i mučnim putim, i pogibelnim stazam hodeć tražite doći do Isusa.“³⁷ Nakon izvanjske pripreme za pričest poziva ih da pričesti pristupaju s dubokom vjerom jer u pitanju je vječni život. „Što, i koliko pak imamo se mi u ovom nebeskom blagovanju ufati? Mi ovdje ne primamo hranu tilesnu, nego hranu duhovnu, mi se ovdje ne hranimo samo za vrimenito, nego i za vikovito življenje. Imajte dakle jako ufanje, koliko putah blagujete prisveto tilo Gospodinovo, koliko putah pristupate k' svetom pričešćenju, toliko putah razgovarajte

²⁶ Druga nedilja po Uskersu, 276.

²⁷ Treća nedilja po Bogojavljenju, 104.

²⁸ Treća nedilja po Duhovoj, 45.

²⁹ Isto, 52.

³⁰ Perva nedilja prišastja Gospodinova, 8

³¹ Usp. Petnaesta nedilja po Duhovoj, 179-180.

³² Nedilja po mladome litu, 61.

³³ Osamnaesta nedilja po Duhovoj, 209.

³⁴ Dvadeset i prva nedilja po Duhovoj, 238.

³⁵ Peta nedilja časnoga posta, od muke, 221.

³⁶ Četverta nedilja časnoga posta, 211.

³⁷ Isto, 211.

se, i kripte se s' onim ričima Isusovim: Koi blaguje put moju, i pie kerv moju, ima život vičnji, i ja ću uzkrisiti njega u dan naj poslidnji. Iv. 6. 55.³⁸

U nekoliko homilija Starčević spominje sakrament ispovijedi i podsjeća vjernike na porijeklo i svrhu ispovijedi: „Imate-bo kao kerstjani znati, da je Isukerst Bog i čovik svetu Izpovid postavio, zada se ljudi poboljšaju, a ne da grišnici još slobodnie, i smionie griše.“³⁹ Na drugome mjestu upozorava koji je plod ovog sakramenta: „Odovud poznajemo, kolika je kripost od svete izpovidi. Mi poznajemo, da kripost, iliti mogućnost po kojoj se nami u svetoj Izpovidi grihi odšpuščaju, jest od Isukersta, jest od samoga Boga.“⁴⁰ Starčević priznaje da je ispovijed za neke vjernike pomalo i problem, a neki prema ispovijedi imaju i neke predrasude. Prema njegovome mišljenju samo neke kategorije ljudi negiraju ili odbijaju ovaj sakrament. „Istina je, i tajiti se ne može, da je Izpovid za oholost čovičansku jedna vele teška stvar. I zato govori ohola nevirica, što bi ja moje grihe izpovidao popovim, koji su grišnici kao i ja? dosta je, da ja moje grihe Bogu izpovidim.“⁴¹ Za Starčevića za valjani pristup ovome sakramentu potrebna je vjera i poniznost i tada nestaju sve predrasude, a što se tiče svećenika on u ispovijedi nije nazočan u svoje ime, jer onaj koji u ispovijedi priznaje svoje grijehove ispovijeda se „*prid onim, koj misto Boga sidi*“⁴²

d) Vjera i nevjera

Kršćanska vjera produbljuje se naviještanjem evanđelja. Na taj način službi naviještanja pristupa i Starčević želeći probuditi i sačuvati vjeru kod vjernika. Pod pojmom vjere podrazumijeva se prihvaćanje onoga što je rečeno i objavljeno kao istinito i korisno, međutim pred Bogom čovjek je u potpunosti slobodan. O temi vjere i nevjere Starčević progovara na više mjesta, kao u homiliji na temelju Matejevog evanđelja u kojem je Krist uskrisio Jairovu kćer i ozdravio ženu koja je болоvala od krvarenja. Nadahnut ovim odlomkom pred svoje vjernike Starčević stavlja Jaira i bolesnu ženu, kao primjere vjere i prihvaćanja Krista. Tumačeći ovaj odlomak Starčević postavlja različita pitanja i dolazi do nekih zaključaka o trenutnom stanju u crkvi, svijetu i životu mnogih pojedinaca. „Kamo je naša vira, i gdi je naše ufanje? Tko prima u serce svetu rič Isusovu? Koji su, koji odstupaju od svoje tverdokornosti? Ah nevoljni mi grišnici! što se više uči, i pripovida nauk nebeski, to su grišnici tverdokornii, što se više ljubav iskernjega priporučuje, to se med nami veća nevirnost, veća himbenost, veća zlobnost, i privara pokazuje. I kad bi se imali nadati, da će svit postati bolji, pobožnii, i pravednii, to vidimo,

da on postaje gori, nebogočastnii, i nepravednii, i kad se ufamo, da će svitovnja vlast, i duhovna oblast manje posla imati, to vidimo, da se sve veće smutnje, i sve veći inadi, i pravde zameću tako, da vazda maleno ufanje za poboljšanje ostaje na toliko, da, ako je sin Božji pravedno ženi onoj reko: *Vira tvoja pomogla je tebi*, nami s razlogom reći može: Nevira tvoja čini, da pomoći ne dobivaš.“⁴³

e) Opraštanje

Oprostiti bližnjemu je preduvjet da kršćanin od Boga dobije oprostjenje. Starčević podsjeća odakle dolazi ta istina i pronalazi je u molitvi Oče naša: *Otpusti nama duge naše kako i mi opraštamo dužnicima svojim*. O praštanju kao važnom segmentu kršćanskog života Starčević govori u homiliji koja je utemeljena na Matejevom evanđeoskom odlomku o sluzi koji je ostao dužan svome gospodaru. Za Starčevića nosiva rečenica ovoga teksta je: *Strpljenja imaj sa mnom i vratit ću ti*. Za Starčevića Bog je strpljiv prema čovjeku i oprašta mu, međutim opraštanje nije jednostavno, pogotovo kada su nam pojedinci nanijeli veliku uvredu, a uvreda je uvijek povreda tuđega života. Opraštanje nije jednostavno, ali je nužno i moguće, i prema Starčeviću je „jedna sveta, i Božanstvena stvar.“⁴⁴ Starčević poziva vjernike da ne nasljeđuju nepravednog slugu iz evanđelja koji nije oprostio dugove svojim dužnicima. Na opraštanje su svi pozvani, bez obzira na staleske razlike i uvjerenja jer i Bog oprašta svima bez ikakve razlike: „Zašto ne bi oprostio svaki bratu svomu, svomu bližnjemu: Susid susidu, muž ženi, žena mužu, otac sinu, sin otcu, duhovni svitovnomu, svitovni duhovnomu, ubogi bogatomu, bogati ubogomu, star mladu, mlad staru?“⁴⁵ Poziv na opraštanje ponavlja na kraju svoje homilije poput vapaja govoreći da opraštanje mora biti i bezuvjetno. „Oprostimo dakle, velim opet, oprostimo jedan drugomu, oprostimo od serca, oprostimo zauvik.“⁴⁶

g) Biskupi i svećenici

S posebnom pažnjom u nekim homilijama Starčević razmišlja o svećeništvu govoreći na prvome mjestu samome sebi, zatim svojoj subraći i ostalim vjericima. Na dvadesetu nedjelju nakon Duhova on podsjeća da je svećenik na prvome mjestu službenik koji je u službi Krista, a sve što čini to je zbog onoga koji mu je podario tu službu. „Zato isto, što misnik niti kersti, niti druge svete Sakramente dili polak svoje mogućnosti, nego čini samo po oblasti, i mogućnosti Isukerstovoj...“⁴⁷ Uz službu dijeljenja

³⁸ Isto, 215.-216.

³⁹ Trinaesta nedilja po Duhovoj, 158.

⁴⁰ Osamnaesta nedilja po Duhovoj, 206-207.

⁴¹ Trinaesta nedilja po Duhovoj, 153.

⁴² Treća nedilja prišastja Gospodinova, 33.

⁴³ Dvadeset i treća nedilja po Duhovoj, 259.

⁴⁴ Dvadeset i prva nedilja po Duhovoj, 241.

⁴⁵ Isto, 241.

⁴⁶ Isto, 242.

⁴⁷ Dvadeseta nedilja po Duhovoj, 227.

svetih otajstava na prvome mjestu sakramenata, svećenik je i navjestitelj riječi, i to je jedna od bitnih dimenzija njegove službe. O svećeniku u službi naviještanja Starčević progovara na treću nedjelju došašća. "Ovdi se imade najpervo pastiri duhovni paziti, i pomnjivo gledati, da on u duhovnom pripovidanju nikada svoju, nego vazda samo Božju veću slavu, i poštenje traži, i prid očima derži."⁴⁸ Za Starčevića svećenički poziv je uzvišen upravo u službi propovijedanja, i zato svećenika uspoređuje s anđelom koji se pojavio na uskršno jutro kod Kristovoga groba. „S druge strane ovi isti Angjel, koi je teški kamen s' groba odvalio, zlamenuje pripovidaoca svetoga Evangjelja, koi odvaljuje teški kamen od mučnoga razumljenja svetoga Pisma, to jest, koi tumači rič Božju, i čini da pobožna serca mogu doći k' Isukerstu."⁴⁹

Propovijedajući o pravim i krivim vođama Starčević misli i na duhovne vođe, tj. svećenike, i upozorava vjernike kakve duhovne pastire trebaju nasljedovati. „Pridragi! Nemojte dakle nikada duše vaše davati na slipačku u ruke onomu, koi se prvi prikazuje; tražite si vodju, koi dobri put znade, i koi je spravan vas istim putem drage volje voditi. Put u vikovičnost vami je nepoznat, i on je sa svim pogibelan, a na ovome putu vaše vodje, i kažiputi jesu vaši izpovidnici, i duhovni pastiri, radi toga molite Boga često, i marljivo, da vam samo učene, i pobožne ljude za vodje od vašega spasenja udiliti izvoli...“⁵⁰ Uz molitvu za svećenike Starčević upozorava vjernike da su dužni i materijalno brinuti se za svoje pastire. Tumačeći odlomak iz Matejeva evanđelja u kojem Krist kaže „Podajte dakle caru carevo, a Bogu Božje“ podsjeća vjernike: „Koi daje pomoć za uzderženje vladanja, i njegovih službenika, oni mora zadovoljan biti, da se cerkvam, i cerkovnim službenicim, misnicim, i duhovnim pastirim potribno uzderžanje podaje.“⁵¹

Same svećenike Starčević poziva na zauzetost u služenju, može se reći da ima daje svojevrstne pastoralne upute govoreći da je svaki čovjek važan, a svaki trenutak koji se posvećuje bližnjemu je dragocjen. Svećenik prema njemu nikada ne bi trebao reći da nema vremena za čovjeka, on mora nasljedovati Isusa Krista koji je pronašao vrijeme i odmah pohitao u Jairovu kuću čija je kći bila na umoru, tako i svećenici trebaju „...žalostne, i nevoljne, kada se k' nami utiču, udilje, polak naše mogućnosti, razgovorimo, pokripimo, i razveselimo, i da pomoć, koju danas možemo dati, do sutra ne odmičemo dati; jere naše protivljenje uzamna njihovu žalost, i naše odmicanje pomoći, uzamna, i produgljuje njihovu muku.“⁵²

Propovijedajući o Isusu Dobrom Pastiru, ponovno kao primjer prave pastirske službe pred svećenike i vjernike stavlja Krista i potiče na nasljedovanje. „Kako je Isus

jedan dobri pastir bio, onako dobri imaju biti svi biskupi, svi župnici, svi pastiri duhovni, i svikoliki sveštenici; oni moraju za svoje ovce svoje življenje polagati, oni su dužni u vrime kuge, i u svakoj za njihovo vlastito življenje pogibelnoj bolesti njihovoj pomnji izručene duše nastojati, njima svete Sakramente diliti, i nje naukom, besidom, i svakim mogućim načinom kripiti, i razgovarati. Zato oni moraju svoje ovce poznavati, zato su dužni med svojim ovcam, to jest, u svojem puku pribivati, i svoje pučane pohadjati...“⁵³ Svećenik koji ne nasljeduje Krista Dobroga Pastira postaje sličan najamniku kojega Krist spominje u evanđelju i zato Starčević upozorava: „Što su pak oni duhovnici, koji samo za korist vlastitu službu duhovnu čine? Oni su pravi najamnici, doklegod više gledaju na svoje dohodke, nego li na svoje podložnike.“⁵⁴

Starčevićev stil propovijedanja i neke jezično-književne karakteristike

Iako je propovijed na prvome mjestu bitni i sastavni dio liturgijskoga slavlja u „hrvatskoj književnoj historiografiji uvrštena je u književnost, odnosno u moralno-didaktičku prozu koja je društveno angažirana i iz koje stoga proizlaze brojni apeli“ (Šundalić, 2011: 482). Pisana propovjednička književnost među Hrvatima može se u povijesnom slijedu pratiti od vremena ćirilometodske misije u drugoj polovici IX. st., zatim od druge polovice XVI. st. do sredine XVIII. st. kada su tiskane brojne knjige propovijedi (H. Gašparoti, Š. Škvorc, F. Švigel, Š. Zagrebec, B. A. Krčelić, J. Muhlin i dr.“ (usp. Šundalić, 2011: 483).

Na propovijed kao govoreno tumačenje evanđeoskih istina i događaja utječe više faktora kao što su „prostor i vrijeme u kojem nastaje, to su u dijakroniji jedne nac. književnosti, pa i hrvatske, zamjetni različiti pojavnici oblici propovijedi kao oblika crkv. govorništva“ (Šundalić, 2011: 482).

Starčevićeve *Homelie* pripadaju bogatoj hrvatskoj propovjedničkoj baštini i nastale su pri kraju preporodnog razdoblja kada propovjedna literatura i nije bila bogata. U tome razdoblju Starčević je i izgrađivao svoj stil u nekoliko desetljeća svoje pastirske službe propovijedanja u župnim zajednicama i zato govoriti o stilu ne može se bez Starčevića prije *Homilija*. Osnovna karakteristika njegova stila je jednostavnost govora u bogatstvo riječi koje oblikuju svaku homiliju u kompaktnu govorničku cjelinu. Jednostavnost izričaja vidljiva je bez obzira da li se radi o tradicionalnom egzegetskom tumačenju biblijskoga teksta ili o tumačenju nekih istina i načela iz područja kršćanskoga morala. S velikom jednostavnošću Starčević objašnjava i tumači biblijski tekst, uvjerava, potiče, opominje i podržava vjernike u vjeri. U svome govoru Starčević je sustavan, ne govori općenito, nego s činjenicama službeći se ne samo biblijskim tekstom, nego i izvan biblijskim izvorima. Ritam u propo-

⁴⁸ Treća nedilja došastja Gospodinova, 34.

⁴⁹ Na dan uskersnutja Gospodinova, 250.

⁵⁰ Prva nedilja po Duhovoj, 31-32.

⁵¹ Dvadeset i druga nedilja po Duhovoj, 253.

⁵² Dvadeset i treća nedilja po Duhovoj, 263.

⁵³ Druga nedilja po Uskersu, 269.

⁵⁴ Isto, 271.

vijedanju nije monoton, slušatelje cijelo vrijeme drži budnima i u iščekivanju onoga što će reći, služeći se pri tom govorničkim oscilacijama kroz upitne i usklične rečenice. „Starčevićeve homilije oblikovane su tako da je smisao nabožne pouke uvijek jasan, dorečen, razvidan. Naracija je prilagođena potrebama duhovne prosvjetiteljske pedagogije i didaktike, prožeta uvijek nabožnim duhom i pragmatizmom. Jezik je pročišćen, izbjegava bilo kakve nejasnoće, prilagođen neobrazovanome puku“ (Grahovac-Pražić, 2011:454). Njegova jednostavnost u propovijedanju i jasnoća riječi govore da je Starčević bio vrlo zanimljiv propovjednik, uvjerljiv, originalan i nadaren za govorništvo. U svojim propovijedima ponekad se služi i humorom, kao na treću nedjelju nakon Bogojavljenja govoreći o ljudskoj hvalisavosti. „I zaisto ni je lipo čuti, kada čovik sam sebe hvali. Ovo se pristoi samo kokošima. Kokoš, kada jaje snese, više, i kokokodače, da ju sve selo čuje...“⁵⁵

Starčević je dobro poznao svoje slušateljstvo, prilagodio se njihovoj kulturi, odgoju, svakodnevnim poslovima, tradiciji i običajima. Njegove homilije nisu napisane i izrečene izvan vremena i prostora, on ih aktualizira i u onodobna događanja: „Spada-li pak ovo proročanstvo i na naše vrime? Tiče li se ovo i devetnaestoga vika?“⁵⁶

Starčevićev stil otkriva nam se u velikom broju rečenica koje su lirski obojene i dobro jezično uobličene, „Ako-bo promislite, što je Bog, koi se vridja, što je čovik, koi Boga vridja, i gdi, kada, koliko puta, i kako čovik griši...“⁵⁷ Kroz takve rečenice on nije samo tumač teoloških istina, nego i pripovjedač, međutim evanđeoski tekst koji mu je zadan ograničavao ga je i upućivao da ipak prevlada moralno-didaktički govor.

U nekim od homilija Starčević upotrebljava narodne poslovice i izreke stavljajući ih u kontekst biblijske riječi. Služeći se na taj način narodnom mudrošću i baštinom, približio se još više običnome puku u razumijevanje evanđeoske poruke:

- „Koi sinu fata i vitar tira.“⁵⁸
- „Kad je potreba i nužda najveća, onda je, Božja pomoć najbliža.“⁵⁹
- „Neka mete svak izprid svojih vratih, pak će biti posvuda čisto.“⁶⁰
- „Tko u cerkvi rad ostaje, u poslu ne zaostaje.“⁶¹
- „Tko rad Boga moli, Onom i Bog voli.
- „Tko milostinju diliti ne kasni,

⁵⁵ Treća nedilja po Bogojavljenju, 107.

⁵⁶ Nedilja po Božiću, 54.

⁵⁷ Dvadeset i prva nedilja po Duhovoj, 236.

⁵⁸ Nedilja po mladom litu, 73

⁵⁹ Druga nedilja po Bogojavljenju, 97.

⁶⁰ Perva nedilja po Duhovoj, 34.

⁶¹ Šesta nedilja po Duhovoj, 82.

- Oni vazda sebi istom hasni.“⁶²
- „Živi pobožno i još predaj i trepti“⁶³
- „Tko hitro daje, dvostruko daje. Tko nerad daje, ništa ne daje.“⁶⁴
- „Ki me plaća, onoga služim. Koga hranu uživam, onoga pismu pivam.“⁶⁵

Zaključak

Starčevićeve *Homelie* može se uvrstiti i promatrati kao književni plod preporodnog razdoblja koje je raspršilo književnost u najšire slojeve pučanstva. Nakon velikog broja autora, poglavito u XVIII. stoljeću koji su objavljivali propovijedi u baroknom i prosvjetiteljskom stilu, Starčevićeve homilije nastale su u drugim društveno-političkim, književnopovijesnim i ambijentalnim okolnostima koje su utjecale na sadržaj i nakanu njegovih propovijedi.

Mnogi od njegovih prethodnika u tematskoj usmjerenosti propovijedali su o asketskom životu i posljednjim stvarima (Š. Zagrebec, *Hrana duhovna*, III, 1723), praznovjerju ili su kroz različite teme tumačili kršćanski nauk i moral (J. Filipović, *Pripovijedanje naukakrstjanskoga*, I-III, 1750-1765). Starčevićeve homilije su nedjeljne i glavno izvorište za njegove propovijedi je biblijski tekst, tj. Evanđelje koje se naviješta toga dana za vrijeme svete mise. On tumači biblijski tekst, objašnjava, rasvjetljava i pokušava ga primijeniti na život zajednice bez prijetnje i zastrašivanja. Tumačeći evanđeosku riječ on se dotiče i nekih vjerskih istina i moralnih tema kao što su: Božje zapovjedi, obiteljski život, sakramenti, vjera i nevjera, Dan Gospodnji, praznovjerje, smrt, sudnji dan i dr, međutim on ne dopušta da bilo što zasjeni ili stavi u drugi plan evanđeoski tekst koji se tumači.

Služeći se jednostavnim jezikom i pučkim izrazima Starčević se u svojim *Homeliam*a približio običnome puku, a njegove homilije nisu mu poslužile samo za naviještanje, nego su postale i sredstvo izgrađivanja književnoga jezika i kulture.

LITERATURA

1. *Božja riječ zajednici*, Zbornik liturgijskog tečaja II. Zagreb, 1963.
2. BRATULIĆ, Josip, 1996: *Hrvatska propovijed*, Erasmus naklada, Zagreb.
3. BRATULIĆ, Josip, Damjanović Stjepan, 2007: *Hrvatska pisana kultura*, sv. II. GZH, Zagreb.
4. DEROSI, Julije, 1995: Pop Šime Starčević i Zora dalmatinska, *Zadarska smotra*, (3-4): 87-93. Zadar.

⁶² Isto, 84.

⁶³ Deseta nedilja po Duhovoj, 124

⁶⁴ Šesnaesta nedilja po Duhovoj, 186,

⁶⁵ Dvadeseta nedilja po Duhovoj, 231.

5. *Dokumenti II. vatikanskog koncila*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1972.
6. FRANGEŠ, IVO, 1987: *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana.
7. GRAHOVAC-PRAŽIĆ, Vesna, 2011: „Homelie“ Šime Starčevića, *Crkva u svijetu*, (4): 449-465. Split.
8. HORVAT, Vladimir, 1986: *Crkva u Hrvatskom narodnom preporodu*, Glas koncila, Zagreb.
9. HOŠKO, Franjo Emanuel, 2005: Dvije zbirke propovijedi Frana Vranjanina, *Riječki teološki časopis*, (1) Rijeka.
10. *Hrvatski narodni preporod I*, PSHK, knj. 28, Zora - Matica hrvatska, Zagreb, 1965.
11. *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija - Glas koncila, Zagreb 1994.
12. LUKEŽIĆ, Irvin, 2005: „Homelie“ Šime Starčevića iz 1850. godine, *Riječki teološki časopis*, (1) Rijeka.
13. STARČEVIĆ, Šime, 1850: *Homelie iliti Tumačenje Svetoga Evangjelja za sve Nedilje od Došastja Gospodinova do posljednje Nedilje po Duhovih, knjiga I. i II.* tiskara Battara, Zadar.
14. *Suvremena katolička enciklopedija*, Marijan tisak, Split 2005.
15. STARČEVIĆ Šime, 1918: *Homilije ili Tumačenja sv. evanđelja za sve nedjelje u godini*, Zbor bogoslovne mladeži, tiskara Ferrari, Zadar.
16. ŠICEL, Miroslav, 2004: *Povijest hrvatske književnosti Knjiga I*, Naklada Ljevak, Zagreb.
17. ŠUNDALIĆ, Zlata, 2011: Propovijed, u *Hrvatska književna enciklopedija sv. 3*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
18. RADOS, Zvezdana, 2007: *Hrvatska književnost u Zadru (19. st.)*, Thema, Zadar.
19. VINCE, Zlatko, 2002: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
20. ZAGORAC, Vladimir, 1998: *Homiletika*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
21. ŽIVANČEVIĆ, Milorad, Frangeš Ivo, 1975: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4, Ilirizam-realizam, Liber-Mladost, Zagreb.

„HOMELIE ILITI TUMAČENJE SVETOG EVANGJELJA ZA SVE NEDILJE OD DOŠASTJA GOSPODINOVA DO POSLIDNJE NEDILJE PO DUHOVIH“ BY STARČEVIĆ

Summary

The presentation deals with two tomes of the book of sermons published in Zadar in 1850 under the title of „Homelie iliti Tumačenje Svetoga Evangjelja za sve Nedilje od Došastja Gospodinova do posljednje Nedilje po Duhovih“ by their author Šime Starčević elaborating on all of their theological, literary and historical aspects. The usual structure of Starčević's homilies - as well as methods he used in his approach to the biblical text - shall be demonstrated: introduction – God's word in historical and biblical context: interpretation – explanation of individual sections of the biblical text; conclusion – practical implementation of biblical words in life. Starčević's „Homilies“ will be further examined in the overall context of the Croatian mid 19th century literature, especially their influence to development of the Croatian prose.

KEY WORDS: Šime Starčević, homily, theological aspects, literary and historical aspects

JEZIKOSLOVNI PRINOSI U RUKOPISNOJ OSTAVŠTINI ŠIME STARČEVIĆA

Diana Stolic
Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za kroatistiku

811.163.42(044.2)
811.163.42-05 Starčević, Š.
izvrni znanstveni članak

Sažetak

U rukopisnoj ostavštini Šime Starčevića, koja se čuva u Arhivu Hrvatske provincije Družbe Isusove u Zagrebu, nalaze se dva omota sa 16 svezaka. U omotu naslovljenom „Jezikoslovna djela“ nalazi se devet svezaka dvostrano pisanih na ukupno 340 listova. Izuzme li se rukopis br. 5 koji sadrži udžbenik matematike i koji tematski ne pripada ovome omotu, na jezikoslovne se teme odnosi gotovo 600 stranica Starčevićeva rukopisa. U izlaganju se donose osnovne informacije o rukopisnoj građi te se na izabranom odlomku uspoređuje s objavljenim Starčevićevim gramatikama i jezikoslovnim prinosima u časopisima.

KLJUČNE RIJEČI: hrvatski jezik, jezikoslovlje, gramatika, rukopis, Starčević, Š., Krmpotić, M. D.

Uvod

Šime Starčević (Žitnik 1784. - Karlobag 1859.) neizmjerljivo je zadužio hrvatsko jezikoslovlje svojim aktivnim sudjelovanjem u filološkim raspravama rješavanjem niza standardoloških dvojbi ili bar otvaranjem područja za raspravu o njima, zadužio nas je svojim tiskanim gramatikama, a danas znamo i da je u rukopisu ostavio vrijedna djela koja čekaju svoje proučavatelje.

Podimo redom.

Rođen je 18. travnja 1784. godine u Žitniku, školovao se u Varaždinu, Zagrebu i Grazu, zaređen je 1808. godine u Senju, a kratko je službovao u Senju, Gospiću, Ličkom Novom i Udbini te od 1814. godine gotovo pola stoljeća u Karlobagu, gdje je umro 14. svibnja 1859. Jednom riječju, cijelim je svojim životom i djelom vezan uz Liku, čiji je najpoznatiji jezikoslovac.¹

¹ Drugo veliko jezikoslovno ime - Fran Kurelac - na većini svojih radova navodi na naslovnici da je starinom Ogulinac, a rodom iz Bruvna u Krbavi, ali ga je život vodio hrvatskim i slavenskim širinama, pa je njegova veza s Likom manje poznata nego drugi podatci iz njegova života: da je bio predvodnik riječke filološke škole, riječki i zagrebački školski nastavnik, suradnik đakovačkoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera ili sakupljač narodnoga blaga među gradišćanskim Hrvatima.

Uobičajenije je u nečijem radnom životopisu utvrđivati polagano uspinjanje po stepenicama stručnih spoznaja - za jezikoslovce, npr. od kratkih rasprava preko članaka do gramatika. Šime Starčević nije bio ni u čemu obična, ukalupljena osoba, što se vidi u prvim objavljenim radovima - dvjema gramatikama. I to iste, 1812. godine, u istome gradu - Trstu, obje namijenjene *krajiškoj vojničkoj mladosti*, obje po nečemu prve hrvatske gramatike.

Šime Starčević je objavio knjigu kojoj na naslovnici piše: *Mozin Nova ricsoslovica ilirisko-francezka prineshena po Shimi Starcsevichu xupniku od Novoga u Lici, na potribovanje vojničke mladosti iliricških darxavah. U Tarstu 1812. Slovima Gaspara Weis*. Premda bi se po naslovu moglo zaključiti da je to prijevod, analize pokazuju da je to prerada Mozinove gramatike francuskoga jezika, s jasnim Starčevićevim gramatičarskim udjelom (Vince 2002:123-125; Stolac u: Lika i Ličani 2003; Čosić 2012). To je prva hrvatska gramatika francuskoga jezika, koja se pojavila nakon dugoga niza objavljivanja gramatika latinskoga, talijanskoga i njemačkoga jezika na hrvatskom jeziku. Hrvatski je ovom usporednom gramatikom tako stao uz bok još jednome velikome europskom jeziku.

Druga je gramatika *Nova ricsoslovica iliriska vojničkoj mladosti krajicnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novog u Lici*. Početkom 19. stoljeća, prije Starčevićeve, objavljene su tri gramatike, koje su sve postavljale hrvatski jezik u suodnos s nekim drugim jezikom. Tako je Josip Voltić 1803. godine svome trojezičnom hrvatsko-talijansko-njemačkom rječniku dodao gramatiku te tu knjigu naslovio: *Ričoslovník iliričkoga, italianskoga i nimačkoga jezika s jednom pridpostavljenom gramatikom ili pismenstvom*. Pet godina kasnije, 1808. godine, Francesco Maria Appendini objavio je gramatiku hrvatskoga jezika na talijanskom jeziku: *Grammatica della lingua Illirica*. Kao i Starčevićeva, i ove dvije gramatike normiraju štokavski književni jezik, dok je treća, *Horvatzka Grammatika oder kroatische Sprachlehre* Josipa Matijevića iz 1810. godine gramatika kajkavskoga književnoga jezika u kontrastivnome odnosu s njemačkim jezikom.

Starčevićeva je *Nova ricsoslovica* pisana hrvatskim jezikom, opisuje i normira hrvatski jezik, ne postavlja ga u suodnos s drugim jezicima te je po tome prva u povijesti hrvatskih gramatika.

Šime Starčević je ubrzo po objavljivanju ovih gramatika, 1814. godine, započeo službovanje u Karlobagu. Taj je gradić i danas udaljen i pomalo izoliran, a kako je to tek bio početkom 19. stoljeća, možemo samo pomisliti. Ne bi nas čudilo da se više nije puno čulo o Starčeviću.

Ali, nije tako. Objavio je više jezikoslovnih prinosu u časopisima, uključujući slovoispisne polemike u "Zori dalmatinskoj" (1844.-1849.) i gramatički opis hrvatskoga jezika u nastavcima u "Glasniku dalmatinskom" (1849.-1850.). Osim jezikoslovnih djela baštinitimo i Starčevićeve prosvjetiteljsko-vjerske tekstove te prijevode.

Ostanimo na jezičnim stavovima. Šime Starčević je bio uključen u više polemika četrdesetih i pedesetih godina 19. stoljeća, posebno u rasprave o jekavici 1847. godine

u "Zori dalmatinskoj" (Vince 2002: 377-378) i u rasprave između "Glasnika dalmatinskoga" i zagrebačkih "Narodnih novina" 1849. godine (Vince 2002:394-399).²

Ova slika iz svijeta žučnih polemika, uz pouke o ćudoređu, vjeri, povijesti i jeziku, posebice slovoispisne polemike u "Zori dalmatinskoj" od prve do posljednje godine njena izlaženja te potom gramatički opisi u "Glasniku" ne govore o osobi u dalekoj provinciji. Dapače, govore o osobi vrlo aktivno uključenoj u burna filološka zbivanja, osobi koja ne miruje ni u kasnim godinama života i u prometno izoliranome mjestu.

Novi dokazi koji to potkrepljuju nedavno je pronađena rukopisna građa, koja se pripisuje Šimi Starčeviću.³

U Arhivu Hrvatske provincije Družbe Isusove u Zagrebu čuva se rukopisna ostavština označena kao ostavština popa Šime Starčevića, o kojoj je 2010. godine arhivar Hrvatske provincije Družbe Isusove p. Valentin Miklobušec obavijestio ličko-senjskoga biskupa dr. Milu Bogovića, a on mi je ljubazno prosljedio ovu vrijednu informaciju. Valentin Miklobušec dopustio je ne samo uvid u rukopise nego i snimanje, tako da smo u mogućnosti detaljno predstaviti rukopisnu ostavštinu. Obojici na tome od srca zahvaljujem.

Istraživanje rukopisne baštine uključeno je u znanstveni projekt MZOS-a *Povijest hrvatske sintakse* te je od početka je u tome radu sudjelovala dr. Vesna Grahovac Pražić. Podijelile smo posao te ovdje izvještavam o jezikoslovnome dijelu ostavštine.⁴

Ali, prije pregleda rukopisa dužni smo odgovoriti kako se ta građa našla u Arhivu.

² U to će vrijeme i njegov sinovac Ante Starčević biti uključen u jednu od najznačajnijih polemika sredinom 19. stoljeća o hrvatskome jeziku. Matica ilirska je ujesen 1852. povjerala predvodniku zadržarske filološke škole Anti Kuzmaniću prijevod tada vrlo popularne Schödlerove knjige *Das Buch der Natur*. Na Matičinu je odluku da Kuzmanić prevede ovo djelo o prirodi na hrvatski jezik reagirao novosadski „Serbski dnevnik“, konstatirajući da Hrvati govore srpskim, a ne hrvatskim jezikom. Na to je, naravno, žučno reagirano u nepotpisanu članku u zagrebačkim „Narodnim novinama“, iznošenjem povijesti pismenosti na hrvatskom jeziku. U te se uzburkane filološke vode sada uključuju i „Beogradske novine“ napadom na Ljudevita Gaja, kojega su smatrali autorom teksta, odričući dubrovačkoj književnosti da je hrvatska, na što, pak, reagira pravi autor - Ante Starčević - još oštrije pokazujući svoje razočarenje u ilirsko odustajanje od hrvatskoga imena jezika radi sloge, a podsjeća i na tezu o tome da je za Karadžića samo čakavština hrvatski jezik. Raspravu prekida tek Ljudevit Gaj, ne dajući Starčeviću više mogućnosti za polemiziranje. Ali se zato na stranicama drugih glasila polemika nastavila, i nakon što je nestalo prvotnoga povoda - kada je Kuzmanić odustao od prijevoda Schödlerove knjige. Dapače, polemika će potrajati još niz godina (Vince 2002 : 298-304). Ovom se bilješkom ispravlja pogreška u literaturi (Stolac 2006: 23).

³ Još je iz zapisa iz 19. stoljeća bilo riječi o nekim Starčevićevim djelima koja nama danas nisu poznata. Tako ruski filolog Ismail Ivanovič Sreznjevski susreće Starčevića u *Karlovom Pagu* (Karlobagu) i kaže da sad Starčević „gotovi za tisakveliku, obširnu gramatiku“ (prema: Vince 2002:335). U literaturi je već upozoreno na nerazriješenu sudbinu Starčevićevih rukopisa (Tafra 2002:131).

⁴ Po zaključivanju projekata MZOS-a krajem 2013. godine analiza rukopisa iz ove ostavštine prelazi u novoprijavljeni projekt za 2014. godinu pri Sveučilištu u Rijeci *Hrvatska pisana baština od 17. do 19. stoljeća*, na kojemu nastavljaju radom isti istraživači koji su ostavštinu dosad analizirali, a istraživački je tim proširen stručnjacima za latinski, njemački i talijanski jezik te doktorandicom kojoj je to projektni zadatak na doktorskom studiju *Povijest i dijalektologija hrvatskoga jezika* na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci.

Martin Davorin Krmpotić

Prema dobivenim informacijama dva su omota koja se pripisuju Šimi Starčeviću nađena u ostavštini misionara rodom iz Like. Riječ je o Martinu Davorinu Krmpotiću (1867.-1931.), misionaru hrvatskih iseljenika u SAD-u, kulturnom djelatniku i vjerskom piscu. O njemu su početkom 21. stoljeća objavljena dva članka (Lokmer 2000; Grubić 2002), koji nude uvid u njegov život i djelo.

Rođen je 8. studenoga 1867. u zaseoku Veljunu u općini Krivi Put, u Krivome je Putu završio osnovnu školu, gimnaziju u Senju i Karlovcu, bogosloviju je studirao u Zagrebu, a završio u Senju. Kao mlad očitovao se kao radikalni pravaš. Zaređen je 1892. godine pa slijede kratka službovanja u većem broju manjih mjesta: Vališ Selo (danas: Cetingrad), Zavalje kod Bihaća, Cerovnik, Bribir, Lađevac, Kostrena, Praputnjak, Brlog, Otočac, Tršće, Zagorje kod Ogulina, Plemenitaš... Na početku 20. stoljeća prihvaća novo mjesto daleko od Hrvatske - župnika Hrvatima u Americi pa 28. lipnja 1902. dolazi u Kansas City. Uključuje se u život hrvatske zajednice objavljivanjem radova na hrvatskom i engleskom jeziku o našim misionarima u Americi i o hrvatskoj povijesti, a 1905. godine završava gradnju crkve u svojem novome gradu, koju je oslikao slavni hrvatski slikar Oton Iveković. Umro je 31. siječnja 1931. u Grand Canyonu, Arizona.

U njegovoj su ostavštini nađena i dva omota s radnim naslovima "Jezikoslovna djela" (u devet svezaka) i "Vjerska djela" (u sedam svezaka) pripisana Šimi Starčeviću. Radi se, dakle, o 16 svezaka s ukupno više od šesto listova.

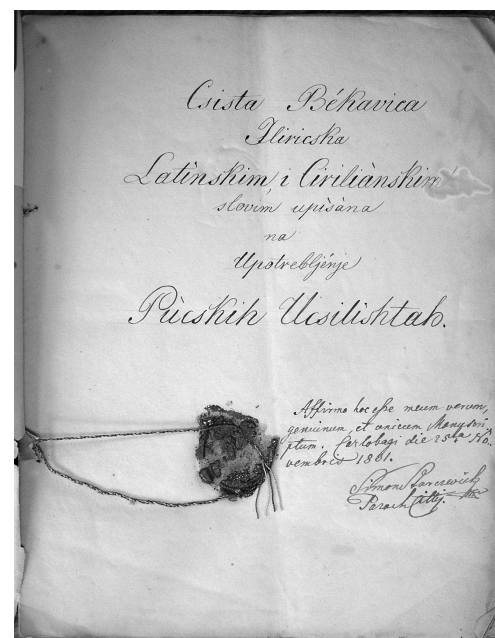
"Jezikoslovna djela"

Ovdje se donose podatci o omotu naslovljenom "Jezikoslovna djela", koji ima devet svezaka dvostrano pisanih na ukupno 340 listova. Jezikoslovne teme obuhvaćaju gotovo 600 stranica Starčevićeva rukopisa, dok jedan rukopis od 93 stranice ne pripada ovome tematskome omotu. To je rukopis udžbenika matematike, koji tematski ne pripada ni drugome omotu s vjerskim djelima naslovljenom "Vjerskopoučni spisi".

Zajednički je svim tekstovima jezik - štokavski ikavski književni jezik.

A1

Omot označen kao A1 sadrži 66 stranica. Naslovljen je: *Csista Bekavica Iliriska Latinskim i Cirilianskim slovima upisana na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah*. Ispod naslova je latinski tekst potvrde autentičnosti s autorovim autografom, mjestom i datum nastanka teksta te pečatom.

A1 - Starčevićev autograf s potvrdom autentičnosti tekstova

U ovoj prvoj fazi izvještavanja o pronađenoj građi ovaj podatak može poslužiti kao vjerojatna potvrda autentičnosti, odnosno potvrda Starčevićeva autorstva teksta.⁵

Autor piše svoje ime prema grafiji kojom se uvijek služio u svojim djelima, a posebno u potpisu (čak i kada je dopustio tiskanje tekstova gajicom): *Shimon Starcsevich*.

Datacija se u dijelu koji se odnosi na dan i mjesec dobro čita: 25 Novembris, dok treću brojku u godini prekriva tekst iz prethodnoga retka. Prema tekstu *Priporuke* na 4. stranici rukopisa, koja završava oznakom mjesta i datacijom - *U Skrisii aliti Karlobagu na 25. Studena 1831.* - podatak možemo s pouzdanosti rekonstruirati kao 1831. godinu.

Pečat je crvene boje, veći je dio pečatnoga voska otpao i ne može se rekonstruirati tekst i znak na pečatu. Vrpca je tanka, upletena četverbojna (plavo-crveno-žuto-zelena), neoštećena je i povezuje listove u bilježnicu.

Nakon teksta *Priporuke* slijedi usporedno predstavljanje latinične i ćirilične grafije azbučnim slijedom. Premda je autorov redoslijed u naslovima i podnaslovima latinica (*Latinska*) - ćirilica (*Cirilianska*), u popisu slova u 1. stupcu je ćirilično slovo, u 2. tekst "zove se", u 3. ime slova, u 4. tekst "izgovara se" i u posljednjem stupcu latinično slovo, npr.

A zove se az, izgovara se a.

6»buki,»b.

b"vedi,"v.

Slijede vježbe za čitanje, od vježbi za čitanje slogova do podužih tekstova. Dio tekstova za vježbu odvojen je u 37 *Shtivenja* (str. 15-51), i to latiničnih (1-29)

⁵ Nakon ispitivanja starosti papira i tinte te autentičnosti rukopisa, koje nam predstoje, moći ćemo biti sigurni u Starčevićovo autorstvo, ili će kemijska i/ili grafološka analiza to opovrći. Zasad ostavštini pristupamo kao vjerojatnim Starčevićevim rukopisima, a na temelju provedenih jezičnih i stilskih analiza na izabranim odlomcima.

i ćirilicnih (30-37), u tematskome rasponu od *Boga do Svita*, od *Dushe do Bolesti*, od *Ricsi Boxie* do *zapovidih cvoiscanskih...*

Nakon tekstova nalazimo pravopisno-gramatičke i naglasne napomene naslovljene *Nadomestak Od Slova Latinskih* (str. 52-56), uključujući pravila od *slovikovanja*, te *Od Nadslovkah* (str. 56), *Od Medjubadakah* (str. 56-57) i *Od Promi-ne Glasa* (str. 57-58). Slijedi dio *Od Slova Cirilianskih* (str. 58-64), koji također završava naglasnim i pravopisnim komentarima. Na kraju se daje i razrješavanje čestih titla (str. 64-66).

Rukopis je uredan, u dijelovima u kojima predstavlja grafiju te u naslovima to je krasopis, dok se u drugim dijelovima vidi raspisana ruka. Nema popravljivanja ni bilježaka na marginama, tako da možemo pretpostaviti da je prijepis pripremljenoga teksta.

A2

Drugi je omot bilježnica u znatno lošijem stanju, teže čitljiva teksta, s puno ispravljavanja i križanja napisanoga, prenumeracija poglavlja i sličnih intervencija u početni tekst. Na naslovnici čitamo *Bekavica Iliriska za Pucska Ucsilishta Harvatzke Kraine i Primorja*, u desnom je donjem kutu potvrda autentičnosti i autorstva teksta, s datacijom 25. prosinca 1832. i autorovim autografom (*Simon Starcsevich*).

Opseg je 45 stranica.

Osim što često križa i nadopisuje u tekstu, autor i na dnu stranice bilježi korekcije koje nije unio u tekst. Tako je u tekstu o mirisima i cvijeću na 12. stranici prekrizio atribut *Krasne* i napisao *Lipe uz lale*, a onda na dnu stranice, ispod crte, zapisuje da valja *lale* zamijeniti *tulipanima*:

Krasne Lipe lale ne mirlishe.

Lale misto Tulipani.

Obje je leksičke mogućnosti podcrtao.

Navedimo još neke predložene leksičke zamjene:

Cvitnjak misto perivoj, vartal. Boja, Mast misto Farba. Kolur. (str. 11)⁶

Slast misto Tek. (str. 12)

Osoran misto ljut. Dvadesetica misto Cvancika. Mirila misto Vaga. (str. 14)

Litra misto funt. Rucsnik misto otarak. Koshulja misto Stomanja, rubasca. (str. 15)

Sharke misto baglame. (str. 21)

I ovdje unosi nove naknadne korekcije, a negdje se prvi prijedlog, odnosno ono što je prekrizeno, ne može rekonstruirati, kao što je s slučaj s potpuno zacrnjenom riječi ispod riječi *mesing*:

Xuto mido misto mesing. (str. 15)

Osim uputa na leksičke izbore i davanja jezičnoga savjeta iz ove bilježnice možemo izdvojiti i bogatu građu za utvrđivanje tvorbenih obrazaca za vršitelje radnje. Naime, neki su od tekstova vježbi za čitanje opisi onovremenih poslova, tako da dobivamo niz naziva za vršitelje radnje muškoga spola:

vodenicsar, ribar, vartlar, vinogradar, klobucsar, kozuhar, rukavicsar, postavar, sukunar, stolar ali shkrinjar, bojadiscalac, steklar, bravar, loncsar, kacar, kositlar, kotlar, kolar, kovacs, sedlar, remenar, konopar, reshetar... (str. 18-23)⁷

Iz ovih naziva nije teško prepoznati o kojim se poslovima radi, jer je tvorba prozirna, a sufiksi i danas aktivni (prvenstveno *-ar*, rjeđe *-ač* i *-lac*). Ne možemo ne zamijetiti da se za dio tih poslova danas mlada osoba može eventualno pripremati uz starijega majstora, ali da više nije u popisu zanimanja za koja se može školovati.

I ovdje ima ispravaka ispod crte:

Muxik, ali poljostanik misto texak, poljar. (str. 17)

Bojadiscalac misto farbar. Steklar misto staklar. (str. 21)

Očito je da su autoru vrlo važni nazivi za vršitelje raznih poslova jer su uvijek podcrtani. Naziva ih *zanatnici*, a njihove pomoćnike *ditichi*. I ovdje daje jezični savjet: za mladoga naučnika predlaže naziv *ditich* umjesto *novak* i *sluxak*.

Tekstovi u ovoj bilježnici imali su dvojaku namjenu - da budu vježba za čitanje, ali i da pouče pa stoga ne začuđuje da je podcrtao lekseme koji nose semantička područja koja se opisuju.⁸ Također je upravo te riječi uvijek i naglasio, za razliku od drugih dijelova teksta gdje naglašavanje nije sustavno.⁹

Nakon tekstova nalazi se kratak gramatičko-pravopisni pregled (str. 35-41), strukturiran kao onaj u bilježnici *A1* te nam predstoji usporedba.

Bilježnica završava molitvama *koje se imaju govoriti svaki dan* (str. 42-45).

⁷ U tekstu su neki nazivi u jednini, a neki u množini, što ovisi o tekstu. Ovdje su ujednačeni na nominativ jednine.

⁸ Osim zanata opisuju se osjeti, cvijeće, igre, dnevni poslovi, obitelj, ljubav prema Bogu... Donosi niz pouka o životu, često kroz narodne uzrečice.

⁹ U ovome prvome predstavljanju rukopisa ne komentiramo nadslovne znakove jer je to dio posebne opsežne analize koja se planira u sljedećoj projektnoj fazi. Planirana je usporedba s naglascima u Starčevićevim objavljenim jezikoslovnim djelima te literaturom o njegovoj akcentuaciji (Anić 1968a,b, Vince 2002; Tafra 2002, Selak 2009).

⁶ Imenice su u ovim savjetima ispod crte većinom pisane velikim početnim slovom, ali ne sustavno.

A3

Trećem svesku na naslovnici piše samo *ABECEDA*, potom slijedi sto stranica ispisanih krasopisom. Na početku je jedanaest nizova različitih tipova slova poređanih abecednim redom (str. 2), slijede nizovi slova, slogova, riječi i rečenica, u kojima su riječi rastavljene na slogove, za vježbe čitanja i pisanja (str. 3-7). Potom slijede vježbe za čitanje latinskih riječi (str. 8-10), uz upute učiteljima za čitanje: “*Gospoda Naucsitelji imadu kod latinskoga shtivenja mladost uputit...*” (str. 9-10), te priprema za čitanje njemačkih riječi (str. 11-19).

Nastavlja nizom poslovice, prvo na hrvatskom (*Kratki nauci* - str. 20, 22), a onda na njemačkom jeziku (*Kurze Lehren*, str. 21, 22).

Slijede kratki tekstovi, prvo na hrvatskom, potom prevedeni na njemački. Između kratkih prozних sastavaka nalaze se i dva dijaloga: *Mater i Dite* i *Otac i Sin*.

Kao i drugi tekstovi za jezične vježbe u ovoj ostavštini, i ovi tekstovi, premda pokrivaju razne teme, imaju zajedničku crtu: poučavaju o djeci i odraslima, nude pogled u različite ljudske postupke, ponašanja, osjećaje, misli...

Na kraju je dvojezični hrvatsko-njemački glosar naslovljen *Obicsajnie u svagdashnjem govorenju ricsi* (str. 90-94), vježbe iz latinskoga jezika *Exercitium Latinae Lectionis* (str. 95-99) te hrvatski i njemački nazivi za brojeve (str. 100-101).

A4

Četvrta bilježnica nema teksta na omotnoj stranici, ima 38 stranica i kraća je verzija rukopisa A3, bez njemačkoga dijela. Nije pisana krasopisom, ima prekrivenih i nadopisanih riječi te je prema prvome pregledu predložak za bilježnicu A3.

A5

Već je rečeno da svezak A5 ne pripada tematski omotu “Jezikoslovna djela” jer je to udžbenik matematike. Bez naslovnice je, ima 93 stranice ispisane neurednim rukopisom i s čestim ispravljanjima.

U uvodu spominje autore matematičkih udžbenika, među kojima je i jedan naš: “*u nashem imadoh srichu poznati jedinoga Shiloboda*” (str. 1). Riječ je o Mihalju Šilobodu Bolšiću (1724.-1787.), autoru prvoga hrvatskoga tiskanoga matematičkog udžbenika: *Aritmetika horvacka* (1758.). Zanimljivo je da je Starčeviću poznat Bolšićev udžbenik pisan hrvatskim kajkavskim književnim jezikom, a ne nekoliko godina mlađi udžbenik *Aritmetika* (1766.) franjevca iz šibenskoga kraja Mate Zoričića (1723.-1783.) pisan hrvatskim štokavskim književnim jezikom.

U ovom su rukopisnom udžbeniku opisane osnovne računске operacije: *pri-davanje, odnimanje, uzmnaxanje* i *razdiljenje*. Vježbe računanja, često praćene *Bilixkama*, opisuju svakodnevne poslove na selu i u trgovanju za koje je potrebno osnovno matematičko znanje. Tako su svoje vježbe računanja oblikovali i Bolšić i

Zoričić. Osim vježbi u bilježnici nalazimo popise novaca i odnose krupnih i sitnih kovanica, popise mjera i njihove odnose...

Šime Starčević je bio župnik u Karlobagu i brinuo se za početno školovanje djece u župi.¹⁰ Priprema udžbenika matematike zasigurno je bila dobar postupak učitelja koji je trebao prenijeti djeci i ta znanja.

A6

I šesta je bilježnica bez naslovne stranice, ispisana neurednim rukopisom i s čestim ispravljanjima. Ima 92 stranice i sadrži latinsku gramatiku. Metajezik je hrvatski, gramatika je strukturirana kao pitanja i odgovori.

Osim što nema naslovne stranice, vjerojatno nema još nekoliko početnih stranica jer se na prvoj stranici donosi *Drugo Prigibanje*. Također možemo pretpostaviti da nedostaje natpis *Csest Parva*, jer je drugi dio bilježnice naslovljen *Csest Druga* (str. 51).

U prvome je dijelu bilježnice morfologija imenskih riječi, praćena latinsko-hrvatskim rječnicima (str. 1-45) i osnovne informacije o nepromjenjivim riječima (str. 45-51), a u drugom dijelu kontrastivno pisana sintaksa *Od Slaganja ricsih* (str. 51-76), u koju je smještena i rječotvorba - *Od Izvodivih Ricsih* (str. 76-87).

Struktura gramatike s hrvatskim kao metajezikom i latinskim kao jezikom čije se ustrojstvo opisuje rezultirala je nekim latinsko-hrvatskim popisima riječi.

Na kraju je *Nadometak* s dodatnim informacijama (str. 87-92), koji je nezavršen pa možemo zaključiti da je bilježnica dio cjeline kojoj nedostaju početak i kraj.

A7

Posebnu vrijednost za jezikoslovce ima svezak A7. U njemu je hrvatska gramatika na 120 stranica, prazne je naslovnice, započinje *Uvodom* (str. 2-5), nakon kojega slijedi tekst gramatike s puno popravljana, umetanoga, prekrivenoga, uz niz podrubnih bilježaka... Vjerojatnosti Starčevićeva autorstva doprinosi bilješka na str. 6, o čemu će kasnije biti riječi.

Bilježnici vjerojatno nedostaju posljednje stranice jer se na dnu posljednje stranice bilježnice nalazi nezavršena rečenica.

U *Uvodu* autor objašnjava osnovne pojmove, kao što su *govorenje, pisanje, materinski jezik*... Smješta hrvatski jezik u slavenske jezike. Dijeli Slavene u dvije skupine - *dvi stablene grane od istoga narodnoga stabla*. U prvoj su *Rusi, Chehi iliti Pemci, Lechi iliti Poljaci, Moravci i Slovaki*, u drugoj *Ilirci* (sa složenim opisom) (str. 4).

¹⁰ U Karlobagu je osnovna škola sagrađena puno kasnije, tek 1875.godine.

Gramatika započinje navođenjem vrsta riječi (str. 6): *Ilirski jezik ima osam dilah govorenja*:

1. Ime
2. Zaima
3. Vrimerics
4. Dionorics
5. Priricsak
6. Pridstavak
7. Medjumetak
8. Spojnik

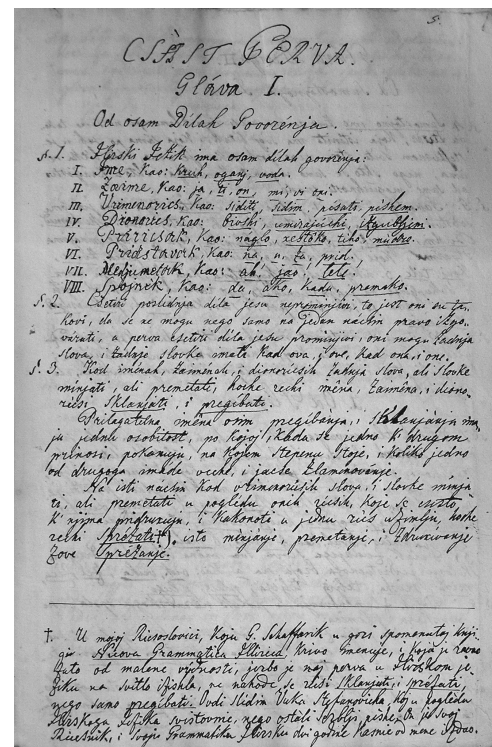
I u *Novojricsoslovici iliricskoj* iz 1812. godine osam je vrsta riječi: *Ilirski jezik kao i mnogi ini osam imade dilah govorenja*. Usporedimo li ta dva popisa, nalazimo samo dvije razlike. Nazivoslovne je naravi uporaba različitih naziva za posljednju vrstu riječi (1812. godine *veznik*, a u *A7spojnik*), dok je druga manje značajna jer su dvije vrste riječi samo zamijenile mjesta u popisu (*priricsak* i *pridstavak*). U *Novojricsoslovici iliricsko-francezkoj* nazivi su isti kao i u *Novojricsoslovici iliricskoj*, dok je redosljed nepromjenjivih vrsta riječi s još jednom zamjenom (*veznik*, *medjumetak*).

Ali, osim ovih dviju gramatika tiskanih 1812. godine, Šime Starčević je 8. listopada 1849. u "Glasniku Dalmatinskom" objavio drugi nastavak *Ričoslovja* i u njemu naveo osam vrsta riječi - *Hrvatski jezik ima osam dilah*. Usporedba ovdje navedenoga popisa s popisom u *A7* razlikuje se samo u grafiji, ali ne u nazivima.¹¹

Dapače, bilješka koja je u *A7* na dnu stranice vrlo je slična bilješci u "Glasniku dalmatinskom". U obje se autor poziva na svoju ranije objavljenu gramatiku - u *Ričoslovju* navodi 1811. godinu, a u *A7* ne navodi godinu, ali komentira da joj Šafarik pogrešno navodi naslov. Također piše da je *naj prva na Ilirskom jeziku na svitlo izishla*. O objema se bilješkama dalje objašnjava da je u prvoj gramatici rabio glagol *prigibati*, a sada rabi *sklanjati* i *sprezati*, slijedeći Vuka Stefanovića, koji je poslije njega (Starčevića) izdao svoj *Ričnik* i *Gramatiku*.

Na ovoj smo stranici vidjeli i naziv jezika koji rabi autor: *ilirski*. U *Novojricsoslovici iliricskoj* naziv je *ilirski*, a u "Glasniku dalmatinskom" *hrvatski*. Usporedbom s drugim Starčevićevim djelima ovaj nam podatak može pomoći u dataciji teksta.

Na sljedećim stranicama donosi opis ustrojstva hrvatskoga jezika, s puno prekriznoga teksta, uz brojne komentare i zapise uz rub papira. Komentari se odnose na gramatičke sadržaje koji se opisuju, posebice zamjenice i glagole, potom na razlike u jeziku srpskih pisaca, a povremeno i na druge gramatičare, kao što su višekratno

A7 - Hrvatska gramatika

Ignjat Alojzije Brlić, Vjekoslav Babukić i Vuk Stefanović, a rjeđe Ignac Kristijanović, Jernej Kopitar i drugi.

Zanimljivo je da za neke primjere gramatičkih pravila izabire književne tekstove i to u bilješci detaljno navodi, kao što je uporaba vokativa u funkciji subjekta u stihovima iz *Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića (str. 14). Takav će metodološki postupak biti svojstven tek gramatikama u 20. stoljeću.

Na posljednjim stranicama otvaraju se nova poglavlja: *Od Glasla, Glasila i Priglasila* (str. 112-116) i nezavršeno poglavlje *Za Vixbanje U svim dilim Govorenja* s 15 tekstova (str. 116-120).

Već nam ovaj kratak pregled pokazuje da će ovome dijelu ostavštine trebati posvetiti posebnu pozornost i značajno vrijeme.

Predstoje nam detaljne analize ove rukopisne hrvatske gramatike i objavljenih Starčevićevih gramatika i jezikoslovnih članaka te njihovoga suodnosa, i to ne samo opisa ustrojstva nego još više autorova konceptijskoga modela.

A8

Pretposljednji svezak rukopisa u omotu s jezikoslovnim radovima bez naslovne je stranice, ima 70 stranica i prema slovčanoj paginaciji na dnu svake četvrte stranice nedostaju bar četiri stranice na početku.

Rukopis je slabo čitak, prozire se tekst napisan na drugoj strani papira i ima dosta križanja riječi i cijelih dijelova teksta. Zapis je započeo krasopisom, ali je prema kraju bilježnice sve teže čitati.

Rukopis započinje dvostupčanim dvojezičnim njemačko-hrvatskim rječnikom organiziranim prema semantičkim skupinama (str. 1-30), s posebno izdvojenim glagolima potrebnim za govorenje o pojedinim temama (str. 16-24). Naslovi su pojedinih skupina na hrvatskom jeziku, npr.:

Od Crikve i stvarih crikvenih
Od Zanatah i rukotvorja

¹¹ U svojoj detaljnoj analizi vrsta riječi u Starčevićevim gramatikama Željka Brlobaš je obuhvatila obje gramatike iz 1812. i *Ričoslovje*, a naglasak je bio na definicijama i poimanju vrsta riječi (Brlobaš 2002).

Od mire i targovine
Od kuće i pokuchstva
Od kuhinje i pivnice

Drugi dio rukopisa su *Shtivenja*, odnosno tekstovi za vježbe čitanja i prevođenja, naslovljena kao vježbe pojedinih gramatičkih pravila. Započinje vježbama vezanima uz deklinaciju imenica *Shtivenja Svarhu prigibanja samostavnih imenah* (str. 31-35), *Shtivenja Svarhu pridavnih imenah* (str. 35-37), *Shtivenja Svarhu Brojorichih* (str. 37-38), *Shtivenja Svarhu Zaimenah* (str. 38-41), potom vježbe koje obuhvaćaju sve vrste deklinabilnih riječi (str. 42-46), a na kraju vježbe za nepromjenjive vrste riječi i za glagole (str. 46-52). Na kraju tekstova usporedno su dane riječi ili sintagme na hrvatskom i njemačkom jeziku, koje olakšavaju prevođenje.

Vrijedan je dio rukopisa niz obrazaca pisama na hrvatskom i na njemačkom jeziku - *Od Poslanicah* (str. 52-70). U jednom od pisma spominje slavenskoga filologa Marijana Lanosovića i njegovu gramatiku *nashki upisanu* na njemačkom jeziku, koja može pomoći u prevođenju (str. 53). Radi se o gramatici *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache* objavljenoj u dva izdanja u Osijeku 1778. i 1789. godine, dok je treće izdanje u Budimu 1795. promijenjeno, uključujući i novi naslov: *Einleitung zur slavonischen Sprachlehre*. Ovo je samo jedno od mjesta koje pokazuje autorovu upućenost u filološko djelovanje prethodnoga i njegovoga stoljeća.

A9

Posljednja bilježnica također nema naslovnu stranicu, a načinom popunjavanja bliska je bilježnici A8. Ima 43 stranice s dvostupčanim zapisom.

Najveći dio zauzimaju usporedni njemački i hrvatski tekstovi namijenjeni vježbanju čitanja i prevođenja (str. 1-40), naslovljeni npr.:

Razliciti razgovori
Od Ruchanja
Pohadjanje bolesnika
Znanci
Od uljudnosti za tarpezom
Pohod jedne gospoje

Zanimljivo je izdvojiti podulji tekst naslovljen *Med putnicim* (str. 6-11). Autor je za vježbu sročio tekst o dvojici putnika koji putuju u Karlobag, od kojih je jedan stranac u kraju kroz koji putuje, a drugi poznaje Liku i govori o pojedinim dijelovima Like i o povijesti. Tako opisuje bitku kod Bilaja 1809. godine i poraz Francuza, navodeći da je sve to čuo od jednoga župnika *Dalmatinca od Shibenika*.

Na kraju je bilježnice dvostupčani dvojezični njemačko-hrvatski rječnik (str. 40-43). Vjerojatno nedostaje nekoliko stranica na početku jer popis započinje nazivima biljaka, ali bez naslova, dok su druge semantičke skupine označene naslovima, npr.

Od Ptichah
Od Ribah
Od xivinah csetveronogih

Da nedostaje i nekoliko stranica na kraju, pokazuje naslov na posljednjoj stranici na samome dnu: *Od skota i carvih*.

Tematikom vježbi za prevođenje ovaj je rukopis posebno zanimljiv i zaslužuje širu povijesno-kulturološku analizu.

Zaključak

U radu su dane prve informacije o pronađenim rukopisima iz ostavštine misionara Martina Davorina Krmpotića, a koje se pripisuju karlobaškome župniku Šimi Starčeviću. Predstavljen je prvi omot u arhivu naslovljen "Jezikoslovna djela", u kojemu je devet svezaka.

Neki rukopisi nose dataciju iz tridesetih godina 19. stoljeća i ime Šime Starčevića, ali većina ima prazne naslovne stranice, a nekima nedostaju početne ili završne stranice.

Uz nužne tehničke poslove (utvrđivanje starosti papira, tinte, autentičnosti rukopisa, autentičnosti potpisa) predstoji višerazinska analiza rukopisa kako između njih tako i s objavljenim Starčevićevim jezikoslovnim djelima.

Nakon toga moći ćemo utvrditi mjesto ovih rukopisa u hrvatskoj filologiji.

LITERATURA

1. ANIĆ, Vladimir, 1968a: Anić, Akcenat u gramatici Šime Starčevića, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, god. 7, 70-88.
2. ANIĆ, Vladimir, 1968b: Akcentološki članci Šime Starčevića, *Jezik*, 15 (4), 114-121.
3. APPENDINI (1808): Francesco Maria Appendini, *Grammatica della lingua Illirica*, Dubrovnik. (1828²; 1838³; 1850⁴).
4. BARAS (1977): Frano Baras: Maršal Marmont i hrvatski jezik, *Radovi Pedagoške akademije u Splitu*, sv. 2, Split, str. 57-79.
5. BEŽEN, Ante, - Mataija, Ivica. 2009: *Ante Starčević: vodič kroz život, djelo i ostavštinu*, Gospić, Državni arhiv u Gospiću.
6. BRATULIĆ, Josip – Damjanović, Stjepan 2007: *Hrvatska pisana kultura*, sv. 2: XVIII. I XIX. stoljeće, Veda, Križevci.
7. BRLOBAŠ, Željka, 2002: Vrste riječi u gramatikama Šime Starčevića, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, br. 28, 7-21.
8. ČOSIĆ, Vjekoslav, 2012: Francuska gramatika Šime Starčevića, *Zadarska smotra*, godište LXI, br. 2, 29-40.
9. GRAHOVAC-PRAŽIĆ, Vesna 2010: Maršal Marmont, podupiratelj hrvatskih jezikoslovnih priručnika, *Hrvati i Ilirske pokrajine*, ur. Franjo Šanjek, Zagreb, str. 559-573.

10. GRUBIĆ, Stanko, 2002: Grubić, Život i djelo Martina Davorina Krmpotića, *Riječki teološki časopis*, god. 20, br. 2.
11. HOLJEVAC, Sanja, 2011: Holjevac, *Hrvatski jezik u izdanjima riječke tiskare Karletzky*, doktorska disertacija, rkp. Sveučilište u Rijeci, Rijeka.
12. Identitet Like 2009: Identitet Like: korijeni i razvitak, Institut Ivo Pilar, Područni centar Gospić, Zagreb-Gospić.
13. Lika i Ličani 2003: *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, ur. M. Samardžija, Zagreb.
14. LOKMER, Juraj, 2000: Lokmer, Zaboravljeni misionar – Martin Davorin Krmpotić, *Hrvatski iseljenički zbornik, godišnjak Hrvatske matice iseljenika*, ur. B. Maruna, Zagreb, 266-272.
15. MATIJEVIĆ, Josip 1810: Matijević, *Horvatzka Grammatika oder kroatische Sprachlehre*, Zagreb.
16. MOGUŠ, Milan, 1993: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Globus, Zagreb.
17. SELAK, Ante, 2009: Selak, *Pogovor - Šime Starčević*, u: Šime Starčević, *Ričoslovlje*, Pergamena, Zagreb.
18. STOLAC, Diana 2006: Stolic, *Riječki filološki portreti*, Biblioteka časopisa Fluminensia, Filozofski fakultet Rijeka, Rijeka.
19. STARČEVIĆ, Šime, 1812: Starčević, *Nova ricsoslovica iliricska*, Trst (pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2002).
20. TAFRA, Branka, 1993: *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Matica hrvatska, Zagreb.
21. TAFRA, Branka, 2002: Tafra, *Jezikoslovac Šime Starčević*, u: Šime Starčević, *Nova ricsoslovica iliricska*, pretisak, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 127-177.
22. VINCE, Zlatko, 1966: Vince, *Pogledi na jezična pitanja u Dalmaciji u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda*, *Kolo*, 8-10, 243-248.
23. VINCE, Zlatko, 1973: Vince, *Zasluge Šime Starčevića za hrvatski književni jezik*, *Filologija*, br. 7, 157-201.
24. VINCE, Zlatko, 2002: Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb (¹1978., ²1990., ³2002).
25. VOLTIĆ, Josip, 1803: Voltić, *Grammatica illirica*, u: *Ričoslovljenik iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika s jednom pridpostavljenom grammatikom ili pismenstvom*, Beč.

LINGUISTIC CONTRIBUTIONS IN THE MANUSCRIPTS OF ŠIME STARČEVIĆ

Summary

The manuscripts of Šime Starčević, kept in an archive of the Society of Jesus in Zagreb, consist of two wrappers of 16 volumes. In the wrapper entitled "Linguistic works" there are nine volumes on 340 bilaterally written sheets. If we exclude the manuscript no. 5 which includes a textbook of mathematics and which thematically doesn't belong to this wrapper, nearly 600 pages of Starčević's manuscripts are related to linguistic issues.

The presentation brings some basic information about the manuscript material and compares a part of it with Starčević's published grammars and linguistic contributions in journals.

KEY WORDS: *manuscript, linguistic contributions, Starčević, Š., Krmpotić, M. D.*

JEZIKOSLOVNA SVEVREMENOST RIČOSLOVICE ŠIME STARČEVIĆA

Branka Tafra
Sveučilišta u Zagrebu
Hrvatski studiji

811.163.42(049.3)-05 Starčević, Š.
izvorni znanstveni članak

Sažetak

Proučavanjem starijih književnih djela uglavnom se otkrivaju njihove umjetničke vrijednosti, a proučavanjem starijih znanstvenih djela obično se popunjavaju praznine u povijesti pojedinih znanstvenih disciplina. Analiza Ričoslovice Šime Starčevića treba pokazati da ta hrvatska gramatika i nakon dva stoljeća, osim za povijest hrvatskih gramatika, ima veliko značenje i za povijest hrvatskoga jezikoslovlja jer su neki dijelovi opisa gramatičkih kategorija i danas znanstveno utemeljeni i prihvatljivi.

KLJUČNE RIJEČI: *Šime Starčević, Ričoslovica, hrvatska gramatika, jezikoslovlje*

Uvod

Devetnaesto je stoljeće u povijesti hrvatskoga književnoga jezika prepuno važnih godina, a osvrnut ćemo se samo na 1812. godinu. U 2012. godini, kada Matica hrvatska slavi 170. obljetnicu osnutka, što znači da je to ujedno i toliko godina institucionalne skrbi za hrvatski jezik, dva su puna stoljeća od dvaju, za hrvatski jezik važnih događaja, od objave *Nove ricsoslovice* Šime Starčevića i od rođenja Vjekoslava Babukića. Te dvije okrugle obljetnice nabijene su velikom simbolikom. Gramatika Šime Starčevića najbolji je opis ikavskoga štokavskoga književnoga jezika, prva je hrvatska gramatika pisana hrvatskim jezikom, mogla je postati općenacionalna da su bile povoljnije sociolingvističke prilike, a Vjekoslav Babukić glavni je kodifikator hrvatske jezične i pravopisne norme koja je prvi put postala obvezujuća i koja je vrijedila više od pola stoljeća s tragovima još i u 20. stoljeću. Starčevićeva je *Ricsoslovica* po svojim jezičnim i slovopisnim obilježjima mogla biti temeljem hrvatskoga standardnoga jezika, i to bi bio, budućnosno gledano, najbolji izbor, bez svih onih potresa koji će pratiti hrvatski jezik u 20. stoljeću, ali je samo ostala kao mogućnost, a Babukićeva je *Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga* ostvarila tu mogućnost, nastavši na temeljima onoga drugoga kraka hrvatskoga književnoga jezika – jekavskoga.

Mного se toga dogodilo s hrvatskim jezikom u tih dvjesto godina. Njegova bi povijest bila mirnija da je jezična norma Starčevićeve gramatike bila prihvaćena kao općenacionalna. *Nova ricsoslovica ilirickavojničkoj mladosti krajicnoj poklonjena* nastala je u ozračju povoljne jezične politike francuskih vlasti u Ilirskim

provincijama. Pisana jednoznačnim slovopisom bez dijakritičkih znakova, bez tuđica i posuđenica,¹ ta je gramatika bila najbolji opis dotadašnjega književnoga jezika koji je izgrađen na temeljima mnogih djela pisanih književnom stilizacijom štokavske ikavice. Do nje su hrvatske gramatike pisane latinskim, njemačkim ili talijanskim jezikom, odnosno uvijek su bile kontrastivne i kada su pisane hrvatskim jezikom,² a ona je prvi gramatički opis hrvatskoga jezika s hrvatskim metajezikom bez usporedaba s drugim ili na drugom jeziku, kako je to bivalo čak i u 19. stoljeću. Prvi je put opisan i novoštokavski četveronaglasni sustav, znanstveno potpuno ispravno. Normativnija je od bilo koje starije gramatike jer joj je dijalektna osnovica stroža, temelji se na zapadnom ikavskom novoštokavskom dijalektu, dok je kod drugih ona šira, neodređenija, pa je dopuštena bogata gramatička i leksička sinonimija. S obzirom na to da je pisana hrvatskim jezikom bez posuđenica, najbolji je dokaz da je hrvatski jezik ušao u 19. stoljeće sasvim izgrađen jer se njime mogao napisati stručni tekst. Međutim, sociolingvističke prilike nisu bile pogodne da slovopisna i jezična norma te nevelike gramatike postane i kodifikacijska. Tu će ulogu postići jedna druga, još manja gramatika – *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga* (1836) Vjekoslava Babukića.³ Objavljena je na hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku te je zadovoljavala onodobnu javnu višejezičnu komunikaciju u Hrvatskoj. Po njoj se pisalo i učilo do kraja 19. stoljeća jer je bila obvezujuća. Zajedničko je i Babukiću i Starčeviću što su vrlo mladi pisali svoje gramatike i što nijedan nije bio jezikoslovno obrazovan za taj posao. Starčević je bio svećenik, "lički pop", pisao je "u nezrilom veku od dvadeset i sedam ne svarshenih gòdinah"⁴ (*Ricoslovice*, str. 113). Babukić je *Osnovu slovnice* počeo pisati s dvadeset godina (1832, dakle prije 180 godina), a objavio ju je kao pravnik s dvadeset i četiri u *Danici ilirskoj* 1836. Danas je rijetko komu stalo do poznavanja gramatike, a u njihovo se vrijeme shvaćalo, kako i treba, da je poznavanje materinskoga jezika, njegove gramatike, temelj obrazovanosti, što je znao i Babukić kad se vrlo mlad prihvatio pisanja gramatike jer se na početku narodnoga preporoda porodila "obćinska želja za slovnicom kanoti temeljem svakoga izobraženoga knjižestva" (Babukić 1836: V).

Dvjesto godina prije

Prije dvjesto godina u Trstu su objavljene dvije Starčevićeve gramatike: *Nòva ricsòslovice iliricska* i prilagođen prijevod s njemačkoga francuske gramatike pod naslovom *Mozin Nòva ricsòslovice iliricsko-francèzka*.⁵ Predgovor francuskoj gramatici Starčević je potpisao 28. prosinca 1811, a hrvatskoj samo četiri dana poslije, 1. siječnja 1812. Starčević se u *Zori dalmatinskoj* (1846, 44: 346) jadao da ima više svojih rukopisa za čije objavljivanje nema novca. Tu govori o tri gramatike, prva je sasvim "neugladjena godine 1811⁶ u Terstu na svitlo izišla, druga, u dvi knjige rastavljena, i za razumnije Ilirce s *Kritikom* upisana, leži u rukopisu, jere neima stroška za tisak; a treća je učinjena onako, kako bi se imala u pučka učilišta uvedsti". *Ričoslovje* bi moglo biti ta treća gramatika, a sudbina druge, veće, "u dvi knjige", nije, koliko nam je poznato, još istražena. Osim tih riječi u *Zori* ima još nekoliko spomena veće gramatike. Ruski filolog Izmail I. Sreznjevski u pismu češkomu filologu Vaclavu Hanki (prijevod u *Danici ilirskoj*, VIII/1842, br. 20, 21, 22) spominje da se na putu po našim krajevima susreo sa Starčevićem i da župnik piše veliku gramatiku starim, dalmatinskim slovopisom. Postoji u Biskupijskom i kaptolskom arhivu u Senju letak od 10. 9. 1840. zagrebačkoga tiskara Franje Župana kojim se poziva na pretplatu jezikoslovnoga rukopisa pod naslovom: "Shime Starchevicha, Senjske Biskupie Misnika i Gradskega u Karlobagu Xupnika RAVNODUSHNI ILIR, o ilirskom Govoru, i o pravom Pisanju s obzirom na Ilirsku, u dvi Csasti rastavljen".⁷ Zasigurno je to isti rukopis koji Starčević spominje u *Zori dalmatinskoj* (1846, br. 44, str. 365; Vince 1973: 182) pod naslovom *Ilir o ilirskom govoru i o pravom pisanju*, a poslije Drechsler (1812) ponavlja. Vince je (1973) na osnovi jednoga pisma Ignjata Brlića sinu Torkvatu, u kojem spominje rukopis, pretpostavio da se možda rukopis gramatike nalazi u Brličevoj ostavštini u Brodu. Znamo da je Starčević nakon objavljivanja svojih gramatika 1812. godine nastavio istraživati hrvatski jezik, a kad se jada u *Zori*, mogao je imati problema s objavljivanjem ne samo zbog novca nego i zbog ustrajavanja na svom slovopisu u vremenu kad je gajica osvojila većinu Hrvatske, pa i Dalmaciju.

⁵ Njemački izvornik i njezin autor opat D. J. Mozin identificirani su u Tafra 2002a: 130, bilj. 6.

⁶ Je li zaista te godine objavljena gramatika za koju ne znamo ili je tiskarska pogreška umjesto 1812, zasad možemo samo nagađati. Svakako treba uzeti u obzir da je Starčević još jednom spomenuo godinu 1811: "U prvoj mojoj Ričoslovisi od god. 1811 kod vrimeroričkih služio sam se s'ričju *prigibati, prigibanje*" (*Ričoslovje*, str. 10, bilj. 9). U predgovoru francuskoj gramatici autor kaže da se nadao u isto doba, dapače i prije objaviti hrvatsku gramatiku, ali ne kaže da ju je objavio pa ostaje nejasno zašto je poslije spominjao 1811. godinu.

⁷ Zahvaljujem gospodinu doktoru Mladenu Pavloviću koji mi je nakon pretiska *Ricoslovice* (Tafra 2002a) dao kopije koje je on dobio iz arhiva senjske Sakralne baštine.

¹ "Zato doklegod imamo naših vlastitih ričih, nesmimo se služiti s' tugjim" (*Ričoslovje*, str. 121).

² Bilo je prije nje gramatika na hrvatskom jeziku, npr. Tadijanovićeve i Reljkovićeve, ali su one kontrastivne, hrvatsko-njemačke.

³ Obje su gramatike pretisnute, *Ricoslovice* 2002. u povodu njezine 190. obljetnice, a *Osnova slovnice* 2013. u povodu dvjestote obljetnice Babukićeva rođenja. V. Tafra 2002a i 2013. u popisu literature. Ovdje se citiraju ta izdanja.

⁴ Primjeri se citiraju u izvornom obliku. *Ricoslovice* je tiskana starim, tzv. slavonskim slovopisom, a *Ričoslovje* gajicom.

Zora dalmatinska (1846: 216) u pregledu hrvatskih gramatika u povodu izlaska talijanskoga prijevoda Babukićeve *Osnove slovnice* spominje da je "privridni *Gosp. Nik. Starčević*" u Trstu 1812. objavio djelo *Nuova grammatica illirica*. Pet godina prije isti je podatak objavila i *Danica ilirska* (1841: 51). Oba su članka nepotpisana, ali iz većega članka o dalmatinskoj književnosti u *Danici* jasno je da je riječ o Šimi Starčeviću jer su navedena još tri Starčevićeva djela. Zašto je u oba glasila talijanski naslov i zašto je ime drugo⁸ te zašto sâm Starčević spominje 1811. godinu, ostaje za neko buduće istraživanje. Zabunu je unio i Ravlić (1963: 133) koji ima i treću gramatiku iz iste godine: *Nova ričoslovnica⁹ ilirička*. Pomalo je nevjerojatno da bi iste godine izišle dvije hrvatske gramatike pod gotovo jednakim naslovima. Uspjeh je bio već i to što su u istoj godini mladomu Starčeviću objavljene dvije gramatike, hrvatska i francuska. Očito je da je radio u velikoj žurbi pa je u predgovoru hrvatskoj gramatici pozvao čitatelje da isprave što je krivo, a što je pravo da zagrlje, a i u predgovoru francuskoj gramatici spominje kratko vrijeme jer je morao raditi po zapovijedi svjetovnih poglavara, dakle francuskih vlasti. Kukuljević (1860) navodi samo dvije gramatike iz 1812. godine – hrvatsku i francusku. Ako se i kad se bude radila monografija o Šimi Starčeviću, trebat će proučiti sve njegove rukopise i utvrditi što je sve objavio, a što nije i što je ostalo u rukopisu. Nama je zanimljivo da se jezikom bavio cijeli život i da je ustrajavao na slovopisu bez dijakritičkih znakova, zbog čega su mu vjerojatno odbijali tiskati djela.

Dosad je o starijim hrvatskim gramatičarima i leksikografima dosta toga otkriveno što razjašnjava povijest hrvatskoga književnoga jezika, ali sâm podatak koji govori je li gramatičar opisao šest ili sedam padeža, odnosno je li slijedio ustrojstvo latinskoga ili hrvatskoga jezika, ništa ne govori o tome kakav je on zapravo jezikoslovac. Kroatisti su skloni jezikoslovna promišljanja starijih jezikoslovaca uspoređivati gotovo isključivo s njihovim domaćim prethodnicima, a ako se upute izvan granica, onda su od stranih uzora spominjani uglavnom gramatičar Alvarez i leksikograf Kalepino, čija su djela poslužila kao uzor gramatičarima i leksikografima širom Europe. Istraživanja su otkrila da su naši jezikoslovci imali mnogo toga zajedničkoga s europskima koji su im bili i uzor i izvor (Košutar 2013), što pokazuje i *Ricoslovice*.

Potrebno je reći što se krije iza naslova "Jezikoslovna svevremenost *Ričoslovice* Šime Starčevića". Prije dvadeset godina (Tafra 1993) primijenjena je nova metoda u proučavanju gramatičke baštine uvođenjem *gramatikologije*, discipline koja proučava gramatike kao različite modele opisa jezičnoga ustrojstva. Tragalo

se za jezikoslovnim opisima u starijim gramatikama koji mogu izdržati i današnje znanstvene provjere, odnosno koji su jezikoslovno ispravni bez obzira na vrijeme kada su nastali. Bilo je potrebno ponekad u tim traganjima zanemariti poneke nedostatke da se otkriju prave vrijednosti opisa. Iznenađenja su bila velika u spoznaji da su hrvatski stariji gramatičari znali ispravno promišljati o jeziku i otkrivati njegove zakonitosti. U tim se promišljanjima ističu posebno dvije vrijednosti: uočavanje jezičnih univerzalija i uočavanje posebnosti hrvatskoga jezika u odnosu na njihove uzore, ponajprije latinske i njemačke gramatike. Zanemarit ćemo propuste, a izdvojit ćemo nekoliko vrhunskih jezikoslovnih dosega. Premda je povod ovom tekstu upravo obljetnica *Ricoslovice*, ponekad ćemo se osvrnuti i na *Ričoslovje*¹⁰ da bi se osvijetlio Starčevićev napredak u jezikoslovnom promišljanju, ali i u nazivanju jezika koji je sad hrvatski, a nije više ilirički.

Starčevićevi opisi pojedinih gramatičkih kategorija uopće ne zastarijevaju pa odatle u naslovu pojam *svevremenost*. Starčević je vrlo dobro uočio kategorijalna značenja pojedinih vrsta riječi te njihove glavne gramatičke i semantičke kategorije. Ovom će se prigodom izdvojiti iz *Ricoslovice*, s ponekom dopunom iz *Ričoslovja*, nekoliko mjesta koja su, teorijski gledano, toliko dobra da Šimu Starčevića određuju kao velikoga jezikoslovca i koja su, bez obljetničkoga pretjerivanja, zaista svevremenska. U svevremenost se po svom sadržaju može svakako ubrojiti i osamdeset i osam poslovice (sedamdeset i pet pod naslovom *Obicsajnia prislovja iliriskà* i trinaest izvan toga poglavlja, str. 9–11). Poslovice su jezikoslovci rado stavljali u svoje jezične priručnike, npr. ima ih Blaž Tadijanović u svom malom jezičnom priručniku *Svaschta po mallo* iz 1761. godine.

Jezikoslovni vrhunci

Budući da se Starčević u *Ricoslovinci* na nekoliko mjesta pozivana francusku gramatiku, zaključujemo da je prvo počeo nju prevoditi i da je usporedo radio obje, te da je svoje shvaćanje jezika mogao na njoj izgraditi, ali da se to može odnositi samo na ona univerzalna mjesta koja su zajednička jezicima, ali ne i na ona obilježja kojima se hrvatski jezik razlikuje od drugih, kao što je primjerice kategorija živosti ili sročnost s imenicama tipa *djeca*. Osim što mu je francuska gramatika pomogla da svlada gramatička ustrojstva dvaju jezika, ona mu je bila uzor za neke dijelove opisa u hrvatskoj gramatici, primjerice za tvorbu mocijskih parova koji su obilježje obaju jezika. Dovoljno je usporediti na kraju gramatike odjeljak o pravopisu pa da se vidi velika sličnost odredaba i njihova redosljeda (što je *pravopi-*

⁸ Je li mu to svjetovno ime?

⁹ U naslov tih gramatika Ravlić umeće slovo *n* (ričoslovnica), a u naslov gramatike o kojoj raspravljamo pridjev *ilirički* mijenja u *ilirski* i *krajični* u *krajiški*, pa se te pogreške i poslije provlače kroz literaturu (usp. *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4, Liber i Mladost, Zagreb 1975, str. 156; *Hrvatski leksikon*, ur. A. Vujić, Zagreb 1997, s. v. Starčević, Šime).

¹⁰ *Ričoslovje* je izlazilo u *Glasniku dalmatinskom* 1849. i 1850. Selak ga je (2009) objavio kao knjigu pa ovdje citiramo to izdanje.

sanje, upotreba velikoga slova, pravopisni znakovi i interpunkcija) s podudarnim podnaslovima: *Od zlamenja obicsajnih u pisanju, Od međjubatakah*.

Starčevićovo poimanje gramatike kao knjige koja sadrži nauk o pravilnom čitanju, pisanju i govorenju i samo znanje o pravilnom čitanju, pisanju i govorenju¹¹ potvrđuje i današnje poimanje polisemičnosti toga naziva, uz neznatno metajezično dotjerivanje. Shvaćanje da gramatika obuhvaća pravogovorenje i pravopisanje ušla je u naše gramatike iz njemačkih priručnika. Njemačka gramatika namijenjena kajkavskom području *Anleitung zur detschen Sprache*, odnosno *Napuchenye vu navúk nemskoga jezika* (Budim 1780) obuhvaća, među ostalim dijelovima, *pravoizgovaranje ali pravočtenje* i *pravopisanje* (Lewis i Štebih 2004: 111). Poslije će i Babukić u rukopisnoj srpskoj gramatici gramatiku podijeliti na *pravoslovenje* i *pravopisanje* (Tafra 2013: 129).

U *Ričoslovju* je poput najboljega terminologa Starčević svakomu značenju pojma *gramatika* dao drugi naziv s obzirom na to da polisemija nikada nije bila poželjna u terminologiji. Znanost je nazvao *ričoslovje*, a knjigu *ričoslovica*, što je terminološki ispravno jer je sufiksoid *-slovje* kalk za strani sufiksoid *-logija*. S druge strane, smatra da je u oblikoslovlju dovoljan jedan naziv za promjenu riječi koju je u *Ričoslovici* nazvao *prigibanje*¹², a u *Ričoslovju* *sklanjanje*. Činjenica je da *Ričoslovje* ima izbrušeniji metajezik, da su u njem mnoge definicije iz kojih je vidljivo da Starčević uočava i uspješno opisuje jezične kategorije, da je *Ričoslovje* lišeno suvišnoga razmatranja i usputnih primjedaba te da je sa znanstvenoga stajališta mnogo bolje opisano gramatičko ustrojstvo hrvatskoga jezika nego u *Ričoslovici*. Odlikuje ga sustavnost, što dobro ilustrira samo jedan primjer. Ako je u hrvatskom *sol*, *vol*, *sokol*, onda je, smatra Starčević, i sve druge imenice bolje pisati s nevokaliziranim -l, dakle *pepel*, *pakal*, *kotal* itd. (*Ričoslovje*, str. 14). Dok u *Ričoslovici* (str. 27) nije znao objasniti zašto je *momak*, *momka*, a *junak*, *junaka*, pa je zaključio da bi veliko čitanje knjiga moglo dati odgovor, ali ga "tamo skoro opaxena svitlost dopríti josh ne pushti", dotle u *Ričoslovju* (str. 15) zaključuje ispravno: "Imena samostavna koja izhode na *ac*, *ač*, *ag*, *ak*, *al*, *alj*, *am*, *an*, *anj*, *ar*, *as*, *at*, ako zadnju slovkü imaju kratku, jesu bez naraštaja", npr. *momak*, *momka*, *papak*, *papka*, *kabal*, *kabla*, *kašalj*, *kašlja* itd.

Sustavnost je jedno od glavnih obilježja standardnosti nekoga jezika. Starčević dobro zna već 1812. godine da književni jezik ima svoje zakonitosti i da u njem ne vrijedi sve ono kako narod govori i piše. Njegov osjećaj za sustavnost može se lijepo vidjeti u shvaćanju slovopisnih načela. Ako smo prihvatili latinska slova,

dužni smo "uzdarxati njihov glàs, koga imádù kod Latínaha, doklen se god moxé" (*Ričoslovica*, str. 12–13). Dakle, temelj su latinska slova, pa tako *c* u nas jednako zvuči kao i u latinskom te ga tako treba i pisati, a ne kao Dubrovčani što pišu *zekin* miješajući dva slovopisna sustava, latinski i talijanski. Jednako tako ne treba pisati *ç* za /č/ jer to slovo u francuskom označuje sasvim drugi glas. Dodajući temeljnomu slovu *c* drugo slovo, dobit će se grafemi *cs* /č/ i *ch* /ć/. Jednako gleda i na pravopisna načela koja vrijede za morfonološki pravopis: gdje je god u osnovi /t/, treba pisati *tj* (*bratja*, *pregnutje*), a gdje ga nema, treba pisati *ch* (*kucha*, *sricha*, *vricha*). Pravilo se proteže i na pisanje *dj* i *gj* za /đ/. Ako "u korenu se nahodi slovo *d*, imàsh ga písati", dakle *gradja*, a ako ga nema, treba pisati *gj* (*argjati*) (str. 22–23). Obično se govori kako je Gajev slovopis iz *Kratke osnove* savršen jer je jednoslovčan, ali je Starčević slovopis funkcionalniji, iako nije savršen, što je i njegov autor znao. S obzirom na to da dvoslov *sh* za fonem /š/ može na početku riječi označivati dva fonema, a Starčević je žestok protivnik slovopisne dvoznačnosti, on predlaže da se u tim slučajevima piše apostrof jer je ionako posrijedi prefiks u kojem se izostavlja samoglasnik *a*: *s'hodnost*, *s'hraniti*. Njegova usustavljena slovopisna rješenja primjenjiva su na bilo koji slovopis i po tome su daleko ispred svoga vremena, kao da su anticipirala ovo informatičko doba, pogotovo njegove početke kad su naši "šiljci", naša "rogata slova" pravila probleme u e-komunikaciji.

Dosad je o Starčeviću akcentološkom prinosu dosta pisano, a Helena je Delaš (2012) monografski temeljito obradila cijelu prozodiju. Ovdje je, s obzirom na naslov ovoga članka, dovoljno samo ponoviti Junkovićev (1978) zaključak da je Starčevićev opis četveronaglasnoga sustava značajan ne samo po tome što se pojavio prije Karadžićeva i Daničićeva opisa nego što je on s fonološkoga gledišta bolji od opisa u većini suvremenih gramatika te da su Starčevićeva shvaćanja vrlo bliska Jakobsonovim, a zaključci mjerljivi "s postignućima vrhunskih teoretičara – praških fonologa i francuskih funkcionalista" (Junković 1978: 85). Slaganje praških fonologa Jakobsona i Trubeckoga sa Starčevićevim opisom četveronaglasnoga sustava, osobito sa Starčevićevom fonološkom interpretacijom kvantitete naglaska najveće je priznanje vrijednosti *Ričoslovice*. Budući da je Starčević opisao četveronaglasni sustav, a da ima samo tri znaka, uveden je pojam nultoga naglasnoga znaka (Tafra 1993: 61) koji upotpunjuje sustav nultih jezičnih znakova.

Premda se mogu naći poveznice s njegovim prethodnicima, Starčević je pokazao veliku dozu samostalnosti, možda neke vrste i tvrdoglavosti, kao što je nemijenjanje slovopisa, što se može tumačiti i dosljednošću. Tako odbacuje ablativ jer ga ne vidi u hrvatskom jeziku i ne odobrava Della Belli, Voltiću i Appendiniju koji imaju nejednak broj padeža u jednini i množini te Reljkoviću koji ima sedam padeža u oba broja, među njima i ablativ (Tafra 1993). U pravu je što se tiče ablativa, ali nije što se tiče lokativa jer ga nema u paradigmi, dakle ima samo šest padeža. Iz spominjanja tih gramatičara vidljivo je da se njihovim gramatikama služio, da je iz njih uzimao što je smatrao da je ispravno, ali i da je sâm proučavao jezik i uočavao da književni jezik

¹¹ "Nashki *Ričoslovica* (grammatica) po dvà se nàscina uzimljè: parvo zlamenujè knjigu uzdarxèc-hu nauk od pravoshitivènja, písanja, i govorenja: drugo jest isto znànje pravo shtiti, písati, i govòriti" (*Ričoslovica*, str. 13).

¹² Starčeviću je mnogo bliži bio Reljković nego Appendini, ali je dosljedniji ikavac od Reljkovića koji ima *pregibanje*.

nije "jezik brez zákónah" (str. 35). Nešto je preuzeo od svojih stranih uzora, nešto iz uporabne norme, a nešto od onoga kako "većina naroda govori", no uvijek imajući na umu zakone književnoga jezika. Tako je preuzeo još od antike tradicionalnu razredbu riječi na vrste riječi koja se pokazuje univerzalnom u jezicima, samo s razlikom u broju vrsta. Budući da se desetljećima bavio jezikom, s vremenom je jezikoslovno dozrijevaao. U *Ričoslovici* je tako odjeljak o brojevima veoma malen, ali je u *Ričoslovju* veći i razrađeniji, no još uvijek brojevi nisu posebna vrsta riječi, a među njima, pod teretom nasljeđa latinske gramatike, nalaze se riječi koje se nikako ne mogu smatrati brojevima. Međutim, kad je riječ o oblicima i o sintaksi brojevnih riječi, tu je Starčević zaista veliki znalac. Novina je u odnosu na druge starije gramatike podjela *brojoričih* na *okončane* i *neokončane*, tj. na određene kojima se izriče izbrojena količina i na neodređene kojima se izriče neodređena količina, "skup od jedinstvenih stvarih samo u herpi" (*Rječoslovje*, str. 45). Brojevi su u prošlosti svrstavani u imena zajedno s drugim riječima koje se sklanjaju, a u suvremenom im jezikoslovlju zbog njihove heterogenosti osporavaju status vrste riječi. Oni su rak-rana hrvatske gramatike jer su njezino najlošije opisano poglavlje zato što se u njega ubacuju riječi koje pripadaju drugim vrstama i što se pogrešno razvrstavaju.¹³ Zbog toga se u svjetskom jezikoslovlju mjesto brojeva govori o kvantifikatorima, koje prepoznajemo i u Starčevićевой razredbi njegovih *brojoriči*, vjerojatno preuzetoj iz njemačkih gramatika jer ćemo ju sresti poslije i kod Babukića (usp. Tafra 2013: 134). Starčević je u usporedbi s današnjim priručnicima prilično upješno svladao težak zadatak da opiše tipološka, morfološka, tvorbena i sintaktička obilježja brojevnih riječi. Najbolje su mu išla pravila o slaganju brojevnih riječi s imenicama. To nešto opsežnije poglavlje odiše sustavnošću i normativnošću, npr.: "Nikoji Ilirci postavljaju ove Brojoriči na *oro*, n. p. Petero, šestoro, sedmoro, i ostala, ali takova neimamo sliditi, jer veći dil naroda običajno izgovara iste riči samo na *ero*" (*Rječoslovje*, str. 43). Svakako treba izdvojiti opis brojevnih pridjeva (*jedni, dvoji, troji, četveri* ...) i brojevnih imenica (*dvojica, trojica, četverica* ...) zato što ih ispravno smatra pridjevima i imenicama, što utvrđuje da te riječi označuju "stanoviti skup, herpu, ali množ od jedinstvenih stvarih" i da samo znače broj nečega, npr.: "Ovuda su prošla četvera kola, i peteri svati, trojica biaše na konjim, a dvojica hodiaše pišice" (*Rječoslovje*, str. 44).

¹³ Tako, primjerice, najnoviji *Školski rječnik hrvatskoga jezika* unosi svojevrsnu "revoluciju" u gramatički opis brojevnih riječi: *dva* gl. br. m. s., *dvije* im. ž., *tri* gl. br. m. s. ž., *četiri* gl. br., *petero* br. im. s. (neskl.), *troje* br. prid., *šestero* br. im. s. (neskl.) itd. Pritom se uopće ne uzima u obzir da od glavnih brojeva kategoriju roda imaju samo brojevi *jedan* i *dva*, da brojevne riječi iz istoga niza imaju jednaka gramatička obilježja, a ne različita (usp. *tri* i *četiri*, *troje* i *šestero*), da se pridjevi slažu s imenicom u rodu, broju i padežu (usp. *troje*, *šestero*), a *troje* i *šestero studenata* ne potpadaju pod to pravilo, da u hrvatskom jeziku ima vrlo malo nesklonjivih imenica (*doba*), a prema tomu rječniku njihov se broj naglo povećava, da se *dvije* kao proglašena imenica ne može svrstati ni u jedan postojeći sklonidbeni tip itd.

Kroatistika, nažalost, nije usuglašena što je se u glagola tipa *bojati se* i *prati se* pa se još uvijek u jezičnim priručnicima se u prvom tipu glagola proglašava zamjenicom. Tako Frančić, Hudeček i Mihaljević (2005: 109–110) ne vide da je u prvom tipu glagola se dio njihove morfološke strukture (Tafra i Košutar 2009), a u drugom sintaktičke (oznaka povratnosti) pa savjetuju: "Glagoli poput *bojati se*, *smijati se*, *nadati se* uvijek će biti upotrijebljeni s povratnom zamjenicom *se*." Uvidjevši da se u *bojati se* nije zamjenica, Hudeček i Mihaljević poslije (Bičanić i dr. 2013: 204) govore samo o se bez određivanja njegova statusa u jeziku, npr.: "Postoje glagoli koji se ne mogu pojaviti bez se." Razlog navode u bilješci (str. 204): "Se se uz nepravu povratni glagol (npr. *smijati se*) u nekim priručnicima ubraja u čestice (npr. Težak-Babić 1992: 140), a drugi ga ubrajaju u povratne zamjenice. Ako je se čestica, onda se naravno ne sklanja. Ako je zamjenica, nalazi se u akuzativu. Bilo bi svakako potrebno, barem u pedagoške svrhe, ujednačiti pristup tomu pitanju."¹⁴ Prije dvjesto godina Starčević nije mogao znati drugačije protumačiti nego to se proglašiti zamjenicom ("zaima se", str. 51). No, u zreloj dobi svjestan je razlike pa zna da "ova ričica se ne ima se držati, da je uznosivo zaima sebe: n. p. On se vas boji, i on vama se priporuča, u posljednjem rečenju se jest isto sebe, jerbo se može reći: On sebe priporuča, ali se ne može reći: On sebe boji, i koješto takvoga" (*Ričoslovje*, str. 82). Da je o dvome riječ, vidi se i iz jednoga pravila u *Ričoslovju* (str. 6): "Ričica se, spadala ona na zaima, ali na vrimenorič, piši vazda rastavljeno od druge riči; n. p. bojati se, stiditi se." Nevjerojatno je da je Starčević spoznao da "ričica se" u *bojati se* nije "zaima" nego da pripada *vrimenoriči*, a da tu jednostavnu činjenicu neki kroatisti još ni danas ne uočavaju.

Shvaćanjem gramatičke kategorije roda Starčević nadmašuje svoje vrijeme, pa čak i dio današnje jezične kroatistike. Razgraničenje sklonidbe imenica od kategorije roda ni u suvremenim gramatikama, a i u mnogim kroatističkim radovima nije valjano provedeno pa je zaista žalosno što su današnji priručnici puni odredaba po kojima su imenice *vojvoda*, *varalica*, *sluga* ženskoga roda. Tipologija imeničnih sklonidbi temelji se na formalnom kriteriju, a to znači da sve imenice koje imaju jednake nastavke čine jedan sklonidbeni tip. I to su svi naši gramatičari od Kašića do Maretića znali, a i Starčević je znao pa je sklonidbu (*prigibanje*) i kategoriju roda (*pleme*) obradio u odvojenim poglavljima, kako je jedino ispravno. Od Maretićeve do Silić-Pranjkićeve gramatike, ali i u mnogim jezikoslovnim radovima, povezuju se sklonidbene vrste uz kategoriju roda, što nije opravdano jer ima imenica koje su različita roda, a sklanjaju se po istoj vrsti, npr. *tata*, m. r., i *mama*, ž. r., sklanjaju se po sklonidbi *e*, a *srce*, s. r., i *nos*, m. r., po sklonidbi *a*.¹⁵ Starčeviću se nije moglo

¹⁴ Nema nikakve dvojbe da se u *smijati se* nije zamjenica i da se može raspravljati samo o tome je li čestica ili afiks (Tafra i Košutar 2009). Svakako bi bilo potrebno da u priručnicima znanstvenici imenuju pojmove ili da ne pišu o onome što ne znaju što je.

¹⁵ Više o tome u Tafra 2007.

dogoditi da tvrdi da "ono što pripada sklonidbi ženskoga roda, to je ženskoga roda (bez obzira na spol)" (Silić–Pranjaković 2005: 108) jer je njemu jasno da se imenice muškoga roda na *-a* sklanjaju kao i imenice ženskoga roda na *-a*, odnosno da "spadaju na drugò prigibanje" (str. 31).

Težeći otkrivanju jezičnih zakonitosti, ide korak naprijed pa traži neke formalne i semantičke pokazatelje roda jer kongruencijski kriterij pretpostavlja znanje "da samostavno ime *mater* primà samo ricsicu *ova*" (str. 35). Imenice bi se zaista mogle razvrstati u semantičke razrede prema završetku kako je Starčević naučio u Mozinovoj gramatici, npr. muškoga su roda nazivi stabala, nazivi novčanih jedinica, rijeka itd. koji završavaju na suglasnik, a ženskoga sve imenice "na samoglasnik, ako izvadish, koja muxku pristojè" (str. 36), dakle osim imena *Andrija, Tadija* itd. Kriterij za određivanje roda za njega je, ali i za jezikoslovlje općenito, atributno slaganje, koje se ne mora podudarati s predikatnim. Da bi lakše odredio rod (*pleme*), odnosno da bi razlučio *muško, žensko* i *neznano pleme*, Starčević uvodi član (*spol*)¹⁶ *ovi, ova, ovo*, ali ne kao vrstu riječi, nego samo kao pokazatelj roda. Premda kaže da se od pokaznih zamjenica razlikuje po tome što nema nadslovka, tj. naglasaka, u paradigmama ga označuje. Naime, većina je starijih hrvatskih gramatičara u sklonidbenim uzorcima uz imenice stavljala pokazne zamjenice *ovaj, ova, ovo*. U francuskoj gramatici članove *le, la* Starčević također naziva *spol* i prevodi ih kao *ovi ali ovo* za muški rod i *ova* za ženski rod, ali se on nalazi i kao vrsta riječi. U francuskom zato navodi devet, a u hrvatskom osam vrsta riječi. Za razliku od dvorodnoga sustava u francuskom, hrvatski ima trorodovni, iako Starčević misli da bi trebao imao četverorodovni. Naime, Grci su i Latini "izmislili jedan treći rod nazvavši ga srednjim kao rod koji nije ni muški ni ženski" (GGR 2000: 113), a Starčević upravo to kaže da ima stvari koje se drže "oli ni za muxkò, ni xènskò" (str. 14) pa ga on zato zove *neznano pleme*. Međutim, s druge strane ima imenica koje znače i muško i žensko, kao što su *čeljade, živinče, ždrebe* i te su imenice srednjega roda. Pišković (2011: 48) smatra da bi se "eventualna potvrda za Starčevićovo razlikovanje roda i spola" mogla tražiti u opisivanju tih "dvorodnih imenica" koje "označavaju mušku ili žensku osobu". Nije samo riječ o imenicama koje označuju osobu nego i o imenicama koje označuju mladu životinju: *tele, magare, jare* itd. i nisu te imenice dvorodovne jer su uvijek samo srednjega roda nasuprot dvorodovnim *pelud, bol, glad* i sl. U njih je spol zapravo neutraliziran. Da Starčević razlikuje jezični znak i referent, gramatičku kategoriju roda i spol referenta, iako ih posebno ne imenuje,¹⁷ jasno

je na više mjesta na kojima govori o imenicama koje znače žensko ili muško, odnosno koje ne znače ni muško ni žensko. Veza gramatike i semantike, ali i njihovo nepodudaranje vidi se u opisu zbirnih imenica tipa *djeca, gospoda, telad*. Budući da zbog svoje kongruencije svoj rod te imenice ne ostvaruju jednako kao i imenice tipa žena i stvar, ta bi se odstupanja od protipnoga ostvaraja zaista mogla obraditi kao potkategorija roda, odnosno, kako je Starčević razmišljao, kao četvrti rod, odnosno *skupno pleme*. Činjenica je da se u jezikoslovlju razmišlja o zbirnim imenicama kao trećoj oznaci broja (jedinina, množina, kolektiv ili zbrojina; Tafra 2007) pa u taj kontekst treba smjestiti i Starčevićovo promišljanje o njihovom rodu, odnosno treba početi govoriti o višeznačnosti gramatičkih kategorija.

Izostanak jasnih kriterija za određivanje roda povlači za sobom i nepoznavanje kategorije broja. Nerazlikovanje gramatičkih i semantičkih kategorija od njihovih gramatičkih oznaka uzrok su i drugim pogreškama u današnjoj domaćoj jezikoslovnoj literaturi. Tako se znaju naći u rječniku zbirne imenice, ali i imenice *pluralia tantum* bez oznake roda, pa imajući sve to ima na umu, nije čudno da kroatistika nema usuglašena stajališta o temeljnim gramatičkim pitanjima kao što je rod imenica. Kad se točno i odredi rod imenica, kao što je primjer s imenicom *djeca*, nastaje problem kojega je roda predikatna imenska riječ jer atributno i predikatno slaganje nije podudarno. A problema zapravo nema. Starčević je tako jednostavno i točno dao tumačenje gramatičkih kategorija zbirnih imenica. Budući da "imaju oblicsje jednobroja a zlamenovànje vechbroja" (str. 30), broj i rod im se mijenja. Atributno je slaganje po rodu, a predikatno po značenju, ili, kako to znalački Starčević utvrđuje, "polak plemèna" i "polak zlamenovànja" (str. 31), navodeći primjere: *dobra dica slushaju roditelje, cseljad su kazala ..., gospoda nisu virovala, a ne virovali*, i zaključujući da zbog toga što znače množinu, "njihova vrimenorics mòra stàti svaki put u vechbroju" (str. 30). Sporne su neke suvremene odredbe da je spona u množini, a imenska predikatna riječ u jednini ženskoga roda. Nema razloga da se različito tumače glagolski i imenski predikat uz te zbirne imenice koje dolaze kao subjekt. Ako je glagolski predikat u primjeru *djeca jedu* u množini, onda je i imenski u primjeru *djeca su dobra* također u množini. Sporno je i što se često te imenice, npr. *djeca, telad*, tumače kao množina,¹⁸ a Starčeviću je jasno prije dvije stotine godina da su one u jednini.

Kategorija je zbirnosti semantička kategorija koja ima svoje gramatičke oznake jer su zbirne imenice većinom u jednini. Usporedba je Starčevićeve definicije zbirnosti i definicije u suvremenim gramatikama pokazala da je Starčević bolje uočio prototipna obilježja te kategorije jer je uz to da je riječ o općim imenicama, o cjelini, o skupu neizdvojivih članova pribrojio još jedno,

¹⁶ Od vremena objavljivanja rada Tafra 2002a izišlo je više radova s analizom nazivlja u kajkavskim jezičnim priručnicima pa je danas već bolje poznato da se to nazivlje stvaralo pod utjecajem bečkih gramatika iz 18. stoljeća i da su neke nazive od kajkavskih preuzeli štokavski gramatičari, među ostalim i Starčević, pa tako i nazive *spol* i *neznano pleme* (Lewis, Štebih i Vajs 2006, Keipert 2008).

¹⁷ Ni suvremena jezikoslovna literatura nije dosta dugo imala dva naziva jer se govorilo o gramatičkom i prirodnom rodu (Tafra 2001).

¹⁸ Vidi primjere u Tafra 2007. Raspravljajući o Starčevićevu opisu roda, Pišković (2011: 48) kaže da se množina imenica srednjega roda kao što su *dijete, živinče, jare* ne tvori "regularno", a zapravo nije riječ o "regularnoj" ili "neregularnoj" tvorbi množine jer te imenice jednostavno – nemaju množinu.

vrlo važno za razumijevanje kategorije zbirnosti: članovi su skupa iz iste vrste. Tko se god bude bavio tom kategorijom, trebao bi uzeti u obzir Starčeviću podjelu zbirnih imenica na *dionosakupivo* i *inokupno*¹⁹ ime. Opis ne daje dovoljno objašnjenja zašto ima dva podrazreda, ali je Keipert (2008: 299) otkrio da je to utjecaj francuske gramatike u kojoj su dva podrazreda: *collectifs généraux* i *collectifs partitifs*. Prema raspodjeli zbirnih imenica može se zaključiti da jedne označuju dio cjeline, a druge potpunu cjelinu te da u hrvatskom jeziku leksičko značenje prvih ne dopušta upotrebu gradacijskih kvantifikatora uz njih: **maločete*, **puno čete*, ali dopušta uz druge: *malo vojske*, *puno vojske*. Taj se zaključak mora provjeriti na većoj skupini zbirnih imenica da bi se vidjelo mogu li se po tom kriteriju zbirne imenice razvrstati u hrvatskom jeziku u dvije skupine.

Kao što opis kategorije roda treba odvojiti od opisa sklonidbe imenica, tako jednako i sklonidbu pridjeva treba svakako odvojiti od kategorije određenosti koja je sintaktička kategorija i koja se ne opisuje u morfologiji.²⁰ Današnji su hrvatski gramatičari uglavnom okrenuti obliku jezičnih jedinica, a jako malo njihovu značenju i funkciji pa je to razlog zašto još nije dobro opisana kategorija određenosti i zašto prema gramatikama izlazi da je ona morfološka kategorija pridjeva jer sve sadrže odjeljke o sklonidbi određenih i neodređenih pridjeva. Na taj se način dvostruko griješi jer ona nije ni pridjevna kategorija ni morfološka kategorija. Starčević je uočio da se ta univerzalna jezična kategorija u hrvatskom jeziku (svaki jezik ima svoje načine izricanja određenosti/neodređenosti) može izreći raznim načinima pa on navodi primjere generičke upotrebe imenica, upotrebe superlativa, glagolskoga i pridjevnoga vida, nekih zamjenica, zatim navodi pune oblike ličnih zamjenica i glagola *biti*. Suvremene gramatike nemaju tako dobro opisanu tu kategoriju, koja je u kroatistici postala predmetom tek novijih jezikoslovnih istraživanja. Dvije naoko podjednake rečenice *Mlād csovik svashto ucsini* i *Mlādī csovik svashto ràdī* (str. 38) sadrže dvije različite obavijesti. U prvoj rečenici neodređenim pridjevom nije identificiran agens, a prezent svršenoga glagola izriče relativnu sadašnjost koja se odnosi na svako vrijeme, dakle upućuje na neodređenost. U drugoj je rečenici određenim pridjevom agens identificiran (taj čovjek koji je mlad), a nesvršenim prezentom izrečena je apsolutna sadašnjost.

Objašnjavajući u *Ričoslovju* naglasnu razliku određenoga i neodređenoga pridjeva, Starčević je tako dobro objasnio kategoriju određenosti i jedan od načina njezina izražavanja u hrvatskom jeziku. Uz dvije rečenice s određenim pridjevom – *Mlādamačka miša puja*²¹, *Marljivo čeljade vazda posla ima* – daje tumačenje

(*Ričoslovje*, str. 31): "U prvom rečenju hoće reći: Ona mačka, za koju znamo, da je mláda, miša puja, a u drugom ono čeljade, za koje znamo da je marljivo, vazda posla ima." Druge dvije rečenice – *Mlādamačka rado miša puja*, *Marljivo čeljade vazda posla ima* – prenose sasvim drugi sadržaj (str. 31): "Hoće reći: Takova mačka, koja je mláda, i takovo čeljade, koje je marljivo, sada nami u svojem kipu posebno, i jedinstveno nisu poznata, niti se ovdje sada od njih okončano, nego samo neokončano govori, kako da velimo: Ona mačka, koja je mláda, bila kojamudrago, i ono čeljade, koje je marljivo, bilo kojemudrago."

Starčević je jako dobro opisao ne samo pridjevni vid nego i glagolski vid. U *Ričoslovici* (str. 109–110) objašnjava upotrebu prezenta: "*Sadashnjè vríme* ukazuje stvar, koja se bash sàdà, oli obicsajno sàdà csinì, ili koj je vavik i u svaka doba istinita." Još je bolje u *Ričoslovju* objasnio relativnu sadašnjost osporivši mišljenje da se prezentom svršenih glagola ne može odgovoriti na pitanje: *Što sada radiš?* Naime, na pitanje "*Što činiš* u večer po zimi, kada društvo *ostaviš* u kafani? i on mu može uprav odgovoriti: Kad *ostavim* društvo, ali kada izajdem iz pisarnice, ja *dodjem* doma, *upitam* ženu za večeru, *uzmem* knjigu, sidem kšvići pokraj dice, i štijem do večere, kad *večeram*, ja se *dignem*, *zahvalim* Bogu ..." (*Ričoslovje*, str. 61–62). Problemom upotrebe svršenih i nesvršenih glagola u tvorbi glagolskoga vremena, osobito prezenta, bavili su se mnogi jezikoslovci, a spomenuto prezentsko pitanje zapravo je "jedan od kriterija vidskih proba za imperfektivnost" (Brlobaš 2005: 34).

Kao što se prezentom i upotrebom neodređenoga pridjeva izriče relativna sadašnjost koja je svestremena, tako su i Starčevići zaključci izvan vremena u kojem je to pisao. Ima Starčević još rečenica gramatički i semantičkih vrlo zanimljivih. Jedna od njih uzoran je primjer za pokazivanje razlike u naglasku i funkciji određenoga i neodređenoga pridjeva te za konverziju, odnosno poimeničenje pridjeva: *Mlādà mláda josh ni je dosta mláda*. Starčević je zapravo prvi opisao ne samo fonološke, morfološke i sintaktičke nego i semantičke razlike između određenoga i neodređenoga pridjevnoga lika (Tafra 1993: 94). Riječ je, dakle, o znanstvenim zaključcima vrijednima ponajboljega jezikoslovca.

Dvjesto godina poslije

Ričoslovica naravno ima i svojih mana, ali nećemo sad o tome u njezinoj obljetničkoj godini. Iako ju je Starčević pisao vrlo mlad i u žurbi, ona, a pogotovo *Ričoslovje*, otkriva priličnu autorovu sustavnost i sposobnost prepoznavanja jezičnih univerzalija, što dokazuje dubinu promišljanja o jeziku općenito, primjerice o kategoriji određenosti, ali i o hrvatskom jeziku i njegovim posebnostima, kao što je naglasak.

Izdvojili smo samo nekoliko primjera koji pokazuju Starčevića kao vrsnoga gramatičara. Da bi se svestremenost njegovih nekoliko dijelova gramatičkoga opisa potvrdila u svoj svojoj punini, trebalo bi *Ričoslovicu* još usporediti s onovremenim europ-

¹⁹ Akademijin *Rječnik*, s. v. inokupan, *adj* universus, generalis.

²⁰ Prijedlog je iznesen 2004. godine u članku: Dopune hrvatskoj gramatici (uz 400. obljetnicu prve hrvatske gramatike); v. Tafra 2012. Marković je (2012) upravo tako i postupio pa je pridjeve podijelio u tri sklonidbene vrste uzimajući samo formalni kriterij – njihove nastavke.

²¹ *pujati* 'tjerati'

skim jezikoslovljem. Naime, mana je naših kroatističkih istraživanja što se uspoređuju samo domaći autori i što se ne uzima u obzir da su oni radili prema europskim uzorima. Zbog toga se moglo dogoditi da se pogrešno zaključi kako je Starčević većinu nazivlja sam tvorio jer je istina da je velikim dijelom prevodio s njemačkoga (Keipert 2008), što ne umanjuje njegov trud da mu jezik bude čist od posuđenica.

Iznad svoga vremena i ostalih gramatika odskače svojom normativnošću, koju tu i tamo narušava polemičan ton koji zaškri kad spomene Dubrovčane i Appendinija. Normativnosti pridonosi izostanak bogate gramatičke i leksičke sinonimije, koja je obilježila cijelu povijest hrvatskoga književnoga jezika, domaće jednoznačno nazivlje i činjenica da je to prva hrvatska gramatika koja nije kontrastivna. U *Ričoslovju* je, što se tiče normativnosti, otišao korak dalje jer je ono pisano u obliku pravila, čak neke dijelove i naziva pravilima. Očito je da je ta gramatika pisana za škole, ali da nije imala izdavača.

Što je nama danas *Ričoslovica* nakon 200 godina? "S jedne strane ona je od svih starijih jezikoslovnih djela najbolji pokazatelj novoštokavskoga obilježja standardizacije hrvatskoga jezika prije same kodifikacije novoštokavske norme. Ona je i dokaz njegove izgrađenosti jer je metajezik hrvatski, bez posuđenica. S druge strane ona je, unatoč svojim mnogim nedostacima, o kojima zasad nismo govorili, u nekim dijelovima vrhunsko jezikoslovno djelo, jer su spoznaje o pojedinim jezičnim kategorijama u skladu sa suvremenima i jer mogu proći sve suvremene znanstvene provjere. Pa i više, današnji bi jezikoslovci mogli u *Ričoslovici* naći poticaja za svoja istraživanja. Nakon pažljiva iščitavanja te male gramatike Starčević se pokazuje u novom svjetlu. On nije više samo prznica iz *Zore dalmatinske* i *Glasnika dalmatinskoga* koji ne šteti atributu da bi ocrnio zagrebački *rogati vrstopis*, nego je vrstan gramatičar koji gramatičke odnose zna protumačiti kao odnos zavisnosti ('ime s'drugim ovako vladajučè ... kao gospodar kuchom'; str. 101) i čiji se opis novoštokavskoga naglasaka, kategorije roda, neodređenosti/određenosti te zbirnosti može svrstati u najbolje hrvatske jezikoslovne stranice" (Tafra 2002b: 174).²²

Proučavanjem starijih književnih djela uglavnom se otkrivaju njihove umjetničke vrijednosti, a proučavanjem starijih znanstvenih djela obično se popunjavaju praznine u povijesti pojedinih znanstvenih disciplina. Analiza *Ričoslovice*

Šime Starčevića pokazala je da ta hrvatska gramatika i nakon dva stoljeća, osim za povijest hrvatskih gramatika, ima veliko značenje i za povijest hrvatskoga jezikoslovlja jer su neki dijelovi opisa gramatičkih kategorija i danas znanstveno utemeljeni i prihvatljivi.

LITERATURA

1. Akademijin *Rječnik: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, JAZU, Zagreb 1880–1976.
2. BABUKIĆ, Vjekoslav, 1836: *Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga*, U Zagrebu kod Milana Hiršfelda; pretisak, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Grad Požega, Zagreb 2013.
3. BIČANIĆ, Ante, Anđela Frančić, Lana Hudeček, Milica Mihaljević, 2013: *Pregled povijesti, gramatike i pravopisa hrvatskoga jezika*, Croatica, Zagreb.
4. BRLOBAŠ, Željka, 2005: Starčevićev gramatički opis glagolskoga vida, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 35: 19–39.
5. *Danica ilirska*, 1835–1849, pretisak, Liber, Zagreb 1972.
6. DELAŠ, Helena, 2012: *Prozodija Šime Starčevića*, Pergamena, Zagreb.
7. DRECHSLER, Branko, 1912: Pop Šime Starčević, *Veda*, dvomesečnik za znanost in kulturo, 2: 436–553, 542–553, Nova Gorica.
8. FRANČIĆ, Anđela, Lana HUDEČEK, Milica MIHALJEVIĆ, 2005: *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
9. GGR: *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*, 1660; usporedo francuski izvornik i prijevod na hrvatski: *Port-Royal, Opća i obrazložena gramatika*, priredio Vojmir Vinja, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2000.
10. JUNKOVIĆ, Zvonimir, 1978: Šime Starčević i fonološki opis novoštokavskih naglasaka, *Jezik*, 25 (3): 80–85.
11. KEIPERT, Helmut, 2008: Woher kommt das heimliche Deutsch in der ersten kroatischen Grammatik des Kroatischen? *Miscellanea Slavica*, Сборник статей к 70-летию Бориса Андреевича Успенского, РАН, Москва.
12. KOŠUTAR, Petra, 2013: Hrvatsko jezikoslovlje 18. stoljeća u suodnosu s europskim, rukopis. Doktorski rad, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
13. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, 1860: Bibliografija hrvatska, dio prvi, tiskane knjige, Troškom Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine, Zagreb.
14. LEWIS, Kristian, Barbara ŠTEBIH, 2004: Nazivi za vrste riječi u hrvatskome kajkavskome književnom jeziku, *Rasprave*, 30: 107–119.
15. LEWIS, Kristian, Barbara ŠTEBIH, Nada VAJS, 2006: Gramatičko nazivlje u hrvatskome kajkavskome književnom jeziku, *Filologija*, 46–47: 183–201.
16. MARKOVIĆ, Ivan, 2012: *Uvod u jezičnu morfologiju*, Disput, Zagreb.
17. *Mozin Növa ricsöslovice ilirisko-francéžka* prineshèna po Shimi Starcsevichu xupniku od Novoga u Lici na potribovanje vojnicke mladosti iliricških dārxāvah, Slovima Gaspara Weis, Trst 1812.
18. PIŠKOVIĆ, Tatjana, 2010: *Gramatika roda*, Disput, Zagreb.
19. SELAK, Ante, 2009: *Ričoslovje*, Pergamena, Zagreb.

²² Pitanje je tada glasilo: "Što je pak nama danas *Ričoslovica* nakon 190 godina?" Prije deset godina ta je gramatika dvaput vrednovana (Tafra 2002a, b) na osnovi pomnoga istraživanja i njezina smještanja u kontekst povijesti hrvatske gramatike. Zato ne stoji tvrdnja da Starčević još nije došao do "drugih vrednovatelja i historika" (Selak 2009: 161), osim Vincea, te da se ne zna kako bi kod njih prošao. Selak (2009: 160) spominje Vinceovo isticanje "Starčevićeve zastarjelosti i konzervativizma", a Tafra (2002a: 172) završava završno poglavlje (Mjesto Šime Starčevića u povijesti hrvatskoga jezikoslovlja) svoje rasprave riječima: "A što se tiče Starčevićeva slovoписа, on bi svakako bio prikladniji za ovo vrijeme računalne komunikacije. U tom svjetlu Šime Starčević u odnosu na ilirce i ne bijaše tako konzervativan, kako se o njemu znalo pisati."

20. SILIĆ, Josip, Ivo Pranjković, 2005: *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
21. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga, Zagreb 2012.
22. TAFRA, Branka, 1993: *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Matica hrvatska, Zagreb.
23. TAFRA, Branka, 2001: Razgraničavanje roda i spola (gramatički i leksikografski problem), *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 27: 251–266.
24. TAFRA, Branka, 2002a: Jezikoslovac Šime Starčević, u: *Shime Starčević, Nòvâ Ricsòslovica iliricska*, Trst 1812; pretisak, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2002: 127–177.
25. TAFRA, Branka, 2002b: Starčevićeva *Ričoslovica* – 190 godina poslije, *Jezik*, 49 (5): 165–175.
26. TAFRA, Branka, 2007: Rod i broj ispočetka, *Filologija*, 49: 211–233.
27. TAFRA, Branka, 2012: *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
28. TAFRA, Branka, 2013: Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića (1812–2012), u: *Vjekoslav Babukić: Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, Zagreb 1836; pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Grad Požega, Zagreb.
29. TAFRA, Branka, Petra Košutar, 2009: Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku, *Suvremena lingvistika*, 67 (1): 87–107.
30. VINCE, Zlatko, 1973: Zasluge Šime Starčevića za hrvatski književni jezik, *Filologija*, 7: 157–201.
31. *Zora dalmatinska*, 1846. (Pristupljeno 19. 6. 2013.):
32. http://books.google.hr/books?id=_HBXAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=hr

LINGUISTIC OMNITEMPORALITY OF RIČOSLOVICA OF ŠIME STARČEVIĆ

Summary

When studying non-contemporary literary works, it is mainly the artistic values that are being identified, whereas studying non-contemporary scientific works allows us to bridge the gaps in the history of particular scientific disciplines. The analysis of *Ričoslovica* of Šime Starčević attempts to point out the great significance that this particular Croatian grammar has had two centuries later not only for the history of Croatian grammars but for the history of Croatian linguistics as well, owing to the fact that some descriptive parts of grammar categories are scientifically based and acceptable even today.

KEY WORDS: Šime Starčević, epistles, Zora dalmatinska, literary-historical context, Illyrian mood

O SINTAKTIČKOJ KATEGORIJI ATRIBUTU U ŠIME STARČEVIĆA

Anastazija Vlastelić
Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za kroatistiku

252.811.163.42
252-05 Starčević,Š.
pregledni rad

Sažetak

Jedna je od najupečatljivijih osoba hrvatske pismenosti svakako Šime Starčević (Žitnik, 1784. – Karlobag, 1859.), vjeran Božji službenik, izniman jezikoslovac, vrstan polemičar i nadaren književnik. Njegova je važnost za hrvatsko jezikoslovlje dobro poznata, a i većina je njegovih teoloških djela (napose homilitičke proze) opisana u suvremenoj kroatističkoj literaturi. U radu se uspoređuju sintaktički opisi atributa u Novoj *ricsoslovici iliricskoj* (Trst, 1812.) s atribucijom u djelu *Homelie* iliti tumačenje s. *Evangjelja za sve nedilje od Došastja gospodinova doposludnje nedilje po Duhovih/ knjiga I. / II. / u Zadru Bratja Battaratiskarni izdatelji 1850.*, koje je nedvojbeno vrhunac Starčevićeva nabožnoga i prosvjetiteljskoga nauka. Tema je ovoga rada mjesto sročnoga atributa u rečenici te načini izricanja posvojnosti u dvama navedenim Starčevićevim djelima. Kao poseban se korpus izdvajaju primjeri iz nabožnoga diskursa.

KLJUČNE RIJEČI: Šime Starčević, Nova *ricsoslovica iliricska*, *Homelie*, atribut, hrvatski jezik

Višetisućljetna povijest hrvatskoga jezika svjedokom je i povijesti hrvatskoga naroda; u njegovim se mijenama oslikavaju društveno-gospodarske i kulturne prilike duga i teška puta do neovisnosti u krugu razvijenih europskih zemalja, koju danas uživamo.

Brojni su neznani i znani pojedinci ostavili trajan pečat u standardizaciji hrvatskoga jezika i time zadužili buduće generacije da budu zaštitnicima jednoga od najvažnijih sastavnica identiteta svakoga pojedinca – materinskoga jezika.¹ Pri-sjećanje na ključne figure u hrvatskoj jezičnoj povijesti i njihov prinos izgradnji hrvatskoga jezika kakvoga imamo danas važno je za očuvanje svijesti o važnosti

¹ „Identitet se zato može odrediti kao izrazito kompleksan sustav međusobno povezanih i uzajamno ovisnih elemenata važnih za samopouzdanje i samopoštovanje pripadnika bilo koje ljudske zajednice. /.../ Jezični identitet bitna je sastavnica etničkoga (nacionalnoga ili etnonacionalnoga) identiteta još od romantičarskih teorija nacije prema kojima jezik, nacija i država čine svojevršno 'sveto trojstvo' čije se sastavnice međusobno nužno pretpostavljaju, ali jezik ima primat i u suvremenim poimanjima etničkoga identiteta jer je on bez ikakve sumnje jedan od najobilježnijih označitelja samoga pojma etničnosti“ (Pranjković 2007: 487–488).

hrvatske neovisnosti. A jedna od nezaobilaznih ličnosti hrvatske jezične, ali i kulturne baštine uopće je i pop Šime Starčević (Žitnik, 1784. – Karlobag, 1859.).²

U povijesti je hrvatskoga jezika Starčević danas poznat po dosljednoj i nepokolebljivoj, katkada vrlo oštroj borbi za očuvanje ikavice kao osnovice hrvatskoga književnoga jezika i protiv Gajeve slovopisne reforme.

Naime, Starčević je, uz predvodnika zadarske filološke škole Antu Kuzmanića, kao jedinu moguću osnovicu hrvatskom standardnom jeziku vidio u pučkom govoru Hrvata štokavaca ikavaca (Derossi 1997: 143) u Lici i Krbavi, Bosni, Slavoniji i Dalmaciji, jeziku koji u to vrijeme uz veliku teritorijalnu rasprostranjenost ima i vrlo bogatu književnu tradiciju.³ Protivi se tada među ilircima vrlo popularnoj dubrovačkoj jekavštini (onodobnom književnom i stilskom uzoru) kao temelju hrvatskoga jezika zbog preuskoga prostora na kojem se ona govori, a svom neposrednom prethodniku u pisanju gramatike Francescu Mariji Appendiniju, između ostaloga, prebacuje i velik broj „zastarjelih oblika i riječi te uopće stran i tuđ duh“ (Vince 1973: 1963).

Jezična je politika francuskih vlasti omogućila Starčeviću da objavi dvije gramatike: iste, 1812. godine u Trstu objavljuje *Novu ricsoslovicu iliricku* te *Novu ricsoslovicu iliricko-francesku*.⁴

Starčevićeva je *Ricsoslovica*⁵ prva gramatika hrvatskog jezika kojoj je meta-jezik upravo hrvatski jezik, a redosljed i raspored gramatičke građe u mnogome se razlikuje od onoga što danas nalazimo u gramatikama, ali i od sadržaja starijih priručnika. Razlog neuobičajenu rasporedu gramatičke građe u Starčevićevoj gramatici Ante Bežen (2003) vidi prvenstveno u njezinoj vrlo naglašenoj udžbeničkoj funkciji, kakvu su i imale sve hrvatske gramatike do 20. st.⁶ S druge strane,

o njezinoj važnosti u standardizaciji hrvatskoga jezika možda najbolje svjedoči zaključak Branke Tafre (2002) da je upravo zbog ustrajanja na ikavskoj novoštokavštini kao najboljoj dijalektnoj podlozi hrvatskomu standardnom jeziku, konkretno rijetkom navođenju gramatičkih i leksičkih sinonima, Starčevićeva *Nova ricsoslovica* normativnija od bilo koje starije gramatike hrvatskoga jezika.

Ostavši prilično usamljen u svojim jezikoslovnim ciljevima, Starčević se okreće prosvjetiteljskom radu i pisanju nabožnih djela⁷, od kojih su najpoznatije *Homelie iliti tumačenje s. Evangjelja za sve nedilje od Došastja gospodinova do posljednje nedilje po Duhovih/ knjiga I. / II. / u Zadru Bratja Battara tiskarni izdatelji 1850.*⁸ Kako u naslovu i stoji, riječ je o propovijedima koja komentiraju i tumače biblijski tekst pročitan za liturgije (ORL 2002), pri čemu je posebno važno liturgijski tekst povezati sa životom zajednice pa je za njih uobičajena trodijelna struktura: fabula evanđeoske priče, tumačenje i pouka.

Starčevićeve su *Homelie*, tiskane u dvije knjige, od koji su u prvoj na 314 stranica tiskane 29 propovijedi, odnosno u drugoj na 272 stranice 26 propovijedi, „prijevodi i preradbe djela europskih propovjednika“ koje je Starčević „prilagođavao sredini, vremenu, čitateljima, ponešto dodavao i dotjerivao“ (Grahovac-Pažić 2011: 454). Što se jezika tiče, on je i u *Homelijama*, kao i u svojim jezikoslovnim djelima, ostao dosljedan jasnom i prirodnom izrazu, pročišćenom od bilo kakvih nejasnoća, i naraciji prilagođenoj potrebama duhovne prosvjetiteljske pedagogije i didaktike (Lukežić 2005; Grahovac-Pražić 2011). Zbog svega rečenog Vesna Grahovac-Pražić u zaključku analize *Homelija* s pravom utvrđuje da „Starčevićeve homilije slijede stoljetnu tradiciju hrvatskih propovjednika. Strukturom, stilom i obradom teme odišu svezvremenskim te funkcioniraju i danas“ (Grahovac-Pražić 2011: 463).

Tema je ovoga rada usporedba Starčevićevih gramatičkih stavova i njihove realizacije u konkretnom tekstu. Točnije, uspoređuju se sintaktički opisi atribu-

² Biobibliografiju Šime Starčevića v. u Tafra 2002 i Grahovac-Pražić 2006.

³ „Ta cjelovitost narodnog jezika ideal je Starčevićev, on teži zapravo jedinstvenom književnom hrvatskom jeziku na bazi ikavske štokavštine i u kontinuitetu ikavske književnosti“ (Vince 1973: 164). Tomu u prilog ide i popis štokavskih (mahom ikavskih) autora koje vidi uzorima u hrvatskom jeziku: M. A. Reljković, V. Došen, I. Velikanović, M. P. Katančić, M. Dobretić, J. Filipović, B. Kašić, ali i A. Della Bella te J. Stulli.

⁴ Riječ je o preradi opsežne francuske gramatike opata Dominiquea Josepha Mozina objavljene na njemačkom jeziku *Französische Sprachlehre: in einer neuen und faßlichen Darstellung bearbeitet vom abbé Mozin* (Tübingen, 1803.) (Tafra 2002: 130). O samoj francusko-hrvatskoj gramatici više u Skok 1944/45 i Stolac 2003a. Osim tih dviju gramatika Jakša Ravlić (Ravlić 1963: 133) spominje i treću Starčevićevu gramatiku tiskanu iste godine, *Nova ricsoslovica iliricka*, čije postojanje još uvijek nije potvrđeno. Posljednjih je godina u tijeku znanstvena valorizacija Starčevićeve rukopisne ostavštine koja će možda potvrditi postojanje i ove treće gramatike.

⁵ U radu se služimo pretiskom Starčevićeve *Nove ricsoslovice iliriske vojničkoj mladosti krajicnoj poklonjene trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novog u Lici* objavljenom u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002. (u daljnjem tekstu: Starčević 2002).

⁶ „Starčevićev način izlaganja sadržaja pojedinih poglavlja i paragrafa blizak je ili istovjetan udžbe-

ničkom. To se ne odnosi samo na logičan uzročno-posljedični slijed pojedinih sadržaja, nego i na grupiranje sadržaja u poglavlja (glave). /.../ ... valja zapaziti svrstavanje i dimenzioniranje pojedinih dijelova sadržaja prema čestoti i važnosti u svakodnevnoj komunikaciji /.../ ... pa Starčević primjenjuje jedno od temeljnih pravila u pisanju udžbenika – važnijim temama za praktični život treba dati i više mjesta“ (Bežen 2003: 148).

⁷ Uz *Homelie* religioznoj tiskanoj prozi pripadaju i djela: *Kratki nauk ćudoredni vrhu dužnosti čovika za seljane*, Zadar, 1807.; *Put križa Isukarstova*, Split, 1813.; *Katolicsansko pitalo pastirim duhovnim, i roditeljim kerstjanskim vruche priporuceno od Shime Starcsevicha zacs. kan. duh. stol. prisid. i xupnika u Karlobagu*, Rijeka, 1849.; *Svagdanja pobožnost i prava izpovid kerstjanska po Šimi Starčeviću, začastnom kanoniku, duhovnog štola prisiditelju i gradskom župniku u Karlobagu. S dopuštenjem oblasti duhovne*, Zagreb, 1854. te *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marie koje se csini na gori Kalvarii u Karlobagu*, Rijeka, 1855.

⁸ Primjerak je *Homelija* iz knjižnice Teologije u Rijeci, a kopiju djela nam je ustupila dr. sc. Vesna Grahovac-Pražić, na čemu joj iskreno zahvaljujemo.

ta⁹ u *Novoj ricsoslovići ilirskoj* s atribucijom¹⁰ u djelu *Homelie iliti tumačenje s. Evangjelja za sve nedilje od Došastja gospodinova doposlidnje nedilje po Duhovih/ knjiga I. / II./*, pri čemu se kao poseban korpus izdvajaju primjeri iz nabožnoga diskursa, a u središtu su interesa mjesto sročnoga atributa u rečenici te načini izricanja posvojnosti.¹¹

Kako je rečeno, Starčević u gramatici govori o odnosima u sintagmemu, pa tako i o gramatičkoj vezi sročnosti u imeničkim sintagmemima:

„Sva imena pridavna, zaimena, i dionoricsi, kojega mu drago vrimenta imadu slagati sa svojim samostavnim imenom u plemenu, broju, i pada-nju.../.../ Kada se u izrecsenju nahodi samostavno s' jednimsamo pridavnim, oli s' jednim zaimenom, oli dionoricsi, samostavno ima odstrag stati, n. p. glasoviti vitez, veliki vojvoda, dobri naucitelji, pomnjivi ucenik, neu-trudjeni texak; a ne vitez glasoviti, i ost.“ (Starčević 2002: 81).

Pravilo o sročnost imenice i njezinih dopuna (pridjeva, zamjenice i atribut-noga participija) potvrđeno je u svim našim ranijim gramatikama što nedvojbeno govori o važnosti ove gramatičke veze, ali i imanentne činjenice hrvatskoga jezika. S druge strane, mjesto glavne riječi u takvu odnosu s obzirom na pravilo i/ili primjer nije uvijek bilo jasno odrediti. U skladu s tim, i u gramatici su potvrđena oprimjerenja sukladna navedenom pravilu, no iznimke u negramatičkim tekstovima svjedoče o još uvijek neusustavljenoj normi (npr. u *ilirskom jeziku* (112) ~ *knjigah ilirskih* (113); *knjiga prijateljska* (117); *ljubav ditinska* (119); *targovca zagrebackskoga* (125)).

Analiza mjesta sročnoga atributa u *Homelijama* pokazuje razliku između primjera potvrđenih u fabuli evanđeoske priče i onih u Starčevićovoj propovijedi. Naime, daleko veći broj oprimjerenja s antepozicijom sročnoga atributa izrečeno-ga pridjevom nalazimo u tumačenjima i poukama, za razliku od priče iz Evanđe-lja, gdje prevladava sročan atribut u postpoziciji.

TABLICA 1. Mjesto sročnoga atributa u *Homelijama*

biblijski diskurs	proročanstvo Ižajino (22); učenici Ivanovi (17); življenja Kerstjanskoga (58); dobra zemaljska (18); puk priprosti (42); oganj pakleni (73); angjeli nebeski (216); kod Šimuna gubavoga (232); Lazar oživljeni (215); otac nebeski (235); sin kraljevski (36); tamnica otvorena (21)
„diskurs Š. Starčevića“	današnjესveto Evangjelje (213); tužna udovica (15); jedna dobra, poštena, mirna, pobožna i bogobojazna žena (56); blagiega, boljega i veseliega glasa (18); ostavljen Isus (44); oštri mač (53); pravedni starac (50); vikovito prebivalište (57); tugje selo (233); tamna lica poniženih neprijateljnih (236); velik njihov grad i plemeniti tempal (217); novu cerkvu, iliti novu občinu (215); draga dico (230., 231.)

Nedvojbeno je da je onodobni uzus za mjesto sročnoga atributa izrečenoga pridjevom u skladu s onim što Starčević i navodi u svojoj gramatici, no evidentno je da je biblijski stil tada, kao i danas, zadržao postponirani sročni atribut, prema uzoru na njegov položaj u latinskom jeziku (Silić – Pranjković 2005). Dakako, stilsko pravilo o mjestu pridjevskoga atributa u biblijskom stilu u odnosu na Starčevićev propovjedni diskurs nije moguće odrediti s obzirom na brojna oprimjerenja s različitim mjestom istoga atributa neovisno o dijelu homilije, npr.:

Kraljevskim dvorima (22): *kućam kraljevskim* (22)
puk žudinski (240): *žudinskoj zemlji* (238)
Služba Božja (26): *Božje udahnutje* (48)
kraljevstvo Božje (215): *Božja ljubav* (217)
pomazanik Božji (16); *sudu Božjem* (234);
milost Božju (236); *dobrota Božja* (237);
jaganac Božji (24).

Iznimka je, očekivano, pridjev *Božji*, kojim se od naših najstarijih zapisa izriče pripadanje Bogu i koji je najčešće u pospoziciji (Hudeček 2006). Jednako tako, ujednačen uzus pokazuje i pridjev *svet*, koji je u najvećem broju primjera u antepoziciji (*Sveti Luka* (5, 6); *S. Mateo* (5, 6); *S. Luke* (5, 6); *S. Jeronim* (5, 6); *sveto vrime* (10); *sveti starac Simeon* (53); *S. Stipan* (241); *Svetom Evangjelju* (229, 297); *S. Ivana Evangjeliste* (297); *Sveti Jakov* (301); *sveti Petar* (300.)). Iako također pripada nabožnom diskursu, sintagme u kojoj je glavni dio imenica *Duh* pokazuju drugačiji redoslijed: *Duh Sveti* (309); *Duhom Svetom* (309)).

⁹ Dakako, suvremeni se sintaktički termini (između ostalih, ni atribut) ne rabe u Starčevićovoj gramatici. Također, važno je istaći da po opisu sintakse ova gramatika ubraja u dopreporodne gramatike hrvatskoga jezika u kojima su ti opisi svedeni na odnose u sintagmi.

¹⁰ Atribucija se ovdje odnosi na „postupak pridavanja značajki nekoj imenici“ (Stolac 2003: 63).

¹¹ Dio je oprimjerenja iz *Homelija* iz jezične analize koju su napravile studentice Josipa Popčević i Valentina Soldo u sklopu izbornoga kolegija na diplomskom studiju hrvatskoga jezika i književnosti Povijesna sintaksa (nositeljica je kolegija prof. dr. sc. Diana Stolac, a voditeljica seminarara autorica ovoga rada. Kolegij se izvodio u ljetnom semestru ak. god. 2012/2013).

Brojne mogućnosti atributnih dopuna imenici Starčević, očekivano, u gramatici ne navodi, no u hrvatskoj se gramatičkoj tradiciji od Bartola Kašića nadalje ističe mogućnost uporabe imenice u genitivu, najčešće s funkcijom izricanja posvojnoga odnosa s imenicom kojoj se dodaje. Ipak, Starčević izriekom kaže da imenica u genitivu može izricati i kakvo *kakojstvo* (svojstvo) druge imenice (koja je sročna s glagolom)¹², no kada se svojstvo iskazuje pridjevom, koji bi oblik takav pridjev trebao imati da bi se razlikovao od odnosa posjedovanja ni sam autor nije siguran: „*Ali sva ova osin vlastitih ne imadu pravoga zakona, niti je moguce cih mnogostrukoga izvodjenja shtogod utemiljit. Nut razlike! Shenicsen, zoben, raxovan, darven, kamenit, bardovit, bisan, vodan, voden, morski, texacski, texakov, stolni, sluxbenicski, sluxbenikov*“ (Starčević 2002: 40).

Da je katkada nemoguće utvrditi razliku među samim odnosima i sredstvima njihova izražavanjima svjedoči i hrvatska pisana tradicija u kojoj se pripadnost nerijetko izražavala odnosnim pridjevima kada su oni označavali „da što pripada etnosu, ljudskome mnoštvu (*turska vojska*), pa čak i posve individualiziranome posjedovatelju kao u primjerima *Božje zapovjedi, Božje stado, Božji hram, hram Gospodnji. /.../ ...* a da granica između posvojnih i odnosnih pridjeva nije tako jasna te da nije posve jasno određena u skladu s pojmom posvojnosti, može se vidjeti i na primjerima *vladino poslanstvo i turska vojska*“ (Hudeček 2006: 24).¹³

U opisu je mogućnosti izricanja odnosa pripadanja imenicom u genitivu i posvojnim pridjevom Starčević daleko jasniji nasljeđujući našu gramatičku i književnu tradiciju u kojoj posvojni/odnosni pridjev nedvojbeno prevladava nad posvojnim genitivom.¹⁴

Daleko veći broj posjedovanja sa živim posjedovateljem potvrđen je u fabuli evanđeoske priče (npr. *ime Gospodinovo* (234); *put Gospodinov* (211); *došastje Mesiino* (20); *sin Davidov* (238); *čer Fanuleova* (55); *potomci Abrahamovi* (17); *vri-me Isusovo* (189); *materinsko serce Mariino* (53); *Petrovo pripovijdanje* (52), ali i u *naručju Divice* (50)) pri čemu je evidentno da autor u takvim odnosima prednost daje posvojnome pridjevu od imena kojim je označen živi posjedovatelj.

¹² „*Nahodechi se u istom slovstvu oli izrecsenju dva samostavna na razlicsite stvari spadajuca, plemenitie stoji vavik u drugom padanju, a drugo polak vladanja vrimenoricisi. Otkuda nahodechi se s' njima pridavno s' onim se slaxe, kojega kakojstva ukazuje, n. p. Obicsaj muxa jest vladanje xene. Ocsitovanje svetoga Ivana zove se knjiga uzdarxecha velika otajstva stvoritelja svita*“ (Starčević 2002: 81).

¹³ Neujednačen pristup podjele pridjeva i njihova određivanja (ponajprije razlikovanje posvojnih i odnosnih pridjeva) postoji i u suvremenim gramatičkim priručnicima (više u Mićanović 2000).

¹⁴ „*Kada se sastaju dva imena samostavna, od kojih jedno posidovanje ili imanje drugoga ukazuje, dadaj posidovanje zlamenjujuche okreche se u pridavno /.../ : Cesara brat, vrata kuche, otca shtap, ima se rechi: Cesarov brat, kuchna vrata, otcsev shtap, Rimski papa, darvodiljski zanat, a ne Rima papa, i ost.*“ (Starčević 2002: 81–82).

Također, pripadanje neživoga ili živoga posjedovanika narodu metonimij-ski označenom ktetikom ili toponimom posjedovatelja najčešće se izriče pridjevom, ali, u skladu s hrvatskom književnojezičnom tradicijom (Hudeček 2006), i genitivom s prijedlogom *od* (npr. *zemlja Žudinska* (235); *žudinskoj zemlji* (238); *kraljevstva Žudinskoga* (6), *pustinja Jordanska* (55); *kćeri Sionskoj*(233); *pastirim Betlehenskima* (59); *stanovnici Jeruzalemski* (236) : *stanovnici od sela Betfage* (233); *sinagoga od Nazareta* (18)).

S druge strane, pripadanje neživoga ili živoga posjedovanika neživome i/ili apstraktnome posjedovatelju najčešće je izrečeno besprijedložnim i prijedložnim genitivom (npr. čudo od čovičanske ruke (110); plod dobrih dilah (8); sudac svega svita (10); nezahvalnost ovoga svita (29); sveto derivo križa (9); običaju ondašnjih vrimenah (235); *lica neprijateljah* (236); *putem od zloće* (18); *sveto vrime od pokore* (235)).

Šime Starčević u gramatici navodi da u izricanju neotuđive posvojnosti, odnosno podrijetla također prednost valja dati pridjevskom obliku, iako to pravilo ni sam autor ne slijedi u svojoj gramatici (Vlastelić 2013). Nekoliko potvrda iz *Homelija* također svjedoči o razlici njegove gramatičke “norme” i uzusa, koji je rezultat hrvatske pisane baštine (npr. *mervicam kruha* (237); *grana od stabla*(238); *grana od palme i od ulike*(239)).

Gramatičarski rad Šime Starčevića svjedoči o nadarenu jezikoslovcu koji je dao nemjerljiv prinos oblikovanju hrvatskoga jezika. Ostajući dosljedan ikavskoj štokavštini Starčević je u svim svojim radovima uspješno sjedinio tekovine naše pisane baštine i gramatičarske tradicije zadržavši izraz koji u potpunosti odgovara prosvjetiteljskoj nakani: jasan i jednostavan, a opet slikovit i upečatljiv, kako bi narodu što je moguće snažnije dočarao riječ Božju.

U dopreporodnih je gramatičara sintaksa bila opisana tek posredno, kroz morfologiju, odnosno na temelju pojedinih odnosa u sintagmemu. Atribut se kao sintaktička kategorija u njegovoj gramatici, očekivano, ne spominje pa se tako njegova funkcija i mogućnosti izricanja daju u opisu pojedinih vrsta riječi i njihova odnosa s imenicom koju opisuju. Tako se jasno naglašava sročnost između pridjeva i imenice koju dopunjuje, iz primjera se može iščitati mjesto imenske dopune u rečenici, a kroz nekoliko se pravila dadu iščitati stilske napomene o uporabi pridjevskih i imenskih oblika u izricanju posvojnosti.

Nastale četrdesetak godina nakon gramatike, Starčevićeve su *Homelije* neprocjenjiv predložak hrvatskoga štokavskoga književnoga jezika sredine 19. st., ali i vrijedan izvor za usporedbu sa Starčevićim gramatičkim uputama danim u *Ricsoslovici*.

Potpuno očekivano, primjeri iz *Homelija* potvrđuju sročnost pridjevske dopune s imenicom kojoj se dodaju, no za razliku od upute u gramatici, u propovijedima je evidentna razlika u mjestu sročnoga atributa. Naime, u fabuli je evanđeoske priče daleko veći broj primjera s postponiranim sročnim atributom, za razliku od gramatike te dijelova tumačenja i pouke u homilijama u kojima je sročan atribut u skladu s hrvatskom pisanom tradicijom ispred imenice koju dopunjuje.

Šime Starčević u svojoj gramatici navodi da je u odnosu posjedovanja uvijek bolje upotrijebiti pridjevni lik. Ipak, naša pisana tradicija poznaje i uporabu besprijedložnoga genitiva te genitiva s prijedlogom *od* u istoj funkciji. U *Homelijama* je potvrđeno da se prednost pridjevnom liku daje u slučajevima kada je riječ o živom posjedovatelju, pa i onda kada je posjedovatelj narod metonimijski označen ktetikom ili toponimom posjedovatelja. S druge strane, u primjerima je s neživim i/ili apstraktnim posjedovateljem posjedovanje najčešće izrečeno besprijedložnim i prijedložnim genitivom.

U ovome se radu na primjeru atribucije izrečene pridjevom i imenicom u genitivu koja ima funkciju izricanja pripadanja pokušalo utvrditi koliko je Šime Starčević u negramatičkim tekstovima ostao dosljedan svojim jezikoslovnim uvjerenjima iz *Ricoslovice*. Dakako, i gramatičke napomene i propovijedi valja promatrati u kontekstu vremena i prostora u kojem su nastale uzimajući u obzir hrvatsku pisanu tradiciju.

Brojne su i druge sintaktičke značajke koje *Homelije* uvrstavaju u krug vrijedne književne baštine s vjerskom tematikom, kao što je npr. uporaba posvojne i povratno-posvojne zamjenice u istoj funkciji (*...ja se kajem za moje grihe : vladaoc poslie poniženja svog u svoj grad dohodi...*), vrlo čest atributni particip (*čudesa od dođućega Mesie; slavnoga Isusa jašućega u grad*), vrlo česta uporaba konstrukcije *od* + genitiv uz glagole govorenja (*govorio od Erodiade žene brata njegova; poče Isus od Ivana govoriti puku*) ili arhaična konstrukcija *po usta* (*po usta kralja Davida*).

Držimo da će tek znanstvena analiza i valorizacija objavljenih radova i rukopisne ostavštine pokazati pravu vrijednost Šime Starčevića i njegovu ulogu u hrvatskoj jezičnoj i književnoj povijesti, vrijednost koju, nasreću, Lika i Ličani nisu zaboravili.

VRELA

1. STARČEVIĆ, Šime, 2002: *Nova ricsoslovica iliriska vojničkoj mladosti krajicsnoj poklonjene trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novog u Lici*, Trst, 1812. (pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.)
2. STARČEVIĆ, Šime, 1850: *Homelie iliti tumačenje s. Evangjelja za sve nedilje od Došastja gospodinova doposlidnje nedilje po Duhovih/ knjiga I. / II./*, Zadar, 1850.

LITERATURA

1. BEŽEN, Ante, 2003: Ante Starčević – pisac udžbenika hrvatskoga jezika, *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju* (zbornik radova znanstvenoga skupa „Dani Ante Starčevića“ održanoga 2002. u Gospiću), Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, str. 143–153.
2. BRLOBAŠ, Željka, 2002: Vrste riječi u gramatikama Šime Starčevića, *Rasprave Instituta hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28, Zagreb, str. 7–21.
3. DEROSI, Julije, 1997: Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević, *Senjski zbornik*, 24(1), str. 141–151.
4. GRAHOVAC-PRAŽIĆ, Vesna, 2006: *Udžbenički diskurs u hrvatskim dopreporodnim gramatikama*, doktorska disertacija (rkp.), Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
5. GRAHOVAC-PRAŽIĆ, Vesna, 2006: „Homelie“ Šime Starčevića, *Crkva u svijetu*, 46/4, str. 449–465.
6. HUDEČEK, Lana, 2006: *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
7. LUKEŽIĆ, Irvin, 2005: „Homelie“ Šime Starčevića iz 1850. godine, *Riječki teološki časopis*, 13/1, str. 201–210.
8. MIĆANOVIĆ, Krešimir, 2000: Posvojni pridjevi i izražavanje posvojnosti, *Suvremena lingvistika*, 49–50, Zagreb, str. 111–123.
9. *Opći religijski leksikon*, 2002: ur. A. Rebić, LZMK, Zagreb.
10. PRANJKOVIĆ, Ivo, 2007: Glavne sastavnice hrvatskoga jezičnog identiteta, *Jezik i identiteti* (zbornik radova s 20. znanstvenoga skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku održanoga 2006. godine u Splitu), HDPL, Zagreb – Split, str. 487–495.
11. RAVLIĆ, Jakša, 1963: Hrvatski narodni preporod, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 28, Matica hrvatska – Zora, Zagreb.
12. SKOK, Petar, 1944–1945: La littérature croate sous Napoleon, *Anualese l' Institut francais de Zagreb*, 8–9, Zagreb, str. 12–83.
13. STOLAC, Diana, 2003: Atribucija u Kneževićевой, „Muci Gospodina našega Isukarsta“ iz 1753. godine, *Zbornik o Petru Kneževiću* (zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Fra Petar Knežević i njegovo vrijeme“ održanoga 2002. u Skradinu i Kninu), Gradska knjižnica „Juraj Šišgorić“ u Šibeniku : Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu), Šibenik – Zagreb, str. 59–66.
14. STOLAC, Diana, 2003a: Hrvatsko-francuska gramatika Šime Starčevića iz 1812. godine, *Lika i Ličani o hrvatskom jezikoslovlju* (zbornik radova znanstvenoga skupa „Dani Ante Starčevića“ održanoga 2002. u Gospiću), Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, str. 91–102.

15. TAFRA, Branka, 2002: Jezikoslovac Šime Starčević, pogovor u: Šime Starčević, *Nova ricsoslovica iliriska*, Trst 1812., (pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb), str. 127–177.
16. VINCE, Zlatko, 1973: Zasluga Šime Starčevića za hrvatski književni jezik, *Filologija*, 7, Zagreb, str. 157 – 201.
17. VLASTELIĆ, Anastazija, 2013: Prinos Šime Starčevića standardizaciji hrvatske sintakse, *Riječki filološki dani* 9 (zbornik radova znanstvenoga skupa 9. *Riječki filološki dani* održanoga u Rijeci 2012. godine), Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka (u tisku).

SYNTACTIC CATEGORY OF ATTRIBUTE IN TEXTS WRITTEN BY ŠIME STARČEVIĆ

Summary

One of the most striking figures of Croatian literacy is Šime Starčević (Žitnik 1784 – Karlobag 1859). He was faithful servant of God, outstanding linguist, skilled polemicist and gifted writer. His importance for the Croatian linguistics is well-known, and most of his theological works (especially homilic prose) has been described in contemporary croaticistics. The paper compares syntactic descriptions of attribute in Nova ricsoslovica iliriska (Trst 1812) with attribution in Homelie iliti tumačenje s. Evangjelja za sve nedilje od Došastja gospodinova do poslidnje nedilje po Duhovih/ knjiga I. / II./ u Zadru Bratja Battara tiskarni izdatelji 1850., which is definitely the peak of his religious and enlightenment work. The emphasis would be on the position of congruent attribute and patterns of possessiveness in his grammar written in 1812 and his religious work Homelie. The examples of religious discourse would be analysed.

KEY WORDS: Šime Starčević, *Nova ricsoslovica iliriska*, *Homelie*, *attribute*, *Croatian language*